

René Rivaux

δυστυχισμένη Βόρειος Ήπειρος

(Οδοιπορικό 1913 - Απελευθέρωση - Αυτονομία)

Πρόλογος - Σχόλια - Χρονικό: Αχ. Γ. Λαζάρου
Μετάφραση: Α. Αχ. Λαζάρου



Τροχαλία

ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΚΑΤΑΧΩΡΗΣΗ



Τίτλος πρωτοτύπου: La malheureuse Épire
Μετάφραση: Αγόρω-Ελισάβετ Αχ. Λαζάρου
Εισαγωγή - Σχόλια - Επιλεγόμενα, χρονικό του βορειο-
ηπειρωτικού ζητήματος: Αχ. Γ. Λαζάρου δ.φ.
Τυπογραφικές διορθώσεις: Παντελής Μπουκάλας
Ειδικός επιστημονικός σύμβουλος των ιστορικών εκδόσεων:
Αχ. Γ. Λαζάρου δ.φ.
Ευρετήριο: Μάχη Τζεφρώνη
Φωτοστοιχειοθεσία - Φιλμ - Μοντάζ: ΛΥΧΝΟΣ ΕΠΕ
πλ. Θεάτρου 24, 10552 Αθήνα - τηλ. 3214766
Τυποτεχνική επιμέλεια: Νίκος Αγγελάτος
Επιμέλεια: Γρηγόρης Τρουφάκος
Εκτύπωση: ΟΛΒΟΣ ΕΠΕ, Νικομήδους 19 Κολοκυνθού
τηλ. 5133737
Βιβλιοδεσία: Σπύρος Σγαρδέλης

© Για την ελληνική γλώσσα: Τροχαλία
Γ. ΤΡΟΥΦΑΚΟΣ & Σια Ε.Ε.
Τριβαίων 5 (πάροδος Σκουφά 64)
10680 Αθήνα - τηλ. 3646426

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	σελ.
Εισαγωγή Αχ. Γ. Λαζάρου	9
Η δυστυχησμένη Ήπειρος. Η επιστροφή των Ηπειρωτών	39
Το ελληνικό φρόνημα στην Ήπειρο	42
Κέρκυρα	50
Στους Αγίους Σαράντα	57
Στη Νίβιτσα	61
Αγιος Βασίλειος	67
Λούκοβο	69
Πικέρνι	71
Η Χειμάρρα - Πηγή του ελληνισμού	74
Η παραλία της Ηπείρου	85
Προς το εσωτερικό της Ηπείρου	90
Προς το Αργυρόκαστρο	97
Η κοιλάδα του Αργυροκάστρου	99
Αργυρόκαστρο	111
Ένας συγκινητικός φάκελλος	116
Αναμνήσεις από το Αργυρόκαστρο και το Δελβινάκι	122
Προς συνάντηση του Διαδόχου	129
Η νυχτερινή γιορτή στην Κορυτσά	135
Οι εντυπώσεις του Διαδόχου	137

Λεσκοβίκι	143
Κόνιτσα	149
Πρεμετή	154
Ιωάννινα	155
Από τα Ιωάννινα στο Μέτσοβο	157
Προς τη Θεσσαλική πεδιάδα	162
Το στενό της Κέρκυρας	169
Το μέλλον	175
Σημείωμα του εκδότη	181
Η ' Ηπειρος ανακηρύσσεται αυτόνομη	183
Από το νέο Βίδ στο Δυρράχιο	189
Ο ηπειρωτικός πόλεμος	193
'Ομορφη και δύστυχη 'Ηπειρος	203
Επιλεγόμενα. Χρονικό του βορειοηπειρωτικού ζητήματος Αχ. Γ. Λαζάρου	211
Ευρετήριο	247

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ὁ Ρενέ Πυώ, τὸν ὁποῖο ὁ Δῆμος Ἀθηναίων ἔχει τιμήσει δίνοντας τὸ ὄνομά του σὲ ὁδὸ τῆς ἐλληνικῆς πρωτεύουσας, εἶναι Γάλλος ἱστορικός καὶ δημοσιογράφος. Μὲ τὴ δεύτερη ιδιότητα ἐργάστηκε ὡς συντάκτης καὶ ἀρχισυντάκτης τῆς παρισινῆς ἐφημερίδας «Χρόνος» (Temps), ἀρκετὸ δὲ χρονικὸ διάστημα ὑπῆρξε ἀνταποκριτὴς τῆς στὸ ἐξωτερικόν. Ἔτσι ἐπισκέφθηκε πολλὰς χώρας, μεταξύ τῶν ὁποίων τὴν Ἑλλάδα, τὴ Βουλγαρία καὶ τὴν Τουρκία, κυρίως κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν βαλκανικῶν πολέμων.

Τὶς ἀπογοητεύσεις καὶ τὶς περιπέτειες ἐνὸς πολεμικοῦ ἀνταποκριτῆ τὶς περιγράφει παραστατικὰ σὲ μιὰ συλλογικὴ ἔκδοσιν¹, πού ἀσφαλῶς εἶναι πολύτιμη ὄχι μόνον γιὰ τὶς πολεμικὰς, κοινωνικὰς, ἐθνολογικὰς καὶ ἱστορικὰς πληροφορίες, ἀλλὰ καὶ γιὰ τοὺς κανόνες δεοντολογίας τῆς δημοσιογραφίας, τῆς ὑψηλῆς ἀποστολῆς τῆς ὡς διαμορφώτριας τῆς κοινῆς γνώμης, ὥστε νὰ ἀποκαλεῖται τετάρτη ἐξουσία.

1. *Dans les Balkans 1912-1913, Récits et visions de guerre.* Tableaux et croquis de route rapportés par Georges Scott. Récits de Mme Hélène Leuve et de MM. Gustave Cirilli, René Puaux, Gustave Babin, Georges Rémond, Capitaine de frégate Nel, Jean Leuve, Alain de Penennrun. Librairie Chapelot, Paris.

Ἀποκαλύπτει κάθε ἀπόπειρα παραπλανήσεως τοῦ κοινοῦ διὰ τοῦ τύπου, καυτηριάζοντας τὴν ἐπιπολαιότητα καὶ προπάντων τὶς σκοπιμότητες καὶ ὑστεροβουλίες ἢ τὸ κλείσιμο τῶν ματιῶν τῶν δημοσιογράφων πρὸς ἀποσιώπηση τῆς ἀλήθειας.

Συγκεκριμένα, στὴν περίπτωση τῆς Βορείου Ἡπείρου ἐπισημαίνει τὴν ἀπουσία Ἰταλῶν καὶ Αὐστριακῶν δημοσιογράφων² ἀπὸ ἐκδηλώσεις δηλωτικῆς τοῦ ἑλληνικοῦ φρονήματος τῶν κατοίκων τῆς Βορείου Ἡπείρου, τόσο τῶν χριστιανῶν ὅσο καὶ τῶν μουσουλμάνων.

Ὡστόσο ἡ ἀντιδεοντολογικὴ συμπεριφορὰ δὲν ἀφορᾷ τὸ σύνολο τῶν Ἰταλῶν δημοσιογράφων. Διότι δὲν ἔλειψαν οἱ ἀξιοὶ θεράποντες τῆς τετάρτης ἐξουσίας. Μεταξὺ αὐτῶν συγκαταλέγεται καὶ ὁ ἀπεσταλμένος τῆς ἐφημερίδας «Αἰών» (Secolo) τῆς Ρώμης, ὁ Luciano Magrini, ὁ ὁποῖος γράφοντας τὴν ἀλήθεια κατηγορήθηκε ἀπὸ τοὺς ἐθνικιστὲς συμπατριῶτες του ὡς ὄργανο τῆς ἑλληνικῆς προπαγάνδας. Ἀλλὰ ὁ εὐσυνείδητος δημοσιογράφος μὲ τόλμη καὶ παρρησία ἀνασκέυασε τὴν κατηγορία ἀδιαφορώντας γιὰ τὴν ἀδικία καὶ τὴ δυσφήμιση ποὺ τοῦ ἔκαμαν, καὶ τονίζοντας πάντοτε ὅτι ὁ ὑπέρμαχος τῆς ἀλήθειας καὶ τοῦ δικαίου δὲν πρέπει νὰ φοβεῖται τίποτε. Κατὰ τὴν υπεράσπιση τῶν ἀρχῶν του ἐνώπιον δικαστηρίου τῆς Ρώμης εἶχαν σπεύσει νὰ συμπαρασταθοῦν συνάδελφοί του καὶ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ὅπως ὁ γνωστός γιὰ τοὺς ἀγῶνες του ὑπὲρ τῆς Βορείου Ἡπείρου Κ. Πασαγιάννης³.

Ὁ Magrini, ποὺ εἶχε γνωρίσει μὲ ἐπιτόπια ἔρευνα τὸν

2. Διότι πιστεῖει στὴν ἀξία τῆς δημοσιογραφικῆς μαρτυρίας.

3. Ὁ Κώστας Πασαγιάννης (1872-1933) δὲν συμπαρίσταται μόνον ὡς συνάδελφος, δημοσιογράφος, τοῦ Magrini, ἀλλὰ καὶ ὡς γνώστης τῶν βαλκανικῶν θεμάτων καὶ ὡς δικαστικός.

πληθυσμό τῆς Βορείου Ἡπείρου, τὰ αἰσθήματά του, τὴν προσήλωσή του στὴν ἑλληνικὴ ἰδέα καὶ τὴν ἀπόφασή του γιὰ τὴν πραγμάτωσή της καὶ μὲ θυσία τῆς ζωῆς, ἀρνεῖται ὀποιαδήποτε συνεργία στὴν ἐπισκίαση τῆς χαρᾶς τῶν Βορειοηπειρωτῶν γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσή τους. Διαχωρίζει τὴ θέση του ἀπὸ τοὺς ἄλλους Ἴταλοὺς δημοσιογράφους, ποὺ ἔπεσαν θύματα τῆς ἰταλικῆς ἐπεκτατικῆς πολιτικῆς καὶ δὲν ἀνταποκρίθηκαν στὴν ἱερὴ δημοσιογραφικὴ ἀποστολὴ γράφοντας πολλὰ ἀνακριβῆ καὶ ψευδῆ σχετικὰ μὲ τὴν ἔθνολογικὴ σύνθεση τῆς Βορείου Ἡπείρου, ἐνῶ βοοῦσε ἡ ἑλληνικότητά της. Ἡ ἐξακρίβωσή της ἄλλωστε, τὴν ὁποία διενεργοῦσε καὶ Διεθνῆς Ἐπιτροπὴ, δὲν ἦταν δύσκολη. Τὴν ἀπόδειξη προσφέρει τὴν 11ῃ Ἰουνίου 1923 μὲ ἀνταπόκριση στὴν ἐφημερίδα του ὁ Magrini: «Ὅταν ἓνα νέφος ἐσηκώθη ἐκ Ρώμης, διῆλθε τὴν Ἀδριατικὴν καὶ ἐστάθη εἰς τὴν Ἡπειρον, διὰ ν' ἀμαυρώσῃ καὶ νὰ διαταράξῃ τὴν χαρὰν τῶν κατοίκων διὰ τὴν ἐλευθερίαν, ὅλαι αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι τῆς Β. Ἡπείρου, ἀπέστειλαν εἰς τὸ Ἀργυρόκαστρον πολυπληθεῖς ἀντιπροσωπείας, διὰ νὰ ἐκδηλώσουν τὸ φρόνημά των, νὰ ἐκφράσουν τὰς ἐλπίδας των εἰς τὸ δίκαιον, τὸ δίκαιον ἐνὸς λαοῦ νὰ διευθετήσῃ ἐλευθέρως τὸ μέλλον του». Οἱ ἑλληνικὲς σημαῖες — συνεχίζει ὁ Ἴταλὸς δημοσιογράφος, σὲ μετάφραση πάντοτε Ν.Κ. Παπαδοπούλου — «κατέκλυσαν ὅλα τὰ χωρία καί, ὅταν ἓνας ξένος διέρχεται τὴν Ἡπειρον, γνωρίζει ποῖος εἶναι καὶ τί ἐπιθυμεῖ ὁ λαός, τὸν ὁποῖον ἡ Ἰταλία προτίθεται νὰ θυσιάσῃ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῶν στρατηγικῶν θεωριῶν καὶ ἐπιδιώξεων»⁴.

Αὐτὲς οἱ στρατηγικὲς ἐπιδιώξεις τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας τῆς Ἰταλίας δὲν θὰ περνοῦσαν ἀπαρτῆρητες ἀπὸ τὸν

4. Πβ. Ν.Κ. Παπαδοπούλου, *Ἡ Δρόπολις τῆς Βορείου Ἡπείρου κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν (1430-1913)*, ἐν Ἀθήναις 1976, 137.

ἔμπειρο καὶ φωτισμένο Ἴταλὸ δημοσιογράφου, ὅταν μάλιστα παρόμοιες προηγήθηκαν πρόσφατα καὶ κατὰ τρόπο ἀντιφατικό καὶ ἀσυνεπῆ. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ Ἰταλία, ἂν καὶ ὁ ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν τὴν 27η Μαΐου 1911 εἶχε διακηρύξει τὸ δόγμα τῆς ἀκεραιότητος τῆς Τουρκίας, «παρασυρμένη —κατὰ τὸν Ἀπ. Βακαλόπουλο— ἀπὸ μεγαλομανεῖς ὄνειροπόλους τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἀποστέλλει τὸν Σεπτέμβριον στρατεύματα στὴν ἀπέναντι ἀφρικανικὴ ἀκτὴ καὶ καταλαμβάνει τὴ Λιβύη, δηλαδὴ τὶς περιοχὰς Τριπολιτιδας καὶ Κυρηναϊκῆς· κατόπιν προχωρεῖ σὲ πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις μέσα στὸ Αἴγαῖο ἐναντίον τῶν Τούρκων καὶ τὸν Ἀπρίλιον καὶ Μάιον τοῦ 1912 καταλαμβάνει τὰ τουρκοκρατούμενα Δωδεκάνησα, τὰ ὅποια καὶ κατακρατεῖ, μολονότι ὁ Ἴταλὸς πρωθυπουργὸς Giolitti εἶχε ὑποσχεθεῖ νὰ τὰ ἐκκενώσει μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Τούρκων ἀπὸ τὴ Λιβύην⁵.

Ἄλλὰ ἡ διορατικότητα τοῦ Magrini ἐπιβεβαιώθηκε μετὰ τὴν ἐπαύξηση τῶν στρατηγικῶν ἐπιδιώξεων καὶ κατακτητικῶν βλέψεων τῆς Ἰταλίας. Ἡ φασιστικὴ πολιτικὴ τοῦ Μουσσολίνι ἐγκαινιάζεται μετὰ βομβαρδισμόν τῆς Κέρκυρας⁶ καὶ ἀργότερα κορυφώνεται μετὰ τὴν κατάληψιν, τὸ 1936, τῆς Αἰθιοπίας, ποὺ ἀνακηρύσσεται ἰταλικὴ κτῆσις, ὁ δὲ βασιλεὺς τῆς Ἰταλίας λαμβάνει τὸν τίτλον τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Αἰθιοπίας.

Συνεπῶς ὁ Ἴταλὸς δημοσιογράφος, ποὺ μαχόταν γιὰ τὴν ἀλήθειαν στὸ Βορειοηπειρωτικόν, δὲν ἦταν μίσθαρνον ὄργανον τῆς ἑλληνικῆς προπαγάνδας, ὅπως κατηγορήθηκε, ἀλλὰ ἄνθρωπος διορατικὸς καὶ εἰρηνοφιλος, συνάμα δὲ εἰλι-

5. Ἀποστ. Ε. Βακαλοπούλου, *Νέα Ἑλληνικὴ Ἱστορία 1204-1985*, 8' ἐκδοσις, Θεσσαλονίκη 1990, 346.

6. Pierre Lasturel, *L'Affaire Gréco-Italienne de 1923. Etude critique et documents inédits*. Paris 1925, 86 κ.έ.

κρινῆς πατριώτης, ἀκραϊφνῆς λάτρης τῆς Ἰταλίας, τῆς πραγματικῆς καὶ πολιτισμένης, καὶ ἀδιάλλακτος πολέμιος τῆς πολιτικῆς τῆς Ἰταλίας τῶν χρόνων ἐκείνων, ἡ ὁποία δὲν ἀπέβλεπε στὴν ἀπελευθέρωση ἰταλικῶν ἐδαφῶν ἀλλὰ στὴν ὑποδούλωση ἄλλων λαῶν.

Ἐπιπλέον ὁ Magrini μὲ τὴ στάση του στὸ Βορειο-ηπειρωτικὸ δικαίῳνει θαυμάσια τὴν ὑπέροχη δημοσιογραφικὴ μάχη ποὺ δίνει ὁ Ρενὲ Πυῶ γιὰ τὸ δίκαιο, τὴν ἀλήθεια καὶ τὴν ἀντικειμενικὴ καὶ ἀμερόληπτη πληροφόρηση τῶν ἀναγνωστῶν τῆς ἐφημερίδας του ἣ καὶ τῆς διεθνοῦς κοινῆς γνώμης μετὰ τὴν ἔκδοση τῶν ἀνταποκρίσεων του σὲ βιβλίον αὐτοτελές.

Δὲν ἀγωνίζεται ἄλλωστε ὁ Ρενὲ Πυῶ μόνον ὑπὲρ τοῦ δικαίου τῶν Βορειοηπειρωτῶν, ὥστε νὰ καθίσταται νοητὸ ἓνα ἐνδεχόμενον φιλελληνικῆς περιπτώσεως. Ἦδη τὸ 1899 τάσσεται στὸ πλευρὸ τῶν Φινλανδῶν συγγράφοντας βιβλίον ἐπιγραφόμενον «Ἑπὲρ τῆς Φινλανδίας». Ἡ μικρὴ αὐτὴ χώρα συγκινεῖ τὸν εὐαίσθητο δημοσιογράφον λόγῳ τῶν καταπίεσεων ποὺ ὑφίσταται. Ἐνῶ ἀπὸ τὸ 1809 ἀποκτᾶ αὐτονομία μὲ Ρῶσο διοικητὴ καὶ προσβλέπει σὲ βαθμιαία ἀνεξαρτητοποίηση ἀπὸ τὴν τσαρικὴ Ρωσία, τὸ 1899 συνθλίβεται σκληρότερα καὶ συρρικνώνεται ἡ αὐτονομία της, ἀφοῦ ἡ Δίαιτα (Βουλὴ) περιορίζεται σὲ ἀπλὸ γνωμοδοτικὸ ἔργο.

Ἀπὸ τὸ ἴδιον φιλοδίκαιο καὶ φιλελεύθερον πνεῦμα διακατέχεται ὁ Πυῶ σὲ σειρὰ ὀλόκληρη συγγραφῶν. Βέβαια διαφαίνεται κάποια ἰδιαίτερη εὐαισθησία γιὰ τὴν Ἠπειρο, τὴν ὁποία ὀρθότατα αἰσθάνεται ἐνιαία. Ὑπεραμύνεται τῆς ἑλληνικότητος τῆς Βορείου Ἠπείρου καὶ καταγγέλλει τὴν ἀδικία, ποὺ προσγίνεται μὲ τὴ μὴ ἐνσωμάτωσίν της στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα, ἂν καὶ ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς εἶχε ἀπελευθέρωσει αὐτὴν σὲ ἀδελφικὴ συνεργασία μὲ τοὺς Βορειοηπειρωτῶτες. Ἐντυπωσιάζεται ἀπὸ τὸ θαῦμα τῆς ἐπιβίωσης τοῦ

Ἑλληνισμοῦ στὸ διάβα τόσων αἰώνων καὶ στὸ πείσμα τόσων ὀδυνηρῶν περιπετειῶν. Βλέπει μὲ τὰ μάτια του ὅτι ἡ Βόρειος Ἠπειρος διατηρεῖ τὸν ἑλληνικὸ χαρακτήρα παρὰ τίς σημαντικὲς ἀπώλειες στὴ γλώσσα καὶ στὴ θρησκεία.

Πράγματι, οἱ Βορειοηπειρώτες ἀπὸ τὴν πρώτη ρωμαϊκὴ παρουσία στὸν χῶρο τους, τὸ 229 π.Χ., τὴ συνακόλουθη ἀνοχὴ τοῦ ρωμαϊκοῦ προτεκτοράτου⁷, 229-219 π.Χ., καὶ τὴν ὀριστικὴ ὑποταγὴ στοὺς Ρωμαίους τὸ 167 π.Χ. ἕως τὸν 11ο μ.Χ. αἰώνα, ἀν καὶ ὑπέστησαν δοκιμασίες ἀλλεπάλληλες στὸ διάστημα τῶν καθόδων καὶ ἐπιδρομῶν μεταναστευτικῶν λαῶν, διασώζουσι σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴν ἐθνικὴ φυσιογνωμία τους. Τὸ μόνο αἰσθητὸ νέο γνώρισμα, ποὺ προστίθεται, εἶναι ἡ πρόσκτηση καὶ μερικὴ χρῆση τῆς λατινικῆς. Ἡ διγλωσσία διακρίνει Βορειοηπειρώτες τῶν παραλιακῶν κέντρων, σταθμῶν κατὰ μῆκος τῆς Ἐγνατίας⁸ καὶ παρακαμπτηρίων της, ἄλλων ὀδικῶν ἀρτηριῶν καὶ λωρίδων ἢ νησίδων ὀρεινῶν περιοχῶν, ὅπου ἰδρύθηκαν καταυλισμοὶ

7. P. Cabanes, *L' Epire de la mort de Pyrrhos à la conquête romaine* (272-167), Paris 1976, ὅπου χάρτης τοῦ προτεκτοράτου.

8. Πβ. Σωκρ. Ν. Λιάκου, *Ἡ καταγωγὴ τῶν Ἀρμονίων* (Τουπιέλινη Βλάχων), Θεσσαλονίκη 1965, 48: «... Οἱ περίοικοι ταύτης κατόπιν ποὺ ὅλοι τους μιλοῦσαν τὸ Μακεδονικὸ ἰδίωμα τῆς Γραϊκικῆς, στάθηκαν οἱ πρῶτοι προσήλυτοι τῆς Λατινικῆς γλώσσας...». Πβ. ἐπίσης τοῦ αὐτοῦ *Τί ἦσαν ἐθνοφυλετικά οἱ Ἀβαρασκληβῆνοι*, Θεσσαλονίκη 1977, 8-9: «Ἡ ἀρχαιομακεδονικὴ γλώσσα ἦταν τὸ μητρικὸ ἰδίωμα τῶν Δωρικῶν διαλέκτων... ὁ ἐκλατινισμὸς αὐτὸς ἄρχισε ἀπὸ τίς περιοχὲς τῆς Ἐγνατίας...». Γιὰ τίς ἐσφαλμένες ἀπόψεις του γιὰ τὴν καταγωγὴ τῶν Μακεδόνων βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ἐθνολογικὴ ἀξία τοῦ πρωτοτύπου κειμένου τῆς αἰτωλορωμαϊκῆς συνθήκης* (212 π.Χ.), Ἰωάννινα 1989, καὶ Πρακτικὰ Α' Πανελληνίου Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου - Βόρειος Ἠπειρος - Ἁγιος Κοσμάς ὁ Αἰτωλὸς (βραχυγρ. Πρακτικὰ Α'), Ἀθήναι 1988, 210-211 καὶ 220 σημ. 10.

φρουρῶν ὀδικῶν κόμβων καὶ συνόρων⁹, οἱ ὁποῖοι ἐξελίχθη-
καν σὲ κεφαλοχώρια καὶ ὀνομαστὰ ἐμπορικὰ καὶ πολιτιστι-
κὰ κέντρα, τὰ Βλαχοχώρια, ἐφόσον τὸ πρῶτο συνθετικὸ
σημαίνει τὸν λατινόφωνο¹⁰.

Μετὰ τὸν 11^ο αἰῶνα διεισδύει στὴ Βόρειο Ἡπειρο ἀπὸ
βορειοανατολικά πρὸς νότο ἓνα νέο γλωσσικὸ ἰδίωμα, ποῦ
ὀφείλεται στὴν ἀφιξὴ ἀπὸ τὰ ἐνδότερα τῆς χερσονήσου τοῦ
Αἴμου πληθυσμῶν, τοὺς ὁποίους οἱ συγγραφεῖς ἀποκαλοῦν
Ἄλβανούς¹¹, ἃν καὶ τὸ ἔθνωνύμιο τοῦτο δὲν μαρτυρεῖται
στὴ γλώσσα τους, οἱ δὲ ἴδιοι αὐτοαποκαλοῦνται σκιπετάρ,
ἄρος — κατὰ τὸν Petar Skok¹² — παράγωγος ἀπὸ τὸ τοπωνύ-
μιο Σκόπια (Scupi) μὲ προσθήκη ἐπιθήματος καὶ ἐπίταξή
ἄρθρου. Ἐξάλλου σχετικὰ μὲ τὴν καταγωγὴ τους ἄλλοτε
εἶχε γίνῃ πολὺς λόγος γιὰ ἰλλυρικὴ¹³. Ὅμως μεταπολεμικὰ

9. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ἡ Ἀρωμουνικὴ καὶ αἱ μετὰ τῆς Ἑλληνι-
κῆς σχέσεις αὐτῆς. Βλάχοι. Ἱστορικὴ-Φιλολογικὴ Μελέτη*, β' ἔκδοσις,
Ἀθήνα 1986, 81, ἔπου καὶ βιβλιογραφία.

10. Βλ. Achille Lazarou, "Aroumain bana: est-il un héritage aborigè-
ne?", *ΣΤ' Διεθνὲς Συνέδριο Σπουδῶν Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης*.
Ἑλληνικὲς Ἀνακοινώσεις. Σόφια: 30 Αὐγούστου - 5 Σεπτεμβρίου 1989,
Ἀθήνα 1990, 403 κ.έ.

11. M. Katsaropoulou, "A contribution to the problem of the arrival
of the Albanians in west-central Greece in the middle of 14th century",
ΣΤ' Διεθνὲς Συνέδριο, 472 σημ. 3, 4. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Προ-
σωπογραφία Ἀρβανιτῶν», *Ἐπετηρὶς τῆς Ἑταιρείας Βοιωτικῶν Μελε-
τῶν*, Α' α', Ἀθήνα 1988, 643-655.

12. Βλ. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, [București] 1968, 211. Οἱ
Ἄλβανοὶ αὐτοαποκαλοῦνται Σκιπετάροι, ποῦ μὲ περισσὴ αὐταρέσκεια
ἐρμηνεύουν Ἀετάνθρωπο! Πβ. Robert D. Kaplan, «Ἡ Ἀλβανία πρὶν ἀπὸ
τὴν καταγίδα», *Τὸ Βῆμα*, 21-10-1990, 16.

13. Ὅσοι Ἕλληνες ἀσχολοῦνται μὲ τοὺς Ἄλβανούς συνεχίζουν νὰ
ἀγνοοῦν τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν εἰδικῶν βαλκανιολόγων, ποῦ ἀπορρί-
πτουν τὸν ἰσχυρισμὸ τῶν Ἄλβανῶν γιὰ ἰλλυρικὴ καταγωγὴ. Ἐξαίρεση

οι ἐγκριτότεροι βαλκανιολόγοι I.I. Russu¹⁴, M.D. Savić¹⁵, Vi. Georgiev¹⁶ κ.ἄ. ὑποστηρίζουν ὅτι πρόκειται γιὰ Θράκες¹⁷. Συνακόλουθα δὲν γίνεται δεκτὴ καὶ ἡ αὐτοχθονία τῶν Ἀλβανῶν, τὴν ὁποία παλαιότερα εἶχαν ἀποκλείσει ἐπίσης διάσημοι βαλκανιολόγοι, ὅπως οἱ G. Weigand¹⁸, Th. Caridan¹⁹, Al. Rosetti²⁰ κ.ἄ.

Ἀντίθετα, τὴν ἐλληνικότητα τῆς Βορείου Ἡπείρου ἀπὸ τὴν αὐγὴ τῆς Ἱστορίας μὲ βόρειο σύνορο τὸν Γενοῦσο (Σκούμπι) ποταμὸ ἀποδεικνύουν οἱ ἀρχαιολογικὲς πηγές²¹ καὶ παραδέχονται οἱ ὀνομαστότεροι ἐπιστήμονες, Vi. Georgiev, P. Lénêque, E. Leppore, N.G.L. Hammond, F. Papazo-

ἀποτελεῖ ὁ Σ. Λιάκος καὶ ὁ Ν. Τσιάμης, «Ἀλβανοὶ καὶ Ἀρβανίτες», *Ἱστορία Εἰκονογραφημένη* 62 (1973) 7-8.

14. I.I. Russu, *Ilirii, Istoria-limba și onomastica - romanizarea*, București 1969, 151-152. Τοῦ αὐτοῦ, *Ethnogeneza Românilor*, București 1981, 452.

15. M.D. Savić, "Les anciennes langues balkaniques et leurs répercussions modernes", *Actes du troisième Symposium International de Thracologie* (Palma de Mallorca, 16-19 novembre 1981), Roma 1982, 246 καὶ 250.

16. Πβ. *Actes du premier Symposium International de Thracologie...*, Rome 1977 [Milano 1978], 90.

17. P.H. Stahl, *Ethnologie de l' Europe du Sud-Est*, Paris-La Haye 1974, 92.

18. Ὁ Weigand ἐπιμένει στὴν ἀπουσία ἰχθυωνομικῆς ὀρολογίας ἐντοπίας ἀπὸ τὴν ἀλβανικὴ. Πβ. καὶ Μαρίας Μιχαήλ-Δέδε, *Οἱ Ἕλληνες Ἀρβανίτες*, Ἰωάννινα 1987, 13.

19. Βλ. *Balkanica* 1 (1938) 32.

20. Βλ. *Studia Albanica* (1969) 134. Πβ. ἐπίσης A. Rosetti, *Etudes de linguistique générale*, București 1983, 431.

21. Πβ. O. Masson, "Les rapports entre les Grecs et les Illyriens d' après l' onomastique d' Apollonia et de Dyrrachium", *Actes du premier Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Européennes*, 26 août-1 septembre 1966, Sofia, iv, 239.

γλου κ.κ., καθώς και οι ἔξοχοι Ἑπειρώτες ἀρχαιολόγοι Δημ. Εὐαγγελίδης, Φ. Πέτσας, Σωτ. Δάκαρης κ.κ.²²

Ἀφελήνιση τμημάτων τῆς Βορείου Ἑπείρου ἐπι-
συμβαίνει μετὰ τὴν ἐξάπλωση τῶν Ὀθωμανῶν ἐξαιτίας
τοῦ ἐξισλαμισμού. Ἡ μεταβολὴ δὲν εἶναι ἀπότομη οὔτε καί
ριζική. Κατὰ τὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν
Σπυρίδωνα Λάμπρο, «πολλοὶ αὐτῶν συνδιαλλάσσουν τὰς
δύο θρησκείας, δίδοντες εἰς τὰ τέκνα δύο ὀνόματα, ἐν μὲν
τουρκικόν, ἐπιβαλλόμενον ὑπὸ τοῦ ἱμάμη κατὰ τὰ θρησκευ-
τικὰ ἔθιμα τοῦ ἰσλαμισμού, ἐν δὲ χριστιανικόν, διδόμενον
ὑπὸ ἱερέως Χριστιανοῦ, ὅπερ μένει καὶ ὡς ὄνομα ἐν τῇ
οἰκιακῇ ἐστία.

Τὸ αὐτὸ δὲ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν καὶ περὶ τῆς γλώσσης,
ιδίως ἐν τῇ Βορείῳ Ἑπείρῳ... Ἡ ἀλβανικὴ δὲν ἠδυνήθη ν'
ἀντικαταστήσῃ τὴν ἑλληνικὴν, ἀλλ' ἀπλῶς ἐτάχθη εἰς τὸ
πλευρὸν αὐτῆς»²³.

Οἱ ἐξισλαμισμένοι Βορειοηπειρώτες, ὅπως καὶ οἱ Μα-
κεδόνες γνωστοὶ ὡς Βαλαάδες²⁴, οἱ Θράκες²⁵, οἱ Μικρασιά-

22. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ἰλλυρολογία καὶ Βορειοηπειρωτικὸς Ἑλλη-
νισμός*, Ἀθήνα 1988, 73 σημ. 85 κ.κ.

23. Σπ. Λάμπρου, «Ἑπειρωτικά», *Νέος Ἑλληνομνήμων* 10 (1913)
376.

24. Δ.Β. Βαγιακάκου, *Σχεδιάσμα περὶ τῶν τοπωνυμικῶν καὶ ἀν-
θρωπωνυμικῶν σπουδῶν ἐν Ἑλλάδι 1833-1962*, ἐν Ἀθήναις 1964, 275-
276. Λ. Παπαϊωάννου, «Οἱ Βαλαάδες», *Α' Συμπόσιον Ἱστορίας-Γλωσ-
σολογίας, Λαογραφίας, Δυτικομακεδονικοῦ χώρου*, Θεσσαλονίκη 1976,
78-86. Θ. Παπαδοπούλου, «Οἱ Βαλαάδες σὲ νέα θεώρηση γιὰ τὴ σύνθεση
καὶ τὴν καταγωγὴ τους», *Πρακτικὰ Δεύτερου Συμποσίου...*, 1979,
107-118.

25. Εὐστρ. Χ. Ζεγκίνη, *Ὁ μπεκτασισμὸς στὴ Δ. Θράκη*. Συμβολὴ
στὴν ἱστορία τῆς διαδόσεως τοῦ μουσουλμανισμοῦ στὸν ἑλλαδικὸν χῶρον.
Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ, 1988, 117 κ.κ.

τες²⁶, οί Κρήτες ἢ Τουρκοκρήτες²⁷, οί Κύπριοι²⁸, εἶχαν διανύσει ἕνα στάδιο κρυπτοχριστιανικῆς ζωῆς, κατὰ περιοχές καί περιόδους μεγαλύτερης ἢ μικρότερης διάρκειας, ἕως οὔτου «ἐκτουρκισθοῦν» ἢ «τουρκεψοῦν»²⁹, κατὰ τὸν συνήθη χαρακτηρισμὸ τῶν ἑξωμοτῶν.

Πάντως, παρὰ τίς γλωσσικὲς καί θρησκευτικὲς ἐπιμειξίες δὲν εἶναι ἀδύνατη ἡ ἀνεύρεση τῆς ἀρχικῆς ἐθνικῆς ταυτότητος τῶν ἀποκαλουμένων Ἀλβανῶν ἢ Τουρκκλβανῶν τῆς Βορείου Ἡπείρου. Ὁ Ἄγγλος Stanford³⁰ διατείνεται ὅτι ἀπὸ τῆ μελέτη τῆς γλώσσας, τῶν ἠθῶν καί ἐθίμων καί τοῦ χαρακτήρα τῶν Ἀλβανῶν συνάγεται ὅτι κατὰ τὴν ἀρχικὴ καταγωγὴ τους αὐτοὶ εἶναι γνήσιοι Ἕλληνες.

Αὐτὸ ἰσχύει καί γιὰ τοὺς φοβερὰ φανατισμένους Τσάμηδες, γιὰ τοὺς ὁποίους μάλιστα κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ὁ Δ. Ἀ. Παναγιωτίδης ἔγραφε: «Ποίησις δὲ παρ' αὐτοῖς

26. Π.Μ. Κιτρομηλίδη, «Ὁ ἐξισλαμισμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καί οἱ ἱστορικὲς καταβολὲς τῶν ἑλληνοτουρκικῶν σχέσεων», *Μικρασιατικά Χρονικά* 16 (1975) 318-337, ὅπου παρουσίαση τοῦ μεγάλου ἔργου τοῦ Σπ. Βρυῶν καί ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

27. Κ.Γ. Φουρνάρη, *Τουρκοκρήτες*, Χανιά 1929.

28. Παρ. Μ. Σαμάρη, «Ἡ τουρκικὴ προπαγάνδα παραποιεῖ πλήρως τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια», *Φιλελεύθερος* (Λευκωσίας), 24-8-1986, 5 κ.ε. Τοῦ αὐτοῦ, *Ἡ ἑλληνικὴ καταγωγὴ τῶν Τουρκοκυπρίων. Ἐξισλαμισμοὶ - Τουρκικὸς ἐπεκτατισμὸς*, [Ἀθήνα] 1987. Κ.Π. Κύρρη, «Τὰ ἰσλαμανικὰ σχολεῖα στὴν Κύπρο μετὰ τὸ 1878 ὡς παράγων ἐθνογενέσεως τῆς τουρκοκυπριακῆς κοινότητος», *Ἐντὸς τῶν Τειχῶν* 37 (1988) 18-21. Τοῦ αὐτοῦ, *Τουρκία καί Βαλκάνια*, Βιβλιοπωλεῖο τῆς «Ἐστίας», 1986, ὅπου κεφάλαια γιὰ τὸν ἐξισλαμισμὸ στὸν ἄνθρωπο τῶν Βαλκανίων καί πέρα τούτου.

29. Βλ. Γ. Βαλέτα, *Ὁ ἀρματωμένον λόγον. Οἱ ἀντιστασιακὲς διαδραχῆς τοῦ Νεκταρίου Τέρπου βγαλμένες στὰ 1730*. Εἰσαγωγὴ - ἐκλογές, Ἀθήνα 1971, 33.

30. Πβ. *An ethnological map of the European Turkey and Greece with introductory remarks on the distribution of Races...*, London 1877, 8.

μόνον ἢ Ἑλληνικὴ δημοτικὴ ἐστίν· ἀλβανικὴ τοιαύτη σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου δέν ὑπάρχει. Οἱ Τσιάμιδες ἀρχηγοί, οἵτινες ὠδήγησαν τοὺς ὁμοφύλους των εἰς μάχας, ἢ ἄλλως ἐγένοντο ἀκουστοί, ἐξυμνοῦνται πάντοτε Ἑλληνιστί· οὐδ' ἠδυνήθηεν νὰ εὕρω κανέν αὐτῶν εἰς τὴν ἀλβανικὴν γλῶσσαν. Ἄπαντες τέλος οἱ Τσιάμιδες φοροῦσι τὴν φουστανέλλαν πολύπτυχον καὶ ὑπὸ ταύτην ἔχουσι τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἐρυθρὰν περισκελίδα (ποτοῦρι)»³¹. Στὴν ἑλληνικὴ ἄλλωστε καταγωγὴ τους ἔχει καταλήξει πρόσφατα καὶ ἡ διεπιστημονικὴ ἔρευνα.

Σὲ παρόμοια γενικὴ διαπίστωση μὲ τὰ ἴδια περίπου κριτήρια προβαίνει πολὺ ἐνωρίτερα ὁ Δημήτριος Αἰνιᾶν (1800-1881), γραμματέας τοῦ Γεωργίου Καραϊσκάκη, γράφοντας στὰ ἀπομνημονεύματά του τὰ ἐξῆς: «Ἡ δύναμις τοῦ Ὁμέρ Βρυῶνῃ ἐσύγκειτο ἀπὸ Ἀλβανοὺς ἔχοντας τὴν αὐτὴν ἐνδυμασίαν, τὸν αὐτὸν ὄπλισμόν καὶ τὰ αὐτὰ σχεδὸν ἦθη καὶ ἔθιμα μὲ τοὺς Ἑλληνας»³².

Ὁμοιότητα στὴν ἐνδυμασίαν ἐπισημαίνει καὶ ὁ Κοσμᾶς Θεσπρωτὸς γράφοντας τὸ 1830: «Τὰ φορέματα τῶν ἀνδρῶν σχεδὸν εἶναι τὰ αὐτὰ παντοῦ, καὶ ὁμοιάζουν τὰ παλαιὰ Ἑλληνικὰ καὶ Ρωμαϊκὰ στρατιωτικὰ. Τὰ ὅμοια φοροῦν καὶ οἱ νῦν Ἑλληνας...»³³. Ὁ Ἄθαν. Χ. Παπαχαρίσης, πού σχολιάζει καὶ τεκμηριώνει τὸ χειρόγραφο τοῦ Θεσπρωτοῦ,

31. Δωδώνη, *Εἰκονογραφημένον Ἑπειρωτικὸν Ἡμερολόγιον* 1 (1985) 76.

32. Δ. Αἰνιᾶνος, *Ἀπομνημονεύματα*, Ἀθῆναι, ἔκδοσις Γ. Τσουκαλά, 169.

33. Κοσμᾶ Θεσπρωτοῦ καὶ Ἀθανασίου Ψαλίδα, *Γεωγραφία Ἀλβανίας καὶ Ἠπείρου*, Ἐξ ἀνεκδότου χειρογράφου τοῦ Κοσμᾶ Θεσπρωτοῦ μὲ τοπογραφικὰ σχεδιογραφήματα καὶ γεωγραφικοὺς χάρτας τοῦ ἰδίου. Προλεγόμενα καὶ σημειώσεις Ἀθ. Χ. Παπαχαρίσης. Ἐκδόσεις Ἑταιρείας Ἠπειρωτικῶν Μελετῶν, Ἰωάννινα 1964, 35.

σημειώνει: «Ἡ ἀνεύρεσις τῆς ὁμοιότητος ἔγινε ἀπὸ τὴν παρατήρησιν τῶν τουζλουκίων, ποὺ ὁμοιάζουν ἢ μᾶλλον εἶναι ἐπίγονοι τῶν κνημίδων τῶν ἀρχαίων ὀπλιτῶν, ὡς καὶ ἀπὸ τὸ πολυπτυχον τῆς φουστανέλλας, ποὺ τὴν κάμνει ὁμοίαν πρὸς τὸν ἀπὸ τῆς ὀσφύος μέχρι τῶν γονάτων πολυπτυχον, ἰδίως τῶν Ῥωμαίων, στρατιωτικὸν χιτῶνα. Τοιούτους δὲ πολυπτύχους "φουστανελλοφέροντας" χιτῶνας ἠδύνατο ὁ Κοσμᾶς νὰ ἴδῃ εἰς εἰκόνας ἀνδριάντων Ῥωμαίων Αὐτοκρατόρων»³⁴. Ἐξάλλου ὁ Κοσμᾶς Θεσπρωτὸς παρατηρεῖ καὶ ἄλλες σπουδαιότερες ὁμοιότητες: «Τοὺς χοροὺς τοὺς ἔχουν ὡς οἱ νῦν "Ἕλληνες..."»³⁵.

Γενικὰ ἡ λαογραφικὴ ἔρευνα ἀποκαλύπτει τὴν ἑλληνικότητα τῶν μουσουλμάνων τῆς Βορείου Ἡπείρου. Ὁ ὁμότιμος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Νικόλαος Τωμαδάκης γράφει: «Αὐτοὶ οἱ ἀλβανόφωνοι μωαμεθανοὶ κατὰ τοὺς γάμους καὶ τὰς πανηγύρεις των ᾄδουν ἑλληνικὰ ᾄσματα, τὰ ὁποῖα οἱ ἐξισλαμισθέντες "Ἕλληνες πρόγονοὶ των ἐτραγουδοῦσαν πρὸ διακοσίων ἀκόμη ἐτῶν. Ἡ ἐνδυμασία των, ἡ κουρά των, αἱ κατασκευαὶ τῶν οἰκιῶν των, τὰ κεντήματα, ἡ βιοτεχνία των, εἶναι ἠπειρωτικά, ἡ μουσικὴ των, ὁλόκληρος ὁ λαϊκὸς των πολιτισμὸς τοὺς συνάπτει

34. Αὐτ., 94 σημ. 11. Ἄ. Γ. Λαζάρου, «Τὸ σύμβολο τοῦ ἔθνους μας. Ἡ ἱστορικὴ καὶ γλωσσολογικὴ ἑλληνικότητα τῆς φουστανέλλας», *Ἐλευθερία* (Λαρίσης), 10-3-1987, 1. Τοῦ αὐτοῦ, «Οἱ Εὐζωνοὶ τῆς Φθιώτιδας ὡς φορεῖς πανάρχαιης φορεσιᾶς», *Πρακτικὰ Α' Συνεδρίου Φθιωτικῶν Ἐρευνῶν*, 27-29 Ἀπριλίου 1990 (ὑπὸ ἐκδ.).

35. Κοσμᾶ Θεσπρωτοῦ, *ἑ.ἀ.*, 35. Βλ. καὶ Ἄχ. Γ. Λαζάρου, «Ὁ χορὸς τῶν Βλαχοφώνων», *Πρακτικὰ τοῦ Γ' Συμπόσιου Λαογραφίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ χώρου* (Ἡπειρος - Μακεδονία - Θράκη), ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1979, 387-389. Τοῦ αὐτοῦ, «Ὁ χορὸς τῆς Ἀρκαδικῆς Νεστάνης», *Πρακτικὰ Β' Διεθνοῦς Συνεδρίου γιὰ τὴν ἀναβίωση τοῦ ἀρκαδικοῦ ιδεώδους*, Ἐκδοσις τῆς Ἀρκαδικῆς Ἀκαδημίας, Ἀθήνα 1987, 63-71.

πρὸς τὴν Νότιον Ἠπειρον, ἡ κοινωνικὴ των διάρθρωσις, ξένη πρὸς τὰς "φάρας" τῶν Ἀλβανῶν. Καὶ ἔπειτα αἱ ἔθνο-λογικαὶ ἐνδείξεις, ἡ κατασκευὴ τῆς κεφαλῆς, αἱ στατιστικά.

Μέχρι τῶν μέσων τοῦ ιη' αἰ. ὁ πληθυσμὸς τῆς Β. Ἠπειροῦ ὑπῆρξεν ὀρθόδοξος. Τότε αἱ καταπιέσεις ἠνάγκασαν πολλοὺς νὰ ἐξισλαμισθοῦν, ἀλλ' οἱ πλεῖστοι ἀπέμειναν πιστοὶ εἰς τὴν θρησκείαν τῶν πατέρων των»³⁶.

Τὴν ἑλληνικὴν καταγωγὴν τους δὲν διστάζουν νὰ ὁμολογήσουν οἱ ἴδιοι οἱ ἐξισλαμισμένοι, ὅπως οἱ Σπαθιωῖτες: «Εἴμεθα μία φάρα μὲ τοὺς Ἑλληνας»³⁷. Στὴν ὁμολογίαν τῆς ἑλληνικότητάς τους προβαίνουν καὶ μεγαλόσχημοι ἀξιωματοῦχοι ἐπάνυμοι «Τούρκοι». Ὁ Λ. Μπέλλος διασώζει ἀποκαλυπτικὸ περιστατικόν: «Ὁ Φράσαρης, ἀρχηγὸς τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ κατὰ τὸ 1854, ἐρίσας πρὸς συνάρχοντα Τούρκους ἔρριψεν αὐτοῖς τὴν ὕβριν, ὅτι αὐτοὺς δὲν εἶναι Κονιάρης, ἀλλ' ἔχει προγόνους τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας»³⁸.

Ἡ ἀποκάλυψις τῆς ἑλληνικῆς καταγωγῆς γίνεται καὶ μὲ γραπτὰ στοιχεῖα: Ὁ Δ.Κ. Τσοποτὸς σὲ μελέτημά του γιὰ ἀνέκδοτη ἀλληλογραφία μουσουλμάνων ἐπισημαίνει τὰ ἐξῆς: «Ὁ Πράμος καίτοι Ἀλβανὸς καὶ δὴ Μουσουλμάνος ἀλληλογραφεῖ μετὰ τοῦ ἐπίσης Ἀλβανοῦ καὶ ἐκ τῆς Βορείου Ἠπειροῦ καταγομένου Βελῆ πασᾶ ἑλληνιστί, ὅπερ ἀποδεικνύει πόσον ἑλληνικαὶ ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι ἡ διάνοια καὶ αἱ ἐκδηλώσεις τῆς πνευματικῆς ζωῆς καὶ αὐτῶν τῶν ἐξισλαμισμένων Βορειοηπειρωτῶν καθ' ὅλας τὰς ἐποχάς»³⁹.

36. Ν. Τωμαδάκη, «Ἡ ἐποποιία τοῦ 1940-41 καὶ ἡ Β. Ἠπειρος», *Ἑορταστικοὶ Λόγοι*, Ἐκδόσεις Γρηγόρη, 47.

37. Κ. Σκενδέρη, *Ἱστορία τῆς ἀρχαίας καὶ συγχρόνου Μοσχοπόλεως*, ἐκδ. β', ἐν Ἀθήναις 1928, 80. Καὶ στὴ σειρὰ τῶν Ἐκδόσεων Φ.Σ.Φ. «Ὁ Ἀριστοτέλης», Φλώρινα 1982.

38. Λ. Μπέλλου, *Ἀλβανικὰ ἢ αἱ τρεῖς ζῶσαι διάλεκτοι τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, ἐν Ἀθήναις 1903, 5.

39. *Ἐπετηρὶς Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός* 10 (1914) 62-63.

Ἐξάλλου, σὲ δικαιοπρακτικὰ ἔγγραφα οἱ μουσουλμάνοι δὲν ἔχουν προλάβει νὰ «τουρκέψουν» πλήρως ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ἀνθρωπωνυμίας. Ὁ Ν. Γιαννόπουλος⁴⁰ δημοσιεύοντας συμβολαιογραφικὰς πράξεις καταχωρίζει καὶ περίπτωση συμβαλλομένου Τουρκαλβανοῦ με ὀνοματικὸ ὑβρίδιο, Μουσταφᾶ Παπακώστα. Διευκρινίζει δὲ ὅτι πρόκειται γιὰ γιὸ χριστιανοῦ ἱερέα, ἐξισλαμισμένο ἀλλὰ χρήστη τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας.

Ἐφόσον τὸ ἐπώνυμο Παπακώστα μαρτυρεῖ τὴν ἑλληνικὴν καταγωγὴν, ἢ τὴν χρῆσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, ποῦ κάλλιστα ἱκανοποιεῖ πρακτικὰς ἀνάγκας, δὲν εἶναι ἄσχετη μὲ λανθάνουσα ἐθνικὴ συνείδηση. Ὁ Σπ. Λάμπρος σημειώνει τὰ ἐξῆς: «Αἰσθάνονται μὲν τὴν ἀνάγκην νὰ εἶναι διγλωσσοί, ἀλλὰ μόνως τῆς ἑλληνικῆς γίνεται χρῆσις χάριν τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ἐπικοινωνίας. Μόνη γραπτὴ γλῶσσα εἶνε ἡ ἑλληνικὴ. Δὲν εἶνε δὲ τοῦτο ἀποτέλεσμα προσηλυτισμοῦ, οὐδὲ προῆλθεν ἔνεκα τῶν ἀνὰ τὴν χώραν ἐγκατεσπαρμένων ἑλληνικῶν σχολείων, ἀλλὰ προέρχεται ἐκ πραγματικῆς ἀνάγκης τοῦ βίου καὶ εἶναι φυσικὸν ἐπακολούθημα τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως τῆς χώρας»⁴¹. ❧

Ἄλλὰ ἡ ἐθνικὴ συνείδηση δὲν ἐκλείπει οὔτε καὶ μετὰ τὴν ἀπώλεια τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ἐξαιτίας ἐξωτερικῶν παραγόντων, ὅπως περίτρανα ἐπαληθεύεται σήμερα μὲ τοὺς Ποντίους, ποῦ καταφθάνουν στὴν Ἑλλάδα μὲ ἀλώβητη τὴν ἐθνικὴν συνείδηση, μολονότι ἀγνοοῦν ὀλότελα τὴν ἑλληνικὴν. Ὁ ὑποπρόξενος Δυρραχίου Π. Ἀδαμίδης στὴν ἔκθεσίν του τῆς 19ης Ἰανουαρίου 1908 πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν ἀναφέρει: «Σπαθία τὸ δευτέρον μας τοῦτο Σούλι, τὸ μόνον μέρος τὸ ὁποῖον δὲν ἔννοεῖ νὰ καταθέσῃ τὰ ὄπλα,

40. *Αὐτ.*, 13 (1917) 169-170.

41. *Νέος Ἑλληνομνημῶν* 10 (1913) 16.

ἀντιτάσσουν πάντοτε τὴν βίαν κατὰ τῆς βίας καὶ μὴ ἀναγνωρίζον οὐδένα δεσπότην ἢ κύριόν των ἢ μὴ μόνον τὸ ὄπλον των, κληρονομήσαν μόνον τὰ Τουρκικὰ ὀνόματα τὰ ὅποια φέρουσιν ἐν ταύτῳ δὲ καὶ Ἑλληνικά, εἶναι ἀφωσιωμένον εἰς ἡμᾶς καίτοι οἱ κάτοικοι οὐδὲ λέξιν ἑλληνικὴν γνωρίζουσι...»⁴².

Ἄνεξάρτητα, λοιπόν, ἀπὸ γλωσσικὸ ὄργανο καὶ θρησκευμα, οἱ κάτοικοι τῆς ἐνιαίας Ἠπείρου ἕως τὴν ἀνεξάλειπτη βόρεια ὀροθετικὴ γραμμὴ ἐθνολογικοῦ διαχωρισμοῦ, τὸν Γενοῦσο (Σκούμπι) ποταμὸ καὶ τὴν πανάρχαια ὀδικὴ ἀρτηρία μὲ τὸ ρωμαϊκὸ ὄνομα Ἐγνατία⁴³, εἶναι ἑλληνικῆς καταγωγῆς. Ὁ ἀκαδημαϊκὸς Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλος τονίζει: «... Εἴτε ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ εἶναι, εἴτε μωαμεθανοὶ Τόσκηδες, εἶναι ἀδιὰγνωστοὶ ἀπ' ἀλλήλων ἔξω τῆς θρησκείας. Τὸ αἷμα, ὁ ἀνθρωπολογικὸς τύπος καὶ τὰ λαογραφικὰ στοιχεῖα ἀντέσχον, ἢ γλῶσσα ὅμως καὶ ἢ θρησκεία πολλαχοῦ ἠττήθησαν»⁴⁴. Διαφέρουν δὲ ἀπὸ τοὺς πέραν τοῦ Γενοῦσου Ἀλβανοὺς Γκέγκηδες καὶ ἀνθρωπολογικὰ, ὅπως σημειώνει ὁ Ἄ. Παπαχαρίσης: «Δὲν εἶναι ἀσήμαντος ἡ ἀπὸ τῶν ξανθῶν, γιγαντοσώμων καὶ γλυκοφθάλμων Γκέγκηδων ἀνθρωπολογικὴ διαφορά τῶν νοτίως τοῦ Γενοῦσου, Τόσκηδων, οἱ ὅποιοι πρὸς τὸ μελάγχρουν ἀποκλίνοντες διασφύζουν ἑλληνικὰ χαρακτηριστικά»⁴⁵.

Ἄομολογουμένως ἡ διάκριση εἶναι πολυσχιδῆς. Ὁ

42. Πβ. Ἐλευθερίας Ἰ. Νικολαΐδου, *Οἱ κρυπτοχριστιανοὶ τῆς Σπαθίας* (Ἄρχ. 18ου αἰ. - 1912). Διδακτορικὴ διατριβή. Ἐκδόσεις ΙΜΙΑΧ, Ἰωάννινα 1979, 102.

43. Πβ. P. Lemerle, *Philippe et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine*, Paris 1945, 11-12.

44. Ἄ. Κεραμοπούλλου, «Ἰλλυριοὶ - Ἀλβανοὶ καὶ Ἀρβανῖται», *Πεπραγμένα τοῦ Θ' Διεθνoῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου*, Θεσσαλονίκη 1953, 478.

45. Κοσμᾶ τοῦ Θεσπρωτοῦ, *ξ.ά.*, 94 σημ. 8.

Κ.Δ. Στεργιόπουλος προσθέτει τὰ ἐξῆς: «Ἡ ἔρευνα τῶν λαογραφικῶν στοιχείων τῆς κάτω ἀπὸ τὸν Γενοῦσον ποταμὸν ἐκτεινομένης χώρας καὶ ἰδιαιτέρως τῶν ἱστορικῶν λειψάνων, ὅπως χαρακτηρίζονται οἱ ἀφανεῖς, ἀλλ' ἀσφαλεῖς μάρτυρες τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας (ἦθη, ἔθιμα, τραγοῦδι, σπιτί, τρόπος συνοικήσεως κλπ.) καταδεικνύει ὅτι πράγματι ἡ παρατήρησις τοῦ Ψαλίδα εἶναι ἀληθινή, ὅτι δηλαδή ἡ χώρα ποῦ ἐκτείνεται νοτίως τοῦ Γενοῦσου ποταμοῦ ὁμοιάζει πολὺ ἢ μᾶλλον κατὰ πάντα πρὸς τὴν νότιον Ἡπειρον, διαφέρει δὲ οὐσιαστικῶς πρὸς τὴν χώραν, ποῦ ἐκτείνεται εἰς τὸ βόρειον μέρος τοῦ ποταμοῦ τούτου»⁴⁶.

Εἰδικὴ καὶ εὐκόλα νοητὴ διάκριση εἶχε ἐνωρὶς προβάλει ὁ ἀλβανολόγος Hahn. Αὐτὴν ἀσπάζεται καὶ ἐπαναλαμβάνει ὁ Βορειοηπειρώτης Νικοκλέους σὲ βιβλίον του, ποῦ ἐκδόθηκε τὸ 1855 στὴ Γοττίγγη: «Καθ' ὅλον ὁ τῶν Τόσκων καὶ Γκεκῶν ἱματισμὸς ἐστὶ διαφέρων πολλῶ, τῶν μὲν λευκὸν αὐτὸ τοξύνολον ἐχόντων (φουστανέλλαν κτλ.), τῶν δὲ Γκεκῶν περισκέλιά τε στενὰ καὶ προστερνίδια ἐρίου, τοῖς τῶν Εὐρωπαϊῶν χωρικῶν παρεμφερῆ πως ὄντα»⁴⁷. Ἡ οὐσιωδέστερη ἐπισήμανση τοῦ Hahn σχετίζεται μὲ τὴ γλωσσικὴ διαφορὰ. Συγκεκριμένα ἀναφέρει ὅτι «οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Ἄλῃ Πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων πρὸς τὸν Μουσταφᾶ Πασσᾶν τῆς Σκόδρας, ἂν καὶ Ἄλβανοὶ τὴν καταγωγὴν, ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ ἔχωσι μεθ' ἑαυτῶν καὶ διερμηνεῖς, εἰὰν τυχὸν οἱ ἴδιοι δὲν ἐγνώριζον τὴν Γκεγκικὴν γλῶσσαν»⁴⁸. Στὸ ἴδιο

46. Κ.Δ. Στεργιόπουλου, *Τὰ βόρεια σύνορα τῆς Ἡπείρου*, Ἀθήναι 1945, 66.

47. Ν.Γ. Νικοκλέους, *Περὶ τῆς αὐτοχθονίας τῶν Ἀλβανῶν, ἦτοι Σκιπιτάρ*. Πραγματεία ἱστοριοφιλολογικὴ, ἐν Γοττίγγη 1885, 78 σμ. 15.

48. Johann Georg von Hahn, *Albanesische Studien*, 1, Jena 1854, 39. Πβ. Δημ. Εὐαγγελίδου, *Ἡ Βόρειος Ἡπειρος*, ἐν Ἀθήναις 1919, 57.

δὲ σύγγραμμα, τὸ 1854, περιγράφοντας τὴν τοσκικὴ διάλε-
κτο, γιὰ τὴν ὁποία, ὅπως καὶ οἱ προγενέστεροί του ἔρευνη-
τές, χρησιμοποιοεῖ τὸ ἑλληνικὸ ἀλφάβητο μὲ κάποιες ἀναπό-
φευκτες τροποποιήσεις, διαπιστώνει τὴ μεγάλη ὁμοιότητα
τῆς ἀλβανικῆς συντάξεως μὲ τὴν ἑλληνικὴ. Γι' αὐτὸ περιο-
ρίζεται στὴν καταγραφή τῶν διαφορῶν, ποὺ κατὰ τὴ γνώμη
του εἶναι ἐλάχιστες⁴⁹, λόγῳ τῆς διγλωσσίας. Στενὴ ἑλληνο-
τοσκικὴ σχέση ὑποστηρίζει καὶ ὁ Γιουγκοσλάβος βαλκανιο-
λόγος Jovan Cvijić λέγοντας τὰ ἑξῆς: «Παρετήρησα πόσον
εἶναι δύσκολον νὰ διακρίνη τις τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τῶν
Τόσκηδων, διότι καὶ οὗτοι κατὰ τὸ πλεῖστον εἶναι Ἕλλη-
νορθόδοξοι, εὐρίσκονται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ
πολιτισμοῦ καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ καὶ ὁμιλοῦσιν ἑλληνιστί»⁵⁰.

Σπουδαιότητα μεγάλη ἔχει καὶ ἡ πληροφορία τοῦ Γερ-
μανοῦ γεωγράφου Philippson, ὅτι «ἰδιαιτέρον Ἑλβανικὸν
αἴσθημα δὲν ὑφίσταται παρὰ τοῖς Χριστιανοαλβανοῖς Ἑπει-
ρώταις. Οὗτοι θέλουσι νὰ λογιζῶνται Ἕλληνες»⁵¹. Ὁ δὲ
μετέπειτα Ἑλβανισμὸς εἶναι εἰσαγόμενος. Ὁ Victor Bérard
κατὰ τὴν ἐπίσκεψή του στὰ πραγματικὰ παραμεθόρια, στὸ
Ἑλβασάν, ὅπου ἐπιδόθηκε στὴν ἐθνολογικὴ μελέτη καὶ δια-
κρίβωση τοῦ φρονήματος τῶν κατοίκων, ἀπεικόνισε παρα-
στατικὰ τὴν κατάστασιν ποὺ ἐπικρατοῦσε τότε, τὸ 1894,
ὥστε νὰ κατανοοῦνται τέλεια οἱ μεταγενέστερες παραποιή-
σεις καὶ μεταβολές: «Ἡ χριστιανικὴ κοινότητα — γράφει ὁ
Bérard — τοῦ Ἑλβασάν εἶναι τὸ προκεχωρημένο φυλάκιο
τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐδῶ, στὰ βόρεια. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ Ἑλβανοὶ

49. W. Dahmen - J. Kramer - R. Schlösser, «Gustar Weigand et ses études albanaises», *Balkan - Archiv* N.F. 10 (1985) 171.

50. Πβ. *Petermann's Mitteilungen* 59 (1913) 14, καὶ Εὐαγγελίδου, *ἑ.ἀ.*, 62.

51. Πβ. Αὐτ., 65 καὶ Κοσμᾶ Θεσπρωτοῦ, *ἑ.ἀ.*, 95-96 σημ. 14.

καταλαβαίνουν και ὅλοι τους σχεδὸν μιλοῦν τὰ ἑλληνικά. Ἔχουν ἑλληνικὸ σχολεῖο γιὰ τὰ ἀγόρια τους και ἑλληνικὸ σχολεῖο γιὰ τὰ κορίτσια τους. Θεωροῦν τοὺς ἑαυτοὺς τοὺς Ἕλληνας. Ἡ ἑλληνικότητά τους ὅμως αὐτὴ δὲν ἔχει ἐπαναστατικὸ χαρακτήρα. Οἱ ἐπιθυμίες τους στὴν πολιτικὴ δὲν πηγαίνουν πρὸς πέρα ἀπὸ τὸ ξαλάφρωμα τῶν φόρων, τὴν ὀρθὴ ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης και τὴν ἀνόρθωση τῆς διοίκησης. Εἶναι και παραμένουν προπάντων πιστοὶ ὑπῆκοοι τοῦ σουλτάνου, τοῦ ὁποῖου τὸ πορτρέτο προεδρεῖει στὴ συνέλευση ἐκείνη τῆς ἐστεμμένης Εὐρώπης ἀπὸ μιὰ καλὴ θέση, κάτω ἀπὸ τὶς ἅγιες Εἰκόνας, ἀνάμεσα στὸ βασιλιά και τὴ βασίλισσα τῆς Ἑλλάδας.

Ὅταν λένε ὅτι εἶναι Ἕλληνας, ἐννοοῦν μ' αὐτὸ ὅτι δὲ θέλουν νὰ συγγέονται μὲ τοὺς Βουλγαρομακεδόνες και τοὺς καθολικοὺς τῆς ἄνω Ἀλβανίας. Ποτὲ δὲν ἀναρωτήθηκαν ἂν θὰ μπορούσαν ἢ ἂν θὰ ἤθελαν νὰ γίνουν κάποια μέρα ὑπῆκοοι τοῦ βασιλιά Γεωργίου ἢ τοῦ γιοῦ του· εἶναι ὅμως βαθιὰ ἀποφασισμένοι νὰ μὴ γίνουν ποτὲ Βούλγαροι, ὅπως ἐκεῖνοι τῆς Ρωμυλίας, οὔτε καθολικοί, ὅπως ἐκεῖνοι οἱ ἔβραῖοι οἱ Μιρδίτες. Ἐξᾴλλου ἡ μακρινὴ Βουλγαρία δὲν τοὺς τρομάζει. Φοβοῦνται μονάχα τὶς ἰταλικὲς μηχανορραφίες, πού νιώθουν και ὑποψιάζονται παντοῦ γύρω τους. Ζητοῦν συγγνώμη πού στὴν ἀρχὴ ἦσαν δύσπιστοι ἀπέναντί μας· μᾶς νόμισαν Γερμανοὺς και μυστικοὺς πράκτορες κάποιας εὐρωπαϊκῆς δύναμης. Περνοῦν και ξαναπερνοῦν τόσο συχνὰ ἀπὸ δῶ οἱ Γερμανοὶ στὴν ὑπηρεσία τῆς Βουλγαρίας, τῆς Σερβίας, τῆς Ρουμανίας και τῆς Αὐστρίας! Ἐνας ἀπὸ δαύτους εἶχε ἔρθει τὸν περσινὸ χρόνον κιόλας, μὲ σκοπὸ νὰ προσηλυτίσει τοὺς χριστιανοὺς τοῦ Ἑλβασάν. Ἦθελε νὰ τοὺς ἀποτρέψει ἀπὸ τὸ φιλελληνισμό τους. Τοὺς δασκάλευε πὼς ἕνας Ἀλβανὸς ὀφείλει νὰ σκέφτεται τὴν Ἀλβανία και νὰ κάνει τὰ παιδιὰ του γνήσιους Ἀλβανοὺς, πὼς ἀντὶ γιὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα τοὺς χρειάζονταν ἄλβανικὰ σχολεῖα και ἄλβανοί

παπάδες και αλβανική λειτουργία, κοντολογίς, για να είναι αντίξιοι των πατεράδων τους, έπρεπε να γίνουν αλβανίζοντες, αλβανόφρονες. Σε τούτο τον απόστολο λοιπόν, Βέιγκαν τὸ ὄνομά του, οἱ Ἕλληνες αὐτοὶ ἀποκρίθηκαν ὅτι Ἕλβανία καὶ ἀγριότητα ἦσαν γι' αὐτούς συνώνυμα· ὅτι αὐτοὶ τὴν πατρίδα τους τὴ λένε Ἕπειρο καὶ ὀνομάζουν πρόγονό τους τὸν Πύρρο τὸν Ἕλληνα· κι ὅσο γιὰ τὴ γλῶσσα, προτιμοῦν νὰ ἐξασφαλίσουν γιὰ τὰ παιδιὰ τους ἓνα τελειοποιημένο γλωσσικὸ ὄργανο παρὰ ἓνα βάρβαρο ἐργαλεῖο· κι ὅτι στὸ τέλος ὁ αλβανισμὸς, δηλαδὴ ὁ ἀγριος βίος, δὲν εἶχε πιά γιὰ τὰ γοῦστα τους ἀκατανίκητα θέληγτρα· ἴσως οἱ πατεράδες τους οἱ δύστυχοι νὰ ἔκαναν, μέσα στὴν ἀμάθειά τους, τὴν ἀθλία αὐτὴ ζωὴ· αὐτοὶ ὅμως θὰ προσπαθοῦν νὰ πλησιάζουν κάθε μέρα καὶ πιὸ πολὺ στὸ φῶς, στὸν πολιτισμὸ, στὸν ἑλληνισμὸ»⁵².

Ὁ Γερμανὸς καθηγητὴς Weigand, ἐνῶ ἀγωνίζεται μὲ πάθος γιὰ τὴν ἐμφύσηση Ἕλβανισμοῦ στοὺς αλβανοφώνους, ἀκριβέστερα, ὅπως εἶδαμε, διγλωσσους Βορειοηπειρωτὲς, παράλληλα πλησιάζει τοὺς βλαχοφώνους Βορειοηπειρωτὲς, τοὺς Ἄρβανιτοβλάχους, πρὸς μύηση στὸν Ρουμανισμὸ. Τὸ δεῦτερο τοῦτο ἔργο ἀμείβεται πλουσιοπάροχα, τόσο οἰκονομικὰ ὅσο καὶ ἠθικὰ ἀπὸ τὴς ρουμανικὲς κυβερνήσεις, ὅπως ἀναγράφεται ἀκόμη καὶ στίς ἐγκυκλοπαίδειες τῆς Ρουμανίας, Diaconovich⁵³, Minerva⁵⁴, Predescu⁵⁵, καὶ ἐπιμαρτυρεῖ-

52. V. Bérard, *Τουρκία καὶ Ἕλληνισμὸς*. Μετάφραση: Μ. Λυκούδης. Εἰσαγωγή - Σχόλια: Θ. Πυλαρινός, Ἐκδόσεις Τροχαλία [Ἀθήνα] 1987, 48-49. Πβ. καὶ Γ.Σ. Πλουμίδη, «Ὁ ἑλληνισμὸς τῆς Ἕπειρου στίς παραμονὲς τῆς ἀπελευθέρωσής του», *Δωδώνη*, 6 (1977) 364: «Ὁς ὑπόδειγμα καλοῦ σχολείου ἀναφέρεται ἐκεῖνο τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος Δυρραχίου».

53. Sibiu 1904, III, 1246.

54. Cluj 1930, 963.

55. București 1940, 916.

ται από την αγαγόρευσή του ως άντεπιστέλλοντος μέλους τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βουκουρεστίου γιά τήν προσφορά του στή Ρουμανία⁵⁶.

Μετά δεκαετία ἡ ρουμανική κυβέρνηση γιά τόν ἴδιο σκοπό απέστειλε στά προωθημένα ἐκεῖνα φυλάκια τοῦ βορειοδυτικοῦ Ἑλληνισμοῦ, στοὺς βλαχοφώνους ἰδιαίτερα τῆς μακρινῆς Ἑγνατίας, τόν ἀκόλουθο τῆς Πρεσβείας της στή Ρώμη Κ. Μπουριλιάνο, στόν ὁποῖο ἡ τουρκική κυβέρνηση εἶχε ἐπιφυλάξει ἀσυνήθιστες ἐπιδαφιλεύσεις. Ὁ Ρουμάνος διπλωμάτης εἶχε ἐξασφαλίσει πλήρη ἐλευθερία κινήσεων καί ἐνεργειῶν. Μάλιστα τελοῦσε καί ὑπό τήν προστασία τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, πού θεωρήθηκε ἀναγκαία μετά τήν περιπέτεια τοῦ Weigand. Τό 1889-1890, κατά τίς περιοδεῖες του σέ κουτσοβλαχικῆς περιοχές, μόλις γλίτωσε ἀπό δολοφονική ἀπόπειρα ἐναντίον του⁵⁷, ὅταν ἔγινε ἀντιληπτό ὅτι ἐργάζεται ὡς πράκτορας τῶν Ρουμάνων εἰς βάρος τῶν ἐλληνικῶν καί σερβικῶν συμφερόντων.

Ὁ Μπουριλιάνος ἀποβιβάζεται τήν 4η Ὀκτωβρίου 1905 στό Δυρράχιο καί κατευθύνεται στά Τίρανα, ὅπου ἀμέσως καταπιάνεται μέ τόν προσεταιρισμό τῶν βλαχοφώνων στόν Ρουμανισμό, συνάμα δέ καί τήν ἀπόσπασή τους ἀπό τόν Ἑλληνισμό. Οἱ προτάσεις του πρὸς αὐτοὺς εἶναι πράγματι δελεαστικές. Ἀλλά, ὅπως ἀποκαλύπτεται ἀπό τήν ἐκθεση 193 τῆς 10-10-1905 τοῦ ὑποπροξένου Δυρραχίου Δ. Σπαθάρη πρὸς τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, τήν ὁποία ἔφερε στό φῶς τῆς δημοσιότητος ἡ Ἐλευθερία Νικολαΐδου,

56. Μ.Ν. Ρωμανοῦ, «Ἀπόψεις καί θέσεις γιά τὸ ὄνομα, τήν καταγωγή καί τὴ γλώσσα τῶν Κουτσοβλάχων». *Μνήμη. Τόμος εἰς μνήμην Γεωργίου Κουρμουίλη*, Ἀθήνα 1988, 504, ὅπου καί οἱ βιβλιογραφικῆς ἐνδείξεις.

57. Dim R. Rosetti, *Dictionarul Contimporanilor. Secolul XIX*, București 1897, 199.

οί βλαχόφωνοι τῶν Τιράνων παραμένουν πιστοὶ στὴν ἑλληνικὴ ιδέα. Ἐπιπλέον, ἄφοβα ἀπαντοῦν ὅτι ἡ Ρουμανία δὲν ἔχει καμία σχέση με αὐτούς, κοΐτινες, στερρῶς ἐχόμενοι τῶν πατρῶων, δὲν θὰ ἐπιτρέψωσι σκάνδαλα καὶ ζιζάνια, καὶ ὅτι αἱ ὑποσχέσεις αὐτοῦ περὶ ἰδρύσεως σχολῆς με̄ πολλές γλώσσας, καὶ Ἐκκλησίας μεγαλοπρεποῦς, καὶ προστασίας ἰσχυρᾶς ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ρουμανίας, σκοπούσης, ὡς εἶπε, νὰ συστήσῃ καὶ Προξενεῖον ἐν Δυρραχίῳ, δὲν δύνανται νὰ μειώσωσι τὴν ἀπεριόριστον ἀγάπην των πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Πρόσθεσαν ἐπίσης — γράφει ἡ καθηγήτρια Ἐ. Νικολαΐδου — πῶς κάθε ἀπόπειρα δελεασμοῦ τους με̄ χρήματα ἢ ἄλλα μέσα θὰ ναυαγοῦσε, ὅπως εἶχε γίνει στὸ παρελθόν. Ἀκόμη καὶ αὐτὴ ἡ βία ἂν χρησιμοποιόταν ἀπὸ τοὺς βέηδες τῆς περιοχῆς, ὅπως εἶχε γίνει πρὶν πέντε χρόνια, ὕστερα ἀπὸ συμφωνία τῶν βέηδων με̄ τὴ ρουμανικὴ κυβέρνηση, δὲ θὰ ἀπέδιδε. Ὁ Ρουμάνος ἀκόλουθος ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τῶν προσπαθειῶν του στὰ Τίρανα ξαναγύρισε στὸ Δυρράχιο καὶ ἐπισκέφθηκε τὶς ἐπόμενες μέρες τὴν Καβάγια καὶ τὴν Πιέσκιζα, γιὰ νὰ καταλήξῃ στὸ Ἑλβασάν»⁵⁸.

Στὴν ἴδια, λοιπόν, τὴν πρωτεύουσα τῆς σημερινῆς Ἀλβανίας ὑπάρχει ἀκμαῖο ἑλληνικὸ φρόνημα παρὰ τὶς παντοειδεῖς ἀντιξοότητες καὶ ἐπώδυνες καταπιέσεις. Ἡ σταθερότητα τῶν Βλάχων στὸν Ἑλληνισμό, τὴν ὁποία παραδέχεται καὶ ὁ Stavrianos⁵⁹, καθίσταται σπουδαιότερη, διότι ἡ ἀποδοχὴ τῆς ρουμανικῆς ιδέας συνοδεύεται καὶ ἀπὸ μηνιαῖα ἐπιδόματα⁶⁰, μάλιστα ἀρκετὰ γιὰ συντήρηση μιᾶς

58. Ἐλευθερίας Ἰ. Νικολαΐδου, *Ξένες προπαγάνδες καὶ ἐθνικὴ ἀλβανικὴ κίνηση στὶς μητροπολιτικὲς ἐπαρχίες Δυρραχίου καὶ Βελεγράδων κατὰ τὰ τέλη τοῦ 19ου καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα*. Ἐκδόσεις IMIAX, Ἰωάννινα, 212.

59. L.S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, New York 1965, 107.

60. Νικολαΐδου, *ε.ά.*, 213 καὶ σημ. 2.

οικογένειας τῶν χρόνων ἐκείνων. Ἐξίσου σταθεροὶ παρέμειναν τόσο οἱ βλαχόφωνοι ὅσο καὶ οἱ ἀλβανόφωνοι καὶ στὸ μεγαλύτερο σταυροδρόμι τῶν ξένων προπαγανδῶν, στὸ Δυρράχιο, ὅπου ἰδιαίτερα ἡ ἰταλικὴ παρουσία ἦταν ἐξαιρετικὰ ἐπιβλητικὴ. Ὁ Victor Bérard δίνει σχετικὲς πληροφορίες: «... Ὁ ἑλληνισμὸς διατηρεῖ τὶς διεκδικήσεις του πάνω στὸ κορινθιακὸ Δυρράχιο. Ὑπάρχει ἓνα ἑλληνικὸ σχολεῖο, ἔξω ὅμως ἀπὸ τὴν πόλη, στὸ προάστιο ποὺ λέγεται "Ἐξω Παζάρι"... ὁ ἑλληνισμὸς στρατολογεῖ τοὺς ὀπαδοὺς του ἀνάμεσα στοὺς ὀρθόδοξους αὐτοὺς Ἀρβανίτες καὶ στοὺς Κουτσόβλαχους. Ἡ πόλη μπορεῖ νὰ εἶναι ἰταλική, τὸ προάστιο ὅμως εἶναι ἑλληνικό. Σὲ ὅλα τὰ ὑπαίθρια καφενεῖα μιλοῦν ἑλληνικά. Πάνω ἀπὸ τὰ τεζάκια βρίσκονται τὰ πορτρέτα τοῦ Γεωργίου τοῦ Α' καὶ τοῦ πρωθυπουργοῦ του, τοῦ κ. Τρικούπη. Κάτω ἀπ' τὰ πλατάνια μιὰ συντροφιά φουστανελοφόρων πίνουν καὶ τραγουδοῦν μὲ τὴν κιθάρα ἓνα ἀργόσυρτο τραγούδι τοῦ Ἀρχιπελάγου... Τὸ Δυρράχιο ἦταν τὸ φυσικὸ τους (τῶν Κουτσοβλάχων) λιμάνι γιὰ τὶς σχέσεις μὲ τὸν Ἀγκώνα, τὴ Ραγούζα ἢ τὴ Βενετία. Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἐπανάσταση οἱ Βλάχοι αὐτοὶ, ποὺ θεωροῦσαν τοὺς ἑαυτοὺς τους Ἕλληνες καὶ ποὺ ἀγωνίστηκαν μὲ τὸ πούγκι τους καὶ τὸ αἷμα τους γιὰ τὴν ἐλευθερία, μετανάστευσαν σὲ μεγάλο ἀριθμὸ στὸ νεοσύστατο ἑλληνικὸ βασίλειο... Μολαταῦτα, ἓναν αἰῶνα μετὰ τὸ Δυρράχιο παραμένει κουτσοβλάχικο λιμάνι, παρόλο ποὺ ὅλοι οἱ λόγοι τῆς ἐπιλογῆς αὐτῆς ἔχουν ἐκλείψει. Κάθε Σάββατο καταφθάνουν ἐκεῖ τὰ караβάνια ἀπὸ τὸ Μοναστήρι...»⁶¹.

Πρόσφυεστάτα ὁ Stadtmüller⁶² ὀνομάζει ὄριο γλωσσικὸ καὶ πολιτισμικὸ τῶν Ἑλλήνων τὸν Γενοῦσο ποταμὸ, ποὺ

61. Bérard, *ἑ.δ.*, 49.

62. Βλ. Κοσμᾶ Θεσπρωτοῦ, *ἑ.δ.*, 94 σημ. 8.

χωρίζει ταυτόχρονα τούς Τόσκηδες από τούς Γκέγκηδες, τούς μοναδικούς άκραιφνείς 'Αλβανούς, αλλά όχι και άπαλλαγμένους έντελώς από έλληνικές έπιδράσεις, παρά τήν πρόδηλη διαφορά φυλής, όπως είχε προτείνει τήν προσθήκη στην όριοθέτηση για τούς πληθυσμούς τούς έκατέρωθεν του ποταμού ό 'Αντώνιος Κεραμόπουλλος⁶³.

'Οπωσδήποτε κάτω του Γενούσου ένας αριθμός κυμαινόμενος κατά περιστάσεις παρασύρθηκε από τά θρησκευτικά και ιδίως τά πολιτικά κηρύγματα ξένων δυνάμεων και σημειώθηκε συνακόλουθα αντίστοιχη συρρίκνωση του 'Ελληνισμού.

'Όσοσο κατά τήν περιοδεία του Ρενέ Πυώ στη Βόρειο "Ηπειρο, τό 1913, τό έλληνικό φρόνημα προβάλλει έντονο. Οί πατριωτικές εξάρσεις, οί έθνικές έκδηλώσεις και ή βούληση για τήν ένωση με τήν 'Ελλάδα είναι κοινά γνωρίσματα των κατοίκων, χριστιανών και μουσουλμάνων, έλληνογλώσσων, διγλώσσων και τριγλώσσων. Οί περιγραφές, που δίνει στις άνταποκρίσεις του ό Ρενέ Πυώ, είναι συγκινητικές και ευγλωττες. Έτσι έξηγεΐται ότι ταυτόχρονα με τή γαλλική έκδοση του βιβλίου⁶⁴, που έγινε στο Παρίσι τό 1914, κυκλοφορήθηκαν και δύο μεταφράσεις του στην έλληνική, στην 'Αθήνα⁶⁵ και στην 'Αλεξάνδρεια⁶⁶ τής Αιγύπτου.

63. 'Α. Κεραμοπούλλου, «Τά όνόματα 'Αλβανός και 'Αρβανίτης», 'Αφιέρωμα εις τήν "Ηπειρον εις μνήμην Χρίστου Σούλη (1892-1951), 'Αθήναι 1951, 3.

64. René Puaux, *La malheureuse Epire*, Paris 1914.

65. René Puaux, 'Η δυστυχημένη "Ηπειρος, Μετάφρασις 'Ι. Ζερβού, 'Αθήναι 1914.

66. René Puaux, *Δυστυχημένη "Ηπειρος*. Μετάφρασις Κ. Ζήνωνος. Κάϊρον, τύποις άδελφών Μενικίδου, 1914. 'Επίσης, René Puaux, *The Sorrows of Epirus*, London, Hurst and Blackett Ltd, 1918, και René Puaux, *The Sorrows of Epirus*. Illustrated with Maps, Index and Editor's Nots by Dr. Basil J. Photos. Chicago, Argonaut, Inc., <1963>.

“Όλα ἐξαντλήθησαν ταχύτατα. Ἦδη εἶναι δυσεύρετα τόσο τὸ γαλλικὸ κείμενο ὅσο καὶ οἱ ἑλληνικὲς μεταφράσεις, μολονότι ἡ μία εἶχε σημαντικὰ ἀτέλειες. Ἡ πιστὴ ἀνατύπωσή τους δὲν θὰ ὠφελοῦσε. Διότι ἡ γλωσσικὴ μορφή τῶν μεταφράσεων δυσχεραίνει τὴν προσπέλαση τοῦ περιεχομένου ἀπὸ ἀναγνώστες τῶν ἡμερῶν μας. Εἶχε πιά γίνει αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη σύγχρονης μεταφράσεως, ποὺ θὰ ἐπέτρεπε τὴν ἀπόλαυση τῆς συγγραφικῆς τέχνης τοῦ Πυῶ, ἐνῶ παράλληλα θὰ ἔδινε τὴν εὐκαιρίαν στοὺς Ἕλληνες νὰ πληροφορηθοῦν γιὰ τὴ Βόρειο Ἠπειρο, τὴν κοιτίδα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὰ μαρτύρια καὶ ὀλοκαυτώματά της, ποὺ τελευταῖα ἔρχονται στὸ προσκῆνιο μετὰ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ σκηνικοῦ στίς κομμουνιστικὰς χώρες. Καιρὸς εἶναι νὰ συναισθανθοῦμε ὅλοι οἱ Ἕλληνες τὶς εὐθύνες μας ἀπὸ τὴν ἕως τώρα χλιαρὴ ἀντιμετώπιση ἢ παραγνώριση ἐνὸς μεγάλου ἐθνικοῦ θέματος, γιὰ τὸ ὁποῖο ἐπιβάλλεται ἐγρήγορση, ἐτοιμότητα, γνώση, περίσκεψη καὶ πατριωτισμός. Εὐτυχῶς ἀνέμιζε ἡ σημαία τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Δρυϊνουπόλεως, Πωγωνιανῆς καὶ Κονίτισης χάρις στὸν ἄξιον Ἱεράρχην της Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Σεβαστιανὸ καὶ ὅλους αὐτοὺς, ἄτομα καὶ ὀργανώσεις, ποὺ δὲν ἐννοοῦσαν νὰ σταματήσουν τὸν ἀγῶνα παρὰ τὴν ἀνεξήγητη σιωπὴ ἀρμοδίων καὶ τοὺς προπηλακισμοὺς ἐνόχων καὶ θυμάτων κομματικῶν ἐμπαθειῶν. Τὸ παράδειγμα τῶν πρωτοπόρων στάθηκε φωτεινὸ καὶ πύκνωσαν οἱ τάξεις τῶν ἀγωνιστῶν. Ὅμως χρειάζεται ἀκόμη πολλὴ καὶ ἐγκυρὴ ἐνημέρωση. Γι’ αὐτὸ στὸ τέλος τῆς μεταφράσεως παρατίθεται τὸ Χρονικὸ τοῦ Βορειοηπειρωτικοῦ Ζητήματος μετὰ τὸν χρόνον τῆς περιοδείας τοῦ Πυῶ.

ΑΧ. Γ. ΛΑΖΑΡΟΥ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η Ευρώπη θα επιτρέψει να διαπραχθεί ένα έγκλημα⁶⁷. Κατά τη στιγμή που το μικρό τούτο βιβλίο θα τυπώνεται, η τύχη των επίμαχων εδαφών της Βορείου Ηπείρου⁶⁸ θα έχει αποφασισθεί. Οι Μεγάλες Δυνάμεις ικανοποιώντας την ιταλική βουλιμία θα παραχωρήσουν στο φτιαχτό βασίλειο της Αλβανίας εδάφη κατοικούμενα⁶⁹ από Έλληνες πατριώτες, τους οποίους και θα εγκαταλείψουν στην τυραννία των Αλβανών μπέηδων. Η Ιταλία έγραψε λαμπρές σελίδες στην ιστορία της ανθρωπότητας. Όμως αυτή τη στιγμή επιχειρεί τη χάραξη μιας αισχρής, μάλιστα αισχροτάτης, καθόσον για την πραγμάτωση της επεκτατικής χίμαιράς⁷⁰ της αθετεί

67. Έγκλημα ανεξιλέωτο, αφού διαρκεί ακόμη.

68. Για τον δρο βλ. Άχ. Γ. Λαζάρου, *Βόρειος Ήπειρος. Ιστορία - Πολιτισμός*, Ίωάννινα 1990, 36 σημ. 1.

69. Είναι εδάφη που κατοικούνται αδιάλειπτα από τους μυκηναϊκούς χρόνους. Βλ. F. Parazoglou, «Quelques problèmes de l'histoire épirote - A propos du livre "Epirus" de N.G.L. Hammond», *Ziva Antika* 20 (1970) 116.

70. Όχι μόνον αποδείχθηκε χίμαιρα, αλλά οδυνηρή και για την ίδια την Ιταλία κατά την έναρξη του Β' Παγκοσμίου πολέμου, όταν ταπεινώθηκε από τη μικρή, όπως αποκαλούσε συστηματικά, Ελλάδα.

όλες τις αρχές που συνηγόρησαν στην εθνική της αποκατάσταση με την ένωση των επιμέρους ηγεμονιών της ιταλικής χερσονήσου. Εξάλλου η στάση στο ζήτημα της Βορείου Ηπείρου δεν έχει καν πιθανότητα επιτυχίας. Επιζητεί την ίδρυση μιας Αλβανίας όσο το δυνατόν μεγαλύτερης. Αποσκοπεί δε αποκλειστικά στην πρόσφορη αργότερα μοιρασιά του εφήμερου αυτού βασιλείου με την Αυστρο-Ουγγαρία. Φαίνεται ακόμη να πιστεύει ότι η συνένοχός της Αυστρο-Ουγγαρία δεν θα αντιδρούσε στην κατάληψη της Αυλώνας από τους Ιταλούς και στη μετατροπή της σε πρωτεύουσα της ιταλικής αποικίας της Αλβανίας». Συνεπώς είναι προφανέστατο ότι ποτέ η Αυστρο-Ουγγαρία δεν θα δεχόταν την κυριαρχία της ανταγωνίστριας της στις δύο ακτές της νότιας Αδριατικής, όπως άλλωστε και η Ιταλία δεν θα ανεχόταν να βρίσκεται η Αυλώνα⁷¹ στα χέρια των Αυστριακών. Χωρίς να θέλω να παραστήσω τον προφήτη, φαίνεται βέβαιο ότι στο μέλλον, κατά το μάλλον ή ήττον μακρινό, ο χάρτης των Βαλκανίων πάλι θα τροποποιηθεί. Η Σερβία και το Μαυροβούνιο αποτελώντας ένα βασίλειο θα συμπληρώσουν στο νότο τα εδάφη τους με προσάρτηση της βόρειας Αλβανίας. Ταυτόχρονα η Ελλάδα θα ιδεί να επανέρχεται στην αγκαλιά της το υπόλοιπο αυτής της Ηπείρου, που σήμερα της αμφισβητούν. Τελικά δε η Ιταλία από την επιμονή της στην αδικία δεν θα κερδίσει τίποτε. Αντίθετα θα χάσει για πάντοτε τη φιλία του ελληνικού λαού. Ο κ. Ντι Σαν Τζουλιάνο⁷²,

71. Βλ. M.A. Canini, *Lettere al giornale "L' Adriatico" sulla questione balcanica con una appendice sull' Epiro e sull' Albania*. II Edizione. Venezia 1886, 12, όπου οι τόσο πρώιμοι ανταγωνισμοί για την κατοχή του βορειοηπειρωτικού λιμανιού.

72. Ο μαρκήσιος Άντώνιος ντι Σάν-Τζουλιάνο (1852-1914) υπήρξε ύπουργός των Έξωτερικών κατά την τετραετία 1910-1914. Πβ.

συνεπαρμένος από μία ουτοπία και εμπλέκοντας τη διπλωματία της χώρας του στο δρόμο της παράφορης παρανομίας⁷³, θα τροφοφέρει στην Ιταλία τις χειρότερες υπηρεσίες. Και η ευθύνη θα βαρύνει κατ' εξοχήν τον ίδιο. Διότι δεν είναι ο ιταλικός λαός⁷⁴ αλλά η σημερινή κυβέρνηση που πεισματικά ακολουθεί την πολιτική αυτή.

Αν υπάρχει κάποια παρηγοριά στη δυστυχία που πρόκειται να βρει τους θυσιασμένους Ηπειρώτες, αυτή είναι η σκέψη ότι τα μαρτύριά τους θα ωφελήσουν οπωσδήποτε την πολυαγαπημένη πατρίδα τους. Ο Βίσμαρκ⁷⁵ αποσπώντας

Γ.Σ. 'Αλεξιάδη, «'Η έναντίον τῆς 'Ελλάδος 'Ιταλο-τουρκική ἐγκαρδιότης», *Ἐστία* 12-10-1990, 1: «ὁ ἐν Βιέννῃ Βρεταννὸς πρέσβυς σὲρ Ε. Goshen, ἔγραφεν εἰς τὸν προϊστάμενόν του ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν σὲρ Ἐντουαρντ Γκρέυ, τὴν 1/14 Δεκεμβρίου 1913, ὅτι, ὁ Γκέοργκι φὸν Γιάγκωβ, πρεσβευτὴς τῆς Γερμανίας εἰς τὴν Ρώμην καὶ ἀπὸ τοῦ 1913-1916 ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν, τοῦ ἔλεγεν ἐμπιστευτικῶς ὅτι: "Ἐπικίνδυνος παράγων εἰς αὐτὸ τὸ θέμα (τὸ Βορειοηπειρωτικὸν) ἦτο τὸ μῖσος, φθῆνον σχεδὸν εἰς μανίαν, τὸ ὁποῖον ἠσθάνετο ὁ Ἴταλὸς ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν διὰ τοὺς "Ἕλληνας" (British Documents, I, A, σελ. 79). Ὑπῆρξαν, ὅμως, καὶ Ἴταλοὶ ἐπίσημοι, οἱ ὁποῖοι, ὑπὸ τὴν ἰδιότητά των, ἐξεφράσθησαν διθυραμβικῶς διὰ τὴν Ἑλλάδα». Μάλιστα παρατίθεται εὐγλωττη περικοπὴ λόγου τοῦ μετὰ δεκαετία ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας Μπαλμπίνο Τζουλιάνο!

73. Ἡ παράφορη παρανομία εἶχε φθάσει ἕως τὴν πλαστογράφηση τῆς ἀπτῆς πραγματικότητος, ὅπως ἀποκαλύπτει ὁ Κλεμανσώ γράφοντας στὴν ἐφημερίδα *Ἐλεύθερος Ἄνθρωπος* τὴν 13ῃ Μαΐου 1913. Βλ. *Lasturel, L'Affaire Gréco-Italienne*, 13.

74. Ὁρθότατα ὁ Πυῶ δὲν ἐπιρρίπτει εὐθύνη στὸν ἰταλικὸ λαὸ γιὰ τὴν ἐπεκτατικὴ καὶ μισελληνικὴ πολιτικὴ τῆς τότε κυβερνήσεως.

75. Ὁ πρίγκηπας Ὄττο Βίσμαρκ (1815-1898) εἶναι πρωσοικῆς καταγωγῆς. Ὡς πολιτικὸς θεωρεῖται ὁ δημιουργὸς τῆς γερμανικῆς ἐνότητος. Ἀπέσπασε ἀπὸ τὴ Δανία τὸ Σλέσβιγκ καὶ τὸ Χολστάιν καὶ ἀνέδειξε τὴν Πρωσσία στὴν κυρίαρχη θέση ποὺ κατεῖχε ἕως τότε ἡ Αὐστρία. Ὡς καγκελλάριος τῆς αὐτοκρατορίας μὲ τὸν πόλεμο τοῦ 1870-1871 ἀπέ-

από τη Γαλλία τις δύο επαρχίες της Αλσατίας και της Λωρραίνης υπήρξε κατά κάποιον τρόπο ο δημιουργός της αναγέννησής μας. Εργαστήκαμε, για να επαναποκτήσουν κάποια ημέρα την ποθητή ελευθερία τα αδέρφια μας του Στρασβούργου, του Κολμάρ και του Μετζ. Το πατριωτικό μας ιδεώδες απέκτησε ένα σκοπό. Η εθνική μας ζωή αναπτύχθηκε, επειδή είχε ένα ιδανικό. Η Ελλάδα του μέλλοντος οφείλει να στρέψει τα μάτια της προς τα παιδιά της εκείνα, των οποίων η απελευθέρωση αποτελεί χρέος⁷⁶. Μετά τις νίκες στη Μακεδονία και στο αρχιπέλαγος του Αιγαίου θα μπορούσε να πάρει στάση αμυντική, που αποκαλύπτει την αδυναμία των πλουσίων. Όμως αυτή δεν είναι νοητή, ενόσω η Ήπειρος, ολόκληρη⁷⁷ η Ήπειρος, δεν επανέρχεται στην Ελλάδα. Συγκεντρώνοντας εδώ τα τηλεγραφήματα και τις επιστολές που είχα στείλει στην εφημερίδα Χρόνος κατά το Μάιο του 1913, θέλησα να αφήσω μια μαρτυρία, μια μαρτυρία απλή αλλά συγκινητική, για όσα είδα κατά τη διάρκεια του ταξιδιού μου. Έκτοτε, άλλοι, και ιδιαίτερα ο κ. Κάρολος Βελαίν και ο φίλος μου Ντε Γιεσσέν έκαμαν τις ίδιες διαπιστώσεις. Γι' αυτό πιστεύω ότι, με εξαίρεση τους πρέσβεις τους επιφορτισμένους με τη λύση του ζητήματος

σπασε την Ήλσατία και τη Λωρραίνη από τη Γαλλία, της οποίας επιπλέον έπεδίωξε την απομόνωση από την Ευρώπη συνάπτοντας με την Αυστρία και Ίταλία την Τριπλή Συμμαχία.

76. Χρέος, που παραμένει ανεξόφλητο. «... Έκείνο πάντως το όποιον οφείλουν οι Έλληνικές Κυβερνήσεις να γνωρίζουν είναι ότι το Βορειοηπειρωτικόν θέμα ύφίσταται! Και εκείνο το όποιον απαγορεύεται εις τόν αιώνα είναι ή άπάρνησις του ήεροϋ αίτήματος. Ή διεκδίκησις μας διά τήν Β. Ήπειρον είναι ήεροϋ και άπαράγραπτος». Γ. Παπανδρέου, όμιλία στη Βουλή τήν 31η Μαΐου 1960. Βλ. 'Αθ. Π. Λέκα, *Συνοπτική Ίστορία τής Βορείου Ήπείρου*, Άθήναι 1987, 48.

77. Έμφαντικά έπιμένει στην απελευθέρωση και τής Βορείου Ήπείρου. Μόνον έτσι νοείται ολόκληρη ή Ήπειρος.

των συνόρων της Ηπείρου και της Αλβανίας, όλη⁷⁸ η ανθρωπότητα γνωρίζει ότι η 'Ηπειρος είναι ελληνική. Δίνοντας πρώτος στο μεγάλο αναγνωστικό κοινό μια ιδέα της σημερινής κατάστασης της Ηπείρου και της αξιοθαύμαστης φιλοπατρίας των Ηπειρωτών, της αγάπης προς τη μητέρα-πατρίδα Ελλάδα, αν κατάφερα να συμβάλω έστω και ελάχιστα στην υπεράσπιση του δικαιώματος της ελευθερίας, του ωραίου μεταξύ των ωραιότερων, θα νιώσω τη βαθύτερη εσωτερική χαρά. Αλλά όποια έκβαση κι αν έχουν τα πράγματα, η ανάμνηση από το ταξίδι αυτό είναι τόσο έντονη, ώστε και στην παραμικρή σκέψη να δακρύζουν τα μάτια μου.

78. Πρώτοι και άριστα γνωρίζουν οι 'Ιταλοί πολιτικοί. 'Ο τότε πρωθυπουργός της 'Ιταλίας Τζιολιττι άπερίφραστα είχε δηλώσει στον "Έλληνα πρεσβευτή στην Ρώμη Κακλαμάνο: «'Αναγνωρίζω ότι ή Βόρειος "Ηπειρος είναι 'Ελληνική, τὰ δικαιώματα όμως ενός μικρού λαού, όπως της 'Ελλάδος, δέν είναι δυνατόν να υπερισχύσασι τών συμφερόντων μιᾶς μεγάλης δυνάμεως, όπως της 'Ιταλίας». Πβ. 'Ι. Βογᾶ, 'Η θέσις του Βορειοηπειρωτικού ζητήματος, έν 'Αθήναις 1970, 7. 'Η Ιταμῆ αὐτή άπάντηση φέρεται να έκστομίζεται και από τόν τότε ύπουργό 'Εξωτερικῶν Σάν-Τζουλιάνο. Πβ. Lasturel, *L' Affaire Gréco-Italienne*, 13.

Η ΔΥΣΤΥΧΙΣΜΕΝΗ ΗΠΕΙΡΟΣ

Η ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΤΩΝ ΗΠΕΙΡΩΤΩΝ

Κέρκυρα, 1η Μαΐου

Χθες 30 Απριλίου, οι τελευταίοι Ηπειρώτες εγκατέλειψαν την Κέρκυρα επιστρέφοντας στα παραλιακά χωριά τους, από τα οποία η αλβανική θηριωδία⁷⁹ τους είχε διώξει κατά τον περασμένο Νοέμβριο.

Είχαν έλθει 10.000 εδώ, στην Κέρκυρα, στο αξιολάτρευτο αυτό νησί, όπου τα τριαντάφυλλα και οι ανθισμένες πορτοκαλιές συνθέτουν έναν επίγειο παράδεισο. Η έξοδος αυτή των Ηπειρωτών υπήρξε αξιοθρήνητη. Οι Αλβανοί και οι Τούρκοι είχαν κάψει τα σπίτια τους και χρειάστηκε όλη η αφοσίωση των αδελφών τους Ελλήνων όχι μόνο της Κέρκυρας αλλά όλης της Ελλάδας, για να ανακουφίσει κάπως τη δυστυχία τους. Έσπευσαν να βοηθήσουν η δημοτική αρχή, η κυβέρνηση και απλοί πολίτες.

Ακολούθησε η απελευθέρωση των Ιωαννίνων, του Αργυροκάστρου και του Δελβίνου. Έκτοτε στην καρδιά τους φώλιασε μεγάλη ελπίδα. Η ελληνική πατρίδα αναγεννήθηκε.

79. Έπανερχεται συχνά στις ανταποκρίσεις του με άδρες περιγραφές της σκληρότητας των Αλβανών κατά των άμαχων.

Με τη σκέπη της γαλανόλευκης θα μπορούσαν να επιστρέψουν στα χωριά τους, την Πάργα, τη Σενίτσα, τη Νιβίτσα. (Υπάρχουν είκοσι πέντε χωριά σε όλο το μήκος της παραλίας του στενού της Κέρκυρας, τα οποία οι Ηπειρώτες χωρικοί αναγκάστηκαν να τα εκκενώσουν μπροστά στην αλβανική απειλή.) Πίστευαν ότι η νίκη του στρατού του Διαδόχου τούς επέτρεπε να επιστρέψουν στα σπίτια τους για πάντα, απαλλαγμένοι από τις αγωνίες του παρελθόντος.

Είδα τους τελευταίους εξόριστους να αποβιβάζονται στους Αγίους Σαράντα. Στους πρόποδες των κατάφυτων με ελιές λόφων, το λιμανάκι, που συνήθως ησυχάζει στη θαλαπωρή του ήλιου, βρίσκεται σε πυρετώδη κίνηση. Κατά εκατοντάδες μουλάρια και γαϊδουράκια ανεβαίνουν από τον λευκό δρόμο που οδηγεί για το Δέλβινο και το Αργυρόκαστρο κουβαλώντας εφόδια στο στρατό και στον άμαχο πληθυσμό. Στα κτίρια, που φέρουν τα σημάδια των βομβαρδισμών, στοιβάζονται σακιά σιτάρι και τα τείχη της παλιάς βυζαντινής πόλης του 'Αγχεσμου⁸⁰, με τους εννέα τετραγωνικούς πύργους, είναι γεμάτα εργάτες και εκφορτωτές. Όλος αυτός ο κόσμος ξύπνησε από το λήθαργο. Φαίνεται πως μία μεγάλη ιδέα, η μεγάλη ελληνική ιδέα⁸¹, τον αναζωογονεί. Επιτέλους, ο εφιάλτης τελείωσε. Οι Ηπειρώτες θα πραγματοποιήσουν το όραμα των γενεών του παρελθόντος και του παρόντος: την ένωση⁸² με την Ελλάδα, την πραγματική και γκαρδιακή πατρίδα.

80. Το τοπωνύμιο άπαντᾶ καὶ στὴν Ἀθήνα προπαροξύτονο καὶ ὀξύτονο: Ἀγχεσμος καὶ Ἀγχεσμός. Εἶναι ἀρχαία ὀνομασία τῆς λοφώδους τοποθεσίας, ποὺ πιθανὸν ἀντιστοιχεῖ στὰ λεγόμενα Τουρκοβοῦνια.

81. Ἡ μεγάλη ἄλλωστε Ἰδέα εἶναι ἀπαύγασμα τῆς πίστεως τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ στὴν ἔθνική του ἀποκατάσταση, ὅπως ἐκδηλώνεται παραστατικά στὸν κύκλο τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν γιὰ τὴν ἄλωση τῆς Πόλης.

82. Τὸν ὄρο χρησιμοποιεῖ πάμπολλες φορές στὸ κείμενο.

Η πρόσδεσή τους σε μια επίπλαστη⁸³ Αλβανία, με την οποία τους χωρίζουν τα πάντα⁸⁴, η γλώσσα, η θρησκεία, ο πολιτισμός, θα ήταν σαν να τους επέβαλλαν το ψέμα. Όλοι αυτοί οι άνθρωποι, από το ακρωτήριο του Αγίου Βασιλείου έως το ακρωτήριο του Αγίου Ιωάννη, είναι Έλληνες⁸⁵, και αυτοί τους οποίους γνώρισα, συνδεδεμένοι με οικογένειες ελληνικές της Κέρκυρας, της Πάτρας, της Αθήνας, δεν έχουν καμιά απολύτως αμφιβολία για την απόφαση της Ευρώπης⁸⁶. Επιστρέφουν στην Ήπειρο με ακλόνητη πίστη στο θρίαμβο της δικαιοσύνης⁸⁷.

83. Άλλοῦ ἀποδίδει τὸ ἴδιο νόημα μὲ τὴν ἔκφραση: φτιαχτὸ βασίλειο.

84. Τὰ πάντα χωρίζουν τοὺς Βορειοηπειρώτες, εἴτε χριστιανοὺς εἴτε μουσουλμάνους, μὲ τοὺς πέραν τοῦ Γενούσου Γκέγκηδες, στοὺς ὁποίους ἐλάχιστες εἶναι οἱ ἐλληνικὲς ἐπιδράσεις. Δὲν ἀσκήθηκαν δυναμικὰ ἀλλὰ φυσιολογικὰ, ὅπως παραδέχεται καὶ ὁ Ἴταλὸς M.A. Canini, *La Questione dell' Epiro*, Roma 1879, 8: "Quella supremazia dell' elemento greco non è dovuta alla forza: essa è un naturale portato della superiorità di razza e di civiltà, superiorità che esisteva anche nei tempi più tristi per la nazione ellenica". Βέβαια δὲν χάνει τὴν εὐκαιρία προβολῆς καὶ ἰταλικῆς ἐπιδράσεως: "La coltura qualsiasi che hanno gli Albanesi, cioè alcuni Albanesi, è greca od italiana" (αὐτ. 7).

85. Ἐννοεῖται Ἕλληνες, ποὺ ἔμειναν ἀλώβητοι καὶ γλωσσικὰ καὶ θρησκευτικὰ, χωρὶς φυσικὰ νὰ ἀδυνατοῦν νὰ χρησιμοποιοῦν μία ἢ περισσότερες γλώσσες πέραν τῆς ἐλληνικῆς.

86. Ἡ ἀντίληψη μιᾶς Εὐρώπης πολιτισμένης δὲν ἀφήνει ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ὀρθότητα τῆς ἀποφάσεως!

87. Δὲν εἶναι ἡ πρώτη φορὰ ἐκδηλώσεως ἐμπιστοσύνης στὴν ἐπικράτηση τῆς δικαιοσύνης. Ἐχει στοιχίσει ἀκριβὰ στοὺς Ἕλληνες ὁ ἐφησυχασμὸς στὰ ἀπαράγραπτα ἔθνικὰ δίκαια.

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΦΡΟΝΗΜΑ ΣΤΗΝ ΗΠΕΙΡΟ

Κέρκυρα, 2 Μαΐου

Εάν θέλουμε να κατανοήσουμε το ηπειρωτικό ζήτημα στο αληθινό του νόημα, πρέπει πρώτα απ' όλα να σταθούμε στο σημείο τούτο, ότι δηλαδή δεν είναι η ελληνική κυβέρνηση που επιθυμεί την προσάρτηση της Ηπείρου, αλλά οι Ηπειρώτες⁸⁸ απαιτούν την ένωση με την Ελλάδα.

Όσοι αντιστρατεύονται την Ένωση δεν φαίνεται — στην ακαδημαϊκή τους φροντίδα να χαράζουν έναν όσο το

88. Πάντοτε οι αλύτρωτοι Έλληνες πρωτοστατούν. Το έθνικό κέντρο έχει έπινοήσει την «ἄψογον στάσιν» και συνήθως σύρεται ἀπὸ τὴν πορὰ τῶν γεγονότων μὲ τεράστιες ἀπώλειες. Ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ πρόεδρος τῆς Ἑταιρείας «Ἑλληνισμὸς» Νεοκλῆς Καζάκης ἐκστομίζει ἀλήθειες, ποὺ ἀποκτοῦν πάλιν ἐπικαιρότητα: «Τί ἐπράξαμεν ἡμεῖς κατὰ τὸ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης διαρρεῦσαν χρονικὸν διάστημα; Ἐγκαταλείψαμεν τὴν Ἥπειρον, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἔχομεν ἀνεγνωρισμένα, ἀπαράγραπτα δικαιώματα. Καὶ σήμερον ἀμφισβητοῦσιν αὐτὴν Ἴταλοί, Αὐστριακοί, Ρωμοῦνοι, Ἀλβανοί!... Αἶσχος εἰς λαὸν διασκεδάζοντα, μίαν μόνην ἀπόλαυσιν αἰσθανόμενον, τὸν παρασιτισμὸν εἰς βάρος τοῦ δημοσίου ταμείου...» (Ν. Καζάκης, *Λόγοι καὶ Ἔργα (1903-1904)*, ἐν Ἀθήναις 1911, 75).

δυνατόν μεγαλύτερο χάρτη της Αλβανίας— να λαμβάνουν υπόψη αυτό το αίτημα το οποίο στην πραγματικότητα είναι κεφαλαιώδους σημασίας.

Άλλοι μεν, οι παράγοντες του ιταλικού επιτελείου, διαισθάνθηκαν σε μια ελληνική Ήπειρο έναν κίνδυνο για την ιταλική ναυτική δύναμη. Πίστεψαν ότι επεκτείνοντας τη νέα ελληνική επικράτεια έως τα βόρεια της Κέρκυρας, η Ελλάδα θα μπορούσε να μετατρέψει το στενό της Κέρκυρας σε κλειστό όρμο, όπου οι στόλοι της Ρωσίας, της Αγγλίας και της Γαλλίας θα έβρισκαν καταφύγιο σε περίπτωση πανευρωπαϊκής σύρραξης και θα απειλούσαν την Ιταλία στην Αδριατική.

Λησμονούν ότι η Αδριατική αρχίζει στον πορθμό του Οτράντο, όπως επίσης και το γεγονός ότι —είτε ελληνική είτε αλβανική— η παραλία της Ηπείρου βρίσκεται στα βόρεια της Κέρκυρας και απέχει από το νησί μόλις δύο χιλιόμετρα. Επομένως, μερικές νάρκες θα αρκούσαν να σχηματίσουν ένα αδιαπέραστο καταφύγιο για τους στόλους των οποίων τα αμφίβολα σχέδια τόσο πολύ φαίνεται να φοβούνται στη Ρώμη. Άλλωστε μία Ελλάδα φιλικά προσκείμενη στην Τριπλή Συμμαχία θα μπορούσε να προσφέρει στα συμμαχικά πλοία τόσα εξαιρετικά λιμάνια των νησιών του Ιονίου, ώστε είναι άξιο απορίας να βλέπει κανείς να διατυπώνεται ξαφνικά ένα επιχείρημα⁸⁹ τόσο αβάσιμο.

Άλλοι δε, οι οποίοι εναντιώνονται στην Ένωση της

89. Για τὸν ἴδιον σκοπὸ οἱ Ἴταλοι προσκομίζουσι διαφορετικὰ ἐπιχειρήματα. Πβ. Ἄντ. Γ. Καρτάλη, *Ἡ Ἰταλικὴ πολιτικὴ ἐν Ἀλβανίᾳ καὶ τοῖς Βαλκανίοις*, ἐν Ἀθήναις 1914, 124 σημ. 1: «Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ Ἰταλία κατόπιν μόνον περιώρισε τὰς ἀξιώσεις τῆς εὐρεθεῖσα πρὸ τῆς ἐπιμόνου ἀντιδράσεως τοῦ πρέσβεως τῆς Γαλλίας κ. Καμπῶν. Ἐν ἀρχῇ ἐζήτηι ὑπὲρ τῆς Ἀλβανίας τὸ μέγιστον μέρος τῆς Ἡπειρωτικῆς ἀκτῆς τοῦ στενοῦ τῆς Κερκύρας».

Ηπείρου με την Ελλάδα — και αυτοί επί ιταλικού εδάφους βρίσκονται — μοιάζουν να μην έχουν κρατήσει από τη συνθήκη⁹⁰ του 1897, η οποία περιόριζε τις ζώνες επιρροής της Αυστρίας και της Ιταλίας στην Αλβανία και την Ήπειρο, παρά μονάχα την ελπίδα μιας ενδεχόμενης κατάκτησης της ανατολικής παραλίας της Αδριατικής. Αρνούμενοι να δεχθούν τα τετελεσμένα και επιμένοντας με τόση μανία στην ψευδοδημιουργία⁹¹ ενός βασιλείου της Αλβανίας — του οποίου η συνεχιζόμενη αναρχική κατάσταση θα επέτρεπε μία μελλοντική επέμβαση και μία πιθανή προσάρτηση — αποδεικνύουν ότι ο ιμπεριαλισμός του κ. Σαν Τζουλιάνο έχει ακόμα ένθερμους οπαδούς· επιπλέον ότι η λύση του αλβανικού ζητήματος δεν αντιμετωπίζεται στη Ρώμη μέσα σε πνεύμα ευρωπαϊκής ειρήνης και τελικής λύσης του Ανατολικού ζητήματος.

Από την πολιτική αυτή, την τόσο προκλητικά εγωιστική, διαφαίνεται μια τεράστια δολιότητα. Χωρίς να προχωρούν έως τα μπουκοτάζ, πάντως το δημόσιο αίσθημα, που μία γειτνίαση και πανάρχαιες εμπορικές συναλλαγές συνδέει φιλικά με την Ιταλία, μεταστράφηκε ολοκληρωτικά. Προβάλλοντας και εμμένοντας στο veto της, η Ιταλία θα χάσει την αγορά της Ηπείρου χωρίς την παραμικρή διεύρυνση της επιρροής της στην περιοχή αυτή.

Εάν η Ήπειρος ήταν *res nullius*, μία χώρα χωρίς εθνική συνείδηση την οποία ο οποιοσδήποτε κατακτητής θα μπορούσε εύκολα να κατακτήσει, η πολιτική της Ιταλίας κατά κάποιο τρόπο θα ήταν κατανοητή. Αλλά η συγκεκριμέ-

90. Οί περιορισμοί από συνθήκες ισχύουν για τις μικρές χώρες.

91. 'Ο θρος αποδίδει την αλήθεια. Διότι ή δημιουργία του βασιλείου δέν υπήρξε αποτέλεσμα αγώνων των 'Αλβανών αλλά σκοπιμοτήτων ξένων δυνάμεων.

νη περίπτωση είναι πολύ διαφορετική. Τα εδάφη της Ηπείρου, τα οποία η Ρώμη θα επιθυμούσε να συμπεριληφθούν στη μελλοντική Αλβανία, είναι εστίες ακατανίκητου⁹² ελληνισμού. «Είναι περισσότερο Έλληνες από εμάς», μου είπε ένας από τους διαπρεπέστερους καθηγητές του Πανεπιστημίου Αθηνών, και πράγματι, η αφοσίωση των Ηπειρωτών στην εθνική υπόθεση εκδηλώθηκε — εδώ και χρόνια — κατά τρόπο πειστικό.

Υπάρχουν στην Ήπειρο έξι μεγάλα κέντρα ελληνισμού. Τα Ιωάννινα, τα Ζαγόρια, το Αργυρόκαστρο, το Μέτσοβο, η Χειμάρρα και η Κορυτσά. Από αυτά τα κέντρα ξεκίνησαν άνθρωποι, των οποίων η πρώτη σκέψη, μόλις απέκτησαν περιουσία στο εξωτερικό, ήταν να συμβάλουν στην πραγμάτωση του εθνικού οράματος: της Ένωσης της Ηπείρου με την Ελλάδα.

Ο Αρσάκης⁹³ ίδρυσε στην Αθήνα παρθεναγωγείο στο οποίο φοιτούν δύο χιλιάδες μαθήτριες και το οποίο είναι το μοναδικό εκπαιδευτικό ίδρυμα για κορίτσια σε όλη την Ανατολή. Ο Αρσάκης κατάγεται από τη Χωτάτσοβα, ένα χωριό κοντά στο Αργυρόκαστρο. Ο Ζάππας⁹⁴ από το Λάμποβο,

92. 'Απόδειξη τρανή αποτελεί ή μέχρι σήμερα έμμομη τών Βορειοηπειρωτών παρά τὰ μύρια βασιανιστήρια τοῦ τυραννικοῦ καθεστώτος τών Τιράνων.

93. 'Ο 'Απόστολος 'Αρσάκης (1792-1874) σπούδασε 'Ιατρική στή Βιέννη καὶ στή Χάλλη τῆς Σαξονίας. 'Αναγορεύθηκε διδάκτωρ τῆς 'Ιατρικῆς σὲ ηλικία μόλις 21 ἐτῶν. Ἐζῆσε καὶ ἐπλούτισε στή Ρουμανία, ὅπου καὶ διετέλεσε ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ρουμανίας τὸ 1860 καὶ βουλευτῆς. Εἶναι ὁ εὐεργέτης τῆς Φιλεκπαιδευτικῆς Ἐταιρείας Ἀθηνῶν, τοῦ ὁποιοῦ τὸ ὄνομα φέρουν τὰ Ἀρσάκεια.

94. 'Ο Εὐαγγέλης Ζάππας (1800-1865), ἀφοῦ ἀγωνίσθηκε γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς πατρίδας τὸ 1821 μὲ ἀρχηγὸ τὸν Μάρκο Μπότσαρη, μετανάστευσε στή Ρουμανία, ὅπου ἔγινε μεγάλος κτηματίας. Τὴν πρώτη δωρεὰ του ἔκανε τὸ 1859 γιὰ τὴν ὀργάνωση «'Ολυμπίων» (ἐκθέσεων,

κοντά στο Αργυρόκαστρο, είναι ιδρυτής σχολείων και της πινακοθήκης στην Αθήνα. Ο Ζωγράφος⁹⁵ από το Κεστοράτι, κοντά στο Τεπελένι, ιδρύει επίσης σχολεία. Οι Αβέρωφ⁹⁶

βραβείων κλπ.) με σκοπό την αναγέννηση των αρχαίων 'Ολυμπιάδων. Έκτελεστή τής διαθήκης του είχε όρισει τόν εξάδελφό του Κωνσταντίνο Ζάππα (1812-1893), πού και με τή δραστηριότητά του αύξησε τή ζάππεια περιουσία. Αναδείχθηκε μεγάλος έθνικός ευεργέτης διαθέτοντας επί σειράν έτών σημαντικά ποσά για ίδρυση και λειτουργία σχολείων. Επίσης με δωρεά του πρὸς τήν έπιτροπή των «'Ολυμπίων» ιδρύθηκε τὸ Ζάππειον στήν έλληνική πρωτεύουσα. Τά πλούτη του κληροδότησε στό έλληνικό κράτος. 'Αλλά ή Ρουμανία, με τὸ πρόσχημα ότι ὁ Ζάππας ήταν Βλάχος και κατ' αὐθαίρετη έρμηνεία Ρουμάνος, προσέφυγε στά δικαστήρια διεκδικώντας τήν κληρονομιά. 'Η κληρονομική περιπλοκή είχε και πολιτικές προεκτάσεις, χωρίς οί τότε "Έλληνες άρμόδιοι νά άφρυνισθοῦν και νά σκεφθοῦν τήν προκήρυξη ύποτροφιών με δαπάνες Ζάππα για τήν έπιστημονική διερεύνηση τής καταγωγής των Βλάχων, ὅποτε θά είχαν προλάβει τόν Βενιζέλο από τις δεσμεύσεις στή Συνδιάσκεψη τοῦ Βουκουρεστίου τοῦ 1913 και θά άποστόμωναν τὸ 'ίδιο έτος τους 'Ιταλούς, πού χρησιμοποιοῦσαν ανάλογο έπιχείρημα για τήν άποκοπή τής Βορείου 'Ηπείρου από τήν 'Ελλάδα!

95. 'Ο Χρηστάκης Ζωγράφος (1820-1896) ὑπῆρξε τραπεζίτης στήν Κωνσταντινούπολη, ὅπου δημιούργησε τεράστια περιουσία. 'Ιδρυσε διάφορα άγαθοεργά ιδρύματα, σχολεία, βιβλιοθήκες και καθιέρωσε τά Ζωγράφεια διαγωνίσματα για τήν ενίσχυση καλλιτεχνών και συγγραφέων. Έκανε επίσης μεγάλες και πολλές δωρεές για έθνικούς σκοπούς. Για τήν πολυσχιδή ευεργετική δράση του ανακηρύχθηκε από τὸ Οικουμενικό Πατριαρχείο μέγας ευεργέτης τοῦ Γένους και τής 'Εκκλησίας.

96. 'Ο Γεώργιος 'Αβέρωφ (1818-1899) μετανάστευσε στήν 'Αλεξάνδρεια τής Αιγύπτου, ὅπου ὡς έμπορος άπέκτησε μεγάλη περιουσία, τήν ὅποια και διέθεσε για έθνικούς και άγαθοεργούς σκοπούς. Με δαπάνες του άποπερατώθηκε τὸ κτίριο τοῦ Πολυτεχνείου, αναμαρμαρώθηκε τὸ Παναθηναϊκὸν Στάδιον, ιδρύθηκε τὸ «'Αβερῶφειον» ἢ «'Εφρηβείον 'Αβέρωφ», σωφρονιστική φυλακή ανηλίκων, πού ήταν πρωτοποριακό ίδρυμα. 'Αργότερα μεταβλήθηκε σέ έπανορθωτική φυλακή καταδικων κοινού ποινικού δικαίου και πολιτικῶν κρατουμένων με τὸ ὄνομα «Φυλακαί 'Αβέρωφ», ενώ ή άρχική βούληση τοῦ διαθέτη ήταν ή ανθρώπινη μεταχείριση

και Στουρνάρας⁹⁷, ο μεν πρώτος, εθνικός ευεργέτης παγκοσμίως γνωστός, ο δε δεύτερος, ιδρυτής του Μετσοβίου Πολυτεχνείου. Και οι δύο είναι Μετσοβίτες. Οι Ζωσιμάς⁹⁸, Καπλάνης⁹⁹, Τσιτίσας¹⁰⁰ κατάγονται από τα Ιωάννινα¹⁰¹, ο

των φυλακισμένων εφήβων για την ταχύτερη επανένταξη στην κοινωνία. Κληροδότησε μεγάλη ποσά υπέρ του Ναυτικού Πολεμικού Ταμείου, από τα όποια έγινε η αγορά του ομώνυμου θεωρηκτού, του Μετσοβίου Πολυτεχνείου, της ελληνικής κοινότητας 'Αλεξανδρείας, όπου ίδρυσε και το ομώνυμο Νοσοκομείο, της Γεωργικής Σχολής Λαρίσης κ.ά.

97. 'Ο Νικόλαος Στουρνάρας (1806-1853) είναι άνεψιός των αδελφών Τσιτίσα. 'Εργάστηκε και πλούτισε στην Αίγυπτο. Τη μεγάλη περιουσία του διέθεσε σε έργα κοινής ωφελείας. Για την ίδρυση του Πολυτεχνείου άφησε το ποσόν των 100.000 ταλλήρων. Δίκαια κατατάσσεται στη χορεία των εθνικών ευεργετών.

98. Δέν είναι ένας Ζωσιμάς αλλά έξι αδέρφια, 'Αναστάσιος, Ζώης, Θεοδόσιος, 'Ιωάννης, Νικόλαος και Μιχαήλ. Οι Θεοδόσιος και Νικόλαος εγκαταστάθηκαν στο Λιβόρνο της 'Ιταλίας, οι δε άλλοι τέσσερις στη Νίζνα της Ρωσίας, τον 18ο αιώνα. 'Ολοι εργάστηκαν σκληρά και διέθεσαν για την αναγέννηση και προκοπή του έθνους ιδρύοντας σχολεία, πτωχοκομεία, νοσοκομεία και χορηγώντας υποτροφίες για σπουδές ή ένισχύοντες έκδότες για έκτύπωση βιβλίων κ.ά. 'Ο Νικόλαος υπήρξε και ο πρώτος μέτοχος της 'Εθνικής Τράπεζας με την αγορά 250 μετοχών για την ένισχυση του ιδρύματος. 'Ολοι τους έμπρακτα αναδείχθηκαν εθνικοί ευεργέτες, η δε Ζωσιμαία Σχολή 'Ιωαννίνων διασώζει με εύγνωμοσύνη το όνομά τους.

99. Είναι επώνυμο πολλών 'Ηπειρωτών και μάλιστα αγωνιστών της επανάστασεως του 1821. 'Ο 'Αθανάσιος φονεύθηκε στο Χάνι της Γραβιάς και ο Κώστας στην 'Ακρόπολη. 'Ο Πυώ αναφέρεται στον Ζώη Καπλάνη (1736-1806) από το Γραμμένο 'Ιωαννίνων, που μετανάστευσε στη Ρωσία. 'Εμπορεύθηκε στη Μόσχα και απέκτησε μεγάλη περιουσία, την όποια διέθεσε για έθνωφελείς σκοπούς. Στα 'Ιωάννινα ίδρυσε την ομώνυμη σχολή. Κατατάσσεται επάξια στους εθνικούς ευεργέτες.

100. Χρησιμοποει ένικό ο Πυώ, αλλά υπήρξαν δύο οι εθνικοί ευεργέτες, αδέρφια, ο Μιχαήλ Τσιτίσας (1785-1856) και ο νεώτερος Θεόδωρος. 'Ο πρώτος, που χρημάτισε διαχειριστής του Μωχάμετ 'Αλυ στην Αίγυπτο, απέκτησε τεράστια περιουσία. 'Εγινε από τους μεγαλύτερους γαιο-

Μπάγκας¹⁰² από την Κορυτσά. Εκατοντάδες άλλοι Ηπειρώτες, λιγότερο γνωστοί, άφησαν με τη διαθήκη τους στο ελληνικό κράτος ποσά που αποτελούν σημαντικό κεφάλαιο για την προώθηση της ιεράς υποθέσεως¹⁰³.

Η ένωση της Ηπείρου με την Ελλάδα είναι η μόνη σκέψη τους. Η αιώνια σκέψη. Στις τράπεζες της Αθήνας υπάρχουν καταθέσεις, των οποίων οι τόκοι — για χρόνια — συσσωρεύονται δυνάμει ενός απaráλλακτου πάντοτε όρου διαθήκης: «Αυτά τα χρήματα, σε περίπτωση απελευθερωτικού πολέμου, να χρησιμοποιηθούν για την ελευθερία της Ηπείρου».

Ποιες αποδείξεις για την αναγκαιότητα της προσάρτησης της Ηπείρου στην Αλβανία μπορούν να προσκομιστούν σαν αντίβαρο σε εκδηλώσεις τόσο κατάδηλες μιας ανεκρίζωτης εθνικής συνείδησης; Μήπως το ότι ο Αλή πασάς αφάνισε έναν μεγάλο αριθμό ορθοδόξων; Δεν κατόρθωσε να κατα-

κτήμονες. Διέθεσε κολοσσιαία ποσά για φιλανθρωπικούς και κοινωφελείς σκοπούς στην Αίγυπτο, Μέτσοβο, Θεσσαλονίκη και Αθήνα. Προικοδότησε το Πολυτεχνείο, που ίδρυσε ο άνειφός του Ν. Στουρνάρας, το πανεπιστήμιο Αθηνών κ.ά. Ο Θεόδωρος, μετά την άνεπιτυχή προσπάθεια μύησης στη Φιλική Έταιρεία του Μωχάμετ Αλυ, με τον οποίο συνδέονταν φιλικά, ένισχυσε με όλους τους τρόπους την επανάσταση του 1821 και διέθεσε επίσης μεγάλα ποσά για κοινωφελείς και φιλανθρωπικούς σκοπούς.

101. Μνημονεύεται, όπως συνήθως, η πρωτεύουσα του νομού, ενώ ακριβέστερα γενέτειρά τους είναι το Μέτσοβο, το Γραμμένο κλπ.

102. Ο ευεργέτης Ίωάννης Πάγκας ή Μπάγκας συμπαραστάθηκε και στον συμπατριώτη του Αναστάσιο Πηχεώνα, πρωταγωνιστή του μακεδονικού άγώνα κατά την πρώτη φάση (1878-1894). Βλ. Κ.Α. Βακαλόπουλου, Ο βόρειος Έλληνισμός..., Θεσσαλονίκη 1983, 259, 460. Ίδιαίτερα γενναιόδωρος υπήρξε προς τη γενέτειρά του Κορυτσά, στην οποία ίδρυσε όμώνυμο Γυμνάσιο.

103. Ίερη υπόθεση αποκαλείται προσφύεστατα ή άνάκτηση της ελευθερίας.

στρέψει την Ιδέα! Υπάρχουν στις περιοχές αυτές μουσουλμανικές οικογένειες των οποίων η εν ζωή γιαγιά είναι χριστιανή¹⁰⁴. Τα χωριά έχουν ακόμα τα ελληνικά τους ονόματα, όπως το Προγωνάτι και η Οξάτη, τα οποία θυμίζουν τους προγόνους και το ένδοξο παρελθόν. Στο Αργυρόκαστρο, κορίτσια μουσουλμανικών οικογενειών φοιτούν στα ελληνικά σχολεία και Αλβανοί μουσουλμάνοι, ωθούμενοι από μια ακατανίκητη κληρονομικότητα, κάνουν το σήμα του σταυρού καθώς περνούν μπροστά από την ελληνική εκκλησία.

Το παρελθόν και το παρόν ενώνονται εδώ, για να υπερασπιστούν μια υπόθεση που έχει το δίκιο με το μέρος της. Σ' αυτήν εναντιώνονται νοσηρές ορέξεις για διατάραξη της ευρωπαϊκής ειρήνης.

104. Ποιά απόδειξη ισχυρότερη χρειάζεται για την ελληνική καταγωγή και των μουσουλμάνων Βορειοηπειρωτών;

ΚΕΡΚΥΡΑ

Κέρκυρα, 3 Μαΐου

Ο μεσημεριάτικος λήθαργος. Το Medea, αγγλικό καταδρομικό, έχει αγκυροβολήσει στο λιμάνι. Δύο μικρά ελληνικά ατμόπλοια, τα οποία ήλθαν το πρωί από την Πάτρα, εφοδιάζονται. Η προκουμαία είναι έρημη καθώς τα αδύνατα δενδράκια δεν ρίχνουν καθόλου σκιά. Στην πόλη, τα πράσινα παραθυρόφυλλα μένουν κλειστά στις ωχρόλευκες προσόψεις και αλητάκια μισόγυμνα παίρνουν τον μεσημεριανό τους ύπνο στη σκιά των μικρών δρόμων. Μαλτέζοι αμαξηλάτες αφήνοντας τα αδύνατα μικρά άλογά τους στη δενδροστοιχία των πλατάνων της ακρόπολης παίζουν χαρτιά σε ένα από τα καφενεία των τοξοτών στοών, δίπλα σε αιχμάλωτους Τούρκους αξιωματικούς, οι οποίοι σιωπηλά πίνουν καφέ αλλά τούρκα όπως οι απόμαχοι για τους οποίους η ώρα του ορεκτικού είναι η μόνη καθημερινή διασκέδαση.

Στην πρώτη αυτή όψη, η Κέρκυρα δεν είναι περισσότερο γραφική από τις άλλες πόλεις της Μεσογείου όπου ο ήλιος κατά το μεσημέρι είναι τόσο δυνατός ώστε εκείνες τις ώρες η απραξία γίνεται αναγκαία. Ψηλά σπίτια ναπολιτάνικου ρυθμού, στενοί αψιδωτοί δρόμοι όπου αφθονούν καρποφόρα δένδρα των οποίων το άρωμα καταστρέφει ένα κοντινό

ρυάκι, μικρά καταστήματα στα οποία πωλούνται κακής ποιότητας τσιγάρα και cartes postales ξεθωριασμένες, κουρείς με αμφίβολο αντισηπτικό, λαϊκά ζαχαροπλαστεία με πάμπολλες μύγες και η σκόνη που σκεπάζει πράγματα και ανθρώπους και κάνει ωχρή τη διψασμένη πρασινάδα των μικρών δενδρόφυτων πλατειών, όλα αυτά δίνουν την εικόνα μιας θερινής Προβηγκίας. Η μαγεία αρχίζει μόλις βγει κανείς από την πόλη. Είναι τα ατελείωτα άλση άγριων τρανταφυλιών που συχνά κάνουν τους δρόμους πιο στενούς, απειρία χρωμάτων και ευωδιών, οι ανθισμένες πορτοκαλιές, οι κρίνοι, τα σπαρτολούλουδα, οι κλιματίδες, που προσθέτουν ένα χαρούμενο στοιχείο στο ψηλό χορτάρι ανάμεσα στις μεγάλες ελιές με τους ροζισμένους και ολοφάνερα κουφωμένους κορμούς. Πιο πέρα, μόλις ανέβει κανείς σε κάποιον από τους γειτονικούς λόφους συνεπαρμένος από την ασύλληπτη μαγεία της βασίλισσας των Ιόνιων νησιών, καταλαβαίνει γιατί ο Ντ' Αννούντσιο¹⁰⁵ ήρθε εδώ να γράψει τη «Φωτιά», γιατί η αυτοκράτειρα Ελισάβετ¹⁰⁶ της Αυστρίας αναζήτησε εδώ την ανέφικτη λήθη, γιατί ο βασιλιάς των Ελλήνων Γεώργιος ανακάλυψε εδώ μια νέα δυνατότητα ανάπαυλας από τις

105. 'Ο Γαβριήλ Ντ' Αννούντσιο (1863-1938) είναι 'Ιταλός ποιητής και πεζογράφος. Τό 1919 έπικεφαλής έθελοντικού στρατεύματος κατέλαβε τό Φιοϋμε (Ριγέκα) τής 'Αδριατικής. 'Υπήρξε φίλος του Μουσσολίνι και όπαδός του φασισμού. Τό συγγραφικό του έργο έχει πολλές άρετές. Όμως ό ίδιος έγινε γνωστός κυρίως από την περιπετειώδη και σκανδαλώδη ζωή του.

106. 'Η ' Ελισάβετ (-Εϋγενία- 'Αμαλία), θυγατέρα του αρχιδούκα Μαξιμιλιανού 'Ιωσήφ τής Βαυαρίας, γεννήθηκε στο Μόναχο τό 1837 και παντρεύθηκε τόν αυτοκράτορα Φραγκίσκο 'Ιωσήφ τής Αύστρίας τό 1854. Διάφορες οικογενειακές άτυχίες και ιδίως ό τραγικός θάνατος του γιού της Ροδόλφου επέτειναν τή φυσική μελαγχολία της και κατέφυγε στην Κέρκυρα, όπου στη θέση Γαστούρι έκτισε τό 1890 τό 'Αχίλλειον και επιδιόταν στην αρχαία έλληνική τέχνη και στη μελέτη του 'Ομήρου.

δυσκολίες της εξουσίας. Η Κέρκυρα είναι ένας απέραντος κήπος και — απ' όσο θυμάμαι — μόνο η Κεϋλάνη μπορεί να την ανταγωνιστεί. Τα χωριουδάκια στις πλαγιές των βουνών χάνονται μέσα στο πράσινο, σ' αυτό το ανθισμένο πράσινο που κατεβαίνει έως τη θάλασσα και κρύβει τη χρυσή γραμμή της παραλίας. Τα ελαιόδενδρα σχηματίζουν θόλο που σπινθηρίζει πάνω από τους φιδίσιους δρόμους· και όσο μακριά και αν φτάσει το βλέμμα, γαληνεύει πάνω στο πράσινο των φυλλωμάτων που το διαστίζουν οι βαθύχρωμοι κώνοι των μεσογειακών κυπαρισσιών. Ο βασιλιάς Γεώργιος κατανόησε τη φύση της Κέρκυρας. Έχτισε βίλα, το «Μον-Ρεπό», την οποία κληροδότησε στο γιο του Ανδρέα, χωρίς την παραμικρή αλλοίωση του φυσικού περιβάλλοντος.

Αντίθετα, ο αυτοκράτορας της Γερμανίας¹⁰⁷, ο οποίος αγόρασε το Αχίλλειον από την αυτοκράτειρα Ελισάβετ, δεν έλαβε παρόμοια φροντίδα.

Αν και η τοποθεσία είναι θαυμάσια και δεσπόζει όλου του στενού της Κέρκυρας, η διευθέτηση της αυτοκρατορικής κατοικίας δεν τιμά καθόλου τον Ναπολιτάνο αρχιτέκτονα. Η χειρότερη παγκόσμια έκθεση αποδίδει σαν επίπλαστα όσα δεν ανταποκρίνονται στην ιστορική πραγματικότητα. Καταλαβαίνουμε γιατί ο Γερμανός θυρωρός απαγορεύει στους επισκέπτες να φέρουν φωτογραφικές μηχανές. Χωρίς αμφιβολία φοβάται μήπως τραβήξει κανείς κάποια δυσάρεστη φωτογραφία· και όχι για να διατηρήσει το δικαίωμα της πώλησης *cartes postales* για τον εαυτό του μια και στο θυρωρείο είναι κρεμασμένο ένα πλαίσιο με μερικά δείγματα και τη σημείωση: *Ansichts Karten hier zu haben*. Η είσοδος κόστιζε παλαιότερα μία δραχμή (ένα φράγκο). Ένα 2

107. Πρόκειται για τον Γουλιέλμο τόν Β' (1859-1941), γιό του Φρειδερίκου του Γ', αδελφό της βασίλισσας της Ελλάδας Σοφίας.

γραμμένο με το χέρι και μελάνι αντικαθιστά σήμερα στο εισιτήριο τον αρχικά έντυπο αριθμό. Δεν θέλω να πιστέψω ότι πρόκειται για μία επικερδή ιδέα του Γουλιέλμου Β'. Πάντως εκείνο που ανήκει στις προσωπικές υποδείξεις του είναι η τοποθέτηση ενός γιγάντιου χάλκινου Αχιλλέα — κατά την καλαισθησία του Μονάχου — στην άκρη του υπερώου. Την εποχή της αυτοκρατείας Ελισάβετ σ' αυτό το σημείο υπήρχε από λευκό μάρμαρο ένας Αχιλλέας τραυματισμένος, τον οποίο σήμερα αποξένωσαν στο κέντρο κάποιου μικρού άλσους. Η προοπτική του υπερώου χάθηκε τώρα από αυτό το τεράστιο άγαλμα, το οποίο υψώνεται από τη μέση και πάνω υψηλότερα από τα δένδρα και μοιάζει να απαιτεί έναν προβολέα στο εσωτερικό του κράνους του όπως η Ελευθερία του Μπαρτόλντι¹⁰⁸. Αντίθετα, αφαίρεσαν και έκρυψαν σε κάποιο υπόγειο ένα χαριτωμένο μικρό άγαλμα στο βάθρο του οποίου υπήρχε μια γαλλική επιγραφή: Futur nautique (μελλοντική ναυτιλία). Ήταν ένα αγοράκι με σκούφο, το οποίο καθόταν στο μπροστινό μέρος μιας βάρκας. Ένα κάποιο μυστήριο σκεπάζει αυτή την απόφαση. Το παιδί έμοιαζε — λένε — στον άτυχο αρχιδούκα Ροδόλφο και η Ελισάβετ αγαπούσε αυτό το άγαλμα, το οποίο της θύμιζε την παιδική ηλικία του γιου της γεμάτη υποσχέσεις, που το δράμα του Μάγερλιγκ¹⁰⁹ διέψευσε τραγικά. Μήπως αυτή η θύμηση δεν άρεσε στον Γουλιέλμό τον Β'; Θα πρέπει να το

108. Ο Φρειδερίκος - Αύγουστος Μπαρτολντι (1834-1904) είναι Γάλλος γλύπτης, ο δημιουργός του αγάλματος της Έλευθερίας στην είσοδο του λιμανιού της Νέας Υόρκης.

109. Είναι χωρικό της Αυστρίας στο δάσος της Βιέννης. Κοντά του υπάρχει άνακτορικό περίπτερο, όπου την 30ή Ιανουαρίου 1889 βρέθηκαν τα πτώματα του διαδόχου της Αυστρίας Ροδόλφου και της έρωμένης του βαρώνης Μαρίας Βετσέρα.

πιστέψουμε, αφού το βάθρο είναι σήμερα κενό όπως και εκείνο του Ερρίκου Χάινε¹¹⁰.

Ως σύνολο το Αχιλλείο, με τον κήπο του κατάφορτο με αγάλματα διαφορετικής αξίας και την ακαλαίσθητη εσωτερική διακόσμηση (λόγου χάρη για να μην αντικαταστήσουν τους καθρέπτες, οι οποίοι παρουσίασαν ρήγματα από τη ζέστη, ζωγράρισαν με ελαιόχρωμα, πάνω στα ραγίσματα, σύμπλεγμα λουλουδιών και πεταλούδες!) δεν είναι αντάξιο της φήμης του. Ο αυτοκράτορας το πλήρωσε ένα εκατομμύριο. Είχε όμως στοιχίσει πάνω από τέσσερα στην αυτοκρατορία της Αυστρίας. Σπαταλήθηκε όλο αυτό το χρήμα χωρίς υψηλό αισθητικό αποτέλεσμα.

Αλλά η φύση είναι τόσο ωραία ώστε γρήγορα ξεχνά κανείς τα αισθητικά λάθη στο Αχιλλείο. Επίσης τα λησμονεί αυτά την ήσυχη ώρα του λυκόφωτος, όταν κοιτάζει από το Ποντικονήσι το νησάκι του Οδυσσέα, το οποίο ο Μπαϊκλιν¹¹¹ ονόμασε το νησί των νεκρών (προφανώς το είδε σε φωτογραφία, γιατί δεν επισκέφθηκε ποτέ την Κέρκυρα) και το οποίο μοιάζει στην πραγματικότητα με το πιο μεγάλο νησί των Βορρομέων¹¹², το ιδανικό καταφύγιο μιας σιωπηλής ευτυχίας. Αισθάνεται κανείς με σφιγμένη την καρδιά πως θα νοσταλγήσει το υπέροχο τοπίο. Μπροστά σ' αυτή την τόσο γαλήνια και τόσο καθάρια ομορφιά, η σοβαρότητα της σημερινής πολιτικής κατάστασης χάνεται. Όπως οι καλόγριες της μονής του Αγίου Θεοδώρου, οι οποίες, για να ζήσουν μονάχα στη θεία γαλήνη του μοναστικού τους κήπου, κρατούν κλειστή την πόρτα του υποστέγου, στον τοίχο του

110. Είναι ο Γερμανός λυρικός ποιητής και κριτικός (1797-1856).

111. Ο Άρνολδος Μπαϊκλιν (1827-1901) είναι Έλβετός ζωγράφος.

112. Τα Βορρομαία νησιά είναι τέσσερα και βρίσκονται στη Λάγχο Ματζόρε (μείζονα λίμνη) της Β. Ιταλίας.

οποίου οι Πεδεμόντιοι στρατιώτες του Ναπολέοντα ζωγρά-
φισαν — το 1810 — κομψές γυναίκες με μεγάλα καπέλα στο-
λισμένα με φτερά και άφησαν κάτω από την προσωπογραφία
μιας από αυτές την επιγραφή: *Nominata la Belle Aurora*,
προσθέτοντας και μερικές αισχρολογίες, κατά τον ίδιο τρό-
πο κλείνει κανείς τ' αυτιά στις απαισιόδοξες ειδήσεις που
φτάνουν από τη Δύση και την Αδριατική. Μέσα στη γλυκύ-
τητα του απέραντου και ωραιότατου αυτού κήπου, του
περικυκλωμένου από τα γαλανά νερά του Ιονίου, δεν θυμά-
ται κανείς την απέναντι ακτή της Ηπείρου. Ωστόσο η πραγ-
ματικότητα τελικά μας κυριεύει. Υπάρχουν 2.500 Τούρκοι
κρατούμενοι στο παλαιό βενετσιάνικο φρούριο, οι οποίοι
στρίβουν τσιγάρα, ψαρεύουν ή ονειρεύονται το Βόσπορο
κάτω από τη σκιά των συκιών με τα κλαδιά που γέρνουν
μέχρι τη θάλασσα. Προπάντων η πραγματικότητα επανέρ-
χεται με μια σπαρακτική εικόνα. Κάποια δυστυχημένη
προσφυγοπούλα από την Ήπειρο έχασε τα λογικά της¹¹³
βλέποντας τους Αλβανούς να σφάζουν το γιο της. Αποκα-
μωμένη ήσυχα φαινόταν προς στιγμήν να συνέρχεται κάπως
και οι Κερκυραίοι την υποδέχτηκαν σαν άμοιρη αδελφή, που
πενθούσε. Αλλά ξανά η εικόνα της φρίκης εγκαταστάθηκε
στο μυαλό της και χρειάστηκε να επέμβουν οι αστυφύλακες
να της δέσουν τα χέρια με σκοινιά και να τη σύρουν σε απο-
μονωμένο κελί. Σ' αυτή την κατάσταση την είδα να περνά
πριν από λίγο μπροστά μου. Τα διεσταλμένα μάτια της φαί-
νονταν σαν να ξαναζούσε το φρικτό δράμα και θρηνούσε κου-
ρασμένα όπως το πληγωμένο ζώο κυλιόταν μέσα στη σκό-
νη, αντιστεκόταν, λες και φοβόταν ότι μια παρόμοια τύχη
της περιμένε.

113. Πόσες και πόσες μητέρες τότε και μετέπειτα δεν είχαν παρό-
μοια τύχη στην άμοιρη Β. Ήπειρο;

Τότε ξαφνικά όλες οι ειδήσεις που έφταναν απ' τη δυστυχισμένη Ήπειρο επανέρχονταν στη μνήμη και μια απέραντη συμπόνια πλημμύριζε την καρδιά.

.....

Η νύχτα έπεσε πια. Το ρολόι της γειτονικής εκκλησίας σημαίνει ένδεκα. Οι τελευταίοι χτύποι ηχούν κατά μικρά διαστήματα. Στην πλατεία του Αγίου Γεωργίου οι πελάτες των καπηλειών επιστρέφουν τις καρέκλες. Η μελωδία της «Τόσκα» ακούγεται από ένα μακρινό πιάνο. Η Κέρκυρα, το ευτυχισμένο νησί, θα βυθιστεί στον ύπνο, ενώ στην αντίπερα όχθη, οι χωρικοί της Νιβίτσας, του Λουκόβου και του Πικερνιού κατασκηνώνουν, τρέμοντας και αγωνιώντας, ανάμεσα στα ερείπια των σπιτιών τους, που είχαν πυρπολήσει¹¹⁴ οι Αλβανοί.

114. Πυρπολισμοί, διαρπαγές και λεηλασίες είναι έπιδόσεις στις όποιες διακρίθηκαν οι Άλβανοί!

ΣΤΟΤΣ ΑΓΙΟΤΣ ΣΑΡΑΝΤΑ

Άγιοι Σαράντα, 4 Μαΐου

Το «Ζάτουνα», το οποίο πλέει με ταχύτητα επτά κόμβων, έκανε δύο ώρες και ένα τέταρτο από την Κέρκυρα έως τους Αγίους Σαράντα, τους οποίους επισκέφθηκα την προηγούμενη εβδομάδα. Το λιμάνι παρουσιάζει την ίδια κίνηση, όπως την προηγούμενη Τετάρτη. Μουλάρια και μικρά νευρώδη ηπειρωτικά άλογα σε πομπή ανεβαίνουν την παραλία, φορτωμένα δέματα και σακιά με προορισμό το εσωτερικό της χώρας. Οι Άγιοι Σαράντα είναι το πρώτο λιμάνι, στην πραγματικότητα το μοναδικό λιμάνι — δεδομένου ότι το νότιο λιμάνι της Πρέβεζας δεν επιτρέπει την είσοδο σε μεγάλα πλοία — ολόκληρης της Δυτικής Ηπείρου με τα σημαντικά κέντρα του Αργυροκάστρου, του Δέλβινου, ακόμη και των Ιωαννίνων.

Το τελωνείο των Αγίων Σαράντα είχε προσόδους της τάξεως των 70.000 φράγκων σε ένα μήνα, χωρίς να υπολογιστεί ο επισιτισμός του ελληνικού στρατού.

Το λιμάνι και τα περίχωρά του ήταν ιδιοκτησία του Αβδούλ Χαμίτ¹¹⁵. Οι Έλληνες — και δεν υπήρχαν παρά

115. Όρθότερα Άβδ Ούλ-Χαμίτ ό Β' (1842-1918) είναι ό

μόνο Έλληνες στους Αγίους Σαράντα με εξαίρεση τους μουσουλμάνους και μερικούς κυβερνητικούς υπαλλήλους— ήταν ενοικιαστές του σουλτάνου. Η νεοτουρκική επανάσταση έκανε τους Αγίους Σαράντα κρατικό κτήμα και απέσυρε τα εισοδήματα από το ιδιαίτερο ταμείο του σουλτάνου. Πάντως οι Έλληνες κάτοικοι πλήρωναν πάντοτε τα ενοίκια στην οθωμανική κυβέρνηση. Όταν ξέσπασε ο πόλεμος (του 1912), η Ελλάδα αποβίβασε στρατεύματα — χίλιους άνδρες — για να υποστηρίξουν, από αυτό το μέρος, τις επιχειρήσεις εναντίον των Ιωαννίνων, αλλά αυτή η δύναμη ήταν ανεπαρκής. Οι τουρκικές δυνάμεις ενισχύονταν με την προσέλευση άτακτων Αλβανών¹¹⁶ και επέζαν το ελληνικό απόσπασμα, το οποίο και επανήλθε στα πλοία. Μόνο στις 3 του περασμένου Μαρτίου, τη στιγμή που το κύριο σώμα του ελληνικού στρατού κυρίευε τα Ιωάννινα, ένας μικρός βομβαρδισμός έτρεψε σε φυγή τις τελευταίες τουρκικές δυνάμεις.

Ο ουρανός, την προηγούμενη νύχτα, συμμάχησε με τους Έλληνες. Ύπήρχε στους Αγίους Σαράντα, κοντά στα παλιά βυζαντινά τείχη, μια αποθήκη με 8.000 δοχεία πετρελαίου. Ο διοικητής του τουρκικού αποσπάσματος είχε δώσει διαταγή να φορτωθούν στα μουλάρια. «Αυτά θα χρησιμεύσουν, ανακοίνωσε, για να βάλουμε φωτιά στα χριστιανικά χωριά του εσωτερικού». Ξέσπασε όμως θύελλα και ένας κεραυνός έπεσε πάνω στην αποθήκη προκαλώντας μία τεράστια φωτιά, την φεγγοβολή της οποίας είδαν στην Κέρκυρα.

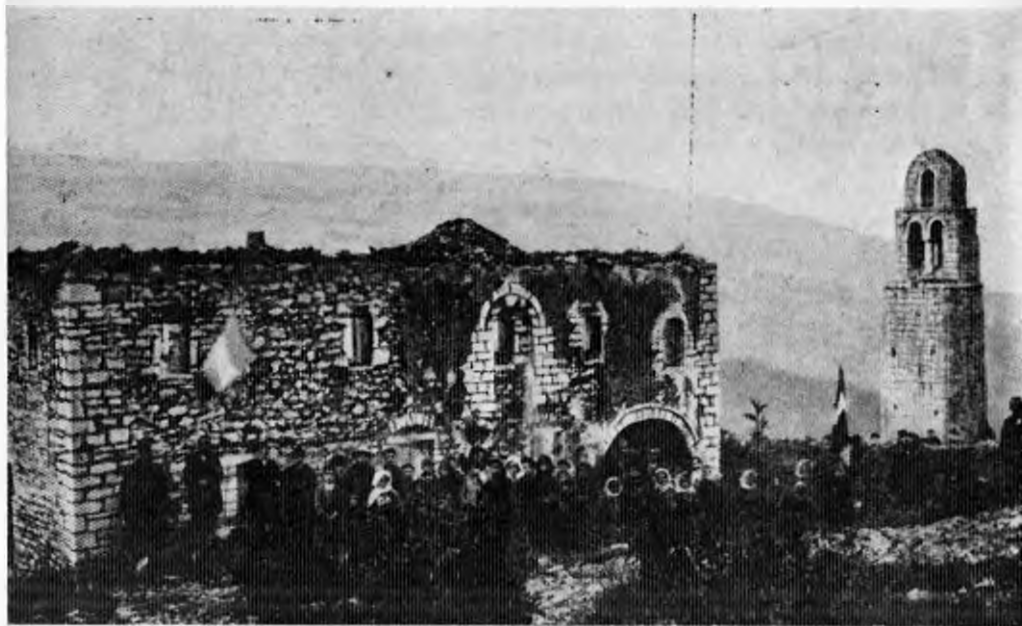
τελευταίος σουλτάνος τής οθωμανικής αυτοκρατορίας, διαβόητος για τόν τυραννικό τρόπο άσκησης τής εξουσίας. Κατέσφαξε 50.000 Άρμενίους. Έκθρονίσθηκε από τούς Νεοτούρκους τὸ 1909.

116. Κατὰ τὸν παμβαλκανικό ξεσηκωμό ἐναντίον τῶν Τούρκων οἱ Ἄλβανοὶ ἔμειναν καὶ πολέμησαν στὸ πλευρὸ τῶν κατακτητῶν (!), διότι δὲν εἶχαν ἔθνικὴ ἀλβανικὴ συνείδηση, ἀν καὶ προηγῆθηκαν μακροχρόνιες προσπάθειες ἀπὸ ξένες δυνάμεις γιὰ ἀφύπνιση τῆς συνείδησώς.

Μου διηγούνται αυτό το γεγονός στο παλαιό δημαρχείο, όπου ο διοικητής της περιοχής μου προσφέρει καφέ.

Καθώς βγαίνω, για να βρω άλογα, τα οποία θα με μεταφέρουν στο εσωτερικό της χώρας, με περιμένει μια έκπληξη. Όλος ο πληθυσμός των Αγίων Σαράντα είναι συγκεντρωμένος έξω από το οίκημα, στο οποίο κυματίζει η ελληνική σημαία. Πληροφορήθηκαν την παρουσία ενός Γάλλου και — καθώς όλοι οι Γάλλοι είναι φιλέλληνες — ξεσπούν σε ζητωκραυγές ατελείωτες: «Ζήτω η Ελλάδα!» «Ζήτω η Γαλλία!» «Ζήτω η Ένωσις!».

Όταν συνειδητοποιώ πως σ' εμένα απευθύνεται αυτή η διαδήλωση νιώθω — ομολογώ — να τά 'χω χαμένα. Τους χαιρετώ χωρίς να ξέρω τι να απαντήσω σε όλους αυτούς τους γενναίους ανθρώπους, οι οποίοι με θεωρούν — όπως μου εξηγούν — προσωπικότητα με επιρροή, που θα πάω να βεβαιώσω στην Ευρώπη τον ελληνικό πατριωτισμό τους και πως η μαρτυρία μου θα είναι αρκετή, για να δουν να πραγματοποιείται το όνειρο της Ένωσης της Ηπείρου με τη Μητέρα Ελλάδα. Και αισθάνεται κανείς βαθιά λύπη αδυνατώντας να τους αναγγείλει την καλή είδηση και αναγκαζόμενος να μένει σιωπηλός!



Εκκλησία - σχολείο που κήκε από τους Αλβανούς

ΣΤΗ ΝΙΒΙΤΣΑ

Νόμιζα ότι στους Αγίους Σαράντα είχα γνωρίσει τη μοναδική εμπειρία μιας συγκινητικής δημοτικότητας. Στην πραγματικότητα δεν ήταν τίποτε το οποίο να μπορεί να συγκριθεί με ό,τι έζησα φτάνοντας στη Νιβίτσα. Η άφιξή μου εδώ θα μείνει μια από τις αναμνήσεις που ούτε η ηλικία ούτε οι περιπέτειες της ζωής θα επιτρέψουν να λησμονηθεί. Τρεις ώρες ταξιδεύαμε με τα άλογα μέσα από λιβάδια με ανοξιιάτικους ανθούς. Εκείνοι που παραπλέουν με πλοία την παραλία αυτή της Ηπείρου με τους άγονους ψηλούς λόφους που κατεβαίνουν μέχρι τη θάλασσα, δεν φαντάζονται πως πίσω από τα υψώματα κρύβονται θαυμάσιες κοιλάδες που μονάχα η τυραννία και η βαρβαρότητα των Τουρκο-αλβανών δεν επέτρεψαν να μετατραπούν σε γεωργικούς παραδείσους. Το μικροσκοπικό μου άλογο με πέταξε με το κεφάλι κάτω σε ένα ρυάκι με γλοιώδη όχθη, παρ' όλα αυτά οι εντυπώσεις μου ήταν χαρούμενες και η διάθεσή μου πολύ καλή.

Είχαμε ανηφορίσει με δυσκολία — από πραγματικούς κατσικόδρομους — στην πλαγιά ενός μεγάλου λόφου από όπου φαίνονταν πολύ μακριά κλιμακωτά τα σπίτια του μεγάλου χωριού της Νιβίτσας, όταν στο μέσο ενός μικρού δάσους από ελαιόδενδρα, στα διακόσια μέτρα από τα πρώτα σπίτια,

ένα απροσδόκητο θέαμα με έκανε να τραβήξω τα χαλινάρια του αλόγου μου. Ένα μέρος του πληθυσμού ήταν εκεί και στη μέση μιας ομάδας είκοσι μικρών κοριτσιών που κρατούσαν τεράστιες ανθοδέσμες από λουλούδια του αγρού, τρία αγόρια ανέμιζαν δύο ελληνικές σημαίες και μία γαλλική. Ξεπέζεψα και τότε ένας γέροντας με μακριά άσπρα μουστάκια, που πλαισίωναν ρυτιδωμένα μάγουλα, προχώρησε. Κρατούσε στα χέρια, τα οποία έτρεμαν πολύ, ένα φύλλο σχολικού τετραδίου, στο οποίο ήταν γραμμένος ο λόγος του: ένας λόγος συγκινητικός, ο οποίος αναφερόταν στη Γαλλία, την προστάτιδα των αδυνάτων και των δίκαιων αξιώσεων, και στους φτωχούς κατοίκους της Νιβίτσας, οι οποίοι προτιμούσαν τώρα το θάνατο παρά τον αποχωρισμό από την Ελλάδα. Ο ρήτορας τελείωσε με τρεις ζητωκραυγές, υπέρ της Ελλάδας, της Γαλλίας και της ένωσης της Ηπείρου με τη μητέρα-πατρίδα.

Όλος ο κόσμος επαναλάμβανε ομόφωνα τις ζητωκραυγές και πετούσε τα καπέλα στον αέρα. Έπειτα τα κοριτσάκια σχημάτισαν κύκλο γύρω μου και μου πρότειναν τις ανθοδέσμες τους με το βλέμμα μιας τόσο αγνής συγκίνησης, ώστε Οέλησα να τις πάρω όλες. Υπήρχαν πολύ μεγάλες φτιαγμένες σε σχήμα σταυρού, του χριστιανικού σταυρού, και άλλες πολύ μικρές με ένα τριαντάφυλλο δεμένο με ένα κίτρινο κομμάτι ύφασμα σε μια δέσμη απήγανου — φυτού εξαιρετικά εύοσμου — και ενός άλλου που ονομάζουν εδώ δενδρολίβανο. Και τα φτωχά κοριτσάκια φιλούσαν το χέρι μου και το ακουμπούσαν στο μέτωπό τους καθώς μου έδιναν τα λουλούδια. Υπήρχαν τόσα ώστε στόλισα τη σέλα μου, το μέτωπο του αλόγου μου, το καπέλο μου, τις τσέπες και έτσι — κυριολεκτικά φορτωμένος λουλούδια — μπήκα στη Νιβίτσα. Μία πομπή σχηματίστηκε και προχωρούσαμε αραδιαστά λόγω του στενού δρόμου, ενώ προηγούνταν οι σημαίες, ελληνικές και γαλλική. Εκείνη τη στιγμή οι δύο

καμπάνες της εκκλησίας άρχισαν να χτυπούν. Στα κατώφλια των σπιτιών οι γυναίκες με καλωσόριζαν με τον ορθόδοξο χαιρετισμό: «Χριστός Ανέστη». Στην είσοδο του χωριού ένα παιδάκι ήρθε προς το μέρος μου και με έρανε με ροδοπέταλα, τα οποία φύλαγε μέσα σε ένα μεγάλο μαντίλι κόκκινο-μαύρο, ενώ οι καμπάνες χτυπούσαν αδιάκοπα!

Εκείνη τη στιγμή με κατέλαβε τρόμος. Το χωριό της Νεβίτσας με τα 160 σπίτια δεν ήταν παρά ένας σωρός ερειπίων. Το βράδυ της 13ης του περασμένου Δεκεμβρίου, οι Αλβανοί έβαλαν φωτιά στα περισσότερα σπίτια, τα οποία — ευτυχώς — οι κάτοικοί τους είχαν προλάβει να εγκαταλείψουν προ του ερχομού των Αλβανών. Στο χωριό έμεναν πέντε ανήμπορες γερόντισσες και δύο γέροντες, τους οποίους οι Αλβανοί πέταξαν στη φωτιά¹¹⁷. Από τα παιδιά τους που έμειναν πίσω μαζί τους το ένα δολοφονήθηκε στο ίδιο το δωμάτιο που κάθομαι και γράφω αυτές τις γραμμές. Τα πάντα λεηλατήθηκαν, τα πάντα καταστράφηκαν, όταν οι κάτοικοι εγκατέλειψαν το χωριό και διαβαίνοντας το βουνό έφτασαν στην παραλία όπου τους περισυνέλεξαν ελληνικά πλοία. Έμειναν στην Κέρκυρα τρεις μήνες φιλοξενούμενοι από την ελληνική κυβέρνηση. Αργότερα, μετά την πτώση των Ιωαννίνων και την απαλλαγή του τόπου από τους Τούρκους, παρακινούμενοι από νοσταλγία επέστρεψαν στο χωριό, όπου αντίκρισαν μόνο ερείπια. Ξανάφτιαξαν τις στέγες πάνω στους τοίχους που είχαν απομείνει και κατασκηνώνουν κουτσά-στραβά με την ελπίδα ενός καλύτερου μέλλοντος. Και γι' αυτούς τους ανθρώπους τούτο το μέλλον δεν είναι παρά η ένωση με την Ελλάδα, και θεωρούν εμένα αγγελιοφόρο, προφήτη!

117. Πόση ανανδρία και απανθρωπιά φανερώνει ή άγρια και στυγερή πράξη των ένοπλων 'Αλβανών κατά άμάχων και μάλιστα γερόντων.

Σήμερα, σύμφωνα με το ελληνικό ημερολόγιο, είναι η Κυριακή του Θωμά, του αποστόλου εκείνου ο οποίος δεν ήθελε να πιστεύσει πριν να δει τον Αναστημένο Ιησού. Όσα είδα με κάνουν να πιστεύω πως είναι αδύνατο να αρνηθούμε σε έναν λαό, τον οποίο βαραίνουν αιώνες βασάνων¹¹⁸, που δεν μπόρεσαν να καταστρέψουν την ελπίδα του, την τελική απελευθέρωση. Έβαλα στο εικονοστάσι του δωματίου μου τα λουλούδια των κοριτσιών της Νιβίτσας. Κοιτάζοντάς τα την ώρα που έγραφα πάνω στη βαλίτσα μου με το φως μιας ελεεινής λάμπας, θυμήθηκα το αγνό παιδικό τους γέλιο και συγκινήθηκα. Μακάρι η νέα αυτή γενιά, στην οποία η αγωνία δεν έριξε ακόμα το πέπλο της, να απαλλαγεί από την επανάληψη της φοβερής τρομοκρατίας. Και αυτό εξαρτάται από έξι διπλωμάτες, οι οποίοι συσκέπτονται γύρω από ένα τραπέζι στο Λονδίνο¹¹⁹.

Νιβίτσα, 5 Μαΐου

Βγαίνοντας το πρωί από την κατοικία στην οποία πέρασα μια νύχτα χωρίς να με λυπηθούν τα ζωύφια, ψείρες και ψύλλοι, που άφησαν με το πέρασμά τους οι Αλβανοί, βρήκα τη φτωχική εξώπορτα στολισμένη με λουλούδια και με σημαίες, την ελληνική και τη γαλλική. Οι κάτοικοι με

118. 'Αλήθεια, μετά τὰ πολύχρονα καὶ ἀπερίγραπτα βασανιστήρια δὲν ἔφθασε ἡ ὥρα μιᾶς πανελληνίας ἐνεργοῦ κινητοποιήσεως γιὰ τὴν ἀπαλλαγὴ τῶν Βορειοηπειρωτῶν ἀπὸ τοὺς τυράννους τῶν Τιράνων;

119. Οἱ διπλωμάτες τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, χωρὶς ἰδίαν ἀντίληψη τῆς φρίκης πὺ βασιλεύει στὴν ἀναρχοῦμενη Ἑλλάδα, καὶ χωρὶς στοιχειώδη σεβασμὸ τῆς ἀκαταμάχητης βουλήσεως τῶν Βορειοηπειρωτῶν γιὰ ἐλευθερία, ἀποφασίζουν μὲ μοναδικὸ γνώμονα τὰ συμφέροντα, ἔστω καὶ ἐφῆμερα.



Η πλατεία της Νιβίτσας



Ο Ρενέ Πιτώ έξω από την πόρτα του σπιτιού όπου πέρασε την νύχτα του.

περίμεναν και κάναμε μαζί το γύρο των χαλασμάτων. Ήταν θέαμα συγκλονιστικό. Για τους δυστυχημένους χωρικούς σ' αυτά είναι δεμένες Ολιβερές αναμνήσεις: «Εδώ βρήκαμε το πτώμα της μητέρας μου», μου είπε ένας από αυτούς και μου έδειξε στάχτη στο μέσο ενός σωρού μαυρισμένων κεραμιδιών. «Νά το μέρος όπου σκότωσαν τον θείο μου», μου είπε ένας άλλος, δείχνοντάς μου έναν θάμνο μπροστά σε ένα κλιμακωστόσιο που η φωτιά μετέτρεψε σε άμορφη μάζα. Όλοι ήθελαν να μου δείξουν το κατεστραμμένο σπίτι τους, λες και εγώ, ο περαστικός Γάλλος, ήμουν η ενσάρκωση μιας υψηλής δικαιοσύνης και μπορούσα να αποδώσω ό,τι έχασαν. Πρέπει να συντομεύσω αυτή την επίσκεψη· υπάρχουν και άλλα χωριά τα οποία πρέπει να επισκεφθώ και — όπως μου είπαν — είχαν παρόμοια τύχη. Ένας τελευταίος αποχαιρετισμός και νά η συνοδεία ξεκινά για τον Άγιο Βασίλειο, στην πλαγιά λόφων, όπου οι φτέρες θάλλουν στη σκιά των ελαιών. Όλη αυτή η χώρα αποπνέει την πιο ειρηνική ευδαιμονία, στην πραγματικότητα όμως είναι ένας τόπος βυθισμένος στο πένθος και την τρομοκρατία.



Άποψη της Νιβίτσας

ΑΓΙΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ

Κατεβαίνουμε προς τη σκιά μιας μικρής κοιλάδας. Εκεί ένα χωριό κρύβεται στο πράσινο με την ταπεινή γλυκύτητα των παλαιών μοναστηριών. Και νά διακρίνονται η ελληνική και γαλλική σημαία και οι κάτοικοι με λουλούδια στα χέρια. Και την ώρα που ένας προύχοντας διάβαζε έναν μικρό λόγο, για να με καλωσορίσει, παρκτηρώ το σύμβολο της πατρίδας μου· είναι εκείνο της Νιβίτσας. Οι φτωχοί άνθρωποι δεν έχουν παρά μόνο μία γαλλική σημαία — ποιος ξέρει πώς την κατασκεύασαν — και τη στέλνουν από χωριό σε χωριό. Μόλις φεύγω από ένα μέρος, ένα παιδί τρέχει γρήγορα, από σύντομα δρομάκια, για να φέρει τα χρώματά μας σε κείνους που περιμένουν πιο μακριά. Αντίθετα, οι ελληνικές σημαίες είναι διαφορετικές· κάθε χωριό έχει δύο ή τρεις. Γι' αυτές δεν χρειάστηκε να αυτοσχεδιάσουν την τελευταία στιγμή· θα πρέπει να τις είχαν ήδη από την τουρκοκρατία, φυλαγμένες στο βάθος κάποιου σεντουκιού. Είμαι ο πρώτος Γάλλος και ίσως και ο πρώτος Δυτικός που επισκέφθηκε αυτά τα ορεινά χωριά και όμως γνωρίζουν το όνομα της Γαλλίας. Μάλιστα της αποδίδουν τις αρετές της αγθοεργίας και του φιλελευθερισμού.

Ο Άγιος Βασίλειος καταστράφηκε όπως ακριβώς η

Νιβίτσα. Στην εκκλησία, όπου με οδηγούν, οι Αλβανοί εξόρυξαν — με μαχαίρι — τα μάτια των αγίων από τις εικόνες, έσπασαν την ξύλινη εικόνα του Ιησού και έκλεψαν τα φτωχικά ιερά σκεύη¹²⁰. Περνώ μέσα απ' τα χαλάσματα και ενώ οι γερόντισσες κλαίνε, τα παιδιά μου χαρίζουν ανθοδέσμες από αγριολούλουδα: ακόμα και τα μωρά στην αγκαλιά των μητέρων τους σφίγγουν στα ροδαλά χεράκια τους ένα φυλλωτό κλωναράκι. Υπάρχει σε όλους μια τόσο συγκινητική διάθεση δωρεάς, μια μορφή φετιχισμού, ελπίδας τόσο εξεζητημένης. Διαβάζω στα μάτια των μικρών κοριτσιών, μπροστά από τα οποία πέρασα χωρίς να μπορώ να πάρω όλες τις ανθοδέσμες, τόση μελαγχολία, ώστε αναγκάζομαι να ξεπεζέψω και να πάρω όλα τα λουλούδια μέσα στα χέρια μου που πια ξεχειλίζουν. Καημένοι άνθρωποι! Ο προύχοντας, ο οποίος με προσφώνησε στην είσοδο του χωριού, μου δήλωνε: «Χάσαμε τα πάντα, αλλά εάν μας μείνει η ελληνική σημαία¹²¹ θα ξαναρχίσουμε να ζούμε».

120. Καταντούν οι Αλβανοί ιερόσυλοι εξαιτίας της απληστίας τους.

121. Αυτή είναι πράγματι η σημασία του εθνικού συμβόλου.

ΛΟΥΚΟΒΟ

Τώρα ξαναγυρίζουμε προς τη θάλασσα. Το Λούκοβο φαίνεται μακριά πάνω σ' ένα ακρωτήριο, σε μια τοποθεσία εξίσου ωραία όπως εκείνη του Σορρέντο¹²². Όλοι οι χωρικοί βρίσκονταν στο δρόμο. Μάλιστα μια σχετική τάξη διασφαλιζόταν από έναν λοχία και δύο Έλληνες στρατιώτες. Εδώ με προσφώνησε ο δάσκαλος του χωριού: η φωνή του πάλλεται, η συγκίνησή του δικαιολογημένη. Διότι διέφυγε το θάνατο από θάυμα. Οι Αλβανοί ανάγκασαν αυτόν και τον ιερέα να τους ακολουθήσουν ως οδηγοί. Και τον μεν ιερέα τον σκότωσαν ενώ ο δάσκαλος κατόρθωσε να διαφύγει στα πυκνά δάση. Μου δείχνουν τους πλάι πλάι τάφους του ιερέα και του εφημερίου του Αργυροκάστρου: βρίσκονται στην άκρη του δρόμου και σταυροί από αγριολούλουδα — ο μοναδικός πλούτος τον οποίου η φύση άφησε σ' αυτούς τους απόκληρους της τύχης — μαρτυρούν το σημείο όπου έπεσαν τα θύματα του αλβανικού φανατισμού¹²³.

122. Είναι η γενέτειρα του ποιητή Τορκουάτο Τάσσο, πόλη της Ν. Ιταλίας στην Καμπανία, ονομαστή για τα γραφικά παραλιακά τοπία.

123. Ο φανατισμός των μουσουλμάνων συχνά υπήρξε πρόξενος φοβερών έγκλημάτων.

Το Λούκοβο, όπως η Νιβίτσα, όπως ο Άγιος Βασίλειος, όπως το Χοντέτσοβο — του οποίου τα καμένα σπίτια είδα με τα κιάλια — δίνει την εικόνα της καταστροφής. Και ενώ κρατώ στα χέρια μου λουλούδια πορτοκαλιάς, ασφοδελιού και τριαντάφυλλα, είμαι υποχρεωμένος να ακούσω και εδώ καινούργιες διηγήσεις φρίκης¹²⁴.



Ο αποχαιρετισμός των κατοίκων του Λούκοβου.

124. 'Αποτελούν τις πιο μελανές σελίδες τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας.

ΠΙΚΕΡΝΙ

Ο δρόμος από το Λούκοβου στο Πικέρνι, διαμέσου του βουνού, είναι προς το παρόν αδιάβατος. Πρέπει να κατέβουμε ένα μονοπάτι ορεινό προς την παραλία, την οποία θα βαδίσουμε μέχρι τις ψαροκαλύβες. Τον Γάλλο επισκέπτη τον περίμεναν εκεί επάνω στο χωριό. Τι ταλαιπωρία! Οι σημαιοφόροι μας, οι οποίοι μας ακολουθούσαν από το Λούκοβου, κάνουν απεγνωσμένα σήματα. Και νά, πομπή από το βουνό παίρνει τον κατήφορο, μια πομπή με ελληνικές σημαίες και λουλούδια, ενώ οι καμπάνες αρχίζουν να χτυπούν. Ο καθαρός αέρας αυτής της ηλιόλουστης μαγιάτικης ημέρας φέρνει μέχρις εμάς τον μεταλλικό ήχο: Μοιάζει λίγο με τις κωδωνοκρουσίες της Κυριακής του Πάσχα και λίγο με κωδωνοκρουσία κινδύνου: ένα μείγμα πίστεως και αγωνίας. Οι πρώτοι της πομπής φτάνουν και ένας προύχοντας βροντοφωνάζει: «Ζήτω η Γαλλία!» Οι υπόλοιποι χωρικοί από το Πικέρνι συνεχίζουν να κατεβαίνουν το βουνό, σαν τα μυρμήγκια μέσα στη γλόη. «Δεν μένει τίποτα πια. Να πεθάνουμε καλύτερα παρά να μην είμαστε Έλληνες» λέει με θέρμη ο προύχοντας. Ένας άνδρας κουνά έναν τεράστιο σταυρό από λουλούδια, το πλήθος, που ολοένα αυξάνει, κραυγάζει: «Ζήτω η Ελλάς! Ζήτω η Ένωσις!». Όμως



Η υποδοχή στο Πικέρι.

βραδιάζει. Πρέπει να επιβιβαστούμε στη βάρκα για να προλάβουμε να φτάσουμε στη Χειμάρρα πριν νυχτώσει. Οι χωρικοί μαλώνουν μεταξύ τους για το ποιος θα πρωτοπάρει τον Γάλλο επισκέπτη στους ώμους του και θα τον μεταφέρει μέχρι τη βάρκα που λικνίζεται στα κύματα. Καθώς απομακρυνόμαστε, οι παριστάμενοι έχοντας βγάλει το καπέλο, ψάλλουν τον εθνικό ύμνο¹²⁵ της Ελλάδας ενώ τα παιδιά με τις σημχίες, ελληνικές και γαλλική, τρέχουν στα βράχια του ακρωτηρίου, απ' όπου θα περάσουμε· στην ακτή οι άνδρες ζητωκραυγάζουν: Ζήτω η Γαλλία! Στα 200 μέτρα ύψος οι γυναίκες του Πικερνιού συγκεντρωμένες στο ακρωτήρι κατά μαυριδερές ομάδες, που τις διακρίνει κανείς και χωρίς κιάλια, μέσα στην πρασινάδα των ελαιών, ατενίζουν το «Ζά-τουνα», που απομακρύνεται. Και ο ήχος απ' τις καμπάνες ακούγεται όλο και λιγότερο μες στη νυχτιά που έρχεται.



Το Πικέρνι.

125. 'Ο εθνικός ύμνος ενδυνάμωνε τὸ φρόνημα τῶν Βαρειοηπειρωτῶν.

Η ΧΕΙΜΑΡΡΑ ΠΗΓΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Χειμάρρα, 8 Μαΐου

Αυτή η εντύπωση της εναγώνιας παρακλήσεως που τόσο με συγκίνησε στα άλλα χωριά, στη Χειμάρρα εξαλείφθηκε τελείως. Οι Χειμαρριώτες δεν υπέφεραν από τον τουρκαλβανικό ζυγό γιατί είχαν εξασφαλίσει προνόμια. Εδώ και αιώνες είχαν σχηματίσει ένα είδος κράτους εν κράτει. Μία ελληνική¹²⁶ περιοχή με αυτονομία, την οποία η τουρκική κυβέρνηση αναγκάστηκε να αποδεχθεί. Η επαρχία της Χειμάρρας περιλαμβάνει επτά χωριά: Χειμάρρα, Κήπαρο, Βουνό, Δρυμάδες, Παλάσσα, Πυλιόρι και Κουβέτσι με 12.000 κατοίκους, οι οποίοι πληρώνουν στην Υψηλή Πύλη συνολικά 16.000 φράγκα το χρόνο. Αυτός ο φόρος γινόταν δεκτός με ευγνωμοσύνη, επειδή η Υψηλή Πύλη πίστευε πως απαιτώντας παραπάνω δεν θα έπαιρνε τίποτε απολύτως. Μ' αυτές τις συνθήκες οι Χειμαρριώτες, πραγματικοί Έλληνες¹²⁷ από αιώνες, δεν έδειχναν καμιά ανησυχία για το

126. Την περιοχή ό Πυώ αποκαλεί άβιαστα έλληνική, αλλά οι Άλβανοί σήμερα άρνούνται την έλληνικότητά της.

127. Έπανερχεται ό Πυώ στους κατοίκους της Χειμάρρας και με

μέλλον. Εάν η ευρωπαϊκή διπλωματία ήθελε να τους προσαρτήσσει στο βασίλειο του Εσσάτ πασά ή του Κεμάλ πασά ή οποιουδήποτε άλλου φανταστικού Αλβανού μονάρχη, εκείνοι θα συνέχιζαν πολύ απλά την ανεξάρτητη πολιτική του παρελθόντος. Εκεί όπου η οθωμανική αυτοκρατορία απέτυχε να επιβάλει τους νόμους της, ο βασιλιάς του Σκουτταρι είχε πολύ λίγες πιθανότητες να επιβάλει τους δικούς του.

Δεν θα μπορούσα να διηγηθώ εδώ την ιστορία της Χειμάρρας από τον 15ο αιώνα, όταν οι Χειμαρριώτες αποτέλεσαν, με τη γαλανόλευκη σημαία, τα χρώματα των Ελλήνων, ένα επίλεκτο σώμα στα στρατεύματα του Γεωργίου Καστριώτη¹²⁸, ο οποίος μαχόταν ενάντια στους σουλτάνους. Η Χειμάρρα ήταν τότε μία επαρχία διπλής σπουδαιότητας. Ο Αλή πασάς κατόρθωσε με τη μέθοδο του αφανισμού και της τρομοκρατίας να εξισλαμίσει¹²⁹ μερικά χωριά από την άλλη πλευρά του βουνού. Παρ' όλα αυτά, η επαρχία εξακολουθούσε να αποτελεί έως το 1833 ξεχωριστή ελληνική επισκοπή¹³⁰. Μέχρι σήμερα οι Χειμαρριώτες με την παλικάριά τους (και είναι πάρα πολύ καλοί σκοπευτές, όπως οι Έλβετοι) έχουν απολαύσει το προνόμιο να οπλοφορούν, να μην

φυσικότητα εκπληκτική διακηρύσσει ότι είναι Έλληνες, μάλιστα πραγματικοί. Βλ. και Φ. Μιχαλόπουλου, «Χειμάρρα, κοιτίδα του ανατολικού άρματολισμού», *Νέα Έστια* 29 (1941) 176-179.

128. Βλ. Καρτάλη, *ε.ά.*, 8. Έλληνική Έπιτροπή Σπουδών ΝΑ Ευρώπης - Κέντρο Σπουδών ΝΑ Ευρώπης, *Συμβολή στη Βαλκανική Βιβλιογραφία*, Έπιμ. - Πρόλογος Τ.Π. Γιαχάλα, Άθήνα 1987, 317. Άχ. Γ. Λαζάρου, *Βόρειος Ήπειρος*, 26-27.

129. Φαίνεται περίεργο. Διότι κατά βάθος ο Άλή πασάς δέν διακρινόταν για την πίστη του, μολοντί προσποιόταν τόν μπεκτασή.

130. Κατά την Έλευθερία Νικολαΐδου, *Οί κρυπτοχριστιανοί της Σπαθίας*, 27, «μεγάλη έκταση πήραν οί εξισλαμισμοί ύστερα από τό θάνατο του Άλή πασά».



Χειμάρα. Το καφενείο της Νέας Ελλάδος.



Ένοπλος Χειμαρριώτης.

πληρώνουν έγγειο φόρο και καπνικό φόρο και απαλλάχθηκαν από τους τελωνειακούς δασμούς.

Αυτοκυβερνώνται με το αρχέγονο σύστημα της δημογεροντίας (λαϊκή γερουσία). Οι οκτώ αρχαιότεροι στα χωριά απονέμουν τη δικαιοσύνη και διοικούν την κοινότητα. Για τις υποθέσεις που αφορούν ολόκληρη την επαρχία οι δημογέροντες συγκεντρώνονται στο κυριότερο χωριό της Χειμάρρας και αυτός ο πατριαρχικός θεσμός αρκεί για να εξασφαλίσει την τάξη και την ηρεμία.

Τα τελευταία χρόνια, η τουρκική κυβέρνηση, η οποία ποτέ δεν είχε κανέναν αντιπρόσωπο στην επαρχία, έκρινε ότι για λόγους γοήτρου έπρεπε να στείλει κάποιον. Και πράγματι επέσπευσε την αποστολή επάρχου, χότζα, δικαστή, εισαγγελέα, δύο γραμματέων για τους δύο προηγούμενους κυβερνητικούς υπαλλήλους, μερικών χωροφυλάκων και δύο τηλεγραφητών. Τα άτομα αυτά έμεναν στην είσοδο του χωριού σε δύο κτίρια που κτίστηκαν αποκλειστικά γι' αυτά και ήλθαν σε επαφή με τον πληθυσμό, που αποδέχθηκε την παρουσία τους με σχετική ευκολία, δεδομένου ότι δεν ήταν καθόλου ενοχλητικά. Φοβισμένοι από την αδιάφορη στάση των Χειμαρριωτών οι Τούρκοι υπάλληλοι δεν το κουνούσαν από το κατάλυμά τους, αρκούμενοι να πληροφορούν τους προϊσταμένους τους στην Κωνσταντινούπολη για τα φιλελληνικά αισθήματα των διοικουμένων τους. Κάποτε έφτανε κάποια διαταγή φυλακίσεως κάποιου Χειμαρριώτη αλλά μπροστά στην αδυναμία πραγματοποίησέως της, ο δυστυχής επάρχος αναφερόταν στα Ιωάννινα και η υπόθεση τελείωνε εκεί.

Οι Χειμαρριώτες έδειχναν πλήρη αδιαφορία για την παρουσία των τουρκικών αρχών. Στο εξωτερικό γράφονταν στα ελληνικά προξενεία. Πολλοί από αυτούς ήταν Έλληνες αξιωματικοί και παρά την ιδιότητα αυτή επέστρεφαν στην Χειμάρρα, για να επισκεφθούν τα σπίτια τους. Πάντως η

κατάσταση ήταν λεπτή γι' αυτούς γιατί και η συνεχής ανυποταξία κρύβει κινδύνους. Όταν μάλιστα αποφασίστηκε η στρατολογία των χριστιανών στον τουρκικό στρατό, 700 νέοι Χειμαρριώτες προτίμησαν την ξενιτιά (πολλοί απ' αυτούς ήρθαν στη Γαλλία, και ιδίως στο Σαιν-Ετιέν με τα μεταλλουργεία), παρά να κρύβονται από τις τουρκικές αρχές. Όλοι όμως αυτοί, τη στιγμή της κηρύξεως του πολέμου επέστρεψαν για να καταταχθούν στον ελληνικό¹³¹ στρατό.

Η άνοδος των Νεοτούρκων στην εξουσία δεν άλλαξε καθόλου την κατάσταση, αλλά μετέβαλε την τακτική.

Ο νέος έπαρχος επεδίωξε να μεταστρέψει τα φιλελληνικά αισθήματα των Χειμαρριωτών προσπαθώντας να τους εξηγήσει τα πλεονεκτήματα της ένωσής τους με τον Ισμαήλ Κεμάλ¹³² και τους Αλβανούς ενάντια στην Υψηλή Πύλη. Η απόπειρα απέτυχε. Οι Χειμαρριώτες δεν άκουγαν παρά μονάχα τη φωνή ενός από τους συμπατριώτες τους, απόστρατου Έλληνα αξιωματικού, του Σπύρου Σπυρομήλιου¹³³, του Βενιζέλου των Κρητών της Ηπείρου. Σύμφωνα μ' αυτήν δεν έπρεπε να υπάρχει παρά μόνο ένα πολιτικό δόγμα

131. Οι Βορειοηπειρώτες είτε έλληνόφωνοι είτε αλβανόφωνοι και γενικά οι άπανταχοῦ Ἀρβανίτες σέ όλους τούς πολέμους έσπευσαν νά βοηθήσουν τήν πατρίδα τους. Βλ. Κ. Χρ. Χρήστου, Ἀγωνιστές τοῦ '21 περιοχῆς τέως δήμου Παλαισίων (Συμβολή στή νεότερη ἱστορία τῶν χωριῶν), Ἀθήνα 1984. 80 κ.έ.

132. Ἄλλοτε ὁ ἴδιος πίστευε ὅτι εἶναι προτιμότερη αἰλιά Ἑλλάς φίλη καί σύμμαχος ἀπό μία Ἰταλία πού ἐποφθαλμιᾷ τήν Ἀλβανία, ἐτοιμη νά στραγγαλίσει τήν ἐλευθερία τῶν Ἀλβανῶν». Πβ. Σπ. Σταύπη, Ἡπειρώτες καί Ἀλβανοί. Ἡ προσφορά τῆς Ἡπείρου πρὸς τὸ ἔθνος. Ἐκδόσεις ΙΒΕ, Ἰωάννινα 1976, 104.

133. Ὁ Σπ. Σπυρομήλιος (1864-1930) εἶναι ὁ ἀρχηγός τῆς Χειμαρρῆς κατὰ τήν ἐξέγερση τῶν Χειμαρριωτῶν κατὰ τῶν Τούρκων τὸ 1913.



Ο λοχαγός Σπύρος Σπυρομήλιος με έναν Χειμαρριώτη εθελοντή.

στη Χειμάρρα: η ένωση με την Ελλάδα. Κανένας άλλος συνδυασμός δεν μπορούσε να υπάρξει. Μήπως οι δωρεές των Χειμαρριωτών που είχαν πλουτίσει στη Ρωσία και την Αίγυπτο, αυτές οι κληροδοσίες των εκατοντάδων χιλιάδων φράγκων για την Εκκλησία και τα ελληνικά σχολεία της Χειμάρρας, μήπως είχαν γίνει για να υποστηρίξουν τις μηχανοραφίες του Τουρκαλβανού επάρχου;

Τις πρώτες μέρες του περασμένου Οκτωβρίου, ο έπαρχος γνωστοποίησε με τον κ. Ανδρέα Δήμα — αρμόδιο για τις επαφές μεταξύ των κατοίκων και των τουρκικών αρχών — ότι η Τουρκία καλούσε στα όπλα όλους τους πολίτες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η απάντηση σε αυτή την ανακοίνωση ήταν η γενική αδιαφορία. Ταυτόχρονα οι Χειμαρριώτες πείστηκαν ότι ο πόλεμος δεν θα αργούσε να ξεσπάσει. Διότι σ' αυτή την πλευρά της Ηπείρου οι ειδήσεις φτάνουν σπάνια και δύσκολα και ο Τούρκος τηλεγραφετής δεν ανεκοίνωνε τα τηλεγραφήματα που έπαιρνε από τα Ιωάννινα. Μια μεγάλη κινητοποίηση παρατηρήθηκε στη Χειμάρρα. Γέμισαν τις φυσιγγιοθήκες και περίμεναν. Την 18η του μηνός, ώρα 6 το απόγευμα, ο τηλεγραφετής άφηνε να διαρρεύσει η είδηση της κηρύξεως του πολέμου, την οποία είχε μόλις λάβει. Την 19η η είδηση επιβεβαιώθηκε επίσημα. Είδαν τότε να κατεβαίνουν απ' το βουνό οι λίγοι δημόσιοι υπάλληλοι και οι Τούρκοι χωροφύλακες, που είχαν διασκορπιστεί, και να συγκεντρώνονται σε αυτό που οι εδώ Έλληνες ονομάζουν Καστέλλο, τα δύο κτίρια της πλατείας στα ριζά του χωριού. Συγκεντρώθηκαν εκεί καμιά σαρανταριά άνθρωποι. Για ένα μήνα, ενώ ο πόλεμος μαινόταν στη Θράκη, τη Μακεδονία και τη νότια Ήπειρο, στη Χειμάρρα ζούσαν εν αναμονή. Τρεις Τούρκοι κατέβαιναν κάθε πρωί στην αγορά για να προμηθευτούν λαχανικά και κρέας και επέστρεφαν στο Καστέλλο, όπου οι άλλοι περνούσαν ζωή φυλακισμένων.

Κατά το διάστημα αυτό, οι Χειμαρριώτες ζούσαν με τα μάτια στραμμένα στη θάλασσα προς τη μεριά της Κέρκυρας. Ο κ. Ιωάννης Σπυρομήλιος, που επέστρεψε την 6η Νοεμβρίου στη Χειμάρρα, ανακοίνωσε ότι ο αδελφός του ετοιμάζε κάτι, αλλά ο ίδιος δεν γνώριζε ούτε τη σπουδαιότητα ούτε την ημερομηνία.

Την 18η Νοεμβρίου, ώρα 8 το πρωί, ο κ. Ιωάννης Σπυρομήλιος, ο οποίος κοιμόταν ακόμα (στο δωμάτιο μάλιστα όπου γράφω το κείμενο τούτο) άκουσε φωνές. Η γυναίκα του πήδησε από το κρεβάτι και ανοίγοντας το παράθυρο έμαθε από τη γειτόνισσα πως είχαν φθάσει πλοία και πως είχε ακούσει και μια κανονιά. Ο κ. Σπυρομήλιος έτρεξε στο μπαλκόνι του σαλονιού απ' όπου χαίρεται τη γενική θαυμάσια θέα του όρμου. Πράγματι είδε τρεις κανονιοφόρους στο νότιο φυσικό ορμίσκο, που οι Έλληνες ονομάζουν Ποταμό. Όλο το χωριό βρισκόταν στο πόδι, ζητωκραυγές ανταλλάσσονταν μεταξύ των χωρικών που κατηφόριζαν προς την παραλία από τα σκαλοπάτια και τις βυζαντινές καμάρες. Όλη αυτή την ώρα, αγωνία κυριαρχούσε στο τουρκικό κατάλυμα. Ο Ανδρέας Δήμας μαζί με δύο γέροντες τους επισκέφθηκε. Ο ένας μάλιστα από τους Τούρκους, που τυχαία βρέθηκε στο γειτονικό ύψωμα του Αγίου Θεοδώρου, είχε έλθει για να δώσει το σήμα συναγερμού. Οι σαράντα υπάλληλοι του σουλτάνου βγήκαν από το Καστέλλο και συσκέπτονταν ποια κατεύθυνση να ακολουθήσουν, για να διαφύγουν. Ο κ. Δήμας τους διαβεβαίωσε, και ιδιαίτερα το γραμματέα του εισαγγελέα, ο οποίος έκλαιγε, πως οι Έλληνες δεν θα τους έκαναν κακό¹³⁴. Μισή ώρα αργότερα ακούγονταν αλλεπάλληλοι πυροβολισμοί. Είναι το έθιμο αυτής της χώρας να

134. Φανερώνει την άνωτερότητα των Ελλήνων στη μεταχείριση των άδυνάτων.

ειδηλώνεται η χαρά με πυροβολισμούς. (Έχω και εγώ πείρα αυτής της συνήθειας. Χθες σε μια προσπάθεια να ξεκουραστώ, καμιά εικοσαριά πατριώτες, όταν πληροφορήθηκαν την παρουσία μου, κατέβηκαν από το βουνό όπου είχαν ανεβεί εσπευσμένα ακούγοντας το θόρυβο από κάποια αλβανική συμπλοκή, ήρθαν και άδειασαν τα τουφέκια τους κάτω από τα παράθυρά μου.) Η άφιξη των 200 Κρητικών και Ηπειρωτών εθελοντών του Σπυρομήλιου είχε κορυφώσει τον ενθουσιασμό.

Οι Τούρκοι επέστρεψαν βιαστικά σε ένα από τα κτίρια του Καστέλλου (το οποίο χρησιμοποιείται τώρα ως στρατώνας των ελληνικών αποσπασμάτων). Μόνο οι δύο τηλεγραφητές προσπάθησαν να προβάλουν κάποια αντίσταση και πυροβόλησαν κατά των ερχομένων. Οι τουρκικές αρχές και οι χωροφύλακες δεν παραδίδονταν παρά μόνο σε απόσπασμα τακτικού ελληνικού στρατού, το οποίο εκπροσώπησαν ένας αξιωματικός του ναυτικού και λίγοι ναύτες, τους οποίους εσπευσμένα αναζήτησαν για την εκπλήρωση αυτής της διαδικασίας. Οι κατ' ευφημισμόν αρχές του σουλτάνου ύστερα από μερικά χρόνια άκαρπης προσπάθειας έπαψαν να υπάρχουν στην Χειμάρρα. Οι χωροφύλακες, οι τρεις δικαστές, ο εισαγγελέας, ο μουφτής και ο γραμματέας του, ο ταμίας και ο γραμματέας του, ο ένας από τους τηλεγραφητές (ο άλλος είχε σκοτωθεί), ο τελωνειακός και ο γιατρός στάλθηκαν στην Κέρκυρα. Όσο για τον έπαρχο εδώ και δύο εβδομάδες είχε φύγει...

Η αποστολή όμως δεν είχε ακόμα τελειώσει. Στα αλβανικά χωριά βλέποντας τις πρώτες αποτυχίες του ελληνικού στρατού στην επίθεση κατά των Ιωαννίνων πήραν θάρρος. Πίστευαν ότι δεν θα έφταναν ποτέ οι Έλληνες ως αυτούς. Την 1η Δεκεμβρίου στο Πυλιόρι, την 3η Δεκεμβρίου στα Λόγαρα, την 9η Φεβρουαρίου πάλι στο Πυλιόρι, όπου χρειάστηκε να συγκρουστούν. Στην πρώτη συμπλοκή

οι Έλληνες είχαν 7 νεκρούς και 5 τραυματίες, στη δεύτερη πέντε νεκρούς και δύο τραυματίες και στην τρίτη δύο νεκρούς και δώδεκα τραυματίες. Οι τουρκικές απώλειες είναι άγνωστες. Η εξιστόρηση των μαχών, ειδικά στη μεσογειακή λεκάνη, έχει εύκολη την αριθμητική υπερβολή. «Ήμασταν 350 ενάντια σε 3.500!» μου έλεγαν καθώς απολαμβάναμε τον καφέ μας κατά τον τουρκικό τρόπο. Αφού δεν είμαι ο Ξενοφών¹³⁵ αυτής της εποποιίας, από τις διάφορες ιστορίες που μου διηγήθηκαν θέλω να συγκρατήσω δύο ανέκδοτα. Κατά την τελευταία σύγκρουση, εκείνη της 9ης Φεβρουαρίου, ο τακτικός τουρκικός στρατός έστειλε από το Δέλβινο 500 άνδρες και δύο κανόνια. Το μουλάρι που μετέφερε το πρώτο έπεσε σε έναν γκρεμό. Το δεύτερο το έκλεψαν οι Αλβανοί σ' ένα χωριό, όπου είχε σταθμεύσει το τουρκικό απόσπασμα. Το αρπακτικό ένστικτο των Αλβανών αποδείχθηκε ισχυρότερο από το στρατιωτικό καθήκον!¹³⁶

Όταν δόθηκε η ίδια αυτή μάχη, στη Χειμάρρα δεν είχαν μείνει παρά μόνο τρία πρόσωπα. Όλοι οι άλλοι, γυναίκες και παιδιά, βρίσκονταν μαζί με το στρατό στο βουνό. Και ήταν οι γυναίκες που μετέφεραν τα πολεμοφόδια.

Σήμερα στην επαρχία αυτή υπάρχουν 2.000 άνδρες του τακτικού στρατού, που υποστηρίζονται από όλους τους εθελοντές. Όλοι οι άνδρες — ανεξαρτήτως ηλικίας — οπλοφορούν. Σε μία συνομιλία που είχα με ένα ηλικιωμένο παλικάρι, που φορούσε φουστανέλα —εθνικό ένδυμα¹³⁷—, μου δήλωσε: «Είμαι εξήντα πέντε χρονών μα θέλω να ζήσω μέχρι την τελική ένωσή μας με την Ελλάδα και κρατώ ακό-

135. Ό πρώτος στην ιστορία πολεμικός ανταποκριτής!

136. Η έννοια του καθήκοντος επικεντρωνόταν στο πλιάτσικο, στη λεία, στα κλοπιμαία.

137. Αύτος είναι ο όρθος όρισμός.

μα καλά το τουφέκι μου». Και μου έτεινε ένα μάνλιχερ¹³⁸, προειδοποιώντας με: «Είναι γεμάτο!».

Όλες αυτές τις αναμνήσεις, όλα αυτά τα ανέκδοτα μου τα διηγούνται στο σαλόνι του Ιωάννη Σπυρομήλιου. Καναπέδες και καρέκλες είναι κατά μήκος των τοίχων, στους οποίους κρέμονται παλαιές εικόνες του βασιλιά και της βασίλισσας της Ελλάδας, καθώς και του Σαντί Καρνό¹³⁹ δίπλα σε αναρίθμητες οικογενειακές φωτογραφίες. Πάνω σε μια κλειστή πόρτα είναι ζωγραφισμένη στον ασβέστη με γαλάζιο χρώμα η ελληνική γενεαλογία των Σπυρομήλιων και απέναντι, σαν σε διάζωμα, μια αρχαϊκή τοιχογραφία της Κέρκυρας, της εποχής των Βενετών, κοσμεί τον τοίχο.

Στο σαλόνι είναι συγκεντρωμένοι προύχοντες, στρατιωτικοί, άνθρωποι των οποίων το βλέμμα σπιθίζει ευφυΐα και πονηριά. Μου απευθύνουν το λόγο στα γαλλικά. Αυτή την ώρα κρατώ στο χέρι μου ένα μικρό τριαντάφυλλο, το οποίο ένας νεαρός βοσκός, ο Μήλιος Μπολάνος¹⁴⁰, πήγε να κόψει για μένα στο λόφο του Αγίου Μιχαήλ και μου το πρόσφερε, με ένα χαμόγελο ευχαρίστησης, όταν έβγαινα από το Καστέλλο.

138. Καί μάνλιχερ. Είναι όπισθογεμές επαναληπτικό όπλο αυτόματης όπλίσεως, πού όφείλει τό όνομά του στόν έφευρέτη του Αύστριακό μηχανικό καί όπλομηχανικό Φερδινάνδο φόν Μάνλιχερ (1848-1904).

139. Τής όνομαστής γαλλικής οικογένειας τής Βουργουνδίας. Γεννήθηκε τό 1837 καί δολοφονήθηκε από τόν Ίταλό άναρχικό Καζέριο. Διετέλεσε τό 1887 πρόεδρος τής Τρίτης Γαλλικής Δημοκρατίας.

140. Ύπάρχει τοπωνύμιο, όρμος τής ΒΑ Κερκύρας, Μπολάνο.

Η ΠΑΡΑΛΙΑ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

Χειμάρρα, 9 Μαΐου

Ένας δυνατός άνεμος, ο οποίος εμποδίζει το «Ζάτουνα» να αποπλεύσει από την Κέρκυρα, με καθηλώνει στη Χειμάρρα. Διότι δεν μπορώ να διανοηθώ ότι θα επιχειρήσω με τη συνοδεία του εξητάρη έξοχου διερμηνέα μου την ορεινή διάβαση για να φτάσω στους Αγίους Σαράντα και από εκεί να πάρω το δρόμο για το Δέλβινο και το εσωτερικό. Στην πραγματικότητα, όλη αυτή η περιοχή, από τα Ιωάννινα έως το Αργυρόκαστρο, έχει και θα έχει πάντοτε εξάρτηση από τους Αγίους Σαράντα. Είναι το μοναδικό μονοπάτι από το οποίο η διάβαση είναι δυνατή. Όσον αφορά τα παράλια και ειδικά τη Χειμάρρα, για τον ανεφοδιασμό εξαρτώνται από την Κέρκυρα, που καλύπτει ένα σημαντικό μέρος του ορίζοντος. Θα αρκούσε να ρίξει κανείς το βλέμμα πίσω από το χωριό στα απότομα και ηφαιστειώδη υψώματα που φράζουν το δρόμο προς τα ανατολικά, για να κατανοήσει την κατάσταση. Σε όλη αυτή την εύφορη βουνοπλαγιά του Ιονίου είναι εγκατεστημένοι οι Έλληνες, αδελφοί των Κερκυραίων, κοντινοί γείτονές τους. Ο δεσμός τους είναι τόσο τέλειος ώστε και οι ίδιοι οι Τούρκοι αναγκάστηκαν να

τον αποδεχθούν. Διατήρησαν βέβαια για τους τύπους τουρκικές αρχές σ' αυτά τα χωριά, τα οποία ήταν ολότελα ελληνικά¹⁴¹ εδώ και αιώνες, ελληνικά ως προς τον πολιτισμό και τα αισθήματα. Η έκπληξή μου δεν ήταν μικρή, όταν ανακάλυψα εδώ ανθρώπους να μιλούν γαλλικά, αλλά έγινε μεγαλύτερη όταν κατάλαβα ότι η επαφή με τον δυτικό πολιτισμό δεν ήταν πρόσφατη. Μία πολύ παλαιά έκδοση του βιβλίου «Το ταξίδι του νέου Ανάχαρση στην Ελλάδα», δεν ήταν το μικρότερο εύρημά μου στη Χειμάρρα. Και θα ήταν πολύ ελπεινό να παρακολουθεί κανείς τις παραξενιές της ευρωπαϊκής διπλωματίας για παραχώρηση στο κωμικοτραγικό βασίλειο της Αλβανίας αυτού του μικρού κέντρου ελληνικού και ευρωπαϊκού πολιτισμού. Το δικαίωμα της ένωσης της Χειμάρρας¹⁴² με την Ελλάδα, τεκμηριώνουν οι παραδόσεις της, ο πατριωτισμός της, καθώς και η γεωγραφική και οικονομική της θέση. Είναι το τελευταίο επικόσμημα στο κοντάρι της γαλανόλευκης σημαίας σε αυτή τη μεριά της Ηπείρου και είναι τόσο καλά μπηγμένο που καμιά θύελλα δεν θα μπορέσει να το αποσπάσει. Όλο το ύφασμα να σχιστεί, αυτό θα μείνει στη θέση του!

Δεν καθόρισε λοιπόν η Ελλάδα τα όρια της ελληνικής Ηπείρου μέχρι την παραλία, βορείως της Χειμάρρας, από κενοδοξία, για να διευρύνει τα σύνορά της. Είναι αδύνατο η Χειμάρρα να μη γίνει ελληνική. Διότι είναι ήδη ελληνική. Οι Χειμαρριώτες είναι ξακουστοί σε όλο το ελληνικό βασίλειο.

141. Υπογραμμίζει ο Πυώ την καθολικότητα της ελληνικής εικόνας, που παρουσιάζουν τα χωριά.

142. Αυτή την παράθεση των επιχειρημάτων παραγνωρίζουν οι Άλβανοί και καταπνίγουν κάθε έκδηλωση της ελληνικότητας των Χειμαρριωτών, χωρίς την αναγκαία διαμαρτυρία από την ελληνική πλευρά, που συνεχίζει να άσχολεϊται με την ανάλυση των αποτελεσμάτων των δημοτικών εκλογών ή με κινήματα ανά τα πέρατα της οικουμένης!

Αναφέρονται ως υπόδειγμα πατριωτισμού. Έχουν σήμερα το δικαίωμα να ανταμειφθούν για την προσήλωσή τους στη μητέρα-πατρίδα.

Η Ελλάδα ζητεί τα νέα της σύνορα να αρχίζουν από τον κόλπο Γράμματα ανεβαίνοντας το μικρό ποταμάκι, που χύνεται στον παραπάνω κόλπο, έως το υψηλότερο σημείο των Κεραυνίων ορέων, των οποίων η κορυφή Κιόρι έχει ύψος 2.000 μέτρα, και από εκεί τα σύνορα θα κατευθύνονται προς τα ανατολικά. Η χάραξη αυτή έχει το πλεονέκτημα ότι περιλαμβάνει στο ελληνικό έδαφος την ενδοχώρα της Χειμάρρας. Διότι, εάν επιθυμούν την τελική ειρήνευση της επαρχίας αυτής, είναι αδύνατον να εγκαταλειφθεί η Χειμάρρα στο έλεος των βουνίσσιων Αλβανών. Μέχρι στιγμής, βάζοντας αδιάλειπτα φρουρά στα υψώματα, οι Χειμαρριώτες προστάτεψαν τα χωριά τους από τις λεηλασίες. Αυτό δεν το κατάφεραν οι λιγότεροι κάτοικοι της Νιβίτσας, του Λουκόβου και των άλλων χωριών, τα οποία επισκέφθηκαν τις τελευταίες μέρες. Αλλά αυτή η εμπόλεμη κατάσταση έβλαψε τις γεωργικές ασχολίες των κατοίκων και το εμπόριο της επαρχίας. Την ημέρα που η ελληνική κυβέρνηση θα είναι σε θέση να διασφαλίσει την ειρήνη στην περιοχή με την αστυνομία της, καταλαμβάνοντας τα στρατηγικά μέρη, θα κοιμηθούν ήσυχοι οι κάτοικοι των χωριών των ακτών της Ηπείρου.

Στην αντίθετη περίπτωση, είναι σαν να επιδιώκουν να διαιωνίσουν την κατάσταση των πραγμάτων μπροστά στην οποία η οθωμανική κυβέρνηση στάθηκε ανίκανη και να παραδώσουν τους φιλήσυχους και εργατικούς Έλληνες όλης αυτής της περιοχής στην πατροπαράδοτη¹⁴³ ληστρική πρα-

143. Έπιμένει ο Πυώ στην επίσημανση του ληστρικού τρόπου ζωής των Άλβανων, τὸν ὁποῖο ἀποκαλεῖ καὶ πατροπαράδοτο.

κτική των Αλβανών, οι οποίοι θα είναι ακόμα πιο θρασείς, δεδομένου ότι η κυριαρχία τους θα έχει αναγνωριστεί από την Ευρώπη.

Κατά την αναγκαστική διαμονή μου εδώ, συλλέγω όσο το δυνατόν περισσότερες πληροφορίες για τη ζωή και τα έθιμα¹⁴⁴ των Χειμαρριωτών. Ομολογώ πως ο θεσμός της δημογεροντίας, του συμβουλίου των οκτώ γερόντων οι οποίοι διαχειρίζονται τις υποθέσεις από κοινού, με γοήτευσε. Μου έδωσαν αρκετές ενδιαφέρουσες λεπτομέρειες σχετικά με την αποστολή τους. Οι Χειμαρριώτες — πάντα ζωσμένοι τις φυσιγγιοθήκες τους και μη χαλαρώνοντας ποτέ το χέρι από το τουφέκι — έχουν κάτι από την ιδιοσυγκρασία των Κορσικανών. Έρχονται λοιπόν στιγμές που νεαροί πολεμιστές ανταλλάσσουν θανατηφόρους πυροβολισμούς είτε για λόγους ζηλοτυπίας είτε εξαιτίας μιας προσβολής. Κατ' αυτόν τον τρόπο αρχίζει μια βεντέτα. Τότε οι δημογέροντες καταπιάνονται με τη συνδιαλλαγή. Καλούν τις οικογένειες που χωρίζει η έχθρα, και, όπως ένας πρόεδρος δικαστηρίου διαζυγίων, τους προτρέπουν να ξεχάσουν τις προσβολές. Εάν η λογική υπερισχύσει της διάθεσης για εκδίκηση, όλα τελειώνουν με ένα γεύμα στη διάρκεια του οποίου όλοι αγκαλιάζονται και φιλιούνται. Αν η μεσολάβηση αποτύχει, η βεντέτα συνεχίζεται. Τα συμπόσια συνηθίζονται πολύ. Κάθε εύπορος πολίτης έχει οκτώ, δέκα, ακόμα και είκοσι προσκεκλημένους κάθε μέρα στο τραπέζι του, όπου τρώνε αρνάκι κατά το έθιμο των κλεφτών. Πόσοι πυροβολισμοί θα αντηχήσουν στα βουνά και πόσα αρνάκια με τον τρόπο των κλεφτών θα φαγωθούν την ημέρα κατά την οποία το καράβι από

144. Βλ. Μ. Δένδια, «'Απουλία και Χειμάρρα. Γλωσσικά και ιστορικά σχέσεις τῶν ἑλληνικῶν αὐτῶν πληθυσμῶν», *Ἄθηνᾶ* 38 (1926) 72-109.

την Κέρκυρα θα φέρει στη Χειμάρρα τη χαρμόσυνη είδηση ότι η ένωση με την Ελλάδα είναι πραγματικότητα!

Προς το παρόν, μένουμε — εδώ και τρεις μέρες — χωρίς νέα από τον έξω κόσμο. Ένας γενναίος άνθρωπος ανέλαβε να μας βγάλει από τη δύσκολη θέση. Έφυγε πριν από λίγο πεζός για τους Αγίους Σαράντα. Θα βαδίζει όλο το απόγευμα και όλη τη νύχτα, για να προλάβει το αυστριακό ταχυδρομείο, το οποίο από το Βρινδήσιο πιάνει στους Αγίους Σαράντα κατά τις εννέα και μισή το πρωί πριν αγκυροβολήσει στο λιμάνι της Κέρκυρας. Κατ' αυτόν τον τρόπο το τελευταίο μου τηλεγράφημα και το τελευταίο μου γράμμα θα φτάσουν στον προορισμό τους. Του έραψαν τα γράμματα σε ένα μικρό σακκουλάκι, το οποίο έκρυψε στο πουκάμισό του, και ξεκίνησε για τα δύσβατα μονοπάτια του βουνού, δρομάκια που μόνο οι Χειμαρριώτες και οι κατσίκες γνωρίζουν.

ΠΡΟΣ ΤΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

Ιωάννινα, 7 Μαΐου

Η αναχώρησή μου από τη Χειμάρρα χαιρετίστηκε με αλλεπάλληλους ομαδικούς πυροβολισμούς. Επέστρεψα στους Αγίους Σαράντα. Χθες κατόρθωσα να ξεκινήσω για το Δέλβινο και το Αργυρόκαστρο. Η αργοπορία μου απογοήτευσε χιλιάδες ορεινούς χωρικούς, οι οποίοι, ύστερα από πεζοπορία ολόκληρης νύχτας, πέρασαν και ολόκληρη την ημέρα της Πέμπτης περιμένοντάς με στην άκρη του δρόμου, για να φωνάξουν «Ζήτω η Γαλλία» και να με βεβαιώσουν για την ελληνική τους πίστη και ελπίδα. Υπήρξαν όμως κάποιοι, οι οποίοι άντεξαν να περάσουν άλλη μια νύχτα στο ύπαιθρο και το πρωί μου παρέδωσαν την ταπεινή αναφορά τους γραμμένη με μολύβι σε χαρτί για περιτύλιγμα κεριών. Αυτοί δεν είχαν γαλλική σημαία. Ένας γαλάζιος σταυρός ραμμένος όπως όπως σε ένα κομμάτι λευκό ύφασμα δεμένο σ' ένα γερό κλαδί, ήταν η μόνη σημαία και γύρω απ' αυτήν μαζεύονταν. Ήταν εκεί άνδρες και γυναίκες ντυμένοι κουρελιάρικα, αληθινοί απόκληροι της τύχης. Όμως είχαν μια τραγική ομορφιά. Και διέκρινα το αισιόδοξο χαμόγελό τους την ώρα που χαιρετούσα το φτωχικό τους εθνικό σύμβολο.

«Εδώ και τρεις μέρες, που διαδόθηκε η φήμη της αφίξεως ενός Γάλλου, μου λέει ο γιατρός Κυταριόλης — ο οποίος διευθύνει ένα ωραιότατο μικρό νοσοκομείο κοντά στους Αγίους Σαράντα — δεν μπορείτε να φανταστείτε τη συγκίνηση και τη χαρά. Περιμένουν τα πάντα από εσάς: την απελευθέρωση και την ένωση με την Ελλάδα. Φέρνετε σ' αυτούς τους ταλαιπωρημένους ανθρώπους απέραντη ελπίδα». Πάντοτε η ίδια εντύπωση, συγκινητική και οδυνηρή. Μετά από αιώνες σκλαβιάς οι Ηπειρώτες ακούν επιτέλους να σημαίνει και γι' αυτούς η ώρα της απελευθέρωσης. Αδυνατούν να διανοηθούν ότι μπορούν να δώσουν στην ιστορία τους διαφορετική τροπή, ότι είναι δυνατόν να υποστούν τον αλβανικό ζυγό¹⁴⁵, που είναι εκατό φορές χειρότερος από τον τουρκικό. Είναι πράγματι ολότελα απάνθρωπο και αρνούμαι να πιστέψω πως η υπόθεση αυτή είναι πιθανό να συζητείται στο Λονδίνο. Δεν είναι πλέον ζήτημα μιας αυθαίρετης¹⁴⁶ συνοριακής γραμμής, η οποία θα έκανε το ελληνικό βασίλειο λίγα τετραγωνικά χιλιόμετρα μεγαλύτερο. Είναι ένα ζήτημα που άπτεται της ευρωπαϊκής συνείδησης¹⁴⁷.

145. 'Ο Πυώ είχε προβλέψει πόσο χειρότερος θα απέβαινε ο αλβανικός ζυγός.

146. Πόσο αυθαίρετη είναι ή συνοριακή γραμμή επιμαρτυρεί ή όμολογία τών τότε πολιτικών ήγετῶν τῆς Ἰταλίας, τοῦ πρωθυπουργοῦ Ἰ. Τζιολιττι (1842-1928) καὶ τοῦ ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν Ἀντωνίου Σάν-Τζουλιάνο, γιὰ τὴν ἐλληνικότητα τῆς Βορείου Ἡπείρου. Βλ. σημ. 78.

147. 'Ο Πυώ θέτει ἐνώπιον τῶν εὐθυνῶν τους τοὺς ἡγέτες τῆς τότε Εὐρώπης. Καιρὸς εἶναι νὰ γίνῃ ἡ παρουσίαση τοῦ ζητήματος στὴν ἡγεσία τῆς σημερινῆς Εὐρώπης, στὴν ὁποία ὀπωσδήποτε ἡ εὐρωπαϊκὴ συνείδηση εἶναι ἀπτότερη.

ΔΕΛΒΙΝΟ



Η άφιξή μου στο Δέλβινο, ένα γραφικό χωριό σφηνωμένο σε μια στενή ορεινή διάβαση, στην άλλη πλευρά της πεδιάδας της Καλιάσας¹⁴⁸, αποτέλεσε γεγονός του οποίου τις διαστάσεις δεν μπορούσα να προβλέψω. Ήταν εκεί 2.000 άνθρωποι με πολλές σημαίες, ελληνικές και γαλλικές. Στην πλαγιά του βουνού από την πάνω μεριά του δρόμου είχαν παραταχθεί οι μαθήτριες ενός σημαντικού ελληνικού σχολείου, οι οποίες φορούσαν ποδιές με τα χρώματα της ελληνικής σημαίας, έψαλλαν σε σχετικά καλά γαλλικά τη *Μασσαλιώτιδα*, ενώ ο λαός κραύγαζε «Ζήτω η Γαλλία!» Ο διευθυντής του σχολείου περιστοιχισμένος από εννιά ιερείς — ο ένας ήταν ο ηγούμενος της μονής του Αγίου Ιωάννη της Αποκαλύψεως — μου απηύθυνε έναν λόγο γεμάτο παλμό, ο οποίος κατέληξε σε: «Ζήτω η Γαλλία! Ζήτω η Ελλάς! Ζήτω η Ένωσις! Ζήτω ο βασιλεύς Κωνσταντίνος!» Οι ζητωκραυγές αυτές επαναλαμβάνονται με ενθουσιασμό από όλο το πλήθος.

148. Κοσμά του Θεσπρωτού, *ε.ά.*, 62, 71, 82, όπου τό τοπωνύμιο γράφεται με δύο λλ.

Το Δέλβινο είναι πόλη με 4.000 κατοίκους μοιρασμένους ανά δύο χιλιάδες σε Έλληνες και Αλβανούς. Οι τελευταίοι δεν έχουν αποκρυσταλλωμένη ιδέα για την αλβανική πατρίδα¹⁴⁹. Ο πρόεδρος του αλβανικού κοιμητιού του Δελβίνου Ναμίκ¹⁵⁰ μπέης, ο οποίος μάλιστα αντιπροσώπευσε πέρσι τους συμπολίτες του στην αλβανική συνέλευση του Βερατίου, όπως επίσης και ο μουσουλμάνος δήμαρχος του Δελβίνου, υπέγραψαν το ψήφισμα για την ένωση με την Ελλάδα. Πολλοί από τους Αλβανούς που συναντώ — και τους ξεχωρίζω από το κόκκινο φέσι — με χαιρετούν όπως οι Έλληνες. Από την έρευνα που διεξήγαγα τις λίγες ώρες της παραμονής μου στο Δέλβινο, κατάλαβα ότι ο αλβανικός πληθυσμός των μεικτών αυτών επαρχιών ενδιαφέρεται μονάχα να μη στερηθεί ό,τι απέκτησε. Η ιδέα ενός αλβανικού βασιλείου δεν υφίσταται. Εάν στο Δέλβινο ο πληθυσμός διακρίνεται σε δύο ίσα μέρη ανάμεσα στις δύο εθνότητες¹⁵¹, δεν συμβαίνει το ίδιο στην υπόλοιπη επαρχία. Σε 22.000 κατοίκους μόνοι οι 5.500 είναι Αλβανοί. Οι Αλβανοί του Δελβίνου, οι οποίοι έγιναν μουσουλμάνοι μονάχα την εποχή

149. Ούτε ήταν νοητή. Διότι απλούστατα, αν και εξισλαμίσθηκαν, δεν ενιωθαν έντελώς αποκομμένοι από τον ελληνικό κόσμο και χώρο. 'Η ιδέα αυτή είναι άποτος εξωτερικών επιδράσεων — και ελληνικών — σε πολλούς 'Αλβανούς. Βλ. Bojka Sokolova, "La formation de l' intelligentsia à l' époque de la Renaissance", *Etudes Balkaniques* 1980, no 4, 40 κ.έ. Καί Roxane D. Argyropoulos, «Changement du mode de vie et rôle des mentalités dans les Balkans (18e - 19e siècles)», *ΣΤ' Διεθνές Συνέδριο...*, 'Αθήνα 1990, 397.

150. Έχει σημασία ή υπογραφή του, διότι όμβραθοί του δέν ήσαν πρόθυμοι, λόγω τής απάνθρωπης συμπεριφοράς τους προς Βορειοηπειρώτες.

151. Χρησιμοποιεί τόν όρο εθνότητες, μολονότι στην έρμηνεία τής προελεύσεως τών «'Αλβανών» αποκαλύπτει μουσουλμάνους με προγόνους χριστιανούς, μάλιστα επιζώντες.



Οι κερείς και οι μαθήτριες.



Δέλβινο. Η ελληνική συνοικία.



Δέλβινο. Κάτω από τα παράθυρά μου.

του Αλή πασά, διατήρησαν από την αρχική θρησκεία τους, την ορθόδοξη ελληνική, τα έθιμα: Ακολουθούν ακόμα τις κηδείες ελληνορθόδοξου τυπικού με τα μοιρολόγια και τους θρήνους. Επίσης στέλνουν τα παιδιά τους στα ελληνικά σχολεία.

Επισκέφθηκα τη δασκάλα, που είχε διευθύνει με τόση καλή θέληση και επιτυχία το ψάλισμο του γαλλικού εθνικού ύμνου και είδα στον πίνακα της αίθουσας διδασκαλίας γραμμένη τη *Μασσαλιώτιδα* στα γαλλικά αποδίδοντας την προφορά με ελληνικούς χαρακτήρες. Η δασκάλα μιλούσε γαλλικά. Είχε τελειώσει το διδασκαλείο της Κέρκυρας. Λυπήθηκε πολύ που δεν μπόρεσε να ετοιμάσει κάτι καλύτερο αλλά δικαιολογήθηκε λέγοντάς μου πως πληροφορήθηκαν τον ερχομό μου μόνο δύο μέρες ενωρίτερα. Την ευχαρίστησα για τον κόπο στον οποίο υποβλήθηκε, και μου απάντησε πως έπραξε μονάχα το καθήκον της, αφού η Γαλλία ήταν η προστατίδα τους και η μεγάλη φίλη των Ελλήνων.



Η αφίδα του θριάμβου στα Αργυρόκαστρο.

ΠΡΟΣ ΤΟ ΑΡΓΥΡΟΚΑΣΤΡΟ

Θα μου χρειάζονταν πολλά φύλλα, που δεν μπόρεσα να τα γράψω ώστε να στείλω αμέσως το τηλεγράφημα, ώστε να δώσω μια αμυδρή έστω ιδέα της πορείας μου από το Δέλβινο προς το Αργυρόκαστρο. Όλα όσα είδα, αισθάνθηκα, γνώρισα μέχρι τώρα ξεθωριάζουν μπροστά στην υποδοχή αυτή. Κάθε πεντακόσια μέτρα έπρεπε να σταματώ, για να περάσω κάτω από αψίδες θριάμβου, να ακούσω μία προσφώνηση, να παρακολουθήσω παραδοσιακούς χορούς, να με τιμήσουν με πυροβολισμούς στον αέρα, να δεχθώ ανθοδέσμες και να τσουγκρίσω αυγά. Στο κόκκινο τσόφλι ενός από αυτά ήταν χαραγμένη στα γαλλικά η φράση: «Η Ένωση ή ο θάνατος». Είναι κίνημα τόσο εξαιρετικό και θλίβομαι γιατί δεν μπορώ τηλεγραφικά να περιγράψω αυτή την αλληλουχία κινηματογραφικών σκηνών. Η καθεμιά έχει αξία ιστορική για την πλήρη κατανόηση των αισθημάτων της Ηπείρου και απαιτεί διεξοδικές παρατηρήσεις.

Η άφιξή μου στο Αργυρόκαστρο είναι παραλήρημα. Το βράδυ, μία πομπή χιλιάδων ανθρώπων με συνόδευε με κεριά στα χέρια κάτω από τα φεουδαρχικά τείχη μέχρι τη Μητρόπολη και το ταπεινό αρχιεπισκοπικό μέγαρο. Εάν η κραυγή «Ζίτο Χηρονος» δεν ακουγόταν τότε τότε ανάμεσα στις κραυγές «Ζήτω η Γαλλία! Ζήτω ο Κωνσταντίνος!», θα λησμονούσα πως δεν ήμουν παρά ένας απλός δημοσιογράφος.



Αργυρόκαστρο. Η μουσουλμανική συνοικία.



Αργυρόκαστρο. Η υποδοχή.

Η ΚΟΙΛΑΔΑ ΤΟΥ ΑΡΓΥΡΟΚΑΣΤΡΟΥ

Αργυρόκαστρο, 10 Μαΐου

Σας τηλεγράφησα λακωνικά την πρωτόγνωρη εντύπωση που μου άφησε το ταξίδι μου από το Δέλβινο στο Αργυρόκαστρο. Κρίνω απαραίτητο να επανέλθω με περισσότερες λεπτομέρειες, γιατί — όπως σας έχω ήδη πει — σ' αυτές αποκλύπτονται τα αισθήματα της Ηπείρου και η σημερινή κατάσταση.

Από το Δέλβινο έως τα στενά της Μουζίνας¹⁵² ο δρόμος ελίσσεται στις πλαγιές ψηλών λόφων — που θα μπορούσαν κάλλιστα να ονομαστούν βουνά — σε θαυμάσιο αληθινά τοπίο. Σε όλο το μήκος αυτού του δρόμου υπάρχει μια ατελείωτη σειρά μουλαριών και γαϊδουριών με κατεύθυνση το Δέλβινο, όπου φτάνουν τα τρόφιμα από τους Αγίους Σαράντα. Άλλοι δρόμοι εισαγωγής δεν υπάρχουν. Το γενικό γεωγραφικό σύστημα της Ηπείρου είναι εξαιρετικά απλό. Στα δυτικά, η παραλιακή περιοχή — από την Πρέβεζα ως τη Χειμάρρα — χωρίζεται από το εσωτερικό με τις μεγάλες και απότομες οροσειρές. Επομένως έχει εξάρτηση από την

152. Κοσμά του Θεσπρωτού, *ε.δ.*, 56, 75.

Κέρκυρα. Στο κέντρο αυτής της παραλιακής γραμμής υπάρχει ένα άνοιγμα. Πρόκειται για τους Αγίους Σαράντα, που επιτρέπουν στη μικρή πεδιάδα, στο βάθος της οποίας βρίσκεται το Δέλβινο, και που είναι κατά κάποιον τρόπο η είσοδος της κεντρικής Ηπείρου, να εντάσσεται στην παραλιακή ζώνη και να υπόκειται στις ίδιες εξαρτήσεις από την Κέρκυρα. Από το Δέλβινο ορθώνονται τα ψηλά βουνά σαν φράγμα και από τα στενά της Μουζίνας αρχίζει η μεγάλη πεδιάδα του Αργυροκάστρου, που έχει τη δυνατότητα να ανεφοδιάζεται είτε νότια από τα Ιωάννινα είτε βόρεια από το Δέλβινο και τα στενά της Μουζίνας. Από οικονομική άποψη όλα αυτά συνθέτουν ένα σύνολο υπέρμετρα απλό, αφού τα πάντα συνδέονται μεταξύ τους τόσο στενά.

Από την εθνογραφική πλευρά στην παραλιακή περιοχή έχουμε συντριπτική πλειονότητα του ελληνικού στοιχείου: άνθρωποι ειρηνικοί και φιλήσυχoi, με εξαίρεση βέβαια την αδιάλλακτη και φιλοπόλεμη ακρόπολη της Χειμάρρας. Όλος αυτός ο κόσμος έζησε την τρομοκρατία της ληστρικής μειονότητας¹⁵³ των ορειβίων Αλβανών, των οποίων το θράσος γινόταν ολοένα και μεγαλύτερο, καθώς είχαν τη μυστική υποστήριξη της οθωμανικής κυβερνήσεως, και των οποίων τα μεγαλύτερα έσοδα προέρχονταν από τις λεηλασίες. Αν αναλογιστεί κανείς ότι στην περιοχή του Δελβίνου υπάρχουν 67 χωριά και τσιφλίκια ελληνικά που πρόσφατα λεηλατήθηκαν, απογυμνώθηκαν και παραδόθηκαν στις φλόγες, σχηματίζει μια ιδέα του μεγέθους των αλβανικών κακουργημάτων. Η κατάληψη της περιοχής από τον ελληνικό στρατό είχε αποτέλεσμα τον εξαναγκασμό των γνωστότερων αρχηγών αλβανικών συμμοριών να πάρουν το δρόμο προς το Βορρά, όπως π.χ. του Μωχάμετ μπέη Κόκα, ο οποίος κατέστρεψε

153. Εύστοχα άποκαλεί μειονότητα τους ληστές 'Αλβανούς.



Μια γωνιά του Αργιρόκαστρου.



Γενική άποψη, του Αργιρόκαστρου.

τη Νιβίτσα, το πρώτο χωριό που επισκέφθηκα. Αυτή τη στιγμή βρίσκεται στην Αυλώνα, όπου θα πρέπει να διαπρέπει με τις σπουδαίες συνηγορίες του για μια μεγαλύτερη Αλβανία. Προφανώς θα έβλεπε με πολύ μεγάλη δυσανεξία να περιορίζεται το έδαφος της ληστρικής δράσης του!

Εάν σήμερα η ειρήνη βασιλεύει στη Δυτική Ήπειρο, εάν οι χωρικοί επιστρέφουν στα κατεστραμμένα σπίτια τους και καταπιάνονται από την αρχή με την ανοικοδόμηση, δεν πρέπει να παρασιωπούμε τον βασικό παράγοντα αυτής της αναγεννητικής προσπάθειας. Είναι η παρουσία 7.000 ανδρών του σώματος κατοχής της περιοχής Χειμάρρας-Αργυροκάστρου. Η Ελλάδα, από ηθικό και μόνο καθήκον έναντι των παιδιών της, των Ηπειρωτών, θα είναι αναγκασμένη να διατηρήσει το 9ο σώμα, το οποίο θα εκτελεί χρέη χωροφυλακής, για όσο χρόνο οι αλβανικές συμμορίες¹⁵⁴ δεν θα αποφασίζουν να σταματήσουν την άσκηση της πατροπαράδοτης τους βιομηχανίας¹⁵⁵, της διαρπαγής, στο δικό τους βασίλειο. Ο ελάχιστος αλβανικός πληθυσμός, άλλοτε χριστιανικός, ο οποίος είναι ανάμεικτος με τον ελληνικό και ζει μαζί του σε κανονικές σχέσεις, ταυτόχρονα δε αρκετά στενές, θα δεχθεί με αίσθημα ανακούφισης την κατάλυση του καθεστώτος καταπίεσης που βασίλευε στη χώρα όσο η ατιμωρησία των ληστρικών συμμοριών και των διαβόητων αρχηγών τους ήταν εξασφαλισμένη, λόγω της ανικανότητας των τουρκικών αρχών. Δεν υπάρχει ανεπτυγμένο εθνικό αίσθημα, ώστε να θεωρούν τη σκλαβιά, την ανασφάλεια και την έλλειψη δικαιοσύνης ως αναγκαίο κακό.

154. Έξαντλει όλο το λεξιλόγιο για την απόδοση της αλβανικής συμπεριφοράς.

155. Οι Άλβανοι τελειοποιούν τις διαρπαγές, ώστε να αποφέρουν έσοδα, όπως μια βιομηχανία, ή όποια έχει μακρά παράδοση!

Στα στενά της Μουζίνας, όπως προανέφερα, αρχίζει μια εντελώς διαφορετική περιοχή. Σε αυτά τα στενά, θα έβρισκα συγκεντρωμένο τον πληθυσμό όλων των χωριών γύρω από τη Δρόβιανη¹⁵⁶, το κυριότερο από αυτά: χίλιοι άνθρωποι περίπου, με περίμεναν από τις δύο τα ξημερώματα. Ενώ σε όλο το μήκος της παραλίας, ακόμα και στο Δέλβινο, δεν γνώρισα παρά Έλληνες, που είχαν στραμμένη τη ματιά στην Κέρκυρα, Έλληνες τους οποίους η επαφή με τη θάλασσα τους ενθάρρυνε να επισκεφθούν την Πάτρα και τον Πειραιά ή να βρίσκονται σε συνεχή επαφή με τα Ιόνια νησιά, Έλληνες, οι οποίοι στην πραγματικότητα είναι οι ανατολικόι παράθιοι κάτοικοι της ελληνικής λίμνης της Κέρκυρας, εδώ για πρώτη φορά άκουσα την επευφήμηση: «Ζήτω η ελεύθερη Ήπειρος!»

Οι άνθρωποι της παραλιακής γραμμής δεν γνωρίζουν παρά μόνο την Ελλάδα. Φωνάζουν: «Ζήτω η Ελλάδα! Ζήτω ο βασιλεύς Κωνσταντίνος! Ζήτω η Ένωσις!», χωρίς να διακατέχεται η σκέψη τους από κάποιο τοπικό εθνικό αίσθημα. Είναι οι Έλληνες, στους οποίους δεν λείπει παρά μόνο η επίσημη αναγνώριση. Εδώ, αντίθετα, η ηπειρωτική ιδέα κυριαρχεί. Υπάρχει η συναίσθηση ότι αποτελούν ένα έθνος το οποίο έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της ελληνικής ιστορίας από τα χρόνια του Πύρρου, γιου του Αχιλλέα¹⁵⁷. Οι κλέφτες τους, οι αρματολοί τους, οι ευεργέτες τους και οι λόγιοι δημιούργησαν από τον αλυτρωτισμό μια δύναμη, της οποίας η αξιοποίηση πρέπει να εξασφαλίζει σήμερα

156. Η Δρόβιανη είχε και σχολή, που ιδρύθηκε από τους κατοίκους με την προτροπή του Αγίου Κοσμά. Βλ. και Κοσμά του Θεσπρωτού, ε.ά., 9. Από τη Δρόβιανη κατάγεται και ο Μολοσσός Ζώτος (1837-1912), λόγιος και συγγραφέας βιβλίων ποικίλης ύλης, ιδίως γεωγραφικών και άγιογραφικών.

157. Βλ. *Dictionnaire Géographique* par St. Martin, λ. Albanie.

τη νίκη. Μέχρι στιγμής είχα συναντήσει Έλληνες, Έλληνες παρόμοιους με τους άλλους, εγκατεστημένους στους Αγίους Σαράντα, στη Νιβίτσα, στη Χειμάρα, όπως θα μπορούσα να συναντήσω στα περίχωρα της Αθήνας. Από τα στενά της Μουζίνας τα πάντα — η φορεσιά¹⁵⁸, η νοοτροπία, τα λόγια¹⁵⁹ — μου φανερώνουν ότι εισέρχομαι σε μια περιοχή όπου η φυλή διетήρησε την καθαρότητά της, χωρίς επιμειξίες εξωτερικές, χωρίς συρρικνώσεις. Εδώ αρχίζει η πραγματική Ήπειρος.

Η πεδιάδα του Αργυροκάστρου, την οποία ποτίζει ένας παραπόταμος του Λώου, είναι πλατιά και καλλιεργείται μεθοδικά. Στην οροσειρά της αριστερής όχθης τα χωριά διαδέχονται το ένα το άλλο σχεδόν χωρίς κενό. Ο δρόμος που κατεβαίνει από το Δέλβινο μέσα από τα στενά της Μουζίνας με στρυφές αρκετά απότομες βγαίνοντας στο πανόραμα όπου χιονισμένες ακόμα κυρτές κλείνουν ποικίλες και θαυμάσιες απόψεις, ενώνεται με το δρόμο της πεδιάδας στο χωριό Γράψη. Στη διαστούρωση των δύο δρόμων δύο βελανιδιές γέρνοντας αδελφικά η μία προς την άλλη σχηματίζουν μια φυσική αψίδα. Την αψίδα αυτή στόλισαν με ταινίες και σημαίες· ο δάσκαλος στην αρχή και έπειτα ο ιερέας, αφού στερέωσε το καλυμμαύκι στη μικρή κοτσίδα του και έβαλε τα γυαλιά του, μου διάβασαν λόγους, στους οποίους το θέμα είναι η απελευθέρωση της Ηπείρου, η συμπαράσταση της Γαλλίας και η αγάπη τους για την Ελλάδα. (Έχοντας ακούσει τόσες προσφωνήσεις, έφτασα να καταλαβαίνω αρκετά καλά τα νέα ελληνικά!) Ενώ η ανάγνωση των προσφωνήσε-

158. Πράγματι η φορεσιά διακρίνει τους Βορειοηπειρώτες από τους άκραιφνείς Άλβανούς Γκέγκηδες.

159. Έκπλησσει αλλά αποτελεί πραγματικότητα ή διάσωση της ελληνικής γλώσσας παρά τις πολλαπλές περιπέτειές της.



Αργυρόκαστρο — Ζήτω η Ελλάς! Ζήτω η Γαλλία!

ων συνεχιζόταν, καμιά εικοσαριά γυναίκες ντυμένες τις επίσημες φορεσιές¹⁶⁰ τους, ζακέτα από βελούδο με δύο μυτερά κράσπεδα σε σχήμα ουράς χελιδониού, που τα κρατούσαν με τη ζώνη, άσπρη φούστα με πολλές πτυχές, όπως η φουστάνελα των παλικαριών, περικνημίδες με οριζόντιες πολύχρωμες ραβδώσεις και λευκό πέπλο γύρω από το πρόσωπο κατά τον τρόπο των καλογριών μας, σχημάτισαν κύκλο, έτοιμες για χορό. Πιάνονται δε με τα μαντίλια τους. Μόλις τελείωσαν οι λόγιοι και οι επευφημίες κάλυψαν τον επίλογο, άρχισε ο χορός¹⁶¹. Οι άνδρες ανέλαβαν να κρατήσουν τον χορευτικό ρυθμό. Σηκώνοντας το πόδι, όπως στην αρχή ενός μενουέτου¹⁶², τραγουδούν δύο στίχους, τους οποίους επαναλαμβάνουν οι γυναίκες όλες προχωρώντας προς τα δεξιά με την ίδια ρυθμική αιώρηση του ποδιού. Είναι ένα παλιό πολεμικό τραγούδι το οποίο θυμίζει τα κατορθώματα του Τζαβέλλα¹⁶³ από το Σούλι, ενός ήρωα των πολέμων κατά του Αλή πασά, τυράννου της Ηπείρου. Εξίσου ενθουσιώδεις είναι και οι γυναίκες. Άρκετές έχουν στη ζώνη τους φυσιγγιοθήκες και φέρουν τουφέκι στον ώμο. Είναι μία, με ηλιοκαμένο πρόσωπο και φλογερά μάτια, που δονείται από ενθουσιασμό! Κρατάει καρμπίνα στο χέρι και πυροβολεί στον αέρα. Μία σφαίρα περνά ξυστά από το αυτί μου. Εκείνη τότε τρέχει και αρπάζει το χέρι μου και το φιλά και ξαναμπαίνει στο χορό έξω φρενών. Οι περιπέτειες του Τζαβέλλα λαμβάνουν απροσδόκητη τροπή. Γίνεται τώρα λόγος για την άλωση των Ιωαννίνων από τον ελληνικό στρατό, γεγονός που θα

160. 'Ο Πυώ εξετάζει επίσταμένως τις φορεσιές και καταθέτει πολύτιμη μαρτυρία ελληνικής επιβίωσης.

161. 'Εξίσου ισχυρό στοιχείο της ελληνικότητάς του είναι και ο χορός. Βλ. και σημ. 35.

162. 'Αρχαίος γαλλικός χορός σε 3/4 με άργη κίνηση.

163. Βλ. και *Μνημοσύνη* 2 (1968-1969) 21-37.



Η υποδοχή στο Πικέρι.



Γυναίκες της κοιλάδας του Αργυρόκαστρου.



Κοντά στα στενά της Μουζίνας.

σημάνει, πραγματικά, το τέλος του αναθεματισμένου καθεστώτος του Αλή πασά.

Με δυσκολία μας άφησαν να φύγουμε. Έπρεπε να αποχωριστούμε με πολλή λύπη όλους αυτούς τους γενναίους ανθρώπους, οι οποίοι πολύ ευχαρίστως θα χόρευαν έως το βράδυ. Εξάλλου είναι αργά, πολύ αργά, για να μπορέσω να τραβήξω φωτογραφίες. Το πόσο λυπάμαι δεν λέγεται και θα είμαι στεναχωρημένος μέχρι το Αργυρόκαστρο, δεδομένου ότι μια φορά στη ζωή σου τυχαίνει να διατρέξεις έναν τέτοιο δρόμο θριάμβου. Όλοι οι χωρικοί βρίσκονται στο δρόμο και οι αφίδες θριάμβου διαδέχονται η μία την άλλη. Είναι οι κάτοικοι των χωριών Λιούγαρι¹⁶⁴, Φραστάκι¹⁶⁵, Φορίτσα¹⁶⁶, Ταριαχάτες¹⁶⁷, Χάσκοβο¹⁶⁸, Βανίστα, Γοραντσή¹⁶⁹, Δερβιτσάνη¹⁷⁰ και άλλων πολλών που δεν σημείωσα τα ονόματα. Παντού υπάρχουν επιγραφές: «Ένωσις ή Οάνατος!» (στα ελληνικά ή τα γαλλικά), «Ζήτω η Ελεύθερη Ήπειρος! Ζήτω ο βασιλεύς Κωνσταντίνος! Ζήτω η Γαλλία!» Υπάρχουν αφίδες, που προξενούν συγκίνηση με την απλότητά τους: τρεις χονδροί δοκοί περιτυλιγμένοι με λίγα φύλλα δάφνης. Υπάρχουν άλλες λιγότερο απλές, περιτυλιγμένες με κεντητές ταινίες. Εκεί έστρωσαν είκοσι μέτρα δρόμου με λουλούδια. Εδώ ο ιερέας με τρία παιδιά της χορωδίας έφερε από την εκκλησία τα ιερά σκεύη για να προσδώσει επισημότητα στην υποδοχή.

Παρακεί, υπάρχει ένας δίσκος με γλυκίσματα, με λου-

164. Βλ. για τὸ τοπωνύμιο Κοσμά του Θεσπρωτοῦ, ε.ά., 61.

165. Αὐτ., 65.

166. Αὐτ., 65.

167. Αὐτ., 61.

168. Αὐτ., 65.

169. Αὐτ., 114β.

170. Αὐτ., 115.

κούμια και το πατροπαράδοτο ποτήρι με νερό. Αλλού προσφέρουν ένα ποτήρι απαίσιου τοπικού ρακί το οποίο φέρνουν μέχρι το αυτοκίνητο με φοβερή ευλάβεια. Παντού οι νέες γυναίκες φορούν τα καλά τους και τα λιγιστά κοσμήματα, τα οποία φορούν την Κυριακή του Πάσχα, και είναι πάντα έτοιμες να σχηματίσουν κύκλο και να χορέψουν. Και παντού και συνεχώς γίνονται προσφωνήσεις, εκφωνούνται λόγιοι, ακούγονται τραγούδια, πυροβολισμοί στον αέρα, επακολουθούν ανθοδέσμες!

Υπάρχει ένα πολύ μικρό χωριό, του οποίου δυστυχώς δεν θυμάμαι το όνομα, που αριθμούσε είκοσι κατοίκους. Σ' αυτό το χωριουδάκι δεν έγραψαν λόγους ούτε είχαν ετοιμάσει χορούς. Ήταν πάρα πολύ λίγοι. Είχαν απλώς συγκεντρωθεί γύρω από τον ιερέα τους, τα παιδιά πρώτα, και αποτελούσαν μία τόσο φτωχική ομάδα μπροστά στη διπλή αφιδούλα τους σχεδόν αστόλιστη. Όταν το αυτοκίνητο σταμάτησε, ο ιερέας είπε μερικές λέξεις, ελάχιστες. Ζήτησα λοιπόν από τον συνοδό μου να μου μεταφράσει αυτή την τόσο σύντομη προσφώνηση και μου είπε: «Λέει πως ελπίζει ότι ο Θεός θα σας χαρίσει μια ευτυχισμένη ζωή αφού ήρθες έως εδώ, για να δεις τους δύστυχους ανθρώπους της Ηπείρου».

ΑΡΙΓΤΡΟΚΑΣΤΡΟ

Αργυρόκαστρο, 11 Μαΐου

Δεν θα ήθελα, μετά τον εξαιρετικό συνεργάτη Labranche ο οποίος με τόση επιτηδειότητα παρακολούθησε, για λογαριασμό του «Χρόνου», την πορεία του ελληνικού στρατού και προπορεύθηκε εδώ, να περιγράψω και εγώ το Αργυρόκαστρο με τα σπίτια του σκαρφαλωμένα σαν σφηκοφωλιές στις πλαγιές των πέντε οροσειρών και προστατευμένα από το μεγάλο βυζαντινό φρούριο του Αλεξίου Κομνηνού¹⁷¹, το οποίο αργότερα ο Αλή πασάς μετέτρεψε σε μία από τις ακροπόλεις του τυραννικού βασιλείου του.

Όπως την ημέρα κατά την οποία ο συνεργάτης μας και ο πρόξενός μας στα Ιωάννινα μαζί με την κυρία Dussar έφτασαν, έτσι και σήμερα η πόλη γιορτάζει και ο Έλληνας μητροπολίτης, Σεβασμιότατος Βασίλειος¹⁷², ο οποίος εδώ

171. Ένα πρόσθετο τεκμήριο της ειδικής μέριμνας των Βυζαντινών για την προστασία της Βορείου Ήπειρου, όπου υπήρχε η είσοδος από τη Δύση.

172. Βλ. 'Απ. 'Αθ. Γλαβίνα, π'Ο Δρυϊνουπόλεως Βασίλειος και οι δραστηριότητές του για τὸ ἐκκλησιαστικὸ ζήτημα τῆς Ἀλβανίας», *Ἡπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο* 4 (1982) 85-113.

και δεκαέξι χρόνια αγρυπνεί με μία ακτινοβόλο αγαθότητα για τους χριστιανούς αυτής της περιοχής της Ηπείρου, αφού κατέλαβε διαδοχικά την επισκοπή των Ιωαννίνων και του Βερατίου, βγήκε στο δρόμο να απευθύνει το καλωσόρισμα στον Γάλλο δημοσιογράφο, απεσταλμένο του «Χρόνου». Στο πλευρό του αρχιερέα, ο οποίος στηρίζει τα ακμαία γηρατειά μου σε μια ψηλή ράβδο με ασημένια λαβή, περνά όλη την παραλία στο μέσο ενός πλήθους που ζητωκραυγάζει κουνώντας τις σημαίες του. Φτάσαμε έτσι στο παλαιό δικαστικό μέγαρο, ένα ευρύχωρο κτίριο αρχαϊκής αρχιτεκτονικής, με πλατιές εσωτερικές ξύλινες στοές, που βλέπουν προς μια κεντρική αίθουσα. Το πλήθος που μας συνόδευε μένει στην πλατεία τραγουδώντας και φωνάζοντας: «Ζήτω η Γαλλία! Ζήτω ο βασιλεύς Κωνσταντίνος!» κ.ά. Όσπου να επισκεφθώ τις αρχές, τον κ. Ζέτζο, νομάρχη, τον συνταγματάρχη Ιωάννου, διοικητή της 9ης μεραρχίας¹⁷³, τον ταγματάρχη Τρουπάκη, είχε βραδιάσει και, αφού ήμουν προσκεκλημένος στην αρχιεπισκοπή, ο Σεβασμιότατος με παρακάλεσε να τον ακολουθήσω. Μόλις κάναμε την εμφάνισή μας στην είσοδο του μεγάρου ξεσηκώθηκε μια απέραντη βοή. Το θέαμα είναι μαγευτικό. Χιλιάδες μικρά φώτα κινούνται στο σκοτάδι. Είναι κεριά που τα άναψαν, για να μας οδηγήσουν με το φως τους. Μπροστά μας δύο σημαιοφόροι έδεσαν από μια άκρη δύο σημαίες, μία ελληνική και μία γαλλική, και ανοίγουν το δρόμο. Παιδιά χαμηλώνοντας τα κεριά τους μέχρι το έδαφος φωτίζουν τα βήματα του σεβάσμιου ιεράρχη. Προχωρούμε με τη βραδύτητα μιας λιτανείας! Το πλήθος στις ήδη γνωστές ζητωκραυγές προσθέτει νέες: «Ζήτω ο στρατηγός Εντού!»¹⁷⁴. Ζήτω ο γαλλικός στρατός!» και —

173. Βλ. ενδιαφέρουσα σημείωση του 'Αθ. Παπαχαρίση: Κοσμά του Θεσπρωτού, *ζ.α.*, 101 σημ. 45.

174. 'Ιωσήφ-Παύλος 'Εντού (Endoux 1861-1917), Γάλλος στρα-

όπως σας τηλεγράφησα — «Ζήτηω ο "Χρόνος"!» Μετά ψάλλουν ύμνους. Είναι ακριβώς ο Αναστάσιμος Ύμνος: «Χριστός ανέστη ἐκ νεκρῶν, θανάτῳ θάνατον πατήσας καὶ τοῖς ἐν τοῖς μνήμασι ζωῆν χαρισάμενος». Κατόπιν αρχίζουν έναν ύμνο, τον οποίο ψάλλουν με περισσότερη θέρμη, καθώς περιέχει υπαινιγμούς σχετικούς με την παρούσα κατάσταση:

«Σῶσον Κύριε τὸν λαόν Σου
καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν Σου
Νίκας τοῖς βασιλεῦσι
κατὰ βαρβάρων δωρούμενος
Καὶ τό Σόν φυλάττω
διὰ τοῦ σταυροῦ Σου πολίτευμα»

Εἶναι ἕνας παλαιός ύμνος, τον οποίο ἔψαλαν ἤδη ἀπὸ τους βυζαντινούς χρόνους. Οἱ τουρκικὲς ἀρχές δεν συμπαθοῦσαν αὐτό τον ύμνο και υποχρέωναν να μεταβάλλουν τα λόγια και να μην προφέρουν τις λέξεις «τοῖς βασιλεῦσι»¹⁷⁵. Ἦταν ἀναγκαῖο να τις ἀντικαταστήσουν με το: «τοῖς πιστοῖς»¹⁷⁶. Τώρα ὁμως ἡ ψυχὴ μπορεῖ ελεύθερα να εκφραστεῖ και με μια ενθουσιώδη πίστη ψάλλουν:

Νίκας τοῖς βασιλεῦσι
κατὰ βαρβάρων δωρούμενος

Μόλις δύο μῆνες ἔχουν περάσει ἀπὸ την εκκένωση του Ἀργυροκάστρου ἀπὸ τον τουρκικό στρατό και την εἴσοδο του ἐλληνικού. Ἀλλά ἡ πόλη κυριολεκτικὰ ἀλλάξε ὄψη. Τα καταστήματα ἐμπορίας βαφῶν και οἱ ἐμποροὶ ψιλικῶν ἔχουν θησαυρίσει. Για ὅλα τα δοχεῖα με γαλανό χρώμα και για το

τηγός, πού στάλθηκε στήν Ἑλλάδα ὡς ἀρχηγός τῆς ἐκπαιδευτικῆς στρατιωτικῆς ἀποστολῆς (1910 κ.έ.).

175. Κάθε ὁμοιότητα με τὰ συμβαίνοντα σήμερα εἶναι συμπτωματική!

176. Στὴ σημερινὴ Ἑλλάδα ἀντικαταστάθηκε με τὸ «τοῖς εὐσεβέσι».

τελευταίο κομμάτι γαλάζιου υφάσματος υπάρχει αγοραστής. Ακόμη και τα διχτυωτά παραθυρόφυλλα τα χρωμάτισαν με τα ελληνικά εθνικά χρώματα¹⁷⁷. Οι μουσουλμάνοι, οι οποίοι είναι πολλοί εδώ, συγκεντρωμένοι στις κυριότερες πόλεις — όπως το επεσήμανε ο Etienne Lathranche — για να απολαύουν κάποιας υπεροχής, την οποία δεν αισθάνονταν στην υπόλοιπη χώρα, είναι πέρα για πέρα ήσυχοι και σέβονται τη νέα κατάσταση. Η παραδειγματική¹⁷⁸ συμπεριφορά του ελληνικού στρατού τους κατέπληξε. Περίμεναν λεηλασίες εκ μέρους του νικηφόρου στρατού. Από τη στιγμή που οι δουλειές τους πάνε καλά, δεν ζητούν τίποτε παραπάνω.

Με επισκέφθηκαν ο καδής, ο μουφτής, ο δήμαρχος και άλλοι επίσημοι των οποίων δεν γνωρίζω ακριβώς την αρμοδιότητα. Μου έπλεξαν το εγκώμιο των ελληνικών αρχών, στρατιωτικών και πολιτικών, με τις οποίες ζουν σε θαυμαστή κατανόηση. Η αλήθεια των λεγομένων τους συνάγεται και από την οικειότητα την οποία έχουν αναπτύξει αυτοί οι Αλβανοί με τους Έλληνες αξιωματικούς, δεδομένου ότι όλοι μιλούν ελληνικά¹⁷⁹. Η βεβαιότητα απροσωπώληπτης δικαιοσύνης έκανε αμέσως τους εξυπνότερους από τους Αλβανούς του Αργυροκάστρου διαλλακτικούς. Είναι άλλωστε οι μόνο Αλβανοί αυτής της περιοχής, που κατοικείται αποκλειστικά από Έλληνες¹⁸⁰. Ο αλβανικός λαός¹⁸¹ είναι

177. Και τα χρώματα των εθνικών συμβόλων έπενεργούσαν ένθαρρυντικά και τονωτικά.

178. Έπανεπιλημμένως ό ελληνικός στρατός στη Βόρειο Ήπειρο έδωσε δείγματα άνωτερότητας, ώστε να καλείται άργότερα και έγγυητής της τάξεως.

179. Πρόκειται για επισήμανση μεγάλου ενδιαφέροντος.

180. Έν τούτοις καταδικάσθηκαν από τις Μεγάλες Δυνάμεις να ύφίστανται τόν αλβανικό ζυγό.

181. Ό Αλβανικός λαός, που δέν εύθυνόταν για τα έγκλήματα των ήγετών του, δέν ήταν μόνον αδιάφορος αλλά και βέβαιος ότι κανείς Έλληνας δέν σκεπτόταν κακό έναντίον του.

αδιάφορος. Μόνο μερικοί μπέηδες, μερικοί ισχυροί που δεν έχουν ήσυχη συνείδηση παραμένουν δύσπιστοι. Φοβούνται μήπως τους ζητηθεί λογαριασμός!



Οι αντιπροσωπείες που με περίμεναν στα στενά της Μουζίνας.

ΕΝΑΣ ΣΥΓΚΙΝΗΤΙΚΟΣ ΦΑΚΕΛΟΣ

Πέρασα το χθεσινό απόγευμα εξετάζοντας τον ήδη ογκώδη φάκελο με τις εκκλήσεις που μου επιδόθηκαν και τους λόγους που εκφωνήθηκαν κατά το πέρασμά μου. Έχω μπροστά μου τέλειες αναφορές, οι οποίες συγκροτούν ολόκληρο φάκελο, όπως εκείνη που μου επιδόθηκε στα στενά της Μουζίνας και προέρχεται από τα 13 χωριά της περιοχής: Άνω Λεσνίτσα¹⁸², Κάτω Λεσνίτσα, Δίβρα, Δίβρος, Άγιος Ανδρέας, Μαλτσάνι, Τσαρκοβίτσα, Λουσάτι, Κράγκη, Μουζίνα, Κερασέτι, Γκρασδάνι, Σμενίτσα. Είναι ολόκληρη επαρχία. Στο χάρτη θα τα βρείτε στα ανατολικά του Δελβίνου. Οι πρόκριτοι κάθε χωριού έθεσαν την υπογραφή τους κάτω από τη δήλωση: «Είμαστε Έλληνες και ζητούμε την ένωση με την Ελλάδα».

Νά η δήλωση, που έγραψε ο δάσκαλος και υπέγραψαν οι δύο έφοροι της κοινότητας του Δερβιτσανίου:

«Είμαστε Έλληνες Ηπειρώτες και όχι Αλβανοί.

182. Για τὰ τοπωνύμια βλ. Κοσμά τοῦ Θεσπρωτοῦ, *ξ.ά.*, εὐρετήριο. Ἐπίσης Δημήτρας Ζούρα-Σταθουλοπούλου, *Ἡ ἐλληνικότης τῆς Βορείου Ἡπείρου*, Ἀθήναι 1955, 110-137.

Η απόφασή μας είναι ακλόνητη. Τώρα που και εμείς απολαύσαμε τα αγαθά της ελευθερίας, κανένας δεν θα μας αποσπάσει από την αγκαλιά της μητέρας-πατρίδας, της Ελλάδας. Είμαστε αληθινά παιδιά της και προτιμούμε το θάνατο από το ζυγό ενός λαού χωρίς πολιτισμό και χωρίς παιδεία».

Μία υγρή σφραγίδα μ' ένα σταυρό στη μέση πιστοποιεί τη γνησιότητα των υπογραφών.

Οι αντιπρόσωποι της Γράψης, των Λουγκανών και της Φραστανής γράφουν:

«Τα σχολεία και τα φιλανθρωπικά ιδρύματα αυτής της χώρας είναι έργα της Ελλάδος και της Ηπείρου· έργα των παιδιών της χώρας αυτής. Αποτελούν τεκμήριο των αισθημάτων αυτού του λαού».

Η κοινότητα Σοφράτικων μαζί με τον ιερέα της δηλώνει πως «θα υπερασπίσει την ελευθερία της μέχρι τελευταίας πνοής».

Η κοινότητα του Χασκόβου βεβαιώνει ότι «η ένωση με την Ελλάδα είναι ζήτημα το οποίο δεν επιδέχεται συζήτηση ούτε συμβιβασμούς. Η ελευθερία δεν τίθεται υπό διαπραγμάτευση».

Η κοινότητα της Βανίτσας λέει:

«Διαβάζουμε στις εφημερίδες ότι οι ισχυροί του κόσμου παραβλέποντας τα εθνικά αισθήματά μας και τα τεκμήριά μας που είναι χαραγμένα στις καρδιές μας, θέλουν να μας παραδώσουν σε έναν βάρβαρο λαό. Πολεμήσαμε πάντοτε με τους Έλληνες για την ελευθερία μας. Δεν έχουν το δικαίωμα να μας τη στερήσουν.»

Οι κάτοικοι του Καλογοράντσι σπεύδουν να «διακηρύξουν το εθνικό τους φρόνημα με την ευκαιρία της απελευθέρωσής μας. Ήταν το όνειρο των προγόνων μας και πραγ-

ματοποιήθηκε στις μέρες μας. Δεν πρέπει να συγχέει κανείς το όνομα της ευγενούς Ελληνικής Ηπείρου με της βαρβαρικής Αλβανίας. Θα μείνουμε ελεύθεροι Ηπειρώτες». Ακολουθούν τα ονόματα των προκρίτων της κοινότητας.

Σε όλες τις διακηρύξεις, σε όλες τις προσφωνήσεις η ουσία παραμένει η ίδια: Το αδύνατο της εναλλαγής του τουρκικού ζυγού με τον —εκατό φορές χειρότερο¹⁸³— αλβανικό. Επιβεβαίωση του ελληνικού πατριωτισμού. Ανάγκη της ένωσης με την Ελλάδα: Ένωση ή Θάνατος!

Ένας από τους ρήτορες παρέθεσε τους κλασικούς στην Ελλάδα στίχους και —απ' ό,τι μου λένε— και στην Ήπειρο του ποιητή Ρήγα Φεραίου, του προφήτη της ελληνικής ανεξαρτησίας και πρώτου μάρτυρά της:

«Καλύτερα μιας ώρας ελεύθερη ζωή

παρά σαράντα χρόνια σκλαβιά και φυλακή».

Για να δώσω μια ακριβή ιδέα του περιεχομένου και του τόνου των λόγων, παραθέτω ολόκληρο το κείμενο ενός απ' αυτούς:

«Κύριε, η παρουσία σας ως αντιπροσώπου της αγαπημένης φίλης της Ελλάδας, δηλαδή της Γαλλίας, η οποία σε όλες τις περιόδους πάντοτε υπεράσπισε τα ζωτικά μας συμφέροντα, προκαλεί απερίγραπτη χαρά στον Ηπειρωτικό λαό. Η Ελληνική Ήπειρος υφίστατο για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα έναν απάνθρωπο ζυγό. Έστερα από αιώνες σκλαβιάς, χάρη στον ανδρείο ελληνικό στρατό, είδε επιτέ-

183. 'Αρκεί ό φανατισμός του νεοφώτιστου μουσουλμάνου για την επιδείνωση της ζωής των χριστιανών. Πβ. Π. Χιδίρογλου, 'Εθνολογικοί προβληματισμοί από την τουρκική και την ελληνική παρομιολογία, 'Αθήναι 1987, 41: «— 'Ο Ρωμιός, όταν τουρκέψει, γίνεται' έφτά φορές Τουρκοκός». Του αυτού, «Kontinuität der kulturellen Beziehungen zwischen den Balkanländern am Beispiel Griechenlands und des Türkei (türkische und griechische Sprichwörter)», ΣΤ' Διεθνές Συνέδριο... 1990, 586.

λους η πατρίδα μας τις ελπίδες της να πραγματοποιούνται.

Υψώνοντας τα μάτια προς τον ελεύθερο ουρανό και αναπνέοντας την αύρα της ελευθερίας και ατενίζοντας με ορθάνοιχτα μάτια το φεγγοβόλημά της, δοκιμάζουμε συγχρόνως πόνο. Διότι διαπιστώνουμε ότι σκληρές και αντιχριστιανικές καρδιές, για λόγους εγωιστικών βλέψεων και συμφερόντων, προσπαθούν να ξαναρίξουν τον φωτισμένο αυτό λαό στη σκλαβιά, επιδιώκοντας να υποτάξουν μια χώρα καθαρώς ελληνική, αλίμονο, σ' έναν λαό απαίδευτο, σ' έναν λαό τυραννικό.

Η Ήπειρος γέννησε —όπως μαρτυρεί η Ιστορία— άνδρες, οι οποίοι από την εποχή της ελληνικής επαναστάσεως έχυσαν το αίμα τους στο βωμό της ένωσης με την Ελλάδα. Οι Ηπειρώτες θα προτιμούσαμε να πέσουμε νεκροί από τα απόρημα βράχια μας παρά να υποταχθούμε στα σιδερένια νύχια συνειδητών τυράννων. Βασιζόμαστε όμως στα φιλελεύθερα αισθήματα των φίλων μας ανάμεσα στις Μεγάλες Δυνάμεις, της Γαλλίας και της Αγγλίας, και στην ειλικρινή προς εμάς αγάπη των αντιπροσώπων τους. Τους προσφέρουμε δε τα δάκρυά μας ως δείγμα της ευγνωμοσύνης μας και όλοι μαζί φωνάζουμε:

Καλύτερος ο Θάνατος παρά ο χωρισμός.

Ζήτω η αγαπημένη φίλη της Μητέρας Ελλάδας:

Ζήτω η Γαλλία!

Ζήτω σεις, ο αντιπρόσωπος της Γαλλίας!

Ζήτω ο βασιλεύς μας Κωνσταντίνος!

Ζήτω ο Βενιζέλος!

Ζήτω η Ελλάς!

Ζήτω η Ήπειρος!»

Αυτός ο λόγος και τα αποσπάσματα, τα οποία ανέφερα προηγουμένως, προέρχονται όλα από την κοιλάδα του Αργυροκάστρου. Αυτή η κοιλάδα είναι πέρα για πέρα ελληνική, ελληνικά δε χωριά εξακολουθούν να υπάρχουν και πολύ

βορειότερα¹⁸⁴ του Αργυροκάστρου. Αλλά δεν μπορούσα να τα επισκεφθώ όλα. Αυτή η αδυναμία μου προκάλεσε ζωνηρή λύπη και άρχισαν να καταφθάνουν στην αρχή τηλεγραφήματα και κατόπιν αντιπροσωπείες χωρικών από τα βόρεια του Αργυροκάστρου. Ανάμεσα στα τηλεγραφήματα, ένα από τα πιο χαρακτηριστικά προέρχεται από το Τεπελένι, κέντρο αρκετά σημαντικό. Είναι υπογεγραμμένο από τέσσερις μουσουλμάνους, το μουφτή, το δήμαρχο και δύο σείχηδες φυλάρχους:

«Έχουμε την πληροφορία ότι δεν θα μπορέσετε να επισκεφθείτε την πόλη μας και σας ευχόμαστε, λοιπόν, από εδώ το "καλώς ήλθατε" στην πατρίδα μας. Χαιρετίζουμε τον αντιπρόσωπο του γαλλικού λαού και σας παρακαλούμε να καταστήσετε γνωστά τα ειλικρινή μας αισθήματα για τη μητέρα-πατρίδα, την Ελλάδα, από την οποία καμία στρατιωτική δύναμη από εκείνες που εργάζονται για την αδικία δεν θα μπορέσει να μας χωρίσει»¹⁸⁵.

Υπογράφουν: Σουαχίτ, μουφτής, Αβδουλλάχ, δήμαρχος, Σεΐχης Κάλεμ, Σεΐχης Μεζούτ, Οικονόμος, Σπήλιος, Αντώνιος.

Στη μεγάλη αίθουσα του δικαστικού μεγάρου κι ενώ ήμουν περιστοιχισμένος από μουσουλμάνους με τουρμπάνια και κόκκινα φέσια, η ατελείωτη σειρά των επιτροπών των βορινών χωριών μου μίλησε με την ίδια γλώσσα. Όταν όλοι είχαν ολοκληρώσει τους λόγους τους, είδα να πλησιάζει ολομόναχος ένας σαν βοσκός, ο οποίος στριφογύριζε στα δάκτυλα τη σκούφια του και έμοιαζε βαθύτατα συγκινημένος. Αυτός ο άνθρωπος είχε διανύσει περισσότερα από 70 χιλιόμετρα, για να έρθει από το Βεράτι. Αφήνοντας τη σκού-

184. Άχ. Γ. Λαζάρου, «Προσωπογραφία Ἀρβανιτῶν», Ἐπετ. Ἐτ. Βοιωτ. Μελ., Α' α', 643 καὶ σημ. 1.

φια του να πέσει κάτω, με τρεμάμενη φωνή μου είπε πως πολλοί Έλληνες εκεί κάτω φοβούνται (και έβαλε το χέρι στο λαιμό για να γίνει παραστατικός) και με παρακάλεσε να ζητήσω να συμπεριληφθεί και το Βεράτι στην ελληνική Ήπειρο.

Αλίμονο! Πώς να του πω να εγκαταλείψει κάθε ελπίδα και πως η ελληνική κυβέρνηση¹⁸⁵ δεν είχε συμπεριλάβει και το Βεράτι μέσα στα νέα όρια; Του έσφιξα σιωπηλά το χέρι και χαμήλωσα τα μάτια, για να μην αντικρίσω το ερώτημα στα δικά του.



Ηπειρώτικος χορός.

185. Αυτόπροαιρέτως οι μουσουλμάνοι του Τεπελενιού θεωρούν την Ελλάδα ως μητέρα-πατρίδα, διαθέτοντας ότι διατηρούσαν ακόμη στοιχεία ελληνικότητας και χριστιανικότητάς τους. Βλ. Έλευθερίας Νικολαΐδου, (Οι κρυπτοχριστιανοί..., 31 σημ. 2.

ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΟ ΑΡΓΥΡΟΚΑΣΤΡΟ ΚΑΙ ΤΟ ΔΕΛΒΙΝΑΚΙ

Ιωάννινα, 13 Μαΐου

Βρέχει και οι βροντές αντηχούν. Τα βουνά και η λίμνη χάνονται πίσω από την πυκνή θύελλα, που μετατρέπει σε χειμάρρους τα ρυάκια της πόλης. Είναι πλημμύρα που συμβαίνει μία από αυτές τις θλιβερές ημέρες του παραθερισμού στα βουνά. Τότε καταφεύγει κανείς στο δωμάτιο του ξενοδοχείου του με μόνη συντροφιά τα λουλούδια που έκοψε στα λιβάδια των βουνών. Έχω βάλει λουλούδια στο ποτήρι του τραπεζιού μου, το μόνο ανθοδοχείο που μπόρεσα να βρω. Έχω τριαντάφυλλα, κίτρινες μαργαρίτες, κρίνους, λίγα φύλλα μέντας και μερικά άλλα αρωματικά φυτά. Είναι μερικά από εκείνα που γέμισαν το αυτοκίνητό μου και μου προσφέρθηκαν από το Αργυρόκαστρο έως εδώ. Κοιτάζοντάς τα, αναπολώ τα τελευταία συμβάντα' τι καλύτερο έχω να κάνω μια βροχερή ημέρα από το να καταγράψω τις αναμνήσεις μου πριν η μνήμη μου καταληφθεί από δυνατότερες συγκινήσεις και τις υποτιμήσει και έπειτα τις λησμονήσει; Πρώτη μού έρχεται στο νου η ανάμνηση του κοριτσιού που μου πρόσφερε τους κρίνους στο Δελβινάκι. Είχαν συγκεντρωθεί εκεί πάρα πολλοί, αντιπροσωπεύοντας όλη την περιοχή του

Πωγωνίου. Ήταν πάρα πολλοί και είχαν κατασκευάσει δύο σφίδες θριάμβου· υποχρεώθηκα να ακούσω έως πέντε λόγους¹⁸⁶. Το χειρόγραφο ενός από αυτούς, το οποίο δεν ήταν μικρότερο από τρεις μεγάλες σελίδες, ήταν στολισμένο με τρεις τεράστιες πεταλούδες από βαμβακερό ύφασμα, γαλάζιο, λευκό και κόκκινο και κατέληγε σε μια τριπλή επευφημία για τη Γαλλική Δημοκρατία, τον γαλλικό λαό και τον κ. Ρενέ Πυώ¹⁸⁷. Στο τέλος της πρώτης προσφώνησης το κοριτσάκι ανέβηκε ή μάλλον το ανέβασαν στον αναβατήρα του αμαξιού. Φοβήθηκε, είχε φόβο απίθανο. Έκανα τα αδύνατα δυνατά να το κοιτάξω με τα πιο γλυκά μάτια, όπως συνηθίζεται για τα μικρά παιδιά, όταν θέλουμε να τα δούμε να χαμογελάσουν. Αυτό έτρεμε σύγκορμο και είχε ξεχάσει τα λόγια που έπρεπε να μου πει. Αναμασούσε τις φράσεις ενώ το φτωχό παιδικό βλέμμα χανόταν στο άπειρο. Ήθελα να το βοηθήσω, να του πω: «Μη φοβάσαι. Κι εγώ γνώρισα την αγωνία των ποιημάτων που απαγγέλλουν στο σχολείο την ημέρα των εξετάσεων, στις οποίες παρίσταται ο διευθυντής. Μη φοβάσαι. Δώσε μου απλώς τους κρίνους, κατάλαβα». Αλλά δεν καταλάβαινε όσα έλεγαν τα μάτια μου και παρέμεινε στη θέση του τρομαγμένο μπροστά σ' όλο τούτο το ανήσυχο και ανυπόμονο πλήθος. Τότε το αγκάλιασα, αγκάλιασα και τα λουλούδια και φίλησα το μικρό ξανθό κεφάλι φωνάζοντας: «Ζίτο Hellas!»¹⁸⁸. Οι πυροβολισμοί, οι ζητωκραυγές που ακολούθησαν δημιούργησαν τέτοιο θόρυβο που ήλπισα ότι το κοριτσάκι θα ξεπερνούσε τη στεναχώρια του και ανακουφισμένο θα συμμετείχε στη γενική χαρά. Αλλά

186. Για τους λόγους βλ. τὰ 'Επιλεγόμενα.

187. Στὸ πρωτότυπο γαλλικὸ κείμενο εἶναι γραμμένα στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἀκριβῶς ἔτσι.

188. Πανομοίωτα εἶναι γραμμένο στὸ πρωτότυπο.

αυτό έμενε εκεί, στον αναβατήρα του αυτοκινήτου, με τα μεγάλα μάτια του ορθάνοιχτα προς εμένα. Έδειχνε πολύ στεναχωρημένο, λες και είχα ενεργήσει πολύ άσχημα περικύπτοντας το λόγο της, λες και η αποτελεσματικότητα του διαβήματός της εν ονόματι όλων των συμμαθητών και συμμαθητριών της διακυβεύθηκε ανεπανόρθωτα, λες και η λειτουργία των μυστηρίων της καρδιάς να μην ανέχεται την παράλειψη καμιάς λέξης. Θα παραμείνει ίσως έτσι πιστευόμενος ότι υπήρξε η αιτία να χαθούν όλα έως την ημέρα που θα κυματίσει η ελληνική σημαία στην περιοχή του Πωγωνίου. Ίσως ποτέ δεν θα καταλάβει πως υπήρξε μια γενναία και αποτελεσματική μικρή Ελληνίδα.

Τώρα οι αναμνήσεις μου με μεταφέρουν στο Αργυρόκαστρο. Είναι Κυριακή. Στην εκκλησία, ένας λοχίας διαβάζει τον Απόστολο¹⁸⁹ με τη φοβερή ένρινη φωνή του την τόσο συνηθισμένη στις ορθόδοξες ψαλμωδίες. Ο Σεβασμιότατος Βασίλειος κάθεται στον επισκοπικό θρόνο. Η ασημωμένη ποιμαντορική ράβδος, στην οποία στηρίζεται, είναι στολισμένη με γαλάζιες ταινίες, το ελληνικό χρώμα. Σηκώνοντας τα μάτια βλέπω παντού γαλάζιες κορδέλες ανάμεικτες με κόκκινες. Γαλάζιες χάρτινες διακοσμήσεις είναι στους κηροστάτες και στα καντήλια. Μετά τη λειτουργία, οι πιστοί ανεβαίνουν στην πλαγιά του στενού δρόμο που οδηγεί στην ακρόπολη, για να ξανακατέβουν, μέσα απ' την αγορά, ως το δημαρχείο. Στην αρχή είναι πολλοί αλλά σιγά σιγά διασκορπίζονται στα γειτονικά δρομάκια. Ρήτορες έχουν συγκεντρωθεί στο μπαλκόνι, πάνω από την κεντρική πόρτα

189. 'Ο Πωὸ στὸ κείμενό του γράφει *Evangile* (Εὐαγγέλιο), ἄλλα ὀρθότατα ὁ R. Janin διορθώνει Ἄποστολο. Πβ. *Echos d'Orient* 17 (1914-1917) 384: «Nous signalons à l'auteur que le sergent, dont il parle à la page 116, chantait l'épître et non l'Evangile, dont la lecture publique n'est permise qu'au diacre».

του δημαρχείου. Είναι εκπρόσωποι των κοινοτήτων που κινδυνεύουν, για χάρη της Ιταλίας, να υπαχθούν στο αλβανικό βασίλειο. Διακηρύσσουν την απόφασή τους να πολεμήσουν μέχρι θανάτου ενάντια σ' αυτή την αδικία και ζητωκραυγές χαιρετίζουν τις δηλώσεις τους. Καθώς σκύβω από ένα παράθυρο του μεγάρου, για να τραβήξω μερικές φωτογραφίες, με αντιλαμβάνονται και ξεσπούν σε νέες ξέφρενες ζητωκραυγές: «Ζήτω η Γαλλία!»

Λίγες ώρες αργότερα, ενώ γράφω, ο αξιαγάπητος κ. Ζωτίδης, ο οικοδεσπότης, ένας ηλικιωμένος άγαμος που — όπως μου είπαν — αφήνει με διαθήκη όλη την περιουσία του στα ελληνικά σχολεία του Αργυροκάστρου, και έχει μάλιστα φροντίσει το σπίτι του να χτιστεί κατά τέτοιο τρόπο ώστε να μπορεί αμέσως μετά το θάνατό του να λειτουργήσει ως σχολείο, μου ανακοίνωσε την άφιξη μιας επιτροπής.

Γρήγορα φόρεσα το κολάρο μου, τη γραβάτα και το σακάκι μου και συναντώ τους επισκέπτες στο σαλόνι. Είναι ο δάσκαλος, η δασκάλα και μερικοί μαθητές. Θα πρέπει να διάλεξαν τα αγόρια και τα κορίτσια με το καλύτερο ντύσιμο! Όταν ρώτησα ποια ήταν τα επαγγέλματα των γονιών τους, έμαθα ότι δύο στα τέσσερα αγόρια είχαν γονείς ράφτες! Όση ώρα περιφέρεται κατά το έθιμο ο δίσκος με τα γλυκίσματα, συζητώ με τους δασκάλους. Η αφήγηση της προσπάθειάς τους να διατηρήσουν ζωντανή την ελληνική Ιδέα κατά την τουρκοκρατία, μία αφήγηση που γίνεται με τόση απλότητα, σαν να επρόκειτο για κάτι φυσικό, αποκαλύπτει αξιοθαύμαστους χαρακτήρες. Θα ήταν ένα ωραίο κεφάλαιο αφιερωμένο σ' αυτό το σώμα των Ελλήνων δασκάλων στην Ήπειρο, οι οποίοι υπέστησαν όλες τις αβανιές¹⁹⁰, όλους

190. Ό όρος σημαίνει συκοφαντίες. Βλ. Ζεγκίνη, *Ό μπεκτασισμός στη Δ. Θράκη*, 159.

τους καταναγκασμούς, και παρ' όλα αυτά συνέχισαν το πατριωτικό τους έργο. Κανένα βιβλίο τυπωμένο στην Αθήνα δεν γινόταν δεκτό στα σχολεία της Ηπείρου. Ήταν επιβεβλημένο όλα να τα προμηθεύονται από την Κωνσταντινούπολη. Η ελληνική ιστορία ήταν απαγορευμένη¹⁹¹. Στην περίπτωση αυτή λειτουργούσαν πρόσθετα κρυφά μαθήματα, όπου χωρίς βιβλία, χωρίς τετράδια, ο νεαρός Ηπειρώτης μάθαινε για τη μητέρα-πατρίδα, διδασκόταν τον εθνικό της ύμνο, τα ποιήματά της και τους ήρωές της. Οι μαθητές κρατούσαν στα χέρια τους τη ζωή των δασκάλων τους. Μία ακριτομυθία, μία καταγγελία ήταν αρκετή. Δεν είναι συγκινητικό, αυτά τα διακύσια μικρά αγόρια και τα διακύσια πενήντα κοριτσάκια να δέχονται τις επιπλέον ώρες των μαθημάτων (στην ηλικία που τόσο αγαπούν τα παιγνίδια), να συζητούν για την Ελλάδα και επιστρέφοντας στις οικογένειές τους με τα χείλη ραμμένα να κρατούν τον ενθουσιασμό μυστικό στην καρδιά;

Ρωτώντας τα αγόρια τι θα ήθελαν να γίνουν, όταν μεγαλώσουν, μου απάντησαν όλα: «Στρατιώτης». Πάντως συντόμευσα το χρόνο που κάθισαν στις πολυθρόνες του κ. Ζωτίδη για να τους δώσω τη δυνατότητα να τρέξουν να συναντήσουν τους συμμαθητές τους που έκαναν γυμναστική στο δρόμο κάτω από το φρούριο.

Μία τελευταία ανάμνηση από το Αργυρόκαστρο. Ο διοικητής μου διηγείται πως τις τελευταίες ημέρες δέχθηκε πολλές επισκέψεις χωρικών, οι οποίοι είχαν έρθει να του ζητήσουν όπλα, για να υπερασπιστούν την ελευθερία τους σε περίπτωση που με το στασιό οι Μεγάλες Δυνάμεις θα ήθε-

191. Η απαγόρευση αναβίωσε το κρυφό Σχολείο, όπως φαίνεται από όσα παρακάτω παραθέτει ο Πυώ. Σήμερα δεν διδάσκονται διόλου ιστορία ελληνική.

λαν να προσαρτήσουν τα χωριά τους στο αλβανικό βασίλειο. Του έκανε ιδιαίτερη εντύπωση μια γυναίκα¹⁹², η οποία ήρθε φορώντας μια φυσιγγιοθήκη στη μέση της: «Έχω τις σφαίρες. Δεν μου λείπει παρά το όπλο. Δώσε μου το όπλο! Δεν θα φύγω απ' εδώ παρά μόνο με το όπλο». Ο διοικητής δεν



Μετά το Δελβινάκι.

192. Η Βορειοηπειρώτισσα είχε λάβει ενεργό μέρος κατά τον πόλεμο του 1912. Ο Δημ. Γ. Νότη Μπότσαρης σε επίσημη έκθεση της 20ης Δεκεμβρίου 1912 μεταξὺ άλλων αναφέρει πρὸς τὸ Ἀρχηγεῖον τοῦ Στρατοῦ καὶ τὰ ἑξῆς: « Ἀπόδειξις τῆς ἀκμῆς, εἰς τὴν ὁποῖαν ἐφθάσε τὸ ἐθνικὸν τῶν κατοίκων φρόνημα, ὑπῆρξεν ἡ συμμετοχὴ καὶ τῶν γυναικῶν εἰς τὸν ἀγῶνα. Οὕτως ἄλλαι μὲν ἐβοήθουν εἰς τὰς εἰς τὸ μέτωπον μεταφοράς, ἄλλαι δὲ συμμετέσχον οὐσιαστικῶς εἰς τὸν ἀγῶνα, δείξασαι σταθερότητα ἠθικοῦ σθένους κατὰ τὰς μάχας». Πβ. Κ.Δ. Στεργιοπούλου, *Τὸ μικτὸν ἠπειρωτικὸν στράτευμα κατὰ τὴν ἐλευθέρωσιν τῆς Ἠπείρου* (Ὀκτώβριος - Νοέμβριος 1912), Ἀθήναι 1968, 353. Βλ. ἐπίσης 322 καὶ 330, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ ἡρωισμοὺς τῶν γυναικῶν τῆς Ἠπείρου καὶ γιὰ γυναικῆς ὀπλαρχηγούς, πού εἶδαν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος στίς ἐφημερίδες «Πατρὶς» τῆς 25ης Νοεμβρίου 1912 καὶ «Ἑσπερινὴ» τῆς 13ης Δεκεμβρίου 1912, ἀνταποκρίσεις ὑπογραφομένης ἀντίστοιχα ἀπὸ Β. Κατωπόδην καὶ Μεν. Χ. Τσητσούραν.

μου είπε αν εκείνη πέτυχε το σκοπό της. Οπωσδήποτε ο διοικητής μη ικανοποιώντας το αίτημα θα πρέπει να αντιμετώπισε μεγάλη δυσκολία να πείσει αυτή την αμαζόνα να φύγει άπρακτη. Γιατί οι Ηπειρώτισσες είναι το ίδιο — αν όχι περισσότερο — πεισματάρες από τους άνδρες. 'Αλλωστε γνωρίζουν τι σημαίνει γι' αυτές η αλβανική τυραννία¹⁹³.

193. 'Ο όρος είναι δηλωτικός των δυσβάστακτων συνθηκών ζωής.

ΠΡΟΣ ΣΤΗΝΑΝΤΗΣΗ ΤΟΥ ΔΙΑΔΟΧΟΥ

Κορυτσά, 17 Μαΐου

Αν σε μια κατγρόρα, 53 χιλιόμετρα έξω από τα Ιωάννινα, το αυτοκίνητο με μηχανή εξήντα ίππων στο οποίο εμπιστεύθηκα την τύχη μου, δεν πάθαινε ζημιές στα φρένα, δεν έσπαζε το μπροστινό μέρος πάνω σε δέντρο και δεν αναποδογύριζε, ευτυχώς χωρίς να χάσω τη ζωή μου, θα είχα φτάσει έγκαιρα στην Κορυτσά, για να δω τη θριαμβευτική άφιξη του Διαδόχου. Αλλά χρειάστηκε να περιμένω είκοσι τέσσερις ώρες, ωσότου βρω άλλο αυτοκίνητο. Επιπλέον τα υπόλοιπα 122 χιλιόμετρα αναγκάστηκα να τα διανύσω πολύ προσεκτικά. Διότι το να φτάσεις σώος και αβλαβής στον προορισμό σου είναι ήδη αρκετό, αφού η οδική κατάσταση δημιουργεί τέτοιους κινδύνους που δεν επιτρέπει αξιοποίηση του αυτοκινήτου. Είναι δρόμος φιδωτός σε πλαγιές φαλακρών βουνών, θλιβερή θέα που θυμίζει σεληνιακό τοπίο, με απότομες στροφές, αποκαλυπτικά σπήλαια και διαβάσεις χειμάρρων στις κοίτες τους, μετά την ανατίναξη όλων των γεφυριών από το στρατό του Τζαβίτ πασά. Όλη αυτή η περιοχή υποφέρει από φοβερή ξηρασία. Για ολόκληρα χιλιόμετρα δεν συναντάς τίποτε ζωντανό. Τα πάντα



Το καλωσόρισμα του Διαδόχου στην Πρεμετή.

έχουν εκριζωθεί και μόνο μερικά κοπάδια κατσικιών βόσκουν χνάμεσα σε κάτι αδύνατους θάμνους. Υπάρχουν πάντως μερικοί οικισμοί: πρώτα το Λεσκοβίκι¹⁹⁴, έπειτα το Βρορούστο¹⁹⁵, κατόπιν η Κολώνια¹⁹⁶. Παντού γίνονται πυρετώδεις προετοιμασίες: Στο Λεσκοβίκι, όπου ο Τζαβίτ εγκατέλειψε χιλιάδες ψυχές μέσα στην αγωνία, όλα τα σπίτια ασβεστώθηκαν και οι πόρτες και τα παράθυρα στολίστηκαν με στεφάνια πυξαριάς. Στο Βρορούστο αφίδες Οριάμβου δείχνουν την είσοδο και την έξοδο του χωριού. Στην Κολώνια, η κεντρική πλατεία στολίστηκε με σημαίες, των οποίων τα κοντάρια περιτυλίχθηκαν με γαλανόλευκες σημαιούλες, όπως η πλατεία ενός ισπανικού χωριού την ημέρα της ταυρομαχίας. Μουσουλμάνοι και χριστιανοί συναγωνίζονται σε προθυμία: εδώ ένας επιδέξιος στρατιώτης μπήγξει καρφιά, ενώ πέντε φεσοφόροι του κρατούν την σκάλα. Αλλού είναι φεσοφόροι, που κυκλοφορούν κρατώντας στα χέρια τεράστιες αγκαλιές πυξαριάς. Δεν υπάρχουν διακρίσεις. Στις ερωτήσεις μας απαντούν ελληνικά και μας εύχονται το καλωσόρισμα και το καλό ταξίδι.

Είναι επτά η ώρα όταν φτάνουμε στην Κορυτσά. Η πόλη έχει ύψη εκπληκτική. Με τη μεγάλη λεωφόρο, τον

194. Βλ. Κοσμά του Θεσπρωτού, *ε.α.*, 10-11.

195. Καί Πορούστο κατά τόν Κ. Ζήνωνα.

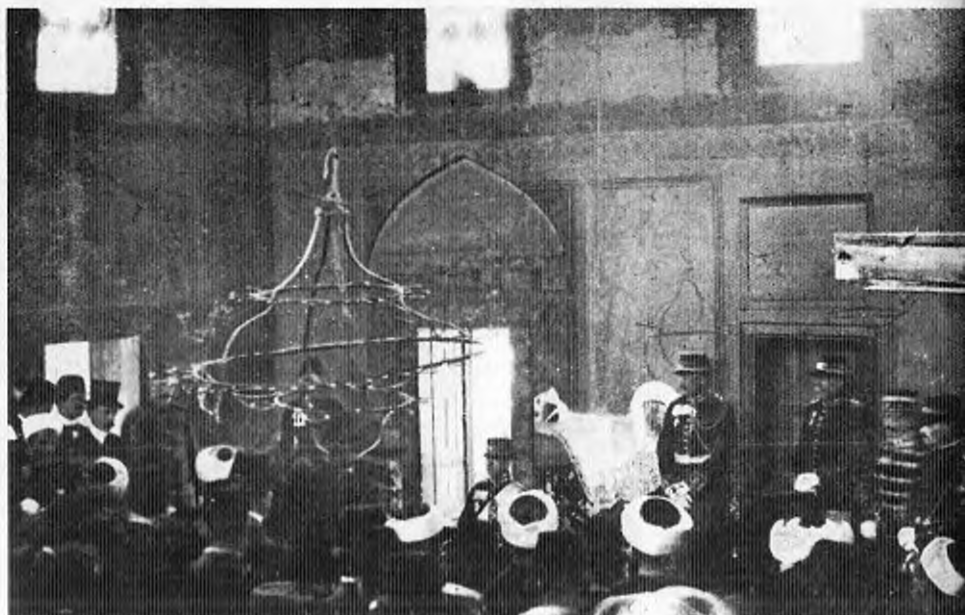
196. Καί Κολώνια. Πβ. Κοσμά του Θεσπρωτού, *ε.α.*, 93 και σημ. 2 του έκδοτη Παπαχαρίση: «Με τὰ δύο λ τοῦ ἐδῶ γραφομένου Κολλόνια θέλει ν' ἀποδώσῃ τὸ οὐρανικὸν ἢ ἑτερόρροπον λ τῆς ἀλβανικῆς προφορᾶς, τὸ ὁποῖον προφέρεται ὅπως τὸ ἰδικόν μας λ εἰς τὴν λέξιν π.χ. ἐλιά. Τὸ λ τοῦ τοπωνυμίου τούτου προφέρεται ἀπὸ τοὺς ἐλληνοφάνους Ἡπειρώτας ὡς τὸ σύνηθες, τὸ ὑπερωϊκὸν λ (λαλῶ, ἀλώνι κ.τ.τ.), διατηροῦντας τὴν εἰς τὴν λατινικὴν λέξιν colonia προφορὰν τοῦ λ, ἂν διὰ τοῦ ἐν λόγῳ τοπωνυμίου ὑποδηλοῦται ρωμαϊκὴ ἐγκατάστασις, ἀποικία, ὁπότε ὀρθῶς γράφεται παρ' ἡμῖν Κολώνια, ὅπως καὶ ἡ Κολωνία τῆς Πρωσσικῆς Ρηνανίας, ἡ Colonia Agrippina».



Οι ιερείς της Πρεμετής περιμένουν τον Διάδοχο.

μητροπολιτικό ναό με τα δύο ορθογώνια καμπαναριά, δεν δίνει την εντύπωση πόλης της Ανατολής και μάλιστα τουρκικής. Τελικά τα τυπικά αυτά χωριά με τις μικρές ταπεινές εκκλησίες, οι οποίες δεν ξεχωρίζουν από τα γειτονικά σπίτια παρά μονάχα από την υπεροχή του θόλου, σου δίνουν την αίσθηση ότι είσαι εκτός τόπου. Όμως η Κορυτσά διαφέρει. Φαντάζει πόλη της Δύσεως¹⁹⁷ που ξεφύτρωσε στη μέση της Ηπείρου. Επίσης το πρώτο μουσουλμανικό γνώρισμα που αντιλαμβάνεται κανείς, είναι παράξενο: Από ένα παράθυρο της νομαρχίας βλέπω τον άσπρο κωνικό μιναρέ ενός τζαμιού μέσα στο πυρόξανθο φως του ήλιου που δύνει και που οι μακρινές βουνοκορφές του δίνουν ακόμα μεγαλύτερη γλυκύτητα. Πάραυτα ο εξώστης του μιναρέ, απ' όπου ο μουεζίνης καλεί τους πιστούς για προσευχή, φωτίζεται με μικρούς λαμπτήρες. Πρόκειται για τη νυχτερινή γιορτή, που αρχίζει. Πραγματικά είναι πολύ παράξενο να δίνει ο μιναρές το σήμα για την έναρξη των εορταστικών εκδηλώσεων προς τιμήν ενός χριστιανού πρίγκιπα.

197. Η ευρωπαϊκότητα άφείλεται ακριβώς στην ελληνικότητά της.



Ο Διάδοχος μέσα στο τζαμί της Κορυτσάς

Η ΝΥΧΤΕΡΙΝΗ ΓΙΟΡΤΗ ΣΤΗΝ ΚΟΡΥΤΤΣΑ

Εννέα η ώρα το βράδυ. Απ' όλους τους δρόμους και όλα τα δρομάκια το πλήθος κατευθύνεται προς το μικρό μητροπολιτικό μέγαρο όπου φιλοξενείται ο Διάδοχος. Είναι ένα θέαμα θαυμάσιο. Πίσω από τα παράθυρα όλων των σπιτιών τρεμοσβήνει η μικρή φλόγα των αναμμένων κεριών. Έτσι γιορτάζονται τα Χριστούγεννα στις χώρες του Βορρά. Όλοι αυτοί οι άνθρωποι με τις αναμμένες λαμπάδες στα χέρια, που προχωρούν κάτω από τον έναστρο μαγιάτικο ουρανό μέσα στη θαλπωρή της λαμπρής ανοιξιάτικης νύχτας, προκαλούν έκπληξη. Διότι θα ανέμενε κανείς τα βήματά τους, τα οποία αχνοφέγγει η Πανσέληνος, να πατούν το χιόνι των τελευταίων ημερών του Δεκεμβρίου. Ίσως όλα αυτά να μη στερούνται συμβολισμών γι' αυτό το λαό, ο οποίος γιορτάζει την ελεύθερη εκδήλωση της Ορησκευτικής και εθνικής του συνείδησης, της μεγάλης και πρωταρχικής αποκάλυψης. Ο Διάδοχος βρίσκεται στο μπαλκόνι της μητροπόλεως. Στερέωσε στο αριστερό του μάτι ένα μονόκλ για να πάρει μια σταθερή στάση, αλλά αυτό δεν είναι αρκετό για να κρύψει τη συγκίνησή του και σκουπίζει πότε πότε το γυαλί που γλιστρά επειδή δακρύζει. Η αστυνομία με πολύ κόπο συγκρατεί το πλήθος, το οποίο άρχισε να καταλαμβάνει τον

κήπο της Μητροπόλεως. Επί τρία τέταρτα της ώρας, μια απερίγραπτη παρέλαση χιλιάδων ανδρών, γυναικών και παιδιών, οι οποίοι επευφημούν τον πρίγκιπα, ψάλλουν πατριωτικούς ύμνους, κουνούν ζωηρά βενετσιάνικους λαμπτήρες, σημαίες, μαντίλια και καπέλα, υψώνουν τα χέρια και υποκλίνονται. Μέσα στο πλήθος υπάρχουν γερόντισσες με γούνινα παλτά, οι οποίες περνώντας κάτω απ' το μπαλκόνι του μεγάρου κάνουν το σήμα του σταυρού με τις πασχαλινές λαμπάδες τους· γέροντες που κρατούν με επισημότητα τα κεριά, τα οποία έχουν στολίσει με γαλάζιες κορδέλες· αγοράκια ντυμένα τσολιάδες και άλλα φτωχότερα ντυμένα με χοντρά σκούρα ρούχα και τα μαλλιά μπερδεμένα μοιάζουν με τα παιδιά της χορωδίας μιας λειτουργίας των απόκληρων του κόσμου. Μετέχουν μωρά ανεβασμένα στους πατρικούς ώμους· μελαχρινά κοριτσάκια φορώντας στο κεφάλι τα άσπρα μαντίλια τους, αστοί με επίσημα καπέλα και ηλιοκαμένοι χωρικοί. Επίσης πολυάριθμα είναι τα κόκκινα φέσια, μουσουλμανικά. Οι φεσοφόροι αυτοί συμμετέχουν με τον ίδιο ενθουσιασμό κραυγάζοντας: «Ζήτω ο Διάδοχος! Ζήτω ο Βασιλεύς Κωνσταντίνος!» Ανάμεσα σ' αυτούς τους μουσουλμάνους υπάρχει ένας που αποσπά την προσοχή όλων: Είναι ένας γέρος κατάσχυφτος, που με το ένα χέρι στηρίζεται σ' ένα ροζιασμένο ραβδί και με το άλλο κρατά ένα φανάρι. Προχωρεί αργά. Το πλήθος παραμερίζει με σεβασμό. Φτάνει μπροστά στο μπαλκόνι. Υψώνει τα μάτια και χαιρετά τον πρίγκιπα φέροντας το φανάρι του στη θέση της καρδιάς. Και συνεχίζει το δρόμο του κατά στη στενή πόρτα της εξόδου, η οποία βγάζει στον παλαιό μητροπολιτικό ναό.

ΟΙ ΕΝΤΥΠΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΔΙΑΔΟΧΟΥ

Ο πρίγκιπας μας παρακαλεί να ανέβουμε στο πρώτο πάτωμα της Μητροπόλεως, όπου βρίσκεται. Από εδώ αγκαλιάζει κανείς με το βλέμμα το χαρούμενο πλήθος, όπου κινούνται άπειρα φωτάκια και ξεχύνονται αδιάκοπες ζητωκραυγές. Μία μικρή ορχήστρα παίζει στον κήπο. Σχηματίζει κανείς την εντύπωση μιας γιορτής σαν τη δική μας της 14ης Ιουλίου. Αλλά μήπως και αυτοί δεν γιορτάζουν την κατάληψη μιας Βαστίλλης;

Σε μια διακοπή της παρέλασης ο Διάδοχος μου διηγείται τις εντυπώσεις του. «Είναι κρίμα, μου είπε, που δεν μπορέσατε να είστε εδώ χθες! Οι εκδηλώσεις προς τιμήν μου θα σας έπειθαν ακόμα περισσότερο από απόψε, αν είναι δυνατόν, για τα αισθήματα αυτού του λαού προς την πατρίδα μου, η οποία στην πραγματικότητα είναι και δική τους. Στο πέρασμά μου άφηναν προς τον ουρανό περιστέρια να πετάξουν, άνθρωποι έπεφταν να μου φιλήσουν τα πόδια: ποτέ μέχρι τώρα δεν έζησα πιο δυνατή συγκίνηση. Για ώρες δεχόμουν επιτροπές απ' όλα τα χωριά της περιοχής και από εκείνα που δεν κατέλαβε ο ελληνικός στρατός. Με παρακαλούσαν να στείλω στρατεύματα ως εγγύηση ότι δεν θα προσαρτηθούν στην Αλβανία».

Κατόπιν ο πρίγκιπας μου μίλησε για το ταξίδι του απ' τη Θεσσαλονίκη μέχρι το Μοναστήρι: Παντού η υποδοχή ήταν ενθουσιώδης.

Αλλά η παρέλαση ξαναρχίζει. Είναι όλοι οι Τσιγγάνοι της πόλης, οι οποίοι ήρθαν να τιμήσουν τον Διάδοχο. Όση ώρα ο πρίγκιπας στηριζόμενος στο κιγκλιδωμα χαιρετά, φυλλομετρώ ένα παλαιό Ευαγγέλιο του 15ου αιώνα και μία ελληνική έκδοση του 1744, τυπωμένη στη γειτονική πόλη της Μουσχοπόλης. Ο δρόμος είναι πολύ κακός για να μπορέσει ο πρίγκιπας να επισκεφθεί την ιστορική αυτή εστία του ελληνισμού. Γι' αυτό του έφεραν τα δείγματα (το ευαγγέλιο και το βιβλίο) ενός πολιτισμού, του οποίου παρόμοια τεκμήρια θα ήταν ανίκανη να δείξει η Αλβανία. Η Μοσχόπολη ¹⁹⁸ αριθμεί είκοσι τέσσερις χριστιανικές εκκλησίες, τα

198. Βλ. Δ. Κελλιάχου, «Ο πολιτισμός της Μοσχόπολης», *Παναθήναια* 26 (1913) 5-11. Léon Macreas, *La Question Gréco-Albanaise*, Nancy-Paris-Strasbourg 1921, 42. «Η Μοσχόπολις της Β. Ήπειρου», *Ημερολόγιον Μεγάλης Ελλάδος* 1922, 226-239. Χαρ. Σωτηροπούλου, «Ιστορία της αρχαίας και συγχρόνου Μοσχόπολης και ή μονή Ίωάννου του Προδρόμου», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον Σφενδόνη* 3 (1927) 263-268. Σπ. Λάμπρου, «Η Μοσχόπολις και ή οικογένεια Σίνας», *Νέος Έλληνομνήμων* 21 (1927) 159-164. V. Paracostea, *Theodor Anastasie Canalioti*, Bucuresci 1932. Βαλ. Παπαχατζή, «Οι Μοσχολίται και το μετά της Βενετίας εμπόριον κατά τον 18ον αιώνα», *Ήπειρωτικά Χρονικά* 9 (1934) 127-139. Του αυτού, «Νέαι συμβολαί εις την ιστορίαν των κατά τον ΙΗ' αιώνα εμπορικῶν σχέσεων των Μοσχολιτῶν μετά της Βενετίας», *Αύτ.* 10 (1935) 270-288. Εύλ. Κουρίλα, «Η Μοσχόπολις και ή Νέα Ακαδημία αὐτῆς», *Αθήναι* 1935. Α. Πάτσι, *Αγορῆν, Comert, industrie, arte, ekspansijne, civilizacijie*, Forcani 1936. Ίωακείμ Μαρτινανοῦ, *Συμβολαί εις την ιστορίαν της Μοσχόπολης*, *Αθήναι* 1939. Του αυτού, *Η Μοσχόπολις 1330-1930*, ἐπιμελεία Στίλπ. Κυριακίδου, ἐν Θεσσαλονίκη 1957. Φ. Μιχαλόπουλου, *Μοσχόπολις, αὐτῆς Αθήναι της Τουρκοκρατίας*, *Αθήναι* 1941. Του αυτού, «Η οικοδομική και ή τέχνη της Μοσχόπολης», *Νέα Έστία* 29 (1941) 105-112. Ί.Κ. Βασδραβέλ-



Μια ηπειρώτισσα φιλάει το χέρι του Διαδόχου.

ελληνικά της εκπαιδευτικά ιδρύματα προσφέρουν την εκπαίδευση σε 2.200 μαθητές, αριθμός ίσος μ' εκείνον των σχολών της Κορυτσάς, όπου σε σύνολο πληθυσμού 18.000, οι 14.000 είναι Έλληνες.

Τώρα, η παρέλαση τελείωσε. Ο πρίγκιπας αποσύρεται από το μπαλκόνι και το πλήθος σκορπίζει στους μικρούς δρόμους που οδηγούν στη μεγάλη φωτισμένη λεωφόρο, όπου έως τη μία μετά τα μεσάνυχτα, αυτός ο λαός, ο οποίος άλλοτε δεν τολμούσε να βγει από το σπίτι του μετά το ηλιοβασίλεμα, θα εκδηλώσει με τραγούδια τη χαρά της απελευθέρωσής του.

Λεσκοβίκι, 19 Μαΐου

Χθες το πρωί, ήμουν παρών στην υποδοχή του Διαδόχου στο τζαμί της Κορυτσάς. Μία πολυθρόνα με κόκκινο

λη, «'Η ιστορία και η τέχνη της Μοσχοπόλεως», *Αύτ.* 29 (1941) 203-204. Μ. Ruffini, "Un centro Aromeneo d' Albania: Moscopoli", *Revista d' Albania* 4(1943) 158-169). Κ. Μέρτζιου, *Μνημεία μακεδονικής ιστορίας*, Θεσσαλονίκη 1947, 190-277. Ν. Σκιαδά, «Τό τυπογραφείο της Μοσχόπολης και οι εκδόσεις του», *Νέα Έστία* 83(1968) 802-808. Σπ. Κοκκίνη, «Μοσχόπολη. Διακόσια χρόνια από την καταστροφή του σημαντικού αυτού πνευματικού κέντρου του Έλληνικού Διαφωτισμού», *Τό Βήμα*, 3-8-1969. Γ.Σ. Λαίου, *Σίμων Σίνας*, Έκδόσεις 'Ακαδημίας 'Αθηνών, 'Αθήναι 1972. Θ. Γεωργιάδη, *Μοσχόπολις*, 'Αθήναι 1975. Στ. Μ. Γκατσόπουλου, *Μοσχόπολις*, 'Ιωάννινα 1979. Π.Φ. Χριστόπουλου, *Τό βιβλίο 'Η 'Αλήθεια Κριτής*, 'Αθήνα 1984. Κώστα Σαρδελή, «'Η Μοσχόπολη», *Έλληνικός 'Αστήρ* 9 (1985) 214-220. M.D. Peyfuss, "Zum Moschopolitanischen Buchschmuck", *Rumänische Sprache, Literatur, und Kunst*, Hef 9 (1988) 29-38.

Τη Μοσχόπολη, τόν τηλαυγή και μοναδικό φάρο πολιτισμού στο χώρο της χερσονήσου του Αίμου κατέσβησαν, κατέστρεψαν, έρήμωσαν οι 'Αλβανοί, οι όποιοι άποτολμούν μαζί με όργανα προπαγανδών έξωτερικού να άμφισβητήσουν και τήν ελληνικότητά του. Πβ. Α. Υφι, «Γ.Α. Καλλιotti, un représentant albanais des lumières», *Studia Albanica* 3 (1966).

βελούδο είχε τοποθετηθεί στη μέση του τζαμιού και όλος ο μουσουλμανικός κλήρος περιστοιχιζόμενος από τους προύχοντες σχημάτισε ημικύκλιο γύρω από τον πρίγκιπα. Πρώτος ο μουφτής και ύστερα ο μουσουλμάνος δήμαρχος, τον οποίο οι τουρκικές αρχές είχαν διορίσει επικεφαλής του πληθυσμού, του κατά τα τρία τέταρτα χριστιανικού, και τον οποίο η ελληνική κυβέρνηση διατήρησε στη θέση του, εκφώνησαν λόγους με μια αδιαμφισβήτητη ειλικρίνεια, που χαιρέτιστηκαν με τα χειροκροτήματα όλων των συγκεντρωμένων.

Το απογευματινό πρόγραμμα περιελάμβανε επίσκεψη σ' έναν τεκέ δερβίσηδων¹⁹⁹ στα περίχωρα της πόλης. Ο Διάδοχος θεώρησε απαραίτητο να μου περιγράψει σήμερα αυτόν τον περίπατο: «Οι μοναχοί αυτού του τεκέ, μου είπε ο πρίγκιπας, είναι σχισματικοί, μπεκτασήδες, οι οποίοι λατρεύουν τον προφήτη Ηλία. Ο αρχηγός τους έχει στη ζώνη του ένα τεράστιο κόσμημα χρυστάλλινο, κομμένο σε μικρά τεμάχια, το οποίο ισχυρίζεται ότι προέρχεται από τα χάμουργα του αλόγου του προφήτη Ηλία. Οι δερβίσηδες είναι επικούρειοι, εάν κρίνω από τη θαυμάσια κάβα τους, και ζητουλιεραίοι: βγαίνοντας από τον τεκέ για ζητιανιά έχουν μαζί τους ένα βουβαλίσιο κέρατο για σάλπιγγα· φυσώντας το προειδοποιούν τους κατοίκους για τον ερχομό τους και για να ετοιμάσουν ελεημοσύνες. Ζήτησαν επίμονα την ελληνική προστασία όπως ακριβώς και οι αδελφοί τους ορθόδοξοι μουσουλμάνοι (οι Σοφτάδες)²⁰⁰. Είναι ολοφάνερο ότι δεν τίθεται πλέον θέμα επαναφοράς της τουρκικής κυριαρχίας

199. Βλ. Βλαδιμήρου Μιρμίρογλου, *Οι Δερβίσηδες*, εν 'Αθήναις 1940.

200. Σοφτάς στην τουρκική σημαίνει ιεροσπουδαστής. Σοφτάδες είναι οι ορθόδοξοι μωαμεθανοί, υπέρμαχοι του παντουρκισμού.

της Κωνσταντινούπολης. Τώρα όμως προβάλλει ο κίνδυνος της υποδούλωσης στους Αλβανούς του Βορρά. Και μπροστά σ' αυτή την αλβανική λύση, όλο το μουσουλμανικό τμήμα του πληθυσμού καταλαμβάνεται από έντονη φρίκη. Γνωρίζουν ότι θα λεηλατηθούν, θα απογυμνωθούν και έρχονται σε μας από τη φυσική ανάγκη της προστασίας και της ασφάλειας.

Όλοι οι άνθρωποι στην Κορυτσά, τους οποίους ρώτησα, μου έδωσαν παρόμοιες απαντήσεις. Τον καιρό της τουρκοκρατίας, κατόρθωσαν λόγω της αριθμητικής και οικονομικής υπεροχής τους να δουλεύουν και να ευδοκιμούν. Σε ενδεχόμενη προσάρτηση στην Αλβανία, η Κορυτσά θα άδειαζε από τους κατοίκους της. Οι Έλληνες προτιμούσαν να μεταναστεύσουν παρά να ζήσουν με αλβανικό καθεστώς. Η Κορυτσά είναι σημαντικό εμπορικό κέντρο, όπου όλοι οι χωρικοί — σε ακτίνα 20 χιλιομέτρων — κατεβαίνουν και βρίσκεται σε άμεση επικοινωνία — μέσω του Λεσκοβικιού — με την εκτεταμένη κοιλάδα του Αώου. Χθες ήταν ημέρα εβδομαδιαίας αγοράς στην Κορυτσά και όταν το απόγευμα έφευγα απ' την πόλη για να προηγηθώ του Διαδόχου στο Λεσκοβίκι, τα караβάνια των γαϊδουριών, των αλόγων και των μουλαριών, που επέστρεφαν στα χωριά, μας ανάγκασαν πολλές φορές λόγω του μεγάλου αριθμού τους να επιβραδύνουμε την πορεία μας.

ΛΕΣΚΟΒΙΚΙ

Όταν φτάνει κανείς στα βόρεια του Λεσκοβικιού, στην κοιλάδα του Αώου, το θέαμα είναι μεγαλοπρεπές. Η χιονισμένη οροσειρά της Νεμέσκας²⁰¹ δεσπόζει στον ορίζοντα, οι δε καταπράσινοι ψηλοί λόφοι, ποικιλιμένοι με χωριουδάκια και αρβουργήματα τριανταφυλλιά και το κόκκινο των δρόμων και των μονοπατιών, παρακινούν για μια απολαυστική στάθμευση. Το Λεσκοβίκι, χτισμένο στην πλευρά βραχώδους κορυφής, στο κέντρο αυτού του πανοράματος, όταν φτάνω, συμπληρώνει την εορταστική διακόσμηση. Σήμερα το πρωί, τουλάχιστον δύο ώρες πριν από την άφιξη του Διαδόχου, όλοι οι κάτοικοι χωρίς εξαίρεση είναι στην είσοδο της κωμόπολης, γύρω από τις αψίδες του θριάμβου. Δεξιά του δρόμου ο ορθόδοξος κλήρος, αριστερά ο μουσουλμανικός. Οι

201. Καί Νεμέριτζα. Βλ. Κοσμά του Θεσπρωτού, *ε.α.*, 11, 72. Καί Νεμέρτσικα. Βλ. Στυλ. Κ. Σιωμόπουλου, *Ἡ Συνθήκη τῆς Φοινίκης*, Θεσσαλονίκη 1990, 28, χάρτης, ὅπου καί τὸ ἑλληνικὸ ὄνομα Ἀένκος, ὅπως καί τῆς βορειότερης ὄροσειρᾶς Τρεμπεσίνας Ἀέροπος. Περιγραφὴ τῆς ὄροσειρᾶς βλ. Ἀθην. Η. Λέκκα, *Ἡ Πολίτσανη. Κωμόπολις τοῦ Πωγωνίου τῆς Βορείου Ἡπείρου*, Ἀθῆνα: 1985, 12, καί 19, ὅπου σειρὰ τοπωνυμίων.



Η υποδοχή στο Λεσκαβίκι.

υρθόδοξοι φορούν χρυσοποίκιλτα, χρυσοκεντημένα, πράσινα, κόκκινα και κίτρινα άμφια και ο πρώτος του κλήρου κρατά στο στήθος του ένα Ευαγγέλιο δεμένο με βιολετί βελούδο και στολισμένο με παλαιό ασήμι. Οι μουσουλμάνοι παρουσιάζουν το αξίωμά τους με πράσινα, μαύρα ή άσπρα μακριά φορέματα. Ακόμα και οι σχισματικοί μπεκτασήδες είναι παρόντες στην υποδοχή και παρατηρώ στο μεγαλοπρεπές προκοίλι ενός από αυτούς το περίφημο κρύσταλλο της ιπποσκευής του προφήτη Ηλία, το οποίο ο Διάδοχος είδε στη γειτονική μονή της Κορυτσάς. Αν όλοι οι αξιωματούχοι μπεκτασήδες της Ανατολής κατέχουν το άγιο τούτο λείψανο, τότε τα χάμουρα του αλόγου του προφήτη θα έπρεπε να μοιάζουν περισσότερο με πολυέλαιο! Είναι ήδη μεσημέρι, όταν ο φρουρός στο λόφο κουνά ζωηρά μια σημαία ως ένδειξη ότι το αυτοκίνητο του Διαδόχου πλησιάζει. Ενθουσιώδεις ζητωκραυγές τον υποδέχονται πριν ακόμα προλάβει να κατέβει από το αυτοκίνητο. Ο νεαρός πρίγκιπας ασπάζεται το Ευαγγέλιο. Ακούει τους λόγους που του απευθύνονται στα ελληνικά και στα τουρκικά²⁰². Έπειτα κατευθύνεται προς τα πρώτα σπίτια. Από εκείνη τη στιγμή ο ενθουσιασμός ξεπερνά κάθε όριο: Από ψηλά τον ραίνουν με λουλούδια, ολόκληρες αγκαλιές. Από την πρώτη σειρά του πλήθους άνδρες και γυναίκες σπάζοντας τον κλοιό των στρατιωτών ρίχνονται στο δρόμο, στριμώνχονται προς τον Διάδοχο, γονατίζουν μέσα στη σκόνη, για να φιλήσουν τα πόδια του, τα γόνατά του, το σπαθί του, τα χέρια του. Χρειάστηκε η επέμβαση των αξιωματικών για να τους απομακρύνουν από

202. Μετά τον εξισλαμισμό ακολουθεί και ο γλωσσικός εκτουρκισμός. Πβ. και π. Γεωργίου Μεταλληνού, *Όρθοδοξία και Έλληνικότητα*, Αθήνα 1987, 30: «... όπου χάνεται ή Όρθοδοξία, χάνεται και ό Έλληνισμός!».



Λεσχοβίκι. Αριστερά του Διαδόχου ο στρατηγός Δαγκλής, δεξιά του
σε πρώτο πλάνο ο στρατηγός Σούτσος

τον πρίγκιπα, αλλά λίγα μέτρα πιο κάτω επαναλαμβάνονται οι ίδιες σκηνές: ξέφρενες, απερίγραπτες σε κείνον που δεν τις είδε με τα ίδια του τα μάτια. Ο Διάδοχος μου εξομολογήθηκε λίγα λεπτά αργότερα ότι παρόμοια στιγμιότυπα έλαβαν χώρα και στην Κορυτσά. Δεν μπορούσε να συνηθίσει κυτές τις εκδηλώσεις λατρείας, τον αναστάτωναν και τον συγκινούσαν βαθύτατα: «Σε μια εξοχή, μου έλεγε, ένας γέροντας μουσουλμάνος, καθώς αφήναμε την Κολώνια, είχε ξαπλώσει στη μέση του δρόμου που θα περνούσαμε και αναγκαστήκαμε να σταματήσουμε για να μην τον χτυπήσουμε. Εκείνος πετάχτηκε προς το μέρος μου αγγίζοντας το πηλήκιό μου, τους ώμους μου, το στήθος μου και πρόφερε ευλογίες». Η υποδοχή που του επιφυλάχτηκε στο Λεσκοβίκι θα μείνει ως μια από τις ωραιότερες αναμνήσεις του Διαδόχου. Διότι η διακόσμηση της μικρής πόλης διακρινόταν για τη γοητευτική καλαισθησία της. Στις στέγες της συνοικίας που φαίνονται από το δρόμο, οι κάτοικοι είχαν απλώσει τα χαλιά τους, τα περισσότερα κόκκινα και κίτρινα, και ο δρόμος θριάμβου μέχρι τη νομαρχία, 500 μέτρα απόσταση, ήταν στρωμένος με κλαδιά πυξαριάς. Ένα χαρούμενο και φωτεινό χαλί, μια απόδειξη πως η αγάπη ξεπερνά τους περιορισμούς που θέτει η φτώχεια.



Η αναχώρηση του Διαδόχου από το Λεσκοβίκι.

KONITΣA

Πρέπει κανείς να επαναλαμβάνεται αδιάκοπα για να περιγράψει τα εκδηλούμενα αισθήματα των πληθυσμών της ελληνικής Ηπείρου. Και προκαλεί λύπη το γεγονός ότι μερικοί Ιταλοί και Αυστριακοί δημοσιογράφοι²⁰³ δεν θεώρησαν αναγκαίο να συνοδεύσουν τον Διάδοχο στο ταξίδι του! Αν το είχαν κάνει, θα ήταν αναγκασμένοι να αναγνωρίσουν την αλήθεια και να τη διακηρύξουν. Το ελληνικό δημόσιο ταμείο δεν είναι τόσο πλούσιο ώστε να εξαγοράσει τόσο ενθουσιασμό και ο εκφοβισμός — αν μπορούσε να εξασφαλίσει μια σεβαστική συμπεριφορά — δεν θα κατόρθωνε να προκαλέσει εκδηλώσεις όπως αυτές στις οποίες παρίσταμαι καθημερινά. Και βέβαια η μουσουλμανική μειονότητα, υποτιθέμενη²⁰⁴ αλβανική, θα ήταν τότε τόσο υποκριτική ώστε

203. Όσοσο δεν έλειψαν και Ιταλοί δημοσιογράφοι που τίμησαν το λειτούργημά τους, όπως ο Luciano Magrini, για τον οποίο γίνεται λόγος τόσο στην Εισαγωγή όσο και στα Έπιλεγόμενα.

204. Η χρήση του όρου υποτιθέμενη έχει σημασία. Δεν πρόκειται για Άλβανούς αλλά για αυτόχθονες Έλληνες-Ήπειρώτες εξισλαμισμένους.

να είναι άξια περιφρόνησης. Όταν πέρασα από το Δέλβινο οι μουσουλμάνοι απέφυγαν να έρθουν να με δουν. Στη συνείδησή τους βάραινε σεβαστός αριθμός κακουργημάτων εναντίον των Ελλήνων χωρικών της γειτονικής πεδιάδας. Τους ευγνωμονώ για την απουσία τους, γιατί διαφορετικά θα αμφέβαλλα για τα αισθήματα που εκδηλώθηκαν σε άλλα μέρη. Στο Λεσκοβίκι οι Αλβανοί μπέηδες, δηλαδή οι πλούσιοι, εκείνοι που έχουν περιουσία της τάξεως των εκατό χιλιάδων έως δύο εκατομμυρίων φράγκων, συνωθούνταν κοντά στον πρίγκιπα. Εξάλλου, στους τριάντα οι είκοσι έχουν κτήματα στη Θεσσαλία, δηλαδή στην καρδιά ακριβώς της Ελλάδας.

Στην Κόνιτσα φτάσαμε στις 5 το απόγευμα. Σε αυτό το μέρος από τους 4.000 κατοίκους, οι 3.000 είναι Έλληνες. Η Κόνιτσα βρίσκεται στους πρόποδες ορεινού όγκου και η πόλη απλώνεται σε πλαγιά αρκετά απότομη, κατά μήκος της τελευταίας οροσειράς, η οποία χάνεται στην πεδιάδα του Αώου. Το τοπίο θυμίζει Άλπεις. Ψηλά βουνά με χιονισμένες κορυφές δεσπόζουν στη μικρή κοιλάδα. Ο Αώος εξέρχεται από μια αγριωπή στενή χαράδρα και ένα παράτολμο — θα έλεγε κανείς — γεφυράκι, σε σχήμα περισπωμένης, ενώνει τις δύο όχθες του χειμάρρου και επιτρέπει στους χωρικούς του βουνού να επικοινωνούν με την Κόνιτσα, αποφεύγοντας τη μεγάλη παράκαμψη του δρόμου από Λεσκοβίκι για Ιωάννινα. Το πλήθος έχει συγκεντρωθεί κάτω από τα πλατάνια, στο κάτω μέρος της πόλης. Ο μητροπολίτης με την περικόσμητη μήτρα του, της οποίας το χρυσάφι αστράφτει πάνω στην πορφυρή καλύπτρα, είναι επικεφαλής του κλήρου. Οι ιερείς κρατούν κεριά δεμένα με γαλάζιες κορδέλες σε σχήμα τρίποδα καθώς διασταυρώνονται. Η παράταξη γίνεται προς τιμήν του νεαρού πρίγκιπα. Ο δρόμος που θα ακολουθήσουμε από την είσοδο της πόλης μέχρι τη μητρόπολη είναι στρωμένος με χαλιά, τα οποία έφεραν οι κάτοικοι

επίτηδες από τα σπίτια τους. Μπροστά από κάθε πόρτα έχει στηθεί ένα είδος αναπαυτηρίου. Πάνω σε ένα τραπέζι με ωραιότατο άσπρο τραπεζομάντιλο, πλαισιωμένες από ανθοδοχεία και γιρλάντες, είναι οι προσωπογραφίες του βασιλιά και του Βενιζέλου και μερικές λαϊκές αναπαραστάσεις ελληνικών νικών. Είναι ένας δρόμος Θριάμβου, που δεν έχω ξαναδεί. Στο πέραςμα του πρίγκιπα, από τα μπαλκόνια πέφτουν λουλουδία. Κοριτσόπουλα, στην πρώτη γραμμή του πλήθους, τον ραίνουν με αποστάγματα γιασεμιού και τριαντάφυλλου.

Καθώς βγαίνω από τη Μητρόπολη μετά τη δοξολογία, κάποιος με σταματά και με ρωτά: «Είστε ο κ. Ρενέ Πυώ, ο συντάκτης του "Χρόνου";» Στην καταφατική μου απάντηση ο συνομιλητής μου με παρακαλεί να περιμένω μια στιγμή. Δίνοντας σήμα ο κόσμος αρχίζει ξαφνικά να ψάλει τη Μασσαλιώτιδα με πάθος και καθαρότητα λόγου. Εδώ, όπως και αλλού στην Ήπειρο που αγωνιά, η Γαλλία φαντάζει στα μάτια τους ως η προστάτιδα χώρα, η οποία μπορεί να δώσει την ελευθερία στους λαούς που υπέφεραν. Όταν τους ευχαριστώ, ξεσπούν σε ζητωκραυγές και καταφεύγω στο φιλόξενο κατάλυμά μου, μαζί με τον εθελοντή διερμηνέα μου, τον δάσκαλο Παπά, μαθητή των γαλλικών σχολείων της Βηρυτού. Αυτός που με φιλοξενεί είναι γιατρός και μου μιλά για το επάγγελμά του στη φτωχή Ήπειρο, όπου η επίσκεψη πληρώνεται δύο φράγκα και είναι αναγκασμένος να συναγωνίζεται τέσσερις²⁰⁵ άλλους συναδέλφους του στη μικρή πόλη της Κόνιτσας. Με προσκαλεί σε οικογενειακό δείπνο στο οποίο, κατά το ανατολικό έθιμο, η μητέρα και η αδελφή

205. Πόσο διαφορετική ήταν πράγματι η περίθαλψη στην Ήπειρο, όταν σε μία μικρή κωμόπολη υπάρχουν πέντε γιατροί, από εκείνη που έμεινε στην αντίληψη των πολλών με την παράδοση των κομπογιαννιτών.

του σερβίρουν χωρίς να παρακάθονται. Επιμένουν να πάρω και να ξαναπάρω από όλους τους δίσκους και να καταβροχθίσω ένα τεράστιο πιάτο γιαούρτι πάνω στην επιφάνεια του οποίου έχουν γράψει με κύμινο: «Ζήτω η Γαλλία!» Το βράδυ έφτασε. Λαμπαδηφορία διατρέχει την πόλη, πυροβολισμοί αντηχούν. Γενική αγαλλίαση.



Η άφιξη του Διαδόχου στην Κόνιτσα.

ΠΡΕΜΕΤΗ

Μέσω του γεφυριού του Αώου, που αποτελεί το κλειδί όλων αυτών των κοιλάδων, της Κορυτσάς, της Κόνιτσας, των Ιωαννίνων και της Πρεμετής, φτάσαμε στην τελευταία αυτή πόλη. Η υποδοχή και εκεί ήταν θριαμβευτική. Όπως και στα υπόλοιπα μέρη, έτσι και εδώ μουσουλμάνοι και χριστιανοί ομόφωνα διαβεβαίωσαν τον Διάδοχο ότι επιθυμούν να είναι Έλληνες υπήκοοι. Όπως και αλλού, έγινε δοξολογία στην εκκλησία και στο τζαμί. Όπως παντού, αντήχησαν με πάθος οι ζητωκραυγές: «Ζήτω η Ελλάδα! Ζήτω η Ένωση! Ζήτω ο βασιλεύς Κωνσταντίνος! Ζήτω ο Διάδοχος!» Στις σημειώσεις μου έχω καταγράψει τα εξής αξιοπερίεργα: την ορμητική προσφώνηση μιας γυναίκας, η οποία πρέπει να είχε το χαρακτήρα χειραφετημένης, τον ενθουσιασμό μιας ξεδοντιάρας γερόντισσας, από την οποία με δυσκολία απαγκιστρώθηκε ο Διάδοχος, και το γεγονός ότι ο ελληνικός ύμνος παίχτηκε από ορχήστρα μουσικών που φορούσαν κόκκινα φέσια, άρα μουσουλμάνων.



Οι ιερείς της Πρεμετής περιμένουν τον Διάδοχο.



Πρεμετή. Ο ελληνικός εθνικός ύμνος και οι φεσοφόροι.

ΙΩΑΝΝΙΝΑ

Άφησα τον Διάδοχο στην Πρεμετή. Έσπευσα να προπορευτώ είκοσι τέσσερις ώρες πριν από αυτόν στα Ιωάννινα, τα οποία βρήκα, ύστερα από τέσσερις μόνο μέρες απουσίας, τελείως διαφορετικά. Είχαν ανεγείρει αφίδες και τις είχαν διακοσμήσει με τουρκικά τουφέκια και είχαν τοποθετήσει σε κάθε πλευρά τους κανόνια, τα οποία είχαν πάρει από τον εχθρό. Ύψωσαν πάρα πολλές σημαίες και στόλισαν τα σύνολο με άφθονες φυλλωσιές.

Έντονη κινητικότητα χαρακτηρίζει την πρωτεύουσα της Ηπείρου, της οποίας τα ήσυχα βράδια δεν ταρασσονται συνήθως παρά μόνο από τα ατελείωτα κοάσματα των βατράχων της λίμνης. Εδώ, όπου οι Έλληνες υπήρξαν ανέκαθεν η μεγάλη πλειονότητα, οι εορταστικές εκδηλώσεις θα πάρουν διαστάσεις ανάλογες με τη σπουδαιότητα της πόλης. Αλλά πλέον κουράστηκα να περιγράψω γιορτές.

Θα συζητήσω με τον υποπρόξενό μας κ. Ντυσάπ και τη χαριτωμένη γυναίκα του, τη συγγραφέα Γκυ Σαντεπλέρ. Θα μου διηγηθούν ιστορίες από την πολιορκία των Ιωαννίνων. Θα επισκεφθούμε το μέρος όπου βρισκόταν η αγχώνη, με την οποία οι Τούρκοι απαγχόνιζαν τους Έλληνες (τοποθεσία την οποία επέλεξε ο πρόξενος της Αυστρο-Ουγγαρίας κ.

Μπιλίνσκι²⁰⁶ για να φωτογραφηθεί με τη γυναίκα του και τον υποπρόξενό του!). Από εκεί θα πάμε στο υπαίθριο καφενείο των προαστίων, το χαριτωμένο αυτό μέρος των Ιωαννίνων που το σιάζει ένα τεράστιο δέντρο. Από το μπαλκόνι του ξενοδοχείου μου παρακολουθώ την άφιξη του Διαδόχου, τον οποίο το πλήθος περιβάλλει ζητωκραυγάζοντας.

Κατόπιν ετοιμάζω τις αποσκευές μου για αναχώρηση.

206. Τò πάθος του κατέστρεψε και τόν ίδιο. Διότι κακός κακῶς έτελεύτησε.

ΑΠΟ ΤΑ ΙΩΑΝΝΙΝΑ ΣΤΟ ΜΕΤΣΟΒΟ

Ξεκινήσαμε στις 6 το πρωί από τα Ιωάννινα. Διασχίσαμε τη λίμνη. Τους κωπηλάτες μας τους βοήθησε μια απαλή αύρα που φούσκωνε τα πανιά. Φτάσαμε στις 7.30 στην αντίπερα όχθη. Εκείνη τη στιγμή άρχισε να αντηχεί το κανό-νι απ' τα Ιωάννινα με το οποίο χαιρετίστηκε η αναχώρηση του Διαδόχου για το Αργυρόκαστρο. Ο οδηγός μας, ο αρχιαγωγιάτης Κώστας, φόρτωσε τα ζώα και η μικρή συνοδεία ξεκίνησε. Επικεφαλής μας είναι ο επισκοπικός τοποτηρητής Μετσόβου, του οποίου το καλυμμαύκι, μέσα σε ένα μεταλλικό κουτί, κουνιέται διαρκώς στο πλευρό του υποζυγίου του. Ο δρόμος είναι υπερβολικά μακρύς και κουραστικός: Δώδεκα ώρες στα άλογα. Είναι πραγματικός δρόμος λαθρεμπόρων είκοσι φορές πρέπει να διασχίσεις χειμάρρους, των οποίων το νερό φτάνει στην κοιλιά των ζώων. Από τον λιθόστρωτο δρόμο του Αλή πασά δεν απομένει παρά ένας σκελετός βράχων, τα άκρα των οποίων τα κατέφαγαν οι βροχές και δίνουν την εντύπωση πτωμάτων που τα αποσάρκωσαν οι σκύλοι. Χωρίς τον γενναίο Κώστα με το χαρμόσυνο και ευχάριστο για μένα όνομα θα χανόμασταν εντελώς. Το γεγονός ότι οι Τούρκοι είχαν αφήσει σε τέτοια κατάσταση την κυριότερη οδό επικοινωνίας της Θεσσαλίας

με την Ήπειρο αποτελεί αίσχος για την Τουρκία. Είναι αλήθεια ότι συστηματικά οι Τούρκοι αρνούσαν να επιδιορθώσουν το δρόμο, για να χωρίσουν τους Έλληνες της Θεσσαλίας από τους Ηπειρώτες αδελφούς τους. Πάντως αυτό δεν εμπόδισε τον ελληνικό στρατό να ξεκινήσει από την Καλαμπάκα, να προχωρήσει σε αυτή την κατεύθυνση και να φτάσει σχεδόν μέχρι τη λίμνη των Ιωαννίνων, όπου έλαβε χώρα η αιματηρή μάχη του Δρίσκου, η οποία αναχαίτισε την ορμή του.

Φτάνουμε νύχτα στο Μέτσοβο. Στην είσοδο της πόλης μάς περιμένουν μερικοί προύχοντες: Φαίνεται ότι οι μαθητές μάς περίμεναν στο δρόμο όλο το απόγευμα με λουλούδια και με τη γαλλική σημαία. Το σπίτι στο οποίο φιλοξενούμαι, μετατράπηκε σύντομα σε κέντρο σημαντικής συναθροίσεως. Μία μικρή ντυμένη στα γαλάζια που ακούει στο όνομα Αγγέλικα μου προσφέρει μια ανθοδέσμη από γιούλια· μια δεύτερη, ντυμένη στα λευκά, η οποία ονομάζεται Αντιγόνη, μου προσφέρει γλυκίσματα και νερό και μία νεαρά, η Καλυψώ, ντυμένη στα κόκκινα, μου δίνει τσιγάρα. Καπνίζοντας συνομιλώ με τους παρισταμένους, πολλοί από τους οποίους μιλούν θαυμάσια γαλλικά²⁰⁷ και ιδίως μια δασκάλα, η οποία έζησε δύο χρόνια στο Παρίσι μαζί με τον αδελφό της, φοιτητή Ιατρικής.

Το Μέτσοβο²⁰⁸, το οποίο άλλοτε αριθμούσε έως 7.500

207. Ή γαλλομάθεια στην Ελλάδα έχει μεγαλύτερη έκταση από όση νομίζουν οι Γάλλοι επισκέπτες. Έναν αιώνα έναρριτερα ό Ρουκουβίλε ένθουσιόστηκε από τις βιβλιοθήκες όρεινών χωριών τής Ήπείρου, στις όποιες βρήκε περιοδικό καί ήμερήσιο γαλλικό τύπο. Βλ. F.H.L. Ρουκουβίλε, *Le voyage de la Grèce*, II, 350. Σπ. Λάμπρου, *Λόγοι καί Άρθρα*, Άθήνα 1902, 520. Ρερ. Ραπαηάγι, «Din trecutul cultural al Aromânitor», *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Literare* 35 (1912) 20.

208. Βλ. Μιχ. Γ. Τρίτου, *Τό Μέτσοβο*, Άθήνα 1988.

κατοίκους, ερημώθηκε επί τουρκοκρατίας· τώρα τα παιδιά εκείνων επιστρέφουν σιγά σιγά. Ανάμεσα σ' αυτούς, ένας νεκρός πια που δεν αξιώθηκε να ξαναδεί τη γενέτειρά του. Πρόκειται για τον Γεώργιο Αβέρωφ, τον πολυεκατομμυριούχο Έλληνα²⁰⁹, ο οποίος δώρισε στην Αθήνα το περίφημο Στάδιο και στην Ελλάδα το θωρηκτό που φέρει το όνομά του. Αν και ξενιτεύθηκε, δεν λησμόνησε το Μέτσοβο. Προίκισε την πατρίδα του με θαυμάσια σχολή, στην οποία την επόμενη ημέρα έγινα δεκτός κατά την άφιξή μου με τους ήχους μιας *Μασσαλιώτιδας* εξαιρετικά τραγουδημένης. Έπειτα ένας νεαρός δάσκαλος μου απηύθυνε μια προσλαλιά, της οποίας ο επίλογος περιείχε αυτή την τιμή για τη Γαλλία: «Είναι πρώτιστο καθήκον μας να διαπαιδαγωγούμε τους μικρούς μαθητές της σχολής μας να αγαπούν τη φίλη και προστάτιδα, τη Γαλλία, η οποία πάντοτε μας έχει προστατεύσει, και να τους διδάσκουμε να αναγνωρίζουν την ευεργεσία και τη βοήθεια που προσφέρετε σεις στη μητέρα μας Ελλάδα».

Ο Γεώργιος Αβέρωφ έκαμε τη δωρεά της εστίας αυτής εθνικού φρονήματος μέσω μεσάζοντος, προς αποφυγή των διώξεων της τουρκικής διοικήσεως.

Το Μέτσοβο είναι μια κωμόπολη, της οποίας όμως η δημοτική περιουσία ανέρχεται στα δύο εκατομμύρια εξακόσιες χιλιάδες φράγκα, δωρεές των παιδιών της, που πλούτισαν στην ξενιτιά, κατατεθειμένες στην Εθνική Τράπεζα της Αθήνας, ενόσω στη γενέτειρά τους υπήρχε τουρκική κατοχή. Τώρα που ο ζυγός αποτινάχθηκε, το Μέτσοβο θα μπορεί πια να διαθέσει το χρήμα αυτό ελεύθερα. Οι κάτοικοί του χαίρονται κιάλας για όλα τα ωραία πράγματα που θα ήθελαν να κάνουν: «Εδώ, αναγγέλλουν, θα είναι η πλατεία της

209. Ο Πυώ χαρακτηρίζει άπερίφραστα τὸν Ἀβέρωφ ὡς Ἕλληνα, μολονότι γνωρίζει ὅτι τὸ Μέτσοβο εἶναι δίγλωσσο, βλαχόφωνο.

Ελευθερίας. Εκεί, ο δημόσιος κήπος με τα σκιαδιά του για το καλοκαίρι. Θα επεκτείνουμε το δρόμο διανοίγοντάς τον μέσα από το ορεινό συγκρότημα των Ζαγοριών. Όταν ξανάρθετε, δεν θ' αναγνωρίσετε το Μέτσοβο». Είναι συγκινητικές αυτές οι δωρεές, που έγιναν σε μακρό χρονικό διάστημα από πατριώτες, οι περισσότεροι των οποίων δεν ζουν σήμερα, αλλά ποτέ κανείς δεν είχε αμφιβολία ότι η ώρα της ελευθερίας θα ηχούσε τελικά για τα παιδιά του ή τα εγγόνια του! Περιπτώσεις του είδους αυτού υπάρχουν άφθονες στην Ήπειρο. Αλλά το Μέτσοβο είναι το τελειότερο παράδειγμα²¹⁰.

Η πόλη προσέφερε στην περιέργειά μου πρόσθετο ενδιαφέρον. Εδώ θα συναντούσα επιτέλους τους ονομαστούς Κουτσοβλάχους, των οποίων είχα αναζητήσει τα ίχνη σε όλη την ηπειρωτική ακτή, όπου δεν ξέρω ποιος με είχε διαβεβαιώσει για την παρουσία τους.

Ο πρώτος Κουτσόβλαχος που συνάντησα, δεν ήταν άλλος από τον ίδιο τον Κώστα, το λεβέντη, ο οποίος κατά το πέρασμά μας από το Βουτονόσι, επειδή οι χωρικοί στην απέναντι μεριά πυροβολούσαν προς τιμήν μας, δανείστηκε το όπλο του συνοδού χωροφύλακα και άδειασε στον αέρα όλα τα φυσέκια του καταστήματος φωνάζοντας «Ζήτω η Ελλάδα»²¹¹. Με εξαίρεση το ελληνοβλαχικό ιδίωμά του²¹², δεν θα μπορούσα να πω ότι ήταν διαφορετικός από τους άλλους Ηπειρώτες συντρόφους του. Ρώτησα γι' αυτό το

210. Άχ. Γ. Λαζάρου, «Η πρωτοπορία του Μετσόβου για την Ευρώπη», *Σελίδες του Μετσόβου*, Ιούλιος 1989, 5.

211. Την ίδια ζητωκραυγή πετούν κατά πρόσωπο και εναντίον εκείνων, που τους απειλούν με θάνατο. Πβ. Michel Paillarès, *La Grèce*, par Th. Homolle..., Paris 1908, 179. Επίσης βλ. του αυτού, *L' Imbrogljo Macédonien*, Paris 1907, 440 κ.έ.

212. Μιχ. Γ. Τρίτου, «Το Κουτσοβλαχικό ιδίωμα», *Ο Όσιος Νικάνωρ* 56 (1990) 128.

θέμα τη δασκάλα και τους δασκάλους του Μετσόβου: «Έχω διακόσιες πενήντα μαθήτριες, μου είπε η πρώτη· έχουμε διακόσιους μαθητές, μου απάντησαν οι δεύτεροι. Τα παιδιά κουτσοβλαχικής καταγωγής και τα παιδιά καθαρώς ελληνικής έχουν αφομοιωθεί τελείως. Δεν υπάρχει κουτσοβλαχικό σχολείο, ούτε και σκεφτήκαμε καν να ιδρύσουμε, δεδομένου ότι δεν γνωρίσαμε ποτέ κανέναν, πλην τριών ατόμων σε όλη την πόλη, τα οποία αποζούν από τον κουτσοβλαχικό πατριωτισμό. Ήταν τρία αδέρφια που είχαν επιστρέψει από τη Ρουμανία. Εκεί φοίτησαν στο κολέγιο εξαγορασμένα με υποτροφίες. Ωστόσο η προπαγάνδα τους ήταν τόσο δειλή ώστε να χαρακτηρίζεται σαν απομονωμένη απόπειρα. Δεν θα αναφερόμασταν στις τρεις αυτές μεμονωμένες περιπτώσεις αν δεν θέτατε εσείς την ερώτηση, διαφορετικά δεν θα είχαμε θεωρήσει απαραίτητη τη σχετική μνεία. Άλλωστε δεν μπορούμε να καταλάβουμε τι επιδιώκει στα μέρη μας η ρουμανική προπαγάνδα, δύο βήματα από τα ελληνικά σύνορα, στην πατρίδα μάλιστα του Γεωργίου Αβέρωφ»²¹³.

Και δεν μπορούσα να έχω αντίθετη γνώμη αφήνοντας το Μέτσοβο, αφού όλος ο πληθυσμός με αποχαιρέτησε στα ελληνικά με το χαρούμενο «Ώρα καλή». Πραγματικά, δεν μπορούσα να διακρίνω Έλληνες και Κουτσοβλάχους²¹⁴. Και ξεκίνησα για την αλπική οροσειρά του Ζυγού, ανάμεσα στα έλατα της Πίνδου, για να ξανακατέβω προς τις κοιλάδες της Θεσσαλίας. Σε όλο το ταξίδι μου, από τους Αγίους Σαράντα έως την Καλαμπάκα, δεν αισθάνθηκα ότι βρίσκομαι κάπου αλλού παρά μόνον στην Ελλάδα.

213. Δύο βήματα ήταν χωρίς υπερβολή σύμφωνα με την τότε ελληνoturκική συνοριακή γραμμή, που μεταβλήθηκε μετά τους νικηφόρους πολέμους του 1912-1913.

214. 'Αχ. Γ. Λαζάρου, «Βλέψεις Ρουμανίας και ελληνικότητα Βλάχων-Αρωμούνων», *Ήπειρωτικό Ήμερολόγιο* 1986, 321-346.

ΠΡΟΣ ΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΚΗ ΠΕΔΙΑΔΑ

Καλαμπάκα, 24 Μαΐου

7.30 το βράδυ. Το χάνι της Τρύπας. Εδώ και πέντε ώρες κατεβαίνουμε μέσα σε ραγδαία βροχή, κατά μήκος της όχθης του Μαλακάσση. Το χάνι φαίνεται έρημο και χρειάστηκαν οι φωνές των αγωγιατών για να ξεπροβάλουν από μια χαμηλή πόρτα δύο κεφάλια. «Πήγαινε για ξύλα, άναψε φωτιά, οι ταξιδιώτες κρυώνουν» διέταξε ο επικεφαλής του καραβανιού. Σκαρφαλώνουμε με μια παλιόσκαλα σε ένα είδος κρυψώνα, που θα γίνει το καταφύγιό μας· καταφύγιο ελάχιστα ευχάριστο με τους κακοασβεστωμένους τοίχους και τις λεγεώνες των κοριών που μαντεύει κανείς ότι υπάρχουν στο πάτωμα και στο ταβάνι. Επιτέλους η φωτιά άναψε στο τζάκι και αρχίζουμε μεθοδικά να στεγνώνουμε τα πράγματά μας. Έπειτα περιχύνουμε εντομοκτόνο σκόνη στην ψάθα και στις προβιές, πάνω στις οποίες θα κοιμηθούμε. Δύο κονσέρβες, μισό καρβέλι ψωμί, λίγο γλυκόπισιο μακεδονικό κρασί και το δείπνο τελειώνει γρήγορα. Κάτω ακούγονται ψίθυροι. Σχολιάζεται η αναγκαστική στάθμευση σ' αυτό το άθλιο πανδοχείο της έρημης κοιλάδας. Δημιουρ-

γείται εντύπωση που θυμίζει πολύ Paul-Louis Courier²¹⁵.

4.30 το πρωί. Το ξύπνημα δεν είναι δύσκολο. Γλυκοχαράζει και το πρωινό κρύο μπαίνει από τις σχισμές των ξύλινων παραθύρων. Εξάλλου άλλα έντομα εναντίον των οποίων το πύρεθρο²¹⁶ δεν φέρει κανένα αποτέλεσμα — φοβερὰ ζούδια — αρχίζουν την επίθεση. Δεν μένει παρά να φύγουμε από αυτόν τον δυστυχημένο τόπο, του οποίου θα είμαστε, αναμφίβολα, οι τελευταίοι Ευρωπαίοι επισκέπτες. Διότι από την άλλη πλευρά της κοιλάδας εργάζονται δραστήρια, για να φτιάξουν τον δρόμο, έναν ωραίο αμαξιτό δρόμο, που θα συνδέει το τέρμα της σιδηροδρομικής γραμμής, την Καλαμπάκα, με το Μέτσοβο διαμέσου του δάσους των Ζαγοριών. Η προβιά, στην οποία κοιμήθηκα τόσο άσχημα, τοποθετήθηκε πάλι στο σαμάρι του μουλαριού μου και αναχωρούμε με μια ψιγάλα κρυερή λόγω της πρωινής δροσιάς. Η κοιλάδα αυτή την ώρα είναι έξοχη. Οι θάμνοι αναδίδουν το άρωμα του βρεγμένου χόρτου και στα κλαδιά των πλατάνων ο κούκος και το τσοπανοπούλι κατά διαστήματα κελαηδούν. Ένας από τους αγωγιάτες μας διηγείται τη λαϊκή παράδοση για το τσοπανοπούλι:

« Ήταν, μια φορά, ένας βοσκός ο οποίος αποκοιμήθηκε για τρεις μέρες και τρεις νύχτες, και όταν ξύπνησε το κοπάδι του είχε εξαφανιστεί. Μάταια το έψαχνε στα βουνά. Τότε ήρθαν οι λύκοι και του λένε: Ξέρουμε πού είναι το κοπάδι σου· υποσχέσου να μας δώσεις μερικά πρόβατα και θα σου

215. 'Ο Παύλος-Λουδοβίκος Κουριέ ντε Μερé (1773-1825) είναι Γάλλος φιλόλογος και λογοτέχνης, συγγραφέας του έργου «'Εγκώμιον τῆς 'Ελένης».

216. Πρασινοκίτρινη σκόνη με ισχυρές έντομοκτόνες ιδιότητες παραγόμενη από άνθη του φυτού πύρεθρο. 'Η παρασκευή της σταμάτησε, όταν ανακαλύφθηκαν τὰ νεώτερα συνθετικά έντομοκτόνα με τις τόσο δυσμενείς για τὸ περιβάλλον ἐπιπτώσεις.

πούμε. Ο τσοπάνος ο καημένος υποσχέθηκε. Όταν έφτασε εκεί που ήταν το κοπάδι του, η σκύλα, που φύλαγε τα πρόβατα για τρεις μέρες και τρεις νύχτες από τους λύκους, τον μάλωσε για τη φριχτή συμφωνία που έκαμε και για να τον τιμωρήσει τον εγκατέλειψε. Ήρθαν κατόπιν οι λύκοι να ζητήσουν τα συμφωνημένα. Σφύριξε ο τσοπάνος τη σκύλα του να έρθει να τον βοηθήσει να γλιτώσουν τα πρόβατα. Αλλά η σκύλα δεν επέστρεψε ποτέ. Από τότε ο τσοπάνος μεταμορφώθηκε σε πουλί και σφυρίζει ολοένα τη σκύλα του. Ακούστε, έτσι δα σφυρίζουν εδώ οι βοσκοί τα σκυλιά τους».

Ακούγοντας αυτή την ιστορία και το κελάηδημα του τσοπανοπουλιού, μου ήρθε στο νου μία άλλη, χαριτωμένο εύρημα της λαογραφίας της Ηπείρου, σχετική με το αηδόني. Το αηδόني, κάποια άνοιξη, αναζητούσε πυκνό θάμνο για να περάσει τη νύχτα του. Όταν όμως ξύπνησε, τα λουλούδια είχαν κλείσει και βρέθηκε φυλακισμένο μέσα στο θάμνο. Και από τότε το αηδόني φοβάται τους θάμνους και κελαηδεί όλες τις νύχτες για να μην πέσει στον πειρασμό.

Καθώς φτάναμε σε έναν πλατανότοπο, ακούστηκαν παιδικές φωνές. Δεν ήταν, όπως πίστευσε ο συνοδός μου, κάποιο υπαίθριο σχολείο αλλά ένα καραβάνι κτηνοτρόφων με τις οικογένειές τους και τα υπάρχοντά τους. Ανέβαιναν στα βουνά, τα παλαιά τουρκικά εδάφη, όπου έως τους τελευταίους μήνες πριν από τον απελευθερωτικό πόλεμο²¹⁷ δεν τολμούσαν να διαβούν και να ριψοκινδυνεύσουν. Το θέαμα θα ενέπνεε κάποιον ζωγράφο. Μπροστά ήταν μερικές φοράδες με τα πουλαράκια τους, κατόπιν έρχονταν ζώα σαμαρωμένα με δυσανάλογα φορτία που σχημάτιζαν πυρα-

217. Έννοει ό Πυώ τούς πρόσφατους βαλκανικούς πολέμους του 1912-1913 καί ιδίως τόν πρώτο, τόν όποιο όρθότατα χαρακτηρίζει άπελευθερωτικό.

μίδες, και στο μέσο των οικοσκευών ξεπρόβαλλε το κεφάλι ενός βρέφους, του οποίου το σώμα χανόταν δεμένο μέσα στα σκεπάσματα. Πάνω σε ένα άλλο μουλάρι, το μωρό κρατά στα χεράκια του μία γάτα ή ένα πετεινό ή και δύο κότες δεμένες από τα πόδια που μαλώνουν και σχηματίζουν ένα διπλό κινητό κράνος σαν εκείνα των Βαλκυριών²¹⁸. Γυναίκες ξυπόλυτες κουβαλούν στην πλάτη τους τη μακριά ξύλινη κούνια μέσα στην οποία κοιμάται ένα μικρό, ενώ η μάνα κλώθει τη ρόκα της περπατώντας. Οι άνδρες βγάζουν κραυγές «σου! σου! σου!», για να προχωρούν τα ζώα. Μεγάλα σκυλιά ψαρόμαλλα με γερά σαγόνια τρέχουν άκρη άκρη κατά μήκος της πομπής και σταματούν στο χείλος των χειμάρρων από φόβο μήπως βρέξουν τα πόδια τους.

Καθώς κατεβαίνει κανείς προς τη μεγάλη Θεσσαλική πεδιάδα, αισθάνεται ότι πλησιάζει προς τον πολιτισμό. Τα σιτοχώραφα ολοένα γίνονται περισσότερα, τα κοπάδια αφθονούν. Πλάι στο δρόμο, σαν μικρές φωλιές σκαλισμένες σε ποταμίσιες πέτρες, αφιερώνονται εικονοστάσια, των οποίων οι νοτισμένες εικόνες περιμένουν το σημείο του σταυρού από τον οδοιπόρο και την ελεημοσύνη στον κερματοδέκτη, που τελεί υπό την κοινή προστασία των παραστικτών. Στο χάνι της «Ωραίας Πηγής» ο χανιτζής ετοιμάζει κιόλας μεγάλα ποτήρια για το δροσερό νερό του, μικρά για τη ρακή και φλιτζανάκια για τον καφέ. Η βροχή σταμάτησε. Στη δεύτερη οροσειρά της Πίνδου, οι ολόλευκες μακρουλές τουλούπες της πρωινής ομίχλης διαλύονται αποκαλύπτοντας κατά διαστήματα τις βουνοκορφές, τις οποίες κάλυψε το χιόνι κατά τη διάρκεια της νύχτας.

218. Οι Βαλκύρες ή Βαλκυρίες είναι μυθολογικές πολεμικές θεότητες των Σκανδιναβών.

ΤΑ ΜΕΤΕΩΡΑ

Δύο ώρες πριν φτάσει κανείς στην Καλαμπάκα, αντικρίζει τους βράχους των Μετεώρων με τις μυτερές κορυφές, όπως τα Dreizinnen φαίνονται από τη Μισουρίνα. Είναι οι φρουροί της πεδιάδας στα όρια της βουνίσιας κοιλάδας. Υπάρχει κάτι υπέροχο στην αποκάλυψη των Μετεώρων, ένα από τα πιο αξιοπερίεργα και περίφημα μέρη του κόσμου. Αλλά μήπως δεν είναι άραγε δικαίωμα των νεότερων γενεών να αποκαλύπτουν ξανά και ακούραστα όλα όσα οι προηγούμενοι εξύμνησαν; Ως αποτέλεσμα ποιου προϊστορικού κατακλυσμού ένας ακράτητος χείμαρρος ξέπλυνε όλο το χώμα του ορεινού τούτου συγκροτήματος αφήνοντας γυμνό τον βραχώδη σκελετό του; Τώρα δεν υπάρχουν παρά κάθετες, απόκρημνες, διαβρωμένες από το χρόνο πλευρές, όπου κουρνιαίζουν χαλιακούδες και καρακάξες. Μάλιστα στην κορυφή των απρόσιτων φυσικών πύργων η ανθρώπινη θέληση έστησε εγκαταστάσεις ανθρώπινες. Αν στη θέση των ταπεινών μοναστηριών υπήρχαν φεουδαρχικά κάστρα, αυτά θα δικαιολογούσαν τις γραφικές εμπνεύσεις του Βίκτωρος Ουγκώ και μερικές από τις εκκωφαντικές συνθέσεις του Γουσταύου Ντορέ.

Δύο χωριά βρίσκουν απαντοχή στους πρόποδες τους: το Καστράκι και η Καλαμπάκα. Πάνω από το πρώτο αγρυπνεί

ένας γίγαντας, ο οποίος από μακριά θυμίζει τον έναν από τους δίδυμους κολοσσούς του Μέμνονα. Ξαναβλέπουμε, αλλά είκοσι φορές πιο μεγάλα, τα γόνατα της θεότητας της αρχαίας Αιγύπτου, η οποία κάθεται στην πεδιάδα του Νείλου επιδιώκοντας να επιβάλει τον απόλυτο σεβασμό κατά τις προσκυνήσεις των τάφων των Φαραώ.

Τα σπίτια της Καλαμπάκας μοιάζουν σφηνωμένα σε βράχους αποκολλημένους — σαν τα κοχύλια στους υφάλους του ωκεανού. Χρειάζεται κανείς πόδια αλпинιστή για ν' ανέβει στην παλαιά βασιλική του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Παλαιολόγου, κι έπειτα στο στένωμα, που καταλήγει στην είσοδο στο μοναστήρι των Μετεώρων. «Είσοδος» είναι ίσως υπερβολική λέξη, δεδομένου ότι χρειάζεται επιπλέον, για να φτάσεις εκεί, να υποστείς την ταλαιπωρία της σκάλας ή του δίχτυου. Οι σκάλες, στο μεγαλύτερο μέρος τους κάθετες, απαιτούν άνθρωπο που δεν πάσχει από ίλιγγο, πιστεύει απόλυτα στη στερεότητά τους και έχει χέρι ναυτικού. Το δίχτυ προϋποθέτει απλή εμπιστοσύνη στο σκοινί που το ανυψώνει.

Στις φωνές του ντόπιου συνοδού μας οι μοναχοί της μονής της Αγίας Τριάδας τελικά απάντησαν και από τον ξύλινο πρόβολο, που έγερνε προς τα μέσα, είδα σε λίγο να κατεβαίνει — στερεωμένο σε ένα μεγάλο αγκίστρι στην άκρη χοντρού σκοινιού — ένα μεγάλο δίχτυ σαν εκείνα που χρησιμοποιούν οι νοικοκυρές στην αγορά. Το δίχτυ άνοιξε καταγής, με δέχθηκε στο εσωτερικό του καθιστό σαν ράφτη, ενώθηκαν οι περιφερειακοί κρίκοι πάνω από το κεφάλι μου και αφού περάστηκαν στο αγκίστρι, άρχισα να ανεβαίνω. Είναι προτιμότερο τα πρώτα λεπτά να κλείσει κανείς τα μάτια γιατί το δίχτυ κινείται σαν σβούρα και το αίσθημα που προκαλεί αυτή η κίνηση είναι εξαιρετικά δυσάρεστο. Αργότερα είναι καλύτερο να έχεις ανοιχτά τα μάτια γιατί η ταλάντευση του αερόστατου αυτού το φέρνει μερικές φορές σε απότομη επαφή με τη βραχώδη πλευρά. Η τύχη θέλησε

να φτάσω με τη ράχη στην κορυφή. Ένωσα χέρια να αρπάξουν το δίχτυ και να το τραβούν προς το εσωτερικό· δόθηκε μια διαταγή· το σκοινί χαλάρωσε και βρέθηκα στο έδαφος. Πέντε γενειοφόροι καλόγεροι μου εύχονταν το καλωσόρισες. Ένα δυνατό βαρούλκο είχε εξασφαλίσει το ανέβασμά μου.

Είχα την εντύπωση, φτάνοντας στην Αγία Τριάδα, ότι επισκεπτόμουν λίγους Συμεώνες στυλίτες, οι οποίοι είχαν ορκιστεί με την είσοδό τους στο μοναστήρι να μην κατέβουν ποτέ πια στις αδυναμίες των ανθρώπων. Η ψευδαίσθησή μου διαλύθηκε με τις πρώτες ερωτήσεις. Οι μοναχοί της Αγίας Τριάδας, όπως και εκείνοι του Βαρλαάμ και του Αγίου Στεφάνου, κατεβαίνουν συχνά στην Καλαμπάκα. Η μόνη πίστη, την οποία θεώρησαν μερικοί από αυτούς ότι έπρεπε να επιδείξουν για το θρησκευτικό τους καταφύγιο, ήταν να ορίσουν ότι επιθυμούσαν να ταφούν στο ίδιο αυτό μέρος· μου έδειξαν μέσα σε μια ευρεία ρωγμή του βράχου, πνιγμένη στα ψηλά χόρτα του βουνού, κομμάτια ξύλου τα οποία υποδήλωναν την τελευταία τους κατοικία. Δεν βρήκα στους μοναχούς, που με δέχθηκαν, την ποιητική έκφραση η οποία θα ανταποκρινόταν στη θαυμάσια τοποθεσία της μονής. Ο κατώτερος άλλωστε ορθόδοξος κλήρος προέρχεται από χαμηλά κοινωνικά στρώματα, ώστε το αντίθετο θα έπρεπε να με εκπλήσσει. Πρόκειται για παλιούς υπηρέτες, παλιούς χωροφύλακες, συνεπαρμένους μια ωραία πρωία από την κλίση της περισυλλογής. Πόσο είχα επιθυμήσει να βρω εδώ έναν μικρό όμιλο διανοουμένων, μετανοημένων, που δεν είχαν παρά τη διάθεση της αδελφικής τους μοναξιάς, και οι οποίοι θα κάθονταν, την ώρα της δύσης, στην άκρη που δεσπόζει πάνω από την κοιλάδα, για να δουν άλλη μια μέρα να σβήνει πάνω στη γη!

Μήπως θα ήταν προτιμότερο για τα μοναστήρια των Μετεώρων και για πολλά άλλα πράγματα του κόσμου τούτου να αρκείται κανείς να τα παρατηρεί από τα χαμηλά;

ΤΟ ΣΤΕΝΟ ΤΗΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

Αθήνα, 28 Μαΐου

Φτάνοντας στην Αθήνα βρήκα επιτέλους γαλλικές εφημερίδες. Η ανάγνωσή τους, που μου είχε λείψει για ένα τριήμερο, με αναγκάζει να επανέλθω σε μερικά σημεία, τα οποία είχα εκθέσει συνοπτικά στα τηλεγραφήματα και γράμματά μου, κρίνοντάς τα ολοφάνερα, ώστε να μην αφήνουν περιθώρια για σοβαρές συζητήσεις.

Στο «Χρόνο» της 18ης Μαΐου, ο ανταποκριτής μας στη Ρώμη παίρνοντας συνέντευξη από μία πολιτική προσωπικότητα της Ιταλίας, την πλέον αρμόδια να μας πληροφορήσει για τις απόψεις των επίσημων ιταλικών κύκλων στο θέμα του στενού της Κέρκυρας, δημοσιεύει σαν απάντησή της το εξής: «Το στενό, που βρίσκεται μεταξύ του νησιού και της ηπειρωτικής παραλίας, αποτελεί τον καλύτερο όρμο-καταφύγιο στη Μεσόγειο». Η τύχη, λοιπόν, μου επέτρεψε να διαπιστώσω την 7η τρέχοντος Μαΐου, κατά την οποία ξέσπασε τρικυμία στο Ιόνιο πέλαγος, ότι όχι μόνο κανένα πλοίο δεν ήταν δυνατόν να αναχωρήσει από την Κέρκυρα και να αποτολμήσει τη διέλευση του βόρειου πορθμού, αλλά και μέσα στο ίδιο το λιμάνι — δηλαδή στο ασφαλέστερο μέρος του θαυμάσιου τούτου όρμου καταφυγίου — τα ανιχνευτικά του

αγγλικού καταδρομικού Medea δεν μπόρεσαν ούτε να βγουν όσα ήταν προσαρμοσμένα να επιστρέψουν στο καταδρομικό τους. Αυτά για την ασφάλεια²¹⁹.

Όσον αφορά τον βόρειο ακριβώς πορθμό, τον οποίο πέρασα και ξαναπέρασα, δεν υπάρχει ούτε ένας ναυτικός που να μη γνωρίζει ότι είναι φραγμένος σε απόσταση ενός χιλιόμετρου από την ακτή της Κέρκυρας από υφάλους, πάνω στους οποίους υπάρχει ένας φάρος, και ότι το πέρασμα ανάμεσα στους υφάλους και το νησί δεν είναι δυνατό παρά μόνο σε σκάφη μικρού κυβισμού. Τα μεγάλα πλοία, όπως εκείνα του Αυστριακού Λόυδ, αναγκάζονται να παραπλεύσουν την ηπειρωτική ακτή. Αυτή η γεωγραφική διαμόρφωση έχει αποτέλεσμα ότι δεν είναι καθόλου αναγκαίο — τόσο στενό και επικίνδυνο είναι το πέρασμα— να κατέχει κανείς την ακτή της Ηπείρου και να κατασκευάσει εκεί οχυρωματικά έργα, για να γίνει κύριος του πορθμού. Μερικές τορπίλες στο στενό πέρασμα αρκούν για να αποκλείσουν την είσοδο και έξοδο.

Επομένως, ο ισχυρισμός του Ιταλού πολιτικού δει ευσταθεί. Μόνον ως πρόσχημα είναι νοητός. Προδίδει ιταλικό σχέδιο κατασκευής οχυρωματικών έργων για λογαριασμό του βασιλείου της Αλβανίας στην ηπειρωτική ακτή, την οποία διεκδικεί στο όνομά του. Δεν μπορεί να φανταστεί κανείς ότι η Αλβανία, ηγεμονία γεννημένη από τη θέληση των έξι Δυνάμεων και έχοντας την κοινή προστασία τους, θα έπαιρνε μία απόφαση η οποία ως μόνο σκοπό θα είχε να εξυπηρετήσει στρατηγικά τα στρατεύματα μίας από τις

219. 'Η δήλωση του 'Ιταλού πολιτικού αναιρείται από τον Πυώ με χειροπιαστά επιχειρήματα, που αποκαλύπτουν τις άπώτερες σκοπιμότητες της Ιταλικής πολιτικής. 'Αργότερα με το ψευδώνυμο Pierre Lasturel σέ ειδικό βιβλίο παραθέτει αδιάσειστα τεκμήρια.

προστάτιδες Δυνάμεις εναντίον των άλλων. Η λογική, λοιπόν, απαιτεί να μείνει η ηπειρωτική ακτή στο ύψος του πορθμού βορείως της Κέρκυρας σε όποια κατάσταση βρίσκεται σήμερα. Διότι εάν περιληφθεί στην Αλβανία, δεν θα γίνουν δεκτές οχυρώσεις, οι οποίες κατάδηλα θα αποβαίνουν εις βάρος ορισμένων μεγάλων δυνάμεων. Εξάλλου, εάν γίνει ελληνική, η Ελλάδα έχει εκ των προτέρων δεσμευτεί να ουδετεροποιήσει ολόκληρη τη ζώνη.

Διευρύνοντας περισσότερο το συλλογισμό, συνάγουμε ότι το συμφέρον της ναυτικής ασφάλειας της Ιταλίας είναι μάλλον η αποδοχή της διπλής ελληνικής προτάσεως: 1) ουδετεροποίηση της παράκτιας ζώνης και του στενού της Κέρκυρας· 2) διεθνής έλεγχος επί της ουδετεροποίησης, παρά η απλή εδαφική επέκταση της Αλβανίας προς Νότο. Διότι αυτή η επέκταση δεν μπορεί να δικαιολογήσει ένα αμυντικό σύστημα οχυρωματικών έργων το οποίο θα χρησιμοποιηθεί όχι για τη διασφάλιση της γενικής ειρήνης και ισορροπίας αλλά προς ικανοποίηση των βλέψεων μερικών Δυνάμεων εναντίον άλλων.

Όταν, άλλωστε, οι διεθνείς συμβάσεις αποστρατιωτικοποίησαν την Κέρκυρα και απαγόρευσαν την κατασκευή σε αυτήν οποιουδήποτε στρατιωτικού έργου, θα ήταν αδύνατο να εγκαταλείπεται το νησί στην απειλή των αλβανικών κανονιών. Επομένως, η ακτή αυτή — από στρατιωτική άποψη — δεν μπορεί παρά να παραμείνει στο υφιστάμενο status quo. Είτε ελληνική, πολιτικά, είναι η ακτή είτε αλβανική, εξίσου εύκολη φαίνεται η τοποθέτηση τορπιλών στη βόρεια δίοδο από πολεμικά πλοία. Επίσης μπορούν κάποιои ελεύθεροι σκοπευτές, ενεδρεύοντας στους θάμνους της απόκρημνης ακτής, να εμποδίσουν τη διέλευση των θωρηκτών και των τορπιλοβόλων οποιουδήποτε κράτους. Η ουδετεροποίηση και ο διεθνής έλεγχος της τηρήσεώς της (όπως η περίπτωση της ναυσιπλοΐας στο Δούναβη) προσφέρει στην

Ιταλία περισσότερες εγγυήσεις από όσες το απλό όνομα «Αλβανία» γραμμένο στο χάρτη.

Επιπλέον, όπως προανέφερα, το στενό της Κέρκυρας είναι το λιγότερο ασφαλές καταφύγιο που θα μπορούσε να προτιμήσει ένας στόλος. Απόδειξη τρανή είναι το εξής: Όταν το 1863 η Αγγλία παραχώρησε την Κέρκυρα στην Ελλάδα, θα πρέπει να δεχθούμε ότι το αγγλικό ναυαρχείο, το οποίο χαίρει κάποιας φήμης, θα είχε διατυπώσει τη διαφωνία του για τη δωρεά αυτή, εάν πίστευε ότι το στενό παρουσιάζει κάποιο στρατηγικό ενδιαφέρον!

Το ιταλικό υπόμνημα, το οποίο αφορούσε τη στρατηγική σπουδαιότητα του στενού της Κέρκυρας, έφτανε να επικαλείται τη βασίλισσα της Ιλλυρίας Τεύτα²²⁰, η οποία το 230 π.Χ. χρησιμοποίησε την Κέρκυρα²²¹ ως βάση των πολεμικών επιχειρήσεών της. Πρέπει κανείς να στερείται επιχειρημάτων για να γυρίζει στις αρχαίες τριήρεις και επίσης στα πλοία με τρεις κανονιοστοιχίες της εποχής του Ναπολέοντα Βοναπάρτη. Η ταχύτητα των ντρέδνωτ και των τορπιλοβόλων έχει οπωσδήποτε επιφέρει κάποιες αλλαγές στη ναυτική στρατηγική. Και όταν παρατηρήσει κανείς το χάρτη του Ιονίου πελάγους, τον οποίο ο συνομιλητής του ανταποκριτή μας στη Ρώμη του επέδειξε, βλέπει ότι όρμοι σαν του Αργοστολίου (Κεφαλληνίας) και του Αστακού (Ακαρνανίας), τους οποίους συχνότατα επισκέπτεται η βρετανική μοίρα της Μεσογείου, ενώ αντίθετα δεν εκτελεί ποτέ κινήσεις στο στενό της Κέρκυρας, απέχουν λίγες μόνο ώρες από τον πορθμό του Οτράντο.

Οι Έλληνες πολιτικοί δεν μπορούν να ξεχάσουν ότι η Ιταλία ανακίνησε το ζήτημα του στενού της Κέρκυρας, του

220. 'Αχ. Γ. Λαζάρου, *Η Αρωμαουνική...*, 71 κ.έ.

221. *Αύτ.*, 73 και *ιδίως* σημ. 35 και 36.

οποίου τη σπουδαιότητα δεν ανακάλυψε ξαφνικά, αν η σχετική απόδειξη ανάγεται στη βασίλισσα Τεύτα της Ιλλυρίας, παρά αφού τους δήλωσε ότι μόνον ο όρμος και η πόλη της Αυλώνας την ενδιέφεραν.

Δεν μπορούν επίσης να αποβάλουν τη σκέψη ότι παρ' όλες τις αντίθετες διαβεβαιώσεις και διαμαρτυρίες για ανυπαρξία εδαφικού ενδιαφέροντος, το ζήτημα του στενού της Κέρκυρας δεν επινοήθηκε παρά σαν ένα υπέρτατο μέσο, παραλλαγμένο στα πλαίσια μεγάλων ναυτικών προβλημάτων, για την επαύξηση της ηγεμονίας της Αλβανίας, η οποία κατακτώντας ένα *res nullius*, πράγμα αδέσποτο, ήταν δυνατόν μία μέρα, τουλάχιστον το νότιο μέρος, να γίνει *res italica*, κτήμα ιταλικό.

Διερωτώνται πώς, εάν η Ιταλία ενδιαφέρεται πραγματικά για την ευτυχία των κατοίκων της Ηπείρου, αρνείται να τους αφήσει ελεύθερους να επιλέξουν την εθνικότητά τους, επιδιώκοντας να τους επιβάλει ένα ομοσπονδιακό σύστημα κατά το ελβετικό πρότυπο. Η Ελβετία έχει τη δυνατότητα να καταστήσει βιώσιμη την Ομοσπονδία της χάρη στην ενότητα της σκέψης και τη φρόνηση των εκάστοτε κυβερνήσεών της. Ποιο ομοσπονδιακό κυβερνητικό συμβούλιο στην Αλβανία, της οποίας το κύριο χαρακτηριστικό υπήρξε πάντοτε η ανταρσία προς τις αρχές, και στην οποία θα συμπεριληφθούν φυλές εχθρικές μεταξύ τους μέχρι θανάτου, θα μπορέσει να εξασφαλίσει μια επίπλαστη έστω κυβερνητική εξουσία; Είναι σαν να επιδιώκεται το αδύνατο, δοθέντος μάλιστα ότι ο ελληνικός πληθυσμός της Ηπείρου υποδέχθηκε τον ελληνικό στρατό — στις τάξεις του οποίου υπηρετούν πολλά παιδιά της Ηπείρου — ως απελευθερωτή και σε όλες τις εκδηλώσεις, για τις οποίες καταθέτω την προσωπική μου μαρτυρία, επαναλαμβανόταν δυνατά: «Ζήτηω ο βασιλεύς μας Κωνσταντίνος! Ένωσις ή Θάνατος!» Και αρκεί μια επιτόπια επίσκεψη στην Ήπειρο για να γίνει

γνωστό ότι οι άνθρωποι εννοούσαν εκείνα που έλεγαν.

Επισκέφθηκα όλο αυτό το χώρο, τον οποίο οι ονειροπαρμένοι Ιταλοί ιμπεριαλιστές θέλουν να διαχωρίσουν από την Ελλάδα. Την Ελλάδα, με την οποία τα πάντα τον συνδέουν: Γλώσσα²²², παραδόσεις, θρησκεία, πολιτισμός και ακόμα ένα προαιώνιο πατριωτικό μαρτύριο. Τώρα που πρέπει να επιστρέψω στη Γαλλία, αφού άκουσα την εξιστόρηση τόσο πόνου, είδα με τα μάτια μου την αξιοθαύμαστη δύναμη ενός πατριωτισμού που τίποτε δεν μπόρεσε να τον ξεριζώσει, καταλαβαίνω τον γιο, που το πρωί της πτώσης του Μπιζανίου, τη στιγμή κατά την οποία οι πρώτοι εύζωνοι έκαναν την εμφάνισή τους στον Άγιο Ιωάννη, έτρεξε στο νεκροταφείο και άδειασε το περίστροφο πάνω απ' τον τάφο του πατέρα του, του πατέρα, ο οποίος του είχε εμπυσήσει την ελπίδα της απελευθέρωσης και που ο ίδιος δεν πρόλαβε να δει, και φώναζε: «Πατέρα! Πατέρα! Ήρθαν οι Έλληνες!».

222. Πβ. Δημ. Β. Οικονομίδου, «'Από την βορειοηπειρωτική λαογραφία», *Έπετηρίς Κέντρου Έρευνής Έλληνικής Λαογραφίας* 25 (1977/8) 102: «'Ο Έλληνισμός τής χώρας ταύτης (τής Βορείου Ήπειρου) ένισχυθείς κατά την βυζαντινήν περίοδον κατώρθωσεν νά συγκρατηθῆ και νά αντίδράσῃ κατά τῶν ἐπιδρομῶν, διατηρήσας ἐκτός τῆς ἔθνικῆς συνειδήσεως και αὐτήν τήν γλῶσσαν, ἥτις ἐνταῦθα ἐξείλιχθη θαυμασίως, ἐκφράσασα τόσον καλλιτεχνικῶς τήν πίστιν, τοὺς πόθους και τὰ βάσανα τοῦ βορειοηπειρωτικοῦ λαοῦ, εἰς τὰ δημοτικά του τραγούδια, τὰ παραμύθια, τὰς παροιμίας, τὰ αἰνίγματα, τὰ ποικίλα ἔθιμα και τήν τέχνην αὐτοῦ...».

ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ

Παρίσι, 6 Δεκεμβρίου

Αφ' ότου γράφτηκαν οι γραμμές αυτές, η απεχθής ισχυρογνωμοσύνη της ιμπεριαλιστικής Ιταλίας και η εγωιστική απάθεια, ευνόγητη άλλωστε, των Μεγάλων Δυνάμεων προετοίμασαν το πιο σκοτεινό μέλλον για τους πληθυσμούς της Ηπείρου. Ο κ. Σαν Τζουλιάνο απείλησε δύο φορές την Ελλάδα με πόλεμο εάν επέμενε στη διεκδίκηση της ηπειρωτικής παραλίας και η Ελλάδα αναγκάστηκε να υποχωρήσει, πράγμα που σημαίνει ότι οι δυστυχείς κάτοικοι της Νιβίτσας, του Αγίου Βασιλείου, του Πικερνιού, του Λουκόβου και της Χειμάρρας θα ξαναρχίσουν τη ζωή του τρόμου και της φρίκης κάτω από τον αλβανικό ζυγό. Η συνδιάσκεψη των πρεσβευτών στο Λονδίνο, με τη συνεχή πίεση της Ιταλίας, με το μέρος της οποίας συντάχθηκε και η Αυστρία, τον Αύγουστο, αποφάσισε να χωρίσει την Ήπειρο στα δύο με μια διαχωριστική γραμμή. Η γραμμή την οποία χάραξαν οι πρεσβευτές με ανευθυνότητα πάνω στο χάρτη, χωρίς να παρατηρήσουν κατά πάσα πιθανότητα ούτε τις ιδιομορφίες του εδάφους, άρχιζε από το ακρωτήριο Στύλος και έφτανε στην Κορυτσά, παραχωρώντας κατ' αυτόν τον τρόπο στην

Αλβανία τους Αγίους Σαράντα, το Δέλβινο, το Αργυρόκαστρο, το Λεσκοβίκι, την Πρεμετή, την Κολώνια και την Κορυτσά ακόμα, δηλαδή στην πραγματικότητα όλες εκείνες τις πόλεις, κωμοπόλεις και χωριά που είχε επισκεφθεί και των οποίων ο ελληνικός πατριωτισμός με είχε βαθύτατα συγκινήσει. Το πολύ πολύ θα άφηναν στην Ελλάδα την Κόνιτσα, αλλά κατά τέτοιο τρόπο απομονωμένη στην κοιλάδα της χωρίς διέξοδο, ώστε ο οικονομικός μαρασμός της πόλης να είναι αναμφίβολος και η αλβανική απειλή συνεχώς παρούσα. Για να καλύψουν το έγκλημα της απόφασης αυτής έστειλαν για τη χάραξη των νέων συνόρων μια επιτροπή. Αλλά σ' αυτήν συμμετείχε ο Αυστριακός πρόξενος στα Ιωάννινα κ. Μπιλίνσκι²²³, εκείνος που φωτογραφήθηκε με τη γυναίκα του και τον υποπρόξενό του μπροστά στην αγχόνη όπου οι Τούρκοι κρέμαγαν τους Έλληνες. Η Ιταλία εκπροσωπήθηκε από τον πρόξενό της στα Ιωάννινα κ. Λαμπία, αποδεδειγμένο ελληνόφοβο, με δεύτερο εκπρόσωπο το λοχαγό Καστάλντι, του οποίου η μεροληψία δεν ήταν λιγότερο εμφανής. Με τέτοιους συναδέλφους, οι εκπρόσωποι των άλλων Δυνάμεων αντιμετώπισαν πολύ γρήγορα την αδυναμία να ολοκληρώσουν ένα έργο, το οποίο θα είχε έστω και μία επίφαση χρησιμότητας. Χρειάστηκαν είκοσι δύο ημέρες για να επισκεφθούν έξι χωριά, όπου αρκέστηκαν να εξετάσουν το γλωσσικό ιδίωμα των γιαιγάδων των κατοίκων. Πρόκειται για δόλια βάση²²⁴ έρευνας, την οποία η Ιταλία

223. Πόσο δικαιολογημένα ό Πυώ καταδικάζει επανειλημμένα τόν Μπιλίνσκι. Βλ. απόψεις και άλλων ξένων δημοσιογράφων 'Ηλ. Β. Κώνστα, *Τό Βορειοηπειρωτικόν Ζήτημα*, 'Αθήναι, 1951, 12 κ.έ.

224. Τη δολιότητα τής βάσεως αὐτῆς εἶχε ἐπισημάνει ἐνωρίτερα ὁ Λ.Π. Νικολαΐδης, *Διάλεξις περὶ τῆς συγχρόνου γενέσεως καὶ ἐξελιξέως τοῦ Βουλγαρισμοῦ ἐν Μακεδονίᾳ μετὰ παρατηρήσεων γλωσσικῶν, στατιστικῶν καὶ ἐθνολογικῶν...*, 'Ἐν Λευκωσίᾳ (Κύπρου) 1908, 21-22: «ή

και η Αυστρία πέτυχαν να υιοθετηθεί από τη συνδιάσκεψη του Λονδίνου ως η καταλληλότερη να δώσει σοβαρά δείγματα σχετικά με τον ελληνικό ή αλβανικό χαρακτήρα των χωριών της επίμαχης ζώνης! Οι δύο ενδιαφερόμενες δυνάμεις πέτυχαν ακόμα να τερματιστούν οι εργασίες της διεθνούς επιτροπής την 30ή Νοεμβρίου, και την 31η Δεκεμβρίου ο ελληνικός στρατός να εκκενώσει τα εδάφη που παραχωρήθηκαν στην Αλβανία. Δεν μπήκαν στον κόπο ούτε η Ιταλία ούτε η Αυστρία να ενδιαφερθούν για την προστασία — την επαύριο της εκκενώσεως — των πληθυσμών που αυθαίρετα περιελήφθησαν στο αμφίβολο αλβανικό βασίλειο, ένα κράτος χωρίς αρχές, χωρίς τάξη, χωρίς χωροφυλακή. Ας μην υπάρχουν πια Έλληνες: Αυτή υπήρξε η διέπουσα σκέ-

γλώσσα πόρρω απέχει σήμερα του να χρησιμεύει ως αλάθητον και ασφαλές εθνολογικόν γνώρισμα ενός λαού και να χρησιμοποιείται ως σοβαρά και ακλόνητος βάσις εθνολογικών αξιώσεων, διότι, εν η περιπτώσει αποδεχθώμεν ότι λαός τις τήν εθνικὴν αὐτοῦ χροιάν λαμβάνει ἐκ τῆς γλώσσης, ἢν λαλεῖ, τότε κατ' ἀνάγκην θέλομεν περιπέσει εἰς λίαν ἀλλόκοτα, ἵνα μὴ εἶπω καὶ ἀλλόφρονα συμπεράσματα· οὕτω, δῆλον ὅτι, τοὺς πολυπληθεῖς τουρκογλώσσους, ἐν πρώτοις, Μικρασιάτας ἀδελφοὺς ἡμῶν δεόν να θεωρῶμεν ὡς τούρκους τὴν ἐθνικότητα, τοὺς ἑλληνογλώσσους ἑβραίους τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἡπείρου ὡς Ἑλληνας τὴν ἐθνικότητα, τοὺς δὲ ἰσπανογλώσσους, τῆς Τουρκίας, τοὺς ρωσογλώσσους, τοὺς γαλλογλώσσους, τοὺς γερμανογλώσσους κτλ. ὡς Ἰσπανοὺς, Ρώσους, Γάλλους, Γερμανοὺς κτλ. τὴν ἐθνικότητα, πρὸς δὲ τοὺς ἐπίσης πολυπληθεῖς τουρκογλώσσους Ἀρμενίους ὡς τούρκους τὴν ἐθνικότητα καὶ οὕτω καθεξῆς». Ἐπικαλεῖται δὲ καὶ σύγχρονη σχεδὸν γνώμη τοῦ Paillarès, πού εἶχε διατυπώσει σὲ διάλεξή του στὸ Παρίσι, ὀργανωμένη ἀπὸ τὸν «Σύνδεσμο πρὸς ἄμυναν τῶν Ἑλληνικῶν Δικαιῶν». Ὁ Γάλλος ἱστορικός καὶ δημοσιογράφος M. Paillarès εἶναι κατηγορηματικός: «Ἡ γλώσσα δὲν εἶνε τὸ ἀλάθητον κριτήριον τῆς ἐθνικότητος λαοῦ τινος». Καὶ προσθέτει: «Τὸ μόνον ἀλάθητον, ἀσφαλές καὶ ἀναμφισβήτητον δεῖγμα τῆς ἐθνικότητος εἶνε ἡ θέλησις αὐτοῦ τοῦ ἀτόμου». Τῇ θέλησῃ τῶν Βορειοηπειρωτῶν διαπιστώνουν ὅλοι οἱ ἐπισκέπτες.

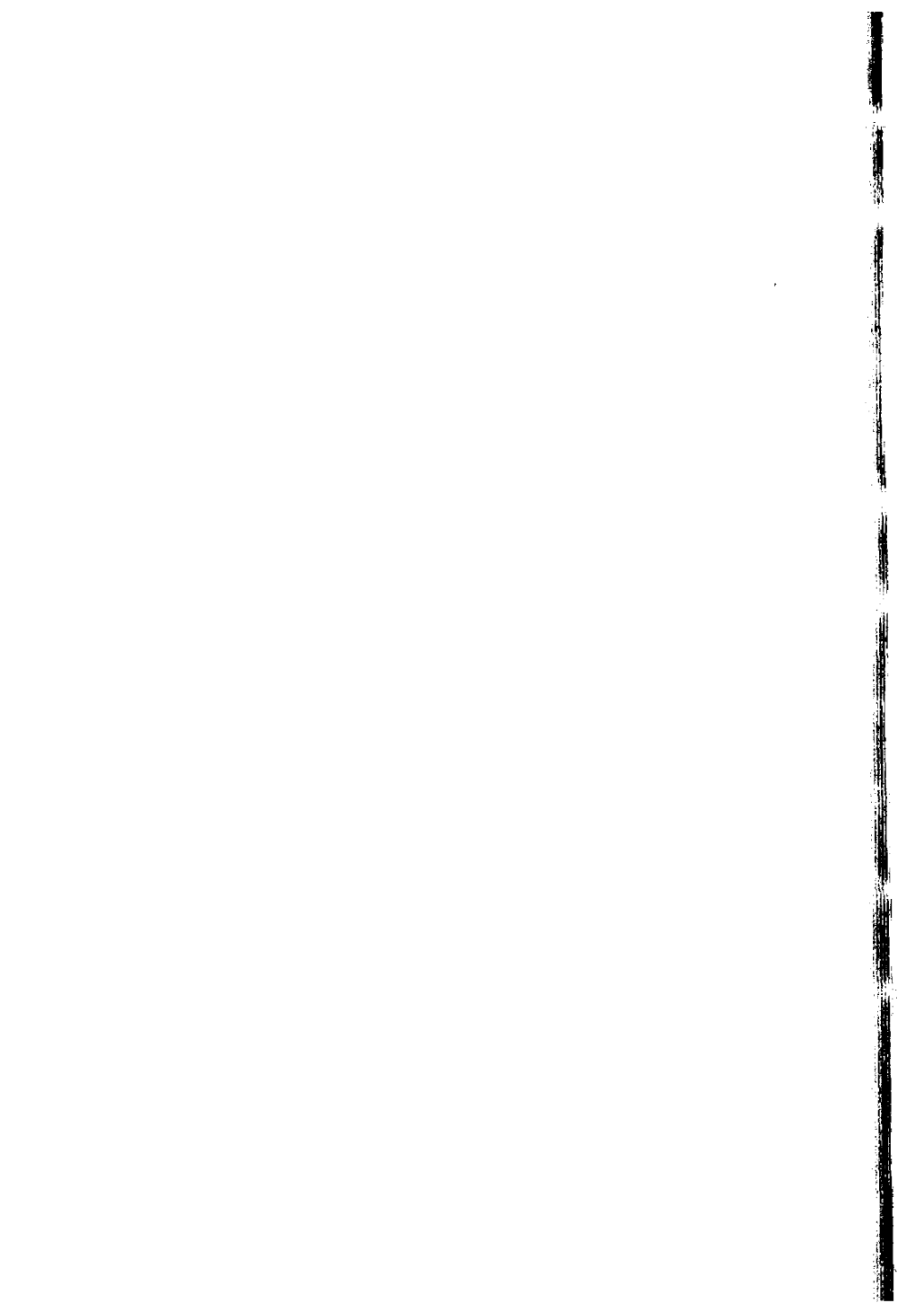
ψη των ηγετών των μεγάλων πολιτισμένων εθνών, τα οποία έχουν πρωτεύουσες τη Ρώμη και τη Βιέννη.

Εγκαταλελειμμένοι από την επίσημη Ελλάδα, η οποία δεν ήταν φυσικά σε θέση — την επομένη δύο εξαντλητικών πολέμων — να αντιπαραταχθεί σε μία μεγάλη δύναμη, όπως η Ιταλία, οι Ηπειρώτες αποφάσισαν να υπερασπίσουν μόνοι τους την ελευθερία τους. Τριάντα χιλιάδες άνδρες και γυναίκες κατατάχθηκαν σε στρατιωτικούς σχηματισμούς, γνωστούς με το όνομα «Ιεροί Λόχοι». Εδώ και μήνες γυμνάζονται και συμπληρώνουν τις προμήθειες σε τροφές και πολεμοφόδια. Ένας πλούσιος Ηπειρώτης από την Αμερική δώρισε στους συμπατριώτες του μία πυροβολοστοιχία με τέσσερα κανόνια Κρεζώ, τα οποία χειρίζονται επιτήδευοι πυροβολητές Ηπειρώτες που πολέμησαν στους Βαλκανικούς πολέμους στις τάξεις του ελληνικού στρατού. Ηπειρώτες αξιωματικοί του ελληνικού στρατού παραιτήθηκαν και ήρθαν να αναλάβουν τη διοίκηση των σωμάτων των εθελοντών. Τα πάντα είναι έτοιμα και όλοι περιμένουν. Ο κ. Σαν Τζουλιάνο και ο κ. Τζιολίττι θα έχουν άραγε το θάρρος να ζητήσουν από το βασιλιά Βίκτωρα-Εμμανουήλ την αποστολή των bersaglieri²²⁵ και ενός μεγάλου εκστρατευτικού σώματος για να δαμάσουν τους Ηπειρώτες και να παραδώσουν στον πρίγκιπα του Βηδ²²⁶ τους ανυπότακτους υπηκόους του; Τούτο

225. Οι βερσαλ(λ)ιέροι (λέξ. ιταλ., bersagliere=σκοπευτής) είναι στρατιώτες του ιταλικού στρατού ελαφρά όπλισμένοι. Συγκροτήθηκαν σε σώμα και ονομάστηκαν έτσι τὸ 1836.

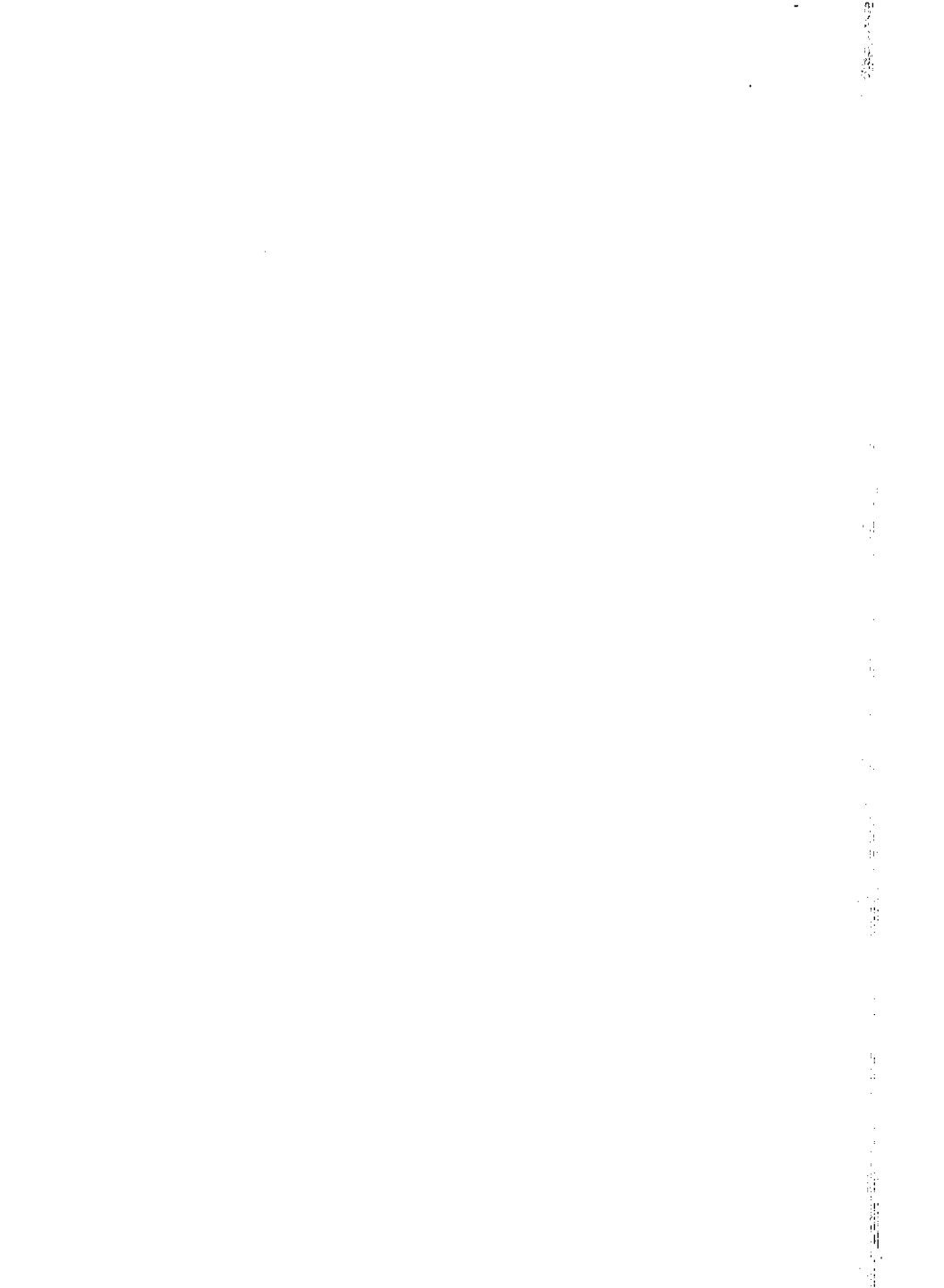
226. Μὲ πρόσχημα τὴν τιθάσευση τῶν Βορειοηπειρωτῶν οἱ ἡγέτες τῆς Ἰταλίας μελετοῦν στρατιωτικὴ ἐπέμβαση με ἐπίλεκτα στρατεύματα. Ἐσπευδαν νὰ προλάβουν τὴν ἐφαρμογὴ τῶν σχετικῶν ἀποφάσεων τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, πὺ ἀρχικὰ ἀνέθεσαν σὲ σουηδικὰ καὶ τελικὰ σὲ ὀλλανδικὰ στρατιωτικὰ καὶ ἀστυνομικὰ ἐπιτελεῖα τὴν ὑποστήριξη τοῦ Βηδ.

φαίνεται αμφίβολο, δεδομένου ότι ο πόλεμος της Τριπολίτιδας δεν έχει ευνοήσει στην Ιταλία την αποδοχή από τον ιταλικό λαό φονικών αποστολών. Αντίθετα η υπουργική κατάσταση του κ. Τζιολίττι κάθε άλλο παρά χρειάζεται μία επικίνδυνη περιπέτεια. Η Αλβανία, χωρίς πόρους, χωρίς οργάνωση και χωρίς στρατό, εστία αναρχίας και ακαταστασίας, δεν θα είναι σε θέση να περιορίσει τον αλυτρωτισμό της Ηπείρου. Η κατάσταση άρα θα παραμείνει ως έχει, με τη βεβαιότητα της επανάληψης αιματηρών συγκρούσεων των αλβανικών συμμοριών από τη μια μεριά — έτοιμων να λεηλατήσουν τις πόλεις της Ηπείρου, τις οποίες θεωρούν πλέον ως λεία που η Ευρώπη τους παραχώρησε — και των ιερών λόχων απ' την άλλη. Και η Ευρώπη — στην αδυναμία της να κάνει σεβαστή την αυθαίρετη απόφασή της, προϊόν εγωισμού, αμάθειας και απάθειας — θα μπορεί να προσθέσει στην ήδη χαμηλή ηθική υπόστασή της μία ακόμη ντροπή.



ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΟΥ ΕΚΔΟΤΗ

Τα άρθρα που ακολουθούν δεν ανήκουν στο βιβλίο του Ρενέ Πυώ αλλά δημοσιεύθηκαν στην *Illustration* στις 7 Μαρτίου, 11 Απριλίου και 9 Μαΐου 1914. Η προσθήκη θεωρήθηκε αναγκαία διότι καταγράφει δημοσιογραφικά την κατάληξη της Βορειοηπειρωτικής τραγωδίας και συνιστά τον επίλογο του συγγραφέα επιπρόσθετα εκτός από την ιδιαίτερα αξιόλογη φωτογραφική καταγραφή των γεγονότων παρουσιάζονται αρκετοί επώνυμοι Έλληνες που πρωταγωνίστησαν στα γεγονότα των οποίων η ελληνομαρτυρική μορφή ελπίζουμε να λειτουργήσει παραδειγματικά.



Η ΗΠΕΙΡΟΣ ΑΝΑΚΗΡΤΣΣΕΤΑΙ ΑΥΤΟΝΟΜΗ

Η είδηση της ανακήρυξης της αυτονομίας εκείνου του μέρους της Ηπείρου που οι Μεγάλες Δυνάμεις αποφάσισαν να ενσωματώσουν στην Αλβανία δεν εξέπληξε κανέναν από όσους έχουν παρακολουθήσει την πορεία των γεγονότων στη βαλκανική χερσόνησο. Οι αναγνώστες της ΙΛΙΣΤΡΑΣΙΟΝ θυμούνται ίσως τις σελίδες που αφιέρωνε η εφημερίδα το Μάιο του 1913 στο ταξίδι που έκανα τότε στην Ήπειρο και ιδιαίτερα στις περιοχές που εκείνη ακριβώς την εποχή ήταν απλώς σε αμφισβήτηση και σήμερα έχουν επίσημα αποσπαστεί από την Ελλάδα με τη βούληση των ευρωπαϊκών καγκελαριών. Από την περασμένη άνοιξη οι πληθυσμοί αυτοί, συνειδητοποιώντας τον κίνδυνο που τους απειλούσε, είχαν πάρει τα αναγκαία μέτρα για να μην παραδοθούν ανυπεράσπιστοι στους Αλβανούς, τους προαιώνιους εχθρούς τους τόσο λόγω φυλής, θρησκείας και εθίμων όσο και λόγω των αλβανικών συνηθειών της αρπαγής, των οποίων οι ορθόδοξοι στάθηκαν πάντα θύματα. Οι Ηπειρώτες νέοι σχημάτισαν «Ιερούς Λόχους», στους οποίους έχει στερρώς αποφασίσει να στρατολογηθεί όλος ο ακμαίος πληθυσμός, που σ' αυτόν συμπεριλαμβάνονται και γυναίκες θαρραλέες. Ο ακριβής αριθμός αυτών των συνεισφορών είναι πολύ δύσκολο να



Γενική άποψη του Αργυροκάστρου.

δοθεί, μια και καμία επίσημη απογραφή δεν είναι δυνατό να γίνει. Όταν το έθνος είναι στα όπλα, ξεφεύγει από τις στατιστικές. Πρέπει, πραγματικά, να υπάρχουν καμιά δεκαριά χιλιάδες άνδρες συγκροτημένοι σε στρατιωτικό σχηματισμό και καμιά εικοσαριά χιλιάδες ελεύθεροι σκοπευτές κάθε ηλικίας. Συνολικά, 30.000 περίπου ντουφέκια. Οι ομάδες των ομογενών έχουν πυροβολικό, είτε από παλιά κανόνια τουρκικά, μοντέλο Κρουπ, εγκαταλελειμμένα κατά την εσπευσμένη υποχώρηση της φρουράς των Ιωαννίνων ή των αποσπασμάτων που επιτηρούσαν την πλαγιά ανάμεσα στο Δέλβινο και τους Αγίους Σαράντα, είτε από καινούργια κανόνια εκστρατείας, του τύπου Κρεζό-Σνάιντερ με το τηλεβολοστάσιό τους πλήρες, δώρα Ηπειρωτών εκατομμυριούχων εγκατεστημένων στις Ηνωμένες Πολιτείες, οι οποίοι συνεισφέρουν έτσι, από μακριά, αλλά αποτελεσματικά, στην υπεράσπιση των ελευθεριών της πατρίδας της καταγωγής τους.

Αυτά τα στρατεύματα κρατούν τα βορειοδυτικά σύνορα από τη Χειμάρρα ως το Τεπελένι, δηλαδή την ακτή και το βόρειο τμήμα της μεγάλης κοιλάδας του Αργυροκάστρου. Έχουν αρχηγό έναν αξιωματικό που έχει παραιτηθεί από τον ελληνικό στρατό, το λοχαγό Σπύρο Σπυρομήλιο*. Αυτός ο άνθρωπος, νέος ακόμα, έχει μια ενεργητικότητα και μια τόλμη χωρίς όρια. Είναι ο Ντερουλέντ** της Ηπείρου. Πέρασα κοντά του, στη Χειμάρρα, την πατρίδα του, αρκετές ώρες που μου επιτρέπουν να καταλάβω την τυφλή αφοσίωση με την οποία τον ακολουθούν για την ώρα στον απελπισμένο του αγώνα κατά της αλβανικής τυραννίας. Μου έλεγε,

* Πρόκειται για τον εγγονό του ομώνυμου Χειμαρριώτη αγωνιστή του '21, που βάνιζε στα ίχνη του παππού του.

** Ντερουλέντ (Παύλος): Γάλλος ποιητής και πολιτικός. Γεννήθηκε στο Παρίσι, όπου και πέθανε (1846-1914). Χρημάτισε πρόεδρος της Αίγλης των πατριωτών. Έγραψε «Άσματα του στρατιώτη».



Ο διοικητής Τρουπάκης, διοικητής του στρατού.
Ο πανιερότατος Βασίλειος, μητροπολίτης.
Ο κ. Ζωτίδης, φιλόanthρωπος Αργυροκαστριώτης.
Ο κ. Σωτηριάδης, συντηρητής του μουσείου της Ακρόπολης.
Τέσσερις Έλληνες προύχοντες σ' έναν δρόμο του Αργυροκάστρου.



Το νέο αλβανικό πυροβολικό (τα κανόνια είναι ιταλικά) τοποθετημένο σε συστοιχία, στο Δυρράχιο, για να ρίξει χαιρετιστήριες βολές με την άφιξη των νέων βασιλέων.

την περασμένη άνοιξη, πως, τον δέκατο πέμπτο αιώνα, οι Χειμαρριώτες σχημάτιζαν, έχοντας ένα λάβαρο μπλε και άσπρο, τα ελληνικά χρώματα, ένα επίλεκτο σώμα των στρατευμάτων του Γεωργίου Καστριώτη που αγωνίζονταν κατά των σουλτάνων. « Έχουμε, πρόσθετε, στο πέρασμα των αιώνων, με τη δύναμή μας μόνο, πετύχει από την Ύψηλή Πύλη το προνόμιο να οπλοφορούμε, να μην πληρώνουμε έγγειο φόρο, ούτε φόρο στον καπνό, να είμαστε απαλλαγμένοι από δικαιώματα τελωνείου· κυβερνιόμαστε μόνοι μας· οι γιοι μας στο εξωτερικό εγγράφονται στα προξενεία της Ελλάδας, και θά 'πρεπε σήμερα να υποταχθούμε στον έλεγχο των Αλβανών ληστών!!! Είμαστε Έλληνες και θα παραμείνουμε Έλληνες!»

Δεν είναι άξιο απορίας ότι μαθαίνοντας πως, παρά τις εκκλήσεις της κυβέρνησης της Αθήνας στις Μεγάλες Δυνάμεις, υπήρχε πίεση στο βασιλιά Κωνσταντίνο να τους εγκαταλείψει στην τύχη τους, οι Χειμαρριώτες ανακήρυξαν, στις 25 του περασμένου Φεβρουαρίου, στην καθεδρική τους εκκλησία, την ανεξαρτησία τους και ορκίστηκαν να την υπερασπίσουν. Η ημερομηνία αυτής της ανακήρυξης δεν επελέγη αυθαίρετα. Πραγματικά, μετά από τέσσερις μέρες, την πρώτη Μαρτίου, έπρεπε να αρχίσει η εκκένωση από τα ελληνικά στρατεύματα της ζώνης που παραδόθηκε στην Αλβανία. Ήταν το τελευταίο χρονικό όριο για να σταθεί δυνατό στον κ. Ζωγράφο (Ηπειρώτη κι αυτόν, πρώην υπουργό Εξωτερικών της Ελλάδας, γενικό κυβερνήτη της Ηπείρου μετά την απελευθέρωση των Ιωαννίνων, ο οποίος παραιτήθηκε πρόσφατα από τα υψηλά του καθήκοντα, για να έχει ελευθερία δράσης και να τεθεί στην υπηρεσία της πατρίδας της καταγωγής του) να προειδοποιήσει επίσημα τις αλβανικές αρχές για την απόφαση των συμπατριωτών του, για να μην μπορέσει να πει κανείς ότι οι Ηπειρώτες είχαν υποδεχθεί προδοτικά, με πυρά, τους ειρηνικούς Αλβα-

νοὺς χωροφύλακες, που ἔρχονταν να πάρουν στην κατοχή τους τους τόπους που πρόσφερε η Εὐρώπη στον γγεμόνα τους.

Το σύνθημα ἔφυγε ἀπὸ τη Χειμάρρα. Την ἴδια μέρα, στο Αργυρόκαστρο ἀνακηρύσσεται ἐπίσης η αὐτονομία.

Ξέρω πως η ψυχὴ της ἀντίστασης, στο Αργυρόκαστρο, εἶναι ο μητροπολίτης αὐτῆς της πόλης, ο πανιερότατος Βασίλειος — αν και τα τηλεγραφήματα δεν τον ἀναφέρουν παρά παρεμπιπτόντως —, μία ἀπὸ τις προσωπικότητες τις πιο συγκλονιστικές που ἔτυχε να συναντήσω κατὰ τη διάρκεια του ταξιδιού μου στην Ἑπειρο. Στη φωτογραφία που τον παρουσιάζει ἐδῶ και που την τράβηξα τη στιγμή που ἔβγαινε ἀπὸ την Αρχιεπισκοπὴ, εἶναι περιστοιχισμένος ἀπὸ το διοικητὴ Τρουπάκη, διοικητὴ του στρατοῦ στο Αργυρόκαστρο, τον κ. Ζωτίδη, τον πιο μεγάλο Ἑλληνα φιλόνηρωπο της πόλης, του οποίου ὅλα τα ἀγκυρὰ και το σπῆτι ἔχουν κληροδοτηθεῖ με διαθήκη για τη δημιουργία ενός τεράστιου παρθενχωγείου Ἑλληνίδων στο Αργυρόκαστρο, και τον κ. Σωτηριάδη, συντηρητὴ του μουσείου της Ακρόπολης, καθηγητὴ στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας. Αισθάνομαι ἀκόμα τη συγκίνηση με την οποία ο σεβασμιος μητροπολίτης μας ἔλεγε τη χαρὰ του που εἶδε ἐπιτέλους την ἐλληνικὴ σημαία να κυματίζει στην ἀκρόπολη του Αργυρόκαστρο, αὐτὸ το παλιὸ βυζαντινὸ φρούριο του Αλεξίου Κομνηνοῦ, που ο Αλή πασὰς το εἶχε σαν γυποφωλιά της τυραννικῆς του βασιλείας. Πίστευε τότε πως ἐκείνη η ἀποθέωση ἦταν οριστική. Οι Αργυροκαστριῶτες σήμερα εἶναι συναθροισμένοι γύρω ἀπὸ τον ποιμένα τους, ὅπως στις χειρότερες ὥρες της τουρκικῆς κυριαρχίας. Εάν δεν συμβεῖ κάποια μεταστροφή των Μεγάλων Δυνάμεων και δεν δοθούν σοβαρὲς ἐγγυήσεις, ο ἀγῶνας θα ἀρχίσει και το πένθος θα εξαπλωθεῖ ἀκόμα μια φορά πάνω σ' αὐτὴ την ἐλληνικὴ Αλσατία-Λωρραίνη.

Ρενέ Πυώ

ΑΠΟ ΤΟ ΝΕΟ ΒΙΔ ΣΤΟ ΔΥΡΡΑΧΙΟ

Ο πρίγκιπας Γουλιέλμος του Βιδ, ο άρχοντας της νέας Αλβανίας πήρε — για τα καλά αυτή τη φορά — το δρόμο για τα κράτη του, όπου κατά την άφιξή του θα χαιρετηθεί από τα ιταλικά κανόνια που τα έχουν τοποθετήσει σε συστοιχία ειδικά γι' αυτό το σκοπό. Είχαν αναγγείλει πως ο πρίγκιπας θα έκανε, το αργότερο κατά τις τελευταίες μέρες του Φεβρουαρίου, την είσοδό του στην πρωτεύουσά του. Όμως τελικά καθυστέρησε εξαιτίας της διπλωματικής αναγκαιότητας να κάνει μια επίσκεψη στην Αγία Πετρούπολη, όπου συζητήθηκε εκτενώς το ζήτημα της θρησκευτικής οργάνωσης των ορθόδοξων Αλβανών.

Σε λίγες μέρες, ο νέος ηγεμόνας θα έχει εγκατασταθεί στο ανάκτορό του στο Δυρράχιο. Κακόμοιρη βασιλική διαμονή! Βιαστικά και κουτσά-στραβά έχουν διευθετήσει για τον τωρινό τους προορισμό τα θλιβερά κτίρια με πρόσοψη στρατώνα, που άποψή τους έχουμε δώσει πρόσφατα. Τώρα τελειώνουν την τακτοποίηση των επίπλων, που τα μάζεψαν όπως όπως σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα, μέσα στα φανωτά και ξαναβαμμένα δωμάτια που θα είναι το υπνοδωμάτιο, η αίθουσα θρόνου, το δωμάτιο των παιδιών. Όταν πάρθηκαν οι φωτογραφίες μας, μέσα σε όλη τη γραφική



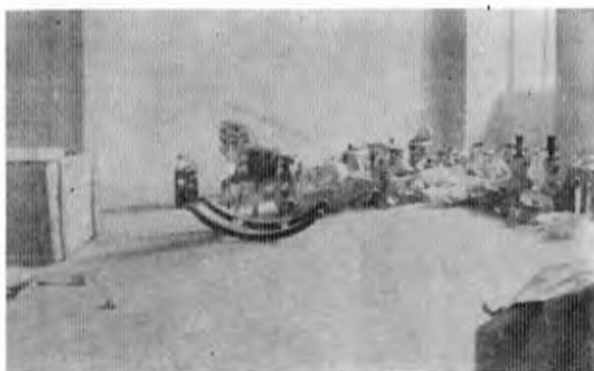
Ο μεγάλος διάδρομος.



Η αίθουσα του θρόνου.



Το υπνοδωμάτιο του βασιλιά και της βασίλισσας.



Το υπνοδωμάτιο της μικρής πριγκίπισσας.

**ΟΙ ΒΙΑΣΤΙΚΕΣ ΤΑΚΤΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΣΤΑ «ΒΑΣΙΛΙΚΑ ΑΝΑ-
ΚΤΟΡΑ» ΤΟΥ ΔΥΡΡΑΧΙΟΥ**

Οι χώροι, οκτώ μέρες πριν από την άφιξη των νέων βασιλέων.

αταξία της μετακόμισης, υπήρχαν ήδη, μέσα στο υπνοδωμάτιο, τα δίδυμα κρεβάτια του βασιλιά και της βασίλισσας, μοντέρνα, σε χαλκό τετράγωνο με τα κλινοσκεπάσματα του Τούρινγκ Κλαμπ. Ένα πιάνο, παλιό μοντέλο, έκανε περίπατο σ' ένα διάδρομο. Και ανάμεσα σε πορσελάνες και πιατικά, στην παιδική κάμαρη, διακρίναμε ένα παιχνίδι, ένα μικροσκοπικό ξύλινο αλογάκι για τη μικρή πριγκίπισσα Μαρία-Ελεωνόρα, της οποίας τα τέσσερα αθώα χρόνια θα είναι απαλλαγμένα από τις έγνοιες που θα παλιρροούν συχνά, χωρίς αμφιβολία, ανάμεσα στους βλοσυρούς τοίχους αυτού του φτωχικού ανακτόρου.

Ο ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Η Βόρειος Ήπειρος, που από τις 25 Απριλίου τα ελληνικά στρατεύματα δέχτηκαν εντολή να την εκκενώσουν, μόλις πριν από λίγο αντέταξε στην αλβανική χωροφυλακή, που έχει επιφορτισθεί να καταλάβει τα εδάφη της, αντίσταση, μέχρι τώρα πεισματώδη, με τα θελοντικά τάγματά της. Η συγκέντρωση των ηπειρωτικών στρατευμάτων στη «μεθοριακή» γραμμή επιχειρήθηκε με μια μέθοδο και μια ενεργητικότητα αξιοσημείωτες, ενόσω αποσύρονταν οι ελληνικές θέσεις. Οι πρώτες επιθέσεις των Αλβανών αποκρούστηκαν σθεναρά και μάλιστα τα στρατεύματα της αυτόνομης κυβέρνησης έχουν καταλάβει, μπροστά από τις γραμμές τους, τα στρατηγικά σημεία που έκριναν αναγκαία για την αμυντική τους δράση. Η αντίσταση αυτή έχει τη δυνατότητα να παραταθεί; Πώς έχει γίνει και ποιες είναι οι πηγές της, τα στοιχεία της και οι δυνάμεις της;...

Κατά το πρώτο δεκαπενθήμερο του Απριλίου, ο ανταποκριτής μας, κ. Ζαν Λεν διέσχισε τα εδάφη της Ηπείρου που η ευρωπαϊκή διπλωματία τα έχει ενσωματώσει στην Αλβανία και των οποίων οι ελληνικοί πληθυσμοί, χωρίς την υποστήριξη της ελληνικής κυβέρνησης, έχουν οργανωθεί για να υπερασπίσουν την εθνική τους ζωή. Η ενδιαφέρουσα

έρευνα του συνεργάτη μας στους Αγίους Σαράντα, στο Δέλβινο, στο Αργυροκάστρο και στη «μεθοριακή» γραμμή, επιβεβαιώνοντας πλήρως την αυστηρότατη ουδετερότητα που έχει τηρήσει σ' αυτές τις περιοχές η Ελλάδα, καταμαρτυρεί ότι τα μέσα άμυνας αυτών των πληθυσμών δεν είναι καθόλου κατώτερα από την ενεργητικότητα, την εθνική ζωτικότητα που διαδηλώνουν.

Η ΟΥΔΕΤΕΡΟΤΗΤΑ ΤΟΥ κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ

Στο βάθος ενός μικρού όρμου τριγυρισμένου από βουνά, το μικρό λιμάνι των Αγίων Σαράντα είναι αποκλεισμένο από ένα ελληνικό πολεμικό. Ένας νεαρός γιατρός, γοητευτικός, που τον έχουμε γνωρίσει επικεφαλής ενός κινητού νοσοκομείου κατά τη διάρκεια του πολέμου, ο κ. Δούλης, αδελφός του συνταγματάρχη, είναι, μέσα σε μια παράγκα από σανίδες, κυβερνήτης του τόπου:

«... Θέλουν να πιστεύουν πως η Ελλάδα μάς υποστηρίζει κρυφά εναντίον των Αλβανών, μου λέει. Κοιτάζτε αυτό το μικρό πολεμικό που μας επιτρέπει, κατά διαταγή του κ. Βενιζέλου: η απλή παρουσία του στα ανοιχτά μας κάνει να χάνουμε 100.000 φράγκα το μήνα... Μα βέβαια. Πριν από τον αποκλεισμό, δεκάξι πλοία την εβδομάδα προσέγγιζαν στο λιμανάκι μας. Φέρνανε ό,τι χρειάζεται η ορεινή Ήπειρος. Και μόνη η εισπραξη του 11% "εις αξίαν" ως δικαίωμα εισόδου απέφερε κατά μέσο όρο 100.000 φράγκα το μήνα. Σε μια στιγμή που έχουμε μεγάλη ανάγκη χρημάτων, το ότι μας στερούν μια τέτοια πηγή δεν σημαίνει πως ασχείται πάνω μας η πίεση, που είναι ίσως εμφανές πως πρέπει να είναι η πιο αποτελεσματική;»

Ο κ. Βενιζέλος έδωσε το λόγο του σε μερικές ξένες κυβερνήσεις ότι «δεν θα συνέβαινε τίποτε στην Ήπειρο».

Είκοσι αιτή τη διαβεβαίωση, γιατί πίστευε πως κατείχε τα περισσότερα κεντρικά μέσα καταναγκασμού. Και παρ' όλ' αυτά η Ηπειρος οργανώνεται, ετοιμάζεται για τον αγώνα.

Ύρω από το Δέλβινο βλέπουμε θέσεις ένοπλων χωριών που φυλάνε τη δημοσιά, τους δρόμους, τα περάσματα. Για στολή πολλοί δεν έχουν παρά μονάχα αστυνομικό σκούφο γαλάζιο ή έναν σταυρό μπλε ή έναν βυζαντινό αετό. Κάτω από την κάπα του βοσκού κρέμεται μια ξιφολόγη δεμένη με σπάγκο σ' έναν ζωστήρα από ύφασμα ή δέρμα. Όμως έχουν όλοι τους ντουφέκια Μάουζερ και οι ζώνες τους είναι παραγεμισμένες με φυσίγγια.

Στην πλατεία του χωριού ένας εθελοντής, γραφικός και βάρυς, είναι φρουρά μπροστά στη σημαία της Αυτονομίας την ελληνική σημαία, γαλανόλευκη, με άσπρο σταυρό, που σαν να τον διαγράφει ένας βυζαντινός αετός χρυσόμαυρος. Ένα μεγάλο σπίτι έχει μετατραπεί σε στρατώνα και να άλλο σε νοσοκομείο. Μέσα σ' αυτό το μικρό κέντρο μόρφωσαν να εκπαιδεύσουν ένα πλήρες σύνταγμα με περισσότερους από 2.000 άνδρες, που το διοικεί ένας λοχαγός του ελληνικού στρατού και που θα φύγει σύντομα για το μέτωπο.

Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΟΥ κ. ΖΩΓΡΑΦΟΥ

Το Αργυρόκαστρο, σκαρφαλωμένο στο άγριο και αποκομμένο βουνό του, δεσπόζεται από ένα παλιό φρούριο. Το Αργυρόκαστρο, «κάστρο από άργυρο», που σήμερα πια το αποκαλούν «Άγριο κάστρο», είναι η έδρα της κυβέρνησης της αυτόνομης Ηπείρου, της οποίας αρχηγός είναι ο κ. Χρηστάκης Ζωγράφος.

Είδα τον κ. Ζωγράφο, που με δέχτηκε με τον ευγενέστερο τρόπο που υπάρχει στον κόσμο. Τον συνόδευσα πολ-

λές φορές στους καθημερινούς του περιπάτους. Και δεν θα μπορούσε να είναι υπερβολικό ό,τι κι αν πω για το θαυμασμό που αξίζει η αυταπάτηση αυτού του ανθρώπου.

Άρρωστος — υποφέρει από οδυνηρή στηθάγχη — σε ηλικία που ακόμα κι ένας υγιής άνθρωπος, που έχει πίσω του μια ζωή πολύ γεμάτη, σκέφτεται γενικά να ξεκουραστεί, ο «Πρόεδρος» δεν δίστασε παρ' όλ' αυτά να θυσιάσει για την υπόθεση της χώρας του. Πολύ απλά, χωρίς την παραμικρή έμφαση σας λέει:

«Έπρεπε, πρώτα για να πάρει η Ευρώπη στα σοβαρά το ηπειρωτικό κίνημα κι έπειτα για να μην εκφυλισθεί το κίνημα σε αναρχία, ένα πρόσωπο με κάποιο κύρος να πάρει την αρχηγία του. Είμαι Ηπειρώτης, υπήρξα υπουργός, ήμουν τελευταία γενικός κυβερνήτης της ελληνικής Ηπείρου.



Ο κ. Ζωγράφος.

Ο αρχηγός της κυβέρνησης της αυτόνομης Ηπείρου κ. Ζωγράφος και οι μητροπολίτες Αργυρακάστρου και Κονίτσης, υπουργοί Δικαιοσύνης και Εσωτερικών.

Η πύχη μ' έχει υποδειξει. Δεν μπορούσα με κανέναν τρόπο να εγκαταλείψω τους δικούς μου στη δυστυχία τους...».

Είδα το μέρος διαμονής αυτού του ανθρώπου που είναι συνηθισμένος στην άνεση και τις φροντίδες που απαιτεί η κατάσταση της υγείας του: μένει σ' ένα σπίτι με τοίχους απειρισμένους με ασβέστη, ένα σπίτι κρύο, τρομερό, όπου έχει μόνο το κρεβάτι του... Τον είδα να σέρνεται κυριολεκτικά γύρω στα δρομάκια της πόλης στηριγμένος στο σιδερένιο μπαστούνι του και στον ώμο ενός ευζώνου. Ενώ του είναι απαγορευμένο — για την καρδιά του — να περπατά σε ανηφοριές, στο Αργυρόκαστρο δεν μπορεί να κάνει ούτε ένα βήμα χωρίς να πρέπει να «αναρριχθθεί» — είναι η μόνη λέξη που πατριάζει.



Τα εδάφη της αυτόνομης Ηπείρου και των κουτσοβλάχικων πληθυσμών.

Αληθινά, ο κ. Ζωγράφος, αποδεχόμενος να διευθύνει την ηπειρωτική αντίσταση, έδωσε δείγμα μιας όμορφης και σπάνιας αυταπάρνης. Γύρω του άνθρωποι με διάφορες δραστηριότητες ήρθαν να τεθούν στην υπηρεσία της ίδιας υπόθεσης. Οι μητροπολίτες του Αργυροκάστρου και της Κόνιτσας είναι υπουργοί της Δικαιοσύνης και των Εσωτερικών. Όμορφες φυσιογνωμίες και οι δύο, αν και πολύ διαφορετικές: ο πρώτος, ο πανιερότατος Βασίλειος, γέροντας με ενθουσιασμό τόσο νεανικό όσο χιονάτα είναι τα γένια του· ο δεύτερος, νέος με γένια μαύρα, τόσο λακωνικός όσο είναι δραστήριος, ψυχρός φαινομενικά και πάντα σε κίνηση. Ο κ. Καραπάνος, ανεψιός του κ. Ζωγράφου, διπλωμάτης νουνεχής, ελάχιστα επιρρεπής σε βιαστικά μέτρα, είναι υπουργός των Εξωτερικών. Ο συνταγματάρχης Δούλης, που άφησε πρόσφατα τον ελληνικό στρατό, είναι υπουργός του Πολέμου. Ο κ. Παρμενίδης ασχολείται με τα οικονομικά ζητήματα. Ο κ. Μπαμίχας, γιατρός, με ηπειρωτική καταγωγή, εγκατεστημένος στην Αίγυπτο, άφησε, με γενναιότητα, πελατεία και κλινική, δηλαδή πολύ σοβαρά εισοδήματα, για να έρθει εδώ να αναλάβει τη διεύθυνση των υπηρεσιών υγείας.

Η ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ

Υπό τη γενική διεύθυνση του υπουργού του Πολέμου, γίνεται μια τριπλή στρατιωτική οργάνωση: η οργάνωση των κυρίως Ηπειρωτών, των Ιερολοχιτών· η οργάνωση των κρητικών ομάδων και η οργάνωση των Γαριβαλδινών. Οι Ηπειρώτες, εκπαιδευμένοι, μορφωμένοι και πειθαρχημένοι όπως τα τακτικά ελληνικά στρατεύματα, διοικούνται από αξιωματικούς που έχουν παραιτηθεί από τον ελληνικό στρατό και λαμβάνουν καθημερινό μισθό 1,33 φράγκα, από

τα οποία τα 0,70 για την τροφή τους. Οι κρητικές ομάδες, μαρτες από τότε που η Κρήτη είναι ελληνική, ήρθαν να τοθούν στην υπηρεσία της Ηπείρου. Τέλος, οι Γαριβαλδινοί του κόμη Ρώμα, όλοι τους παλιοί στρατιώτες, σχηματίζουν επίλεκτο σώμα. Έτσι αυτή την ώρα η αυτόνομη κυβέρνηση διαθέτει 12.000 περίπου άνδρες, όλους καλά οπλισμένους με ντουφέκια Μάουζερ. Έχει προμήθειες σημαντικές σε πολεμοφόδια. Κατέχει πολλά κανόνια και μερικά μυδράλλια. Και περιμένει ακόμα υλικό πολέμου, παρά την κατάσχεση από τον κ. Βενιζέλο στην Εθνική Τράπεζα της Ελλάδας 240.000 φράγκων, που έχει στείλει ένας πλούσιος Ηπειρώτης της Αμερικής για την αγορά μιας συστοιχίας πυροβολικού.

...Αφού είδα, στο κέντρο, την κεφαλή του αυτονομιστικού κινήματος, θέλησα να δω την κατάσταση στα «μέτωπα». Στο Λεσκοβίκι, όπως και στην Πρεμετή, στην Κλεισούρα, στο Τεπελένι, υπάρχουν ακόμα στρατεύματα ελληνικά. Μέσα στο Λεσκοβίκι ιδιαίτερα, υπάρχουν δύο εξουσίες που κληροδοούνται απόλυτα: από τη μια μεριά ο Έλληνας διοικητής με τους δύο λόχους του και τη χωροφυλακή του από την άλλη ο αυτονομιστής κυβερνήτης, που έχει στις διαταγές του χίλιους άνδρες. Οι Αλβανοί είναι τρία χιλιάμετρα από την πόλη. Όλες οι γυναίκες είναι στην Κόνιτσα. Επικρατεί ατμόσφαιρα πολέμου. Οι Αλβανοί που έχουν μείνει στο Λεσκοβίκι, είναι πολύ λίγοι, αλλά πολύ πλούσιοι και, επειδή φοβούνται θορύβους και διαμάχες, σκέφτονται να εγκαταλείψουν τη χώρα ταυτόχρονα με τον ελληνικό στρατό για να πάνε να ζήσουν στην Ελλάδα. Από την άλλη μεριά, σύμφωνα με τις διαταγές της κυβέρνησης του κ. Βενιζέλου, κάθε στρατιώτης ή αξιωματικός Έλληνας που δεν έχει παραιτηθεί και κατατάσσεται στις εξεγερμένες δυνάμεις, θεωρείται λιποτάκτης και θα περάσει από στρατοδικείο μόλις επιστρέψει στην Ελλάδα. Όσον αφορά τους πολίτες,



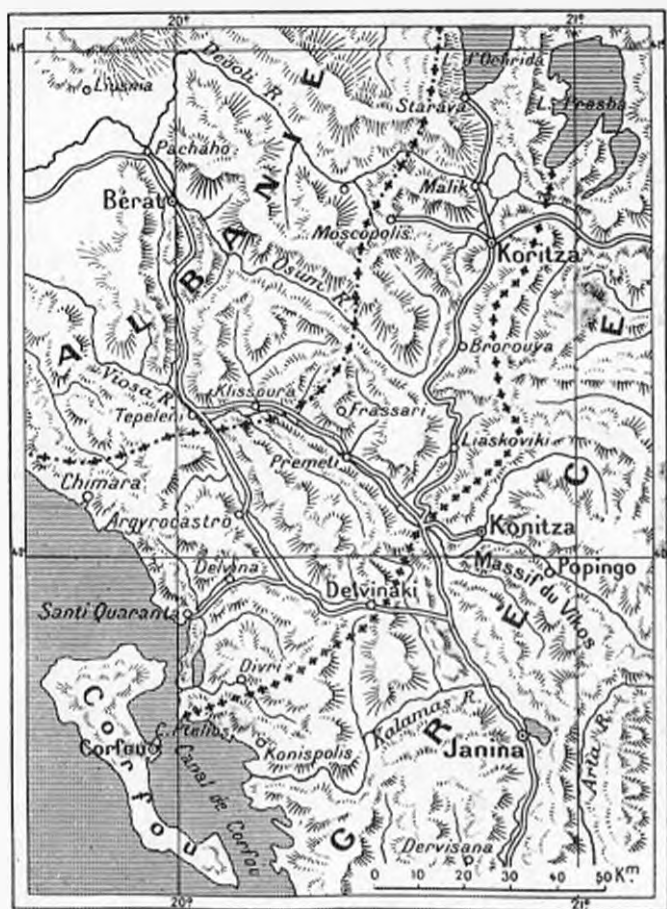
ΕΝΑ ΜΕΛΛΟΝ ΑΒΕΒΑΙΟ. — Η νεαρή Γερμανίδα πριγκίπισσα, που έγινε βασίλισσα της Αλβανίας, με τα παιδιά της στον κήπο των ανακτόρων του Δυρραχίου.

κάθε εκδήλωση συμπάθειας εκ μέρους ενός υπαλλήλου συνεπάγεται πάραυτα την ανάκληση. Βλέπουμε, λοιπόν, με ποια αυστηρότητα ο κ. Βενιζέλος τηρεί το λόγο που έδωσε.

Όταν η Ελλάδα θα εκκενώσει την Ήπειρο, η κυβέρνηση του Αργυροκάστρου θα πετύχει με τις δυνάμεις της να εγγυηθεί την εθνική ζωή αυτής της δυστυχούς χώρας στο βαθμό που ήταν σεβαστή μέχρι τώρα; Μία φρόνιμη και δίκαιη διπλωματία θα μπορέσει να αποφύγει νέες σφαγές και νέα ερείπια; Όσοι έχουν διασχίσει τη χώρα έχουν την πεποίθηση πως μία συνεννόηση με λίγες υποχωρήσεις και πολλή καλή θέληση δεν θα ήταν αδύνατη.

ZAN ΛΕΝ

Ο κ. Ζωγράφος δήλωσε στον ανταποκριτή του Temps (των ΚΑΙΡΩΝ) κ. ντε Ζεσέν πως, αφού πρώτα κατέβαλε κάθε δυνατή προσπάθεια για να λυθεί το ηπειρωτικό ζήτημα με ειρηνικές διαπραγματεύσεις, τότε μόνο αισθάνθηκε υποχρεωμένος να διατάξει την ένοπλη αντίσταση. Οι Αλβανοί και οι Ηπειρώτες αγωνίζονται τώρα σε όλη τη «μεθόριο». Θέσεις έχουν καταληφθεί και ανακαταληφθεί. Οι πληροφορίες είναι ακόμα ανακριβείς και δεν συμφωνούν ικανοποιητικά μεταξύ τους, οπότε δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι για τις προόδους του ενός ή του άλλου αντιπάλου.



+++ Σύνορα που ζήτησε η Ελλάδα στη Διάσκεψη του Λονδίνου (Μάρτιος 1913).

+++ Σύνορα που συμφώνησε η Διεθνής Συνοριακή Επιτροπή.
Τα αμφισβητούμενα εδάφη της Ηπείρου.

ΟΜΟΡΦΗ ΚΑΙ ΔΥΣΤΥΧΗ ΉΠΕΙΡΟΣ

Τη στιγμή που η Ήπειρος είναι και πάλι στη φωτιά και στο αίμα, μια θαυμάσια δημοσίευση, ένα καινούργιο λεύκωμα του κ. Φρεντ Μπουασονά, του καλλιτέχνη φωτογράφου από τη Γενεύη, με εισαγωγή του κ. Ντανιέλ Μπο-Μποβί θα μας αποκαλύψει αυτή την ελληνική γη, που θα δυσκολευθούν πολύ να την κάνουν αλβανική επαρχία. Ο διάπυρος ενθουσιασμός του κ. Μπουασονά και του συνεργάτη του για την ελληνική γη μάς έχει ήδη αξιώσει με δύο υπέροχα λευκώματα: «Στην Ελλάδα γυρνώντας βουνά και κοιλάδες» και «Από τις Κυκλάδες στην Κρήτη», από τα οποία τα φύλλα μας της 31ης Αυγούστου 1907 και της 7ης Σεπτεμβρίου 1912 προδημοσίευσαν πολλές φωτογραφίες πολύ όμορφες.

Το καινούργιο λεύκωμα του κ. Μπουασονά είναι αφιερωμένο στην Ήπειρο, κοιτίδα των Ελλήνων. Οι κύριοι Μπουασονά και Μπο-Μποβί διέσχισαν την Ήπειρο λίγο μετά την ελληνική κατάκτηση, με ένα ταπεινό καραβάνι, οδηγημένοι από οδηγούς Αλβανούς, Έλληνες και Τούρκους. Έφεραν πίσω στη Γαλλία τις πιο γραφικές εικόνες της χώρας που διάβηκαν, και δύο από τα τεκμήρια αυτής της πολύτιμης συλλογής εικονογραφούν το άρθρο που ακολουθεί, όπου ο κ. Ρενέ Πιτώ εξηγεί τα τωρινά γεγονότα.

Τα νέα από την Ήπειρο είναι από μέρα σε μέρα πιο ανησυχητικά. Πριν από ένα μήνα, τη στιγμή που άρχιζε η εκκένωση από τον ελληνικό στρατό των επαρχιών που έχουν καταδικασθεί να γίνουν αλβανικές, γράψαμε ακριβώς εδώ: «Εάν δεν συμβεί κάποια μεταστροφή των Μεγάλων Δυνάμεων και δεν δοθούν σοβαρές εγγυήσεις, ο αγώνας θα αρχίσει και το πένθος θα εξαπλωθεί ακόμα μια φορά πάνω σ' αυτή την ελληνική Αλσατία-Λωρραίνη.»

Οι Μεγάλες Δυνάμεις είχαν δεχθεί στις 22 Φεβρουαρίου ένα εμπεριστατωμένο υπόμνημα του υπουργικού συμβουλίου της Αθήνας που επισήμαινε τους κινδύνους από τη χωρίς εγγυήσεις εκκένωση, λόγω της απόλυτης απόφασης των Ηπειρωτών να υπερασπιστούν τις ελευθερίες τους μέχρι το θάνατο· όμως ως τις 7 Απριλίου, τη στιγμή που γράφω αυτές τις γραμμές, δεν είχαν απαντήσει στο υπόμνημα του κ. Στρέιτ, υπουργού των Εξωτερικών της Ελλάδας, ούτε είχαν μπορέσει να βρουν μεταξύ τους λύση γι' αυτό το πολύ σοβαρό και οδυνηρό πρόβλημα. Τα γεγονότα, χάρη στην αναποφασιστικότητα ή την αδιαφορία της Ευρώπης, έχουν πάρει την τροπή που ήταν εύκολο να προβλέψει κανείς.

Οι ηπειρωτικοί «Ιεροί Λόχοι» έχουν απωθήσει, μετά από σφοδρές και αιματηρές μάχες, τις αλβανικές ομάδες και τους ουλαμούς των Αλβανών χωροφυλάκων που διοικούνται από Ολλανδούς αξιωματικούς. Τα στρατεύματα αυτά απαιτούσαν να καταλάβουν τα εδάφη που το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας είχε ενσωματώσει στην Αλβανία. Οι «Ιεροί Λόχοι», αφού κατέλαβαν οχυρές θέσεις βορειώς του Αργυροκάστρου, για να εμποδίσουν κάθε απόπειρα από αυτή την πλευρά, στράφηκαν προς την Πρεμετή, έπειτα στο Λεσκοβίκι και από εκεί, μέσα από τον μακρύ και ελικοειδή ορεινό δρόμο που κατεβαίνει στην πεδιάδα της Κορυτσάς, έφτασαν στην Μπρορούβα. Αν ρίξει κανείς μια ματιά στο χάρτη που



Ένα μοναστήρι στο Δελβινάκι. (Φωτ. Φ. Μπουασονά)



Ιερολογίτες χορεύουν σιρτό, στο Λεσκοβίκι. (Φωτ. Φ. Μπουασονά)

συνοδεύει αυτές τις σημειώσεις, θα δει πως, εκτός από τη βορειοανατολική περιοχή, την περιοχή της Κορυτσάς και της Μοσχόπολης, το υπόλοιπο του ηπειρωτικού εδάφους βρίσκεται στα χέρια των πατριωτών της Ηπείρου. Αν συναινέσει κανείς να θυμηθεί πως εδώ κι ένα χρόνο ο ιταλικός τύπος αμιλλώνταν να επαναλαμβάνει πως ο Διάδοχος της Ελλάδας διασχίζοντας την Ήπειρο επευφημούνταν από εγκαθήμετους σταλμένους από την Αθήνα, και πως οι Αλβανοί του Αργυροκάστρου, του Δέλβινου, του Λεσκοβικίου, της Πρεμετής, της Κορυτσάς κλπ. περίμεναν με ανυπομονησία την ώρα της ένωσής τους με την «αλβανική πατρίδα», μπορεί να αναλογιστεί το λάθος που έκαναν οι Μεγάλες Δυνάμεις, οι οποίες αφέθηκαν να εντυπωσιαστούν από αυτό το επικερδές ψέμα και θαυμάζουν τη νέα χάραξη της μεθοριακής γραμμής που προτείνεται από την Ιταλία αντί να υιοθετήσουν τη χάραξη που είχε υποβάλει η Ελλάδα στη Διάσκεψη του Λονδίνου από το Μάρτιο του 1913, και η οποία πολύ θεμιτά δεν διεκδικούσε παρά τα εδάφη όπου το ελληνικό στοιχείο ήταν η συντριπτική πλειονότητα.

Οι «Ιερώι Λόχοι» βαδίζουν προς την Κορυτσά όπου ο πληθυσμός έχει ήδη επαναστατήσει κατά της τυραννίας της αλβανικής εξουσίας. Οι μάχες των τελευταίων εβδομάδων δεν έχουν σταθεί παρά το προανάκρουσμα ενός αγώνα που προαναγγέλλεται πως θα είναι λυσιώδης. Η κυβέρνηση του Δυρραχίου, ή καλύτερα ο Εσάτ-πασάς που είναι η ψυχή της, απέσπασε τελικά από τον πρίγκιπα Γουλιέλμο Β' ένα διάταγμα γενικής επιστράτευσης εναντίον των Ηπειρωτών. Επειδή η Αλβανία δεν έχει καθόλου τακτικό στρατό, πρόκειται ασφαλώς να ρίξουν ορδές ορεινών εναντίον των «Ιερών Λόχων», οι οποίοι έχουν υπέρ τους την οργάνωση και τα στελέχη, όμως είναι δυνατό να υπερκερασθούν αριθμητικά. Η αλβανική εκστρατεία, είναι αλήθεια, δεν έχει ακόμα ξεκινήσει, όμως — και αυτό ακριβώς επιβαρύνει την



Το Αργυρόκαστρο φωτογραφημένο από πολεμίστρα του κάστρου που δεσπόζει στην πόλη. (Φωτ. Φ. Μπουασονά)

κατάσταση — έχει την υποστήριξη της Αυστρίας και της Ιταλίας που ανακοινώνουν ανοιχτά πως θα προμηθεύσουν η μία τα κανόνια και η άλλη τα απαραίτητα όπλα. Τελικά, οι Μεγάλες Δυνάμεις, επιτρέποντας, την περασμένη εβδομάδα, στις αυστροϊταλικές τράπεζες να δώσουν στην αλβανική κυβέρνηση μια προκαταβολή δέκα εκατομμυρίων φράγκων σε λογαριασμό του διεθνούς δανείου των 75 εκατομμυρίων, προμηθεύουν συνειδητά στον Εισάτ-πασά την κινητήρια δύναμη του πολέμου. Ποιος είναι ο σκοπός του στρατηγού αυτού, το φευγαλέο βλέμμα του οποίου ανησυχούσε τον Γουσταύο Μπαμπέν κατά την τελευταία του διαμονή στο Δυρράχιο; Δεν μπορούμε να φανταστούμε πως δέχτηκε τον πρίγκιπα Βηδ, που επέβαλε η Ευρώπη, μονάχα με την υστεροβουλία να τον ρίξει σε κάποια περιπέτεια που θα του στοίχιζε το στέμμα του;

Ομολογώ όμως πως η τύχη του πριγκιπικού οίκου της Αλβανίας με απασχολεί λιγότερο από την τύχη των ηπειρωτικών πληθυσμών που θυσιάζουν τη ζωή τους για την υπεράσπιση της εθνικότητάς τους και της ελευθερίας τους. Κοιτώντας τις θαυμαστές φωτογραφίες, που ο κ. Φρεντ Μπουασονά έδρεψε το περασμένο καλοκαίρι και πρόκειται να δημοσιεύσει σε ένα λεύκωμα, το «Ήπειρος, κοιτίδα των Ελλήνων», με εισαγωγή του πιστού του συντρόφου στο ταξίδι κ. Ντανιέλ Μπο-Μποβί, Ξαναείδα αυτή τη χώρα, μέσα στη χαρά, τότε, της απελευθέρωσης, να ακτινοβολεί μια και ήταν η πρώτη άνοιξη που η ελληνική σημαία κυμάτιζε επιτέλους στα χωριά της. Νά το Δελβινάκι, η πιο μεγάλη συγκέντρωση Ελλήνων στην επαρχία του Πωγωνίου, την εθνικά καθαρότερη ίσως από όλες τις επαρχίες της Ηπείρου. Και όμως η επαρχία αυτή έχει επιδικαστεί στην Αλβανία. Ξαναβλέπω εκείνο το πρωινό του περυσινού Μαΐου που, πάνω στο δρόμο, χωριάτες και χωριάτισσες με περίμεναν κάτω από δύο αψίδες θριάμβου όπου η επιγραφή: «Ζήτω η

Ελλάδα!» κρεμόταν από τη φυλλωσιά. Ένας λεβέντης γερο-παπάς, ίσως εκείνος που έκανε περίπατο στο μοναστήρι στο μέσο φωτογραφημένων από τον κ. Μπουασονά γυναικών, μου διάβασε έναν λόγο γεμάτο συγκινητικό πατριωτισμό, ο δάσκαλος έβγαλε έναν άλλο παρόμοιο λόγο, έπειτα ήταν η σειρά άλλου παπά, έπειτα ενός αντιπροσώπου κάποιου χωριού, που δεν μπορούσα να το επισκεφθώ, και το πλήθος χειροκροτούσε μέσα σε παραλήρημα ενθουσιασμού και πετούσε λουλούδια στο αμάξι μου και εκατοντάδες ελληνικές σημαίες κυμάτιζαν μέσα στην αύρα. Δύσμοιροι άνθρωποι! Με τι καρδιά τραγουδούσαν το περυσινό Πάσχα:

Σώσον, Κύριε, τόν λαόν σου
καί εύλόγησον τήν κληρονομίαν σου
Νίκας τοῖς βασιλεῦσι
κατά βαρβάρων δωρούμενος.

Είχαν την πεποίθηση πως η Ευρώπη δεν θα είχε ποτέ το θάρρος να τους χωρίσει από την πατρίδα τους: την Ελλάδα. Για όποιον έχει επισκεφθεί την Ήπειρο, το τερατούργημα του χωρισμού φαινόταν απίστευτο. Αποφασίστηκε παρ' όλ' αυτά. Όταν, στην Κορυτσά, ο στρατηγός Παπούλας υποχρεώθηκε την 1η Μαρτίου να ανακοινώσει στον πληθυσμό ότι ο στρατός έμελλε να φύγει και να ξαναδώσει την πόλη στους Αλβανούς, ακολούθησαν σπαρακτικές σκηνές: μέσα στα σχολεία όλοι οι μαθητές, ασφυκτικά στριμωγμένοι, τραγουδούσαν τον ελληνικό εθνικό ύμνο και αρνούνταν να εγκαταλείψουν την τάξη τους, ολόκληρος ο πληθυσμός είχε φορέσει πένθος και στους δρόμους οι άνθρωποι έκλαιγαν. Το Δελβινάκι δεν έχει γνωρίσει ακόμα αυτές τις μαύρες ώρες. Οι Αλβανοί δεν έχουν μπορέσει να φτάσουν μέχρι εκεί, αλλά η αγωνία κυριεύει τις καρδιές. Ποιος ποιητής, ποιος συγγραφέας Έλληνας θα διηγηθεί, σαν τον δικό

μας Ντοντέ που έγραψε το *Τελευταίο μάθημα* στο χωριό της Αλσατίας, τη συγκινητική αγωνία των δύσμοιρων ανθρώπων της Ηπείρου;

PENE ΠΥΩ



Η σημαία της ανεξαρτησίας αναρτημένη στους Αγίους Σαράντα. Ελληνική σημαία με αετό αναπεπταμένο πάνω στο βασιλικό στέμμα.
(Φωτ. Φ. Μπουασονά)

Ε Π Ι Λ Ε Γ Ο Μ Ε Ν Α

ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΟΥ ΒΟΡΕΙΟΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ

Ἐνῶ τὰ τέσσερα σύμμαχα βαλκανικά κράτη, Ἑλλάδα, Μαυροβούνιο, Σερβία, Βουλγαρία, στὰ τέλη Σεπτεμβρίου καὶ ἀρχὴς Ὀκτωβρίου 1912 ἀρχίζουν τὶς ἐχθροπραξίες ἐναντίον τῶν Τούρκων, οἱ ὁποῖες καταλήγουν στὸν Α' Βαλκανικὸ νικηφόρο πόλεμο, «οἱ Ἀλβανοί, μετ' ὁμόφωνη ἀπόφαση τῶν ἀρχηγῶν τους, πῆραν μέρος στὸ πλευρὸ τῶν Τούρκων»²²⁷.

Ὅταν ἀπὸ τὶς πρῶτες ταχύτατες προελάσεις μετὰ δαφνοστεφεῖς νίκες κατὰ ξηρὰν τῶν στρατῶν τῶν κρατῶν καὶ τοὺς θριάμβους κατὰ θάλασσαν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, τοῦ μοναδικοῦ τῶν συμμάχων, ποὺ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἐξουδετέρωσε τὸν τουρκικὸ, καταφάνηκε τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐνοπλῆς ἀναμετρήσεως, οἱ μὲν Τούρκοι ἐπιδιώκουν τὴν ἐγκαίρην ὑπογραφή τῆς ἀνακωχῆς, τὴν 3ῃ Δεκεμβρίου 1912, ὁ δὲ Ἀλβανὸς μπέης τοῦ Αὐλῶνος Ἰσμαήλ Κεμάλ Βλιώρα

227. Μαρίας Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, *Οἱ βαλκανικοὶ λαοί. Ἀπὸ τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν εἰς τὴν ἐθνικὴν ἀποκατάστασιν (14ος-17ος αἰ.)*, Ἰωάννινα 1978, 204, ὅπου ἐπίσης ὡς χρόνος ἰδρύσεως τοῦ ἀλβανικοῦ κράτους ὀρίζεται ἡ 28ῃ Νοεμβρίου 1912.

μετά ὀκτώ ἡμέρες καὶ μετὰ πιεστικὴ παρακίνηση τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Αὐστρο-Ουγγαρίας κηρύσσει τὴν ἀνεξαρτησία τῆς Ἀλβανίας. Ἀλλὰ ἡ ἐνέργεια ἐπισκιάζεται ἀπὸ τὸν Ἑσσάτ πασᾶ, διοικητὴ τῆς Σκόδρας, ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν παράδοση τῆς πόλεως στοὺς Μαυροβουνίους κατεβαίνει πρὸς Τίρανα καὶ Δυρράχιο μὲ τὴν ὑποστήριξη μεγάλου ἀριθμοῦ μωαμεθανῶν Ἀλβανῶν τοῦ Βορρά, νοσταλγῶν τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας. Ἔτσι στὴν Ἀλβανία δημιουργεῖται δεύτερη κυβέρνησις²²⁸.

Ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς προελάνοντας νικηφόρα ἀπελευθερώνει τὸ ἓνα μετὰ τὸ ἄλλο προαιώνια ἑλληνικὰ κέντρα καὶ ἀληθινὰ προπύργια τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Στὴν Ἡπειρο, ἐνῶ τὸ κύριο στράτευμα προχωρεῖ πρὸς τὰ Ἰωάννινα, ὅπου συναντᾷ ἰσχυρὴ ἀντίσταση, τὴν 17η Δεκεμβρίου 1912 ἡ 3η ἑλληνικὴ μεραρχία ἀπελευθερώνει τὴν Κορυτσά, τὴν 3η Μαρτίου 1913 τὸ Ἀργυρόκαστρο καὶ τὴν Κλεισούρα, τὴν 6η Μαρτίου 1913 τὸ Τεπελένι. Ἀλλὰ 50 μίλια ΒΑ τοῦ στομίου τῆς κερκυραϊκῆς θάλασσας πρὸ τοῦ Αὐλῶνος, πανάρχαιας ἑλληνικῆς πόλεως, τοῦ ἡπειρωτικοῦ φύλου τῶν Χαόνων, ἀνακόπτει τὴν προέλαση λόγῳ διαβημάτων τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Αὐστρο-Ουγγαρίας, ποὺ ἡ κάθε μία ἐπιφυλάσσει γιὰ τὸν ἑαυτό της τὴν κατοχὴ αὐτῆς τῆς εἰσόδου τῆς Ἀδριατικῆς. Ἐν τῷ μεταξύ ἡ Χειμάρρα ἐλευθερώθηκε ἐνωρίτερα ἀπὸ ἐθελοντὲς μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Βορειοηπειρωτὴ μακεδονομάχο Σπ. Σπυρομήλιο.

Ἡ λήξη τοῦ Α' Βαλκανικοῦ πολέμου συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ὑπογραφὴν τῆς Συνθήκης Εἰρήνης τοῦ Λονδίνου τῆς 30ῆς Μαΐου 1913, στὴν ὁποία κατόπιν ἐπιμονῆς τῆς Ἰταλίας καὶ

228. Β. Κόντη, «Ἡ κυβέρνησις τῆς αὐτόνομης Β. Ἡπείρου καὶ ἡ ἐξέγερσις στὴν κεντρικὴ Ἀλβανία», *Βαλκανικὴ Βιβλιογραφία* IV-1975. Παράρτημα, 108 καὶ σημ. 4, 5.

της Αύστρο-Ουγγαρίας περιλαμβάνεται τὸ ἄρθρο 3. Σύμφωνα μὲ αὐτὸ ἀνατίθεται στὶς ἕξι Μεγάλες Δυνάμεις, Ἑγγλία, Αὐστρο-Ουγγαρία, Γαλλία, Γερμανία, Ἰταλία, Ρωσία, «ἢ φροντὶς τοῦ διακανονισμοῦ τῶν συνόρων τῆς Ἀλβανίας καὶ πάντων τῶν λοιπῶν ζητημάτων, τὰ ὁποῖα ἀφαιρῶν εἰς ταύτην». Ὡστόσο τὸ περιεργότερο τῆς ὅλης ἱστορίας εἶναι ὅτι ἄλλοι μεριμνοῦν γιὰ ἐθνικὴ ἀποκατάσταση τῶν Ἀλβανῶν, τὴν ὁποία οἱ ἴδιοι δὲν διανοήθηκαν, ἀφοῦ εἶχαν συνδέσει τὴν ὑπαρξή τους μὲ τὴν Τουρκία, καὶ δὲν ἀγωνίσθηκαν γιὰ τὴν ἐλευθερία τους. Εὐλόγα ἐρήμην αὐτῶν διεξάγονται συνομιλίαι γιὰ τὴν κρατικὴ καὶ ἐδαφικὴ μορφή τῆς τεκταινόμενης μὲ καισαρικὲς τομεὲς Ἀλβανίας, συνεπόμενα πρὸς ἐξυπηρέτηση ξένων συμφερόντων. Ἀκριβέστερα, ἐπειδὴ Αὐστρο-Ουγγαρία καὶ Ἰταλία δὲν ἐπιθυμοῦν τὴν ἔξοδο στὴν Ἀδριατικὴ καὶ τῆς Σερβίας, τῆς ὁποίας ὁ στρατὸς μέσα ἀπὸ τὴ βόρεια Ἀλβανία ἔσπευσε στὸ Δυρράχιο γιὰ τὴ δημιουργία τετελεσμένων γεγονότων, ἡ Ρωσία ἐνεργεῖ γιὰ τὸν ἀποκλεισμὸ τῶν Ἀλβανῶν τοῦ Κοσσυφοπεδίου καὶ τῆς εὐρύτερης σερβικῆς περιοχῆς ἀπὸ τὸν χάρτη τοῦ σχεδιαζομένου ἄλβανικοῦ κράτους καὶ τὴν ἔνταξή τους στὴ Σερβία.

Ἀλλὰ γιὰ τὴν κολοβωμένη Ἀλβανία, στὴν ὁποία ἡ Ἰταλία προσβλέπει ὡς βάση γιὰ τὰ ἐπεκτατικὰ σχέδιά της μὲ διασφάλιση δυνατοτήτων ἀναμειζεως στὰ βαλκανικὰ θέματα, προορίζεται πρὸς ἀναπλήρωση τοῦ ἀπολεσθέντος ἐδάφους στὴν ἐνδοχώρα παράλιος καὶ πρόσφορος ἑλληνικὸς-ἠπειρωτικὸς χῶρος. Ἡ δαιμονικὴ "γενναιοδωρία" ἀνήκει στὴν Ἰταλία, ποὺ μεθοδεύει τὸν ἀκρωτηριασμὸ τῆς Ἡπείρου ἐμφυσώντας ἐπὶ δεκαετίαι στοὺς Ἀλβανοὺς διεκδικητικὰς τάσεις πρὸς νότον.

Ἡ ἰταλικὴ παρέμβαση ἐγκαινιάζεται "μορφωτικὰ" μὲ τὴν ἴδρυση Σχολῆς τῆς ἰταλικῆς παροικίας στὰ Ἰωάννινα, τὴν 20ῆ Ἰουλίου 1877. «Τὸ σχολεῖο αὐτὸ — παρατηρεῖ ὁ

καθηγητής Στέφ. Ί. Παπαδόπουλος — ήταν περισσότερο προπαγανδιστικό, παρά αποτέλεσμα αναγκών που υπήρχαν πραγματικά. Στά κατοπινά χρόνια ή Ιταλική προπαγάνδα θα δραστηριοποιηθῆ ἀκόμη περισσότερο στήν "Ηπειρο και θα ιδρυθοῦν στά Γιάννινα δύο Ιταλικά δημοτικά σχολεία και μιὰ ἐπαγγελματική σχολή»²²⁹.

Ἡ ἀνενδοίαστη μηχανορραφία τῆς Ἰταλίας, στήν ὁποία συνεργεῖ και ἡ Αὐστρο-Ουγγαρία γιά μεγάλα χρονικά διαστήματα, διαφαίνεται και ἀπό τήν παρεμβολή τοῦ ἄρθρου 5 στή Συνθήκη Εἰρήνης τοῦ Λονδίνου τῆς 30ῆς Μαΐου 1913, κατά τὸ ὁποῖο ὁ σουλτάνος και οἱ ἀνώτατοι ἄρχοντες τῶν συμμάχων βαλκανικῶν κρατῶν ἐμπιστεύονται στίς ἔξι Μεγάλες Δυνάμεις νά ἀποφανοῦν γιά τήν τύχη ὄλων τῶν ὀθωμανικῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου μέ ἐξαίρεση τήν Κρήτη και τή χερσόνησο τοῦ Ὀρους Ἀθω. Εὐκόλα ὑποπτεύεται κανεῖς τήν πρόθεση τῶν ἐμπνευστῶν τοῦ ἄρθρου 5 γιά διατήρηση σέ σαφή ἐκκρεμότητα τοῦ ζητήματος τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου ἔως τήν ὀριστική διαρρύθμιση τῶν ἐλληνοαλβανικῶν συνόρων, κείς τρόπον ὥστε νά ἔχουν ἀνά χεῖρας πρόχειρον μέσον πίεσεως ἐν Ἀθήναις, καταχωροῦσας τὰς νήσους εἰς τήν Ἑλλάδα μόνον, ἐάν αὐτή ἐδέχετο ἀνευ ἀντιρρήσεων, ὅπως ἡ Βόρειος Ἡπειρος περιληφθῆ ἐντὸς τῶν Ἀλβανικῶν συνόρων»²³⁰.

Ἔτσι τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου, ἀν και ἐλεύθερα, δὲν ἐπιδικάζονται ἐπίσημα στήν Ἑλλάδα οὔτε κατά τήν ὑπογραφή τῆς Συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου τῆς 10ῆς Αὐγούστου

229. Σύμμεικτα Νεώτερης Ἱστορίας, Α', Ἰωάννινα 1982, 98.

230. Ἄντ. Ί. Κοραντῆ, «Τὸ Βορειοηπειρωτικὸν Ζήτημα ἀπὸ διπλωματικῆς σκοπιᾶς», Βόρειος Ἡπειρος - Ἅγιος Κοσμάς ὁ Αἰτωλός. Πρακτικά Α' Πανελληνίου Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου, Ἀθήναι 1988, 765.

1913, με την οποία τερματίζεται και ο Β' Βαλκανικός πόλεμος και παραχωρούνται στην Ελλάδα η νότια Μακεδονία, δηλαδή η κάτω τής κορυφογραμμής της Κερκίνης (Μπέλες) με ανατολικό σύνορο τον ποταμό Νέστο. Μολονότι με τους νικηφόρους πολέμους του 1912-1913 η έκταση του ελληνικού κράτους σχεδόν διπλασιάζεται²³¹, όπως φανερώνει η αύξηση από 64.786 σε 108.606 τετραγωνικά χιλιόμετρα, του δέ πληθυσμού από 2.666.000 στα 4.363.000, ο Έλευθέριος Βενιζέλος επικρίνεται, διότι η Βουλγαρία, η οποία υπήρξε υπαίτια του Β' Βαλκανικού πολέμου και ήττημένη, έλαβε περισσότερα και από τη Σερβία και από την Ελλάδα.

Στην ελληνική πλευρά γίνονται αίσθητότερες οι υποχωρήσεις, τις οποίες δεν αρνείται ούτε ο Βενιζέλος: «Διά των παραχωρήσεων τούτων προς την Βουλγαρίαν ή Ελλάδα έθυσίαζε περί τὸ ἓν ἑκατομμύριον Ἑλληνικῶν πληθυσμῶν, ἔγκατεστημένων ἐν ἀνατολικῇ Μακεδονίᾳ, Θράκῃ καὶ Κωνσταντινουπόλει. Ἄλλ' ἐπίστευον τότε τὸ δυνατόν τῆς δημιουργίας τοῦ βαλκανικοῦ συνασπισμοῦ... Οὐδὲν τίμημα ἔφαινετο εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς μου ὑπέρογκον πρὸς ἐπίτευξιν τοιοῦτου σκοποῦ». Μάλιστα στὸ ἴδιο κείμενο ὁ Βενιζέλος ἀξιολογεῖ καὶ τὶς παραχωρήσεις: «Ἐν τούτοις, διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου ἡ Ἑλλάς ἐδέχθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Βουλγαρίαν τὴν δυτικὴν Θράκην, ὅπου οἱ Βούλγαροι δὲν ἀπετέλουν, εἰ μὴ μόνον τὸ ἓν δέκατον τοῦ ὀλιγοῦ πληθυσμοῦ καὶ ὅπου εὐρίσκοντο τρεῖς ἀνθοῦσαι ἑλληνικαὶ πόλεις, ἡ Ξάνθη, ἡ Γιουμουτζίνα (Κομοτηνὴ) καὶ τὸ Δεδεαγάτς ('Ἀλεξανδρούπολις), χωρὶς νὰ ἀπαριθμῆσῃ τις τοὺς πολυαριθμοὺς ἀγροτικoὺς πληθυσμοὺς»²³². Ὅμως πέραν τῆς ἑλ-

231. Ἄπ. Ε. Βακαλόπουλου, *Νέα ἑλληνικὴ ἱστορία 1204-1985*, 8' ἔκδοσις, Θεσσαλονίκη 1990, 350.

232. Γεωργίου Θ. Γιαννόπουλου, *Ἄπὸ τὸ Νέστο ὡς τὸ Σαγγάριο*, Ἑλληνικὴ-Εὐρωκεδοτικὴ [1987], 23 καὶ σημ. 2, 25.

ληνικότητας τοῦ παραχωρηθέντος χώρου δὲν λογίζονται οἱ
θυσίες σὲ ὑλικὸ καὶ ἔμφυχο δυναμικὸ κατὰ τὴν ἀπόβαση τῶν
ἀγνημάτων τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, τῶν ὁποίων ἡ συμβολὴ
στὴν αἴσια ἔκβαση τῶν πολέμων κρίνεται ὡς ἀποφασιστικῆς
σημασίας. Κατὰ συνέπεια τὰ σύνορα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους
ἔπρεπε ἀπὸ τὴν 25ῃ Ἰουλίου 1913 νὰ φθάσουν τουλάχιστον
ἕως τὴν Ἀλεξανδρούπολη. Ἀντίθετα ἀπαιτήθηκαν μεγάλες
προσπάθειες γιὰ τὴ διεκδίκηση καὶ τῆς Καβάλας, τῆς
ὁποίας ἡ παραμονὴ στὴν Ἑλλάδα συνδεόταν ἐπίσης μὲ τὸ
διακανονισμὸ τῶν ἑλληνοαλβανικῶν συνόρων, ὅπως ὠμότα-
τα τίθεται τὸ θέμα ἀπὸ τὸν Ἄγγλο ὑπουργὸ τῶν Ἐξωτερικῶν
σὲρ Ἐντουαρντ Γκρέυ σὲ τηλεγράφημά του πρὸς τὸν
λόρδο Γκράνβιλ: « Ἡ Ἑλλάς δὲν δύναται νὰ ἔχη τὸ πᾶν. Καὶ
ἂν κρατήσῃ τὴν Καβάλαν, ὀφείλει νὰ μὴ δημιουργῇ δυσκο-
λίας, ὅσον ἀφορᾷ τὰ νότια σύνορα τῆς Ἀλβανίας. Ἐὰν αὐτὸ
πράττῃ, δυνάμεις ὡς ἡ Ρωσία, ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Ἰταλία, αἱ
ὁποῖαι εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐπιθυμοῦν νὰ ἔχη ἡ Βουλγαρία τὴν
Καβάλαν, εἶναι βέβαιον ὅτι θὰ δημιουργήσουν δυσκολίας,
ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὴν Καβάλαν, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὰς
νήσους τοῦ Αἰγαίου...»²³³.

Ἐπικρίσεις διατυπώθηκαν κατὰ τοῦ Βενιζέλου καὶ γιὰ
παραχωρήσεις πρὸς τὴν Ρουμανία μὲ ἀναγνώριση ρουμανικῆς
ἐκπαιδευτικῆς καὶ θρησκευτικῆς μειονότητος στὴν Ἑλλάδα,
δηλαδὴ ἔγγραφη παράδοση στὴ Ρουμανία τῶν βλαχοφώνων
Ἑλλήνων, τῶν ὁποίων τὴν ἑλληνικότητα ἀγνοοῦσαν τόσο ὁ
Βενιζέλος ὅσο καὶ οἱ συνεργάτες του, μὲ δυσμενεῖς ἐπιπτώ-
σεις καὶ στὸ Βόρειοηπειρωτικὸ Ζήτημα. Ἡ δὲ δέσμευση
ἔγινε καθ' ὑπέρβαση πληρεξουσιότητος, ἡ ὁποία περιοριζό-
ταν στὴν «σύναψιν καὶ ὑπογραφήν τῆς μεταξὺ τῶν Συμμά-
χων καὶ τῆς Βουλγαρίας προκαταρκτικῆς εἰρήνης», ὅπως

233. Αὐτ., 28.

παρατηρεῖ ὁ Ν.Ν. Σαρίπολος²³⁴, ἀνατρέποντας τὴν ἐγκυρότητα της. "Ἄν δὲν ἀναπτύχθηκε ρουμανικὴ συνείδηση στοὺς Βλάχους τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου παρά «τὴν ἰδικὴν μας ἀδιαφορίαν, τὴν συστηματικὴν καὶ ἐνίοτε σκληρὰν ἐργασίαν τῶν ἄλλων», ὅπως τονίζει ὁ Σοφοκλῆς Ἐλ. Βενιζέλος, «τοῦτο τὸ χρεωστοῦμεν ἀναμφισβητήτως εἰς τὸν θαυμαστὸν πατριωτισμὸν, εἰς τὴν εὐφυῶ ἀντίδρασιν καὶ εἰς τοὺς θαρραλέους ἀγῶνας αὐτῶν τούτων τῶν Ἑλλήνων κουτσοβλάχων, ἀγῶνας εἰς τοὺς ὁποίους οὗτοι ἀπεδύθησαν μόνοι, ἀκαθοδήγητοι καὶ παλαίοντες συχνὰ ἐναντίον πανισχύρου ξένου δυναστού. Αἰσθάνομαι δι' αὐτὸ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ τοὺς ἐκφράσω ἐδῶ τὸν θαυμασμὸν μου καὶ τὴν εὐγνωμοσύνη μου, διότι, παρά τὰς ἀντιξοότητας, ἐκράτησαν πάντοτε τόσον ὑψηλὰ τὴν φωτεινὴν δᾶδα τοῦ Ἑλληνισμοῦ»²³⁵.

Τὸ χειρισμὸ τοῦ κουτσοβλαχικοῦ στὴ Συνδιάσκεψη τοῦ Βουκουρεστίου σχολιάζει καὶ ὁ Παῦλος Καρολίδης: «Ὁ Ἕλλην πρωθυπουργὸς οὐδεμίαν εἶχεν ἐξουσίαν τοῦ λῦσαι τοιοῦτον ζήτημα, ἀλλ' εὐρεθεῖς πρὸ ἀπροόπτου ἠναγκάσθη νὰ δώσῃ εἰς τὴν Ρουμανίαν τὴν εὐθνην ταύτην νίκη, βασιζομένη ἐπὶ ἀορίστων καὶ ἐφημέρων προνομίων, ὅπως ἐπιτύχη, εἰ δυνατόν, περισσοτέρας ὠφελείας ἐκ τῆς συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου». Προσθέτει δὲ καὶ τὰ ἐξῆς: «Τὸ Κουτσοβλαχικὸν ζήτημα, τὸ ὁποῖον ἐπὶ ἡμισυ αἰῶνα ἀπησχόλησε τὴν ὅλην Ἑκκλησίαν καὶ προεκάλεσεν συνόδους καὶ ὄρους συνόδων, ἐλύετο δι' ἀνταλλαγῆς ἐπιστολῶν μεταξὺ δύο

234. *Συνταγματικὸν Δίκαιον*, Β', 276 σημ. Βλ. καὶ Ἡλ. Γ. Κυριακόπουλου, «Βουκουρεστίου συνθήκαι», *Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ* - «Πυρσός», 7, 615 γ.

235. Εὐαγγέλου Ἀ. Ἀβέρωφ-Τσοίτσα, *Ἡ πολιτικὴ πλευρὰ τοῦ Κουτσοβλαχικοῦ Ζητήματος*. Πρόλογος Σοφοκλῆ Ἐ. Βενιζέλου. 2η ἐκδοσις. Φιλολογικὸς Ἱστορικὸς Λογοτεχνικὸς Σύνδεσμος (Φ.Ι.Λ.Ο.Σ.) Τρικάλων, Τρίκαλα 1987, 8.

πρωθυπουργῶν χωρίς νὰ ὑπάρχη πρὸς τοῦτο καὶ ἄδεια ἐκκλησιαστικὴ, οὐδὲ γνῶσις τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας... Οὕτω ἐλύθη ὀριστικῶς τὸ ἀπὸ μακροῦ χρόνου ὄχληρὸν κουτσοβλαχικὸν ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα, ὅπως τεχνητῶς δημιουργηθὲν καὶ τοσαύτας προκαλέσαν ἐκατέρωθεν (μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Ρουμανίας) προστριβάς²³⁶.

Πέραν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας ἀγνοήθηκαν προπάντων οἱ ἀνεπιτιμώτατα προδοθέντες Βλάχοι, οἱ ὅποιοι διέθεταν μοναδικούς ἐθνικούς τίτλους²³⁷. Οὕτε ἡ νίκη τῆς Ρουμανίας ὑπῆρξε εὐθηνή. Διότι ἡ "μειονοτική" κηδεμονία μοσχοπουλήθηκε γιὰ τὴν πρόσκτηση ἐδαφικῶν πλεονεκτημᾶ-

236. Κ. Παπαρρηγοπούλου, *Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους* (συμπλήρωμα Καρολίδου), ΣΤ', β', 153-154 καὶ σημ. 153.

237. Μετὰ τὴν ἐπιτυχία τῆς ρουμανικῆς διπλωματίας τὸ 1905 μετὰ τὴν ἀναγνώριση ἀπὸ τὸν σουλτάνο βλαχικῆς ἐθνότητος στὴν εὐρωπαϊκὴ Τουρκία καὶ τὴ συνακόλουθη σκανδαλώδη ἀπογραφὴ λόγῳ τῆς ἀπροσημάτιστης φιλορουμανικῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Χιλμῆ πασᾶ, ποὺ ἔκτοτε ἐπονομάζεται Χιλμέσκο, οἱ Βλάχοι ἔδειξαν ὑπέροχη ἑλληνοπρέπεια. Πβ. Almaz (Μαζαράκης-Αἰνιάν), *Αἱ ἱστορικαὶ περιπέτειαι τῆς Μακεδονίας*, Ἀθήνησι 1912, 98-99: «Γενομένη δ' αὕτη (ἡ Ἀπογραφὴ) ἀμέσως μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν ρουμανικῆς ἐθνικότητος, παρέχει εὐκαιρίαν εἰς τοὺς ἐνεργοῦντας αὐτὴν Τούρκους τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας, νὰ προβῶσιν εἰς παντοίους ἐκβιασμούς κατὰ τῶν βλαχοφώνων Ἑλλήνων ὅπως οὗτοι ἀπογραφῶσιν ὡς ἴδιον ἔθνος Βλάχ. Οὗτοι διαμαρτύρονται, ἀρνοῦνται δηλοῦντες ὅτι ἀνέκαθεν ἦσαν Ἕλληνες· εἰς ἀπάντησιν φυλακίζονται (Σέλιον Βερροίας), ἐπιβάλλονται αὐτοῖς πρόστιμα καὶ τέλος πολλοὶ μὲν αὐθαίρετως ἐγγράφονται ὡς Βλάχ, εἰς ἄλλους δέ, μέχρι σήμερον ἔτι, δὲν παρέχονται νοφοῦζια (φύλλον ταυτότητος ἀπαραίτητον ἐν Τουρκίᾳ) ἄνευ τῶν ὁποίων οὐδεμίαν ἐμπορικὴν πράξιν δύναται νὰ ἐκτελέσωσιν, οὔτε ταξείδιον οὔτε ἰδιοκτησίαν νὰ ἔχωσιν». Βλ. καὶ Ε.Θ. Μουδοπούλου, *Τὸ Ρουμανοκουτσοβλαχικὸν Ζήτημα*, ἐν Ἀθήναις 1978, 22 σημ. 35, 47 καὶ 83, ὅπου μεταξὺ ἄλλων ὁ Ρουμάνος διπλωμάτης Raoul Bossy χαρακτηρίζει τὸν Ἰραδὲ τοῦ 1905, μετὰ τὸν ὁποῖο ὁ σουλτάνος ἀναγνωρίζει βλαχικὴ ἐθνότητα, ὡς πραγματικὸ ἄθλο τῆς ρουμανικῆς διπλωματίας.

των κατὰ τοὺς διακανονισμοὺς τῶν ρουμανικῶν συνόρων με γειτονικά κράτη²³⁸, στὰ ὁποῖα ἐκχωροῦνται οἱ Βλάχοι. Ἐπιπλέον καθιστᾷ τὴν παραδουνάβια Ρουμανία ρυθμιστὴ καὶ τῆς τύχης τῶν Βορειοηπειρωτῶν Βλάχων, ἐνῶ ἡ Ἑλλάδα ἀνέτοιμη ἐπιστημονικά καὶ ὀργανωτικά θεᾶται τὰ τεκταινόμενα.

Ἐπίσημα ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ πλευρὰ ἐπιχειρεῖται αἰτιολόγησις τῆς παραχωρήσεως ὡς ἀνάγκης, πού ἐπιβλήθηκε ἀπὸ σκοπιμότητα. Στὴν πραγματικότητα εἶναι ἀπότοκος τῆς ἀδιαφορίας, ἀγνοίας, ἀνοργανωσιᾶς καὶ ἀνευθυνότητας, κακῶν, τὰ ὁποῖα γιὰ τὰ ἴδια θέματα καὶ σήμερα ταλανίζουν τὸ ἔθνος ὁλόκληρο. Ὁ Τηλ. Κατσουγιάννης σχολιάζοντας τὴν ἀναγνώριση τῆς πλασματικῆς μειονότητας τῶν ρουμανιζόντων τονίζει: «Τοῦτο ὑπῆρξε μία καθαρὰ μείωσις τοῦ γοήτρου τῆς Ἑλλάδος διὰ τῆς ἐπιβραβεύσεως τοῦ ἔργου μιᾶς ἀνεντίμου καὶ αἰσχροῦς προπαγανδιστικῆς ὀργανώσεως, ἡ

238. Πβ. G.I. Bratianu, *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*, Bucarest 1942, 211-218: «... Le territoire qui fut annexé à la Roumanie par le traité de Bucarest, ne représentait pas seulement la couverture stratégique de la Dobroudja et du port de Constantza: il constituait en quelque sorte l' équivalent des populations aroumaines abandonnées aux états balcaniques». Γενναϊόδωρα ἡ Ρουμανία προβαίνει στὴν παραχώρηση, κατὰ λέξη ἐγκατάλειψη, τῶν Βλάχων πρὸς ἐπαύξηση τοῦ ἐδάφους τῆς καὶ ἀπόκτηση στρατηγικῶν θέσεων. Ἄλλὰ δὲν ἀρκοῦνται. Καὶ στίς ἡμέρες μας ἐπαναφέρουν τὰ προπολεμικά φληναφήματα με ἐπιστημονικοφανεῖς δημοσιεύσεις. Πβ. *Byzantion* 33 (1983) 118 κ.έ., ὅπου οἱ Ρουμάνοι N. Beldiceanu καὶ P. Năsturel ἀδίστακτα ὀνομάζουν ρουμανικὸ πλεθυσμὸ τοὺς Βλάχους τῶν Τρικάλων! Ἐπίσης βλ. *Etudes Roumaines et Aroumaines* 1990, 95 σημ. 2, ὅπου προαναγγέλλεται συλλογικὴ ἔκδοσις με τίς ἴδιες ἀντιλήψεις καὶ με παρουσίαση ἀπὸ τὸν καθηγητὴ G. Castellan. Μάλιστα στὴ σειρά τῶν δημοσιευμάτων τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀνατολικῶν Γλωσσῶν καὶ Πολιτισμῶν τῆς Γαλλίας!

Φυσικά ἡ ἐλληνικὴ πλευρὰ καθέυδει, ὡς συνήθως!

ὅποια ἄλλωστε εἶχεν ἐξαρθρωθῆ διὰ τῶν πολυετῶν ἀδυσωπῆτων ἀγῶνων τῶν Ἑλληνοβλάχων καὶ ἦτο ἐτοιμοθάνατος. Ἄλλὰ ὁ ἀρχικὸς σκοπὸς τῆς γενέσεως τῆς προπαγάνδας δὲν ἦτο ἄλλος, παρὰ ἡ δημιουργία δικαιωμάτων, προεξοφλούντων ἀνταλλαγὰς κατὰ τὴν κρίσιμον στιγμὴν τῆς ἐκκαθαρίσεως τῆς κληρονομίας τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, ὅπερ ἐπετεύχθη»²³⁹.

Ὡστόσο ἡ Ρουμανία δὲν ἀρκεῖται στὸ πράγματι σημαντικό διπλωματικὸ ἐπίτευγμα τῆς Συνδιασκέψεως τοῦ Βουκουρεστίου. Ἐπιζητεῖ τρόπους καὶ μέσα ἀναμειξεως καὶ στὸν τελευταῖο ἐπίμαχο χῶρο τῶν ἄλλοτε εὐρωπαϊκῶν κτήσεων τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, τὴν Ἀλβανία, τὸ μῆλο τῆς ἔριδος, πού ἔντεχνα ὁ σουλτάνος ρίχνει στοὺς Βαλκανίους συμμάχους γνωρίζοντας ὅτι οἱ δεσμοὶ τους δὲν διέπονται ἀπὸ εἰλικρίνεια καὶ ἀληθινὴ φιλία. Πράγματι ὅλα εἶναι πιθανά.

Ἡ Πρεσβευτικὴ Συνδιάσκεψη, τῆς ὁποίας πρόεδρος εἶναι ὁ Ἄγγλος ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν σὲρ Ἐντουαρντ Γκρέυ καὶ μέλη οἱ πρέσβεις τῶν ἑξι Μεγάλων Δυνάμεων στὴ βρετανικὴ πρωτεύουσα, συντάσσει καὶ ὑπογράφει τὸ λεγόμενον Πρωτόκολλο τοῦ Λονδίνου τῆς 8ης Αὐγούστου 1913. Μὲ πρωτοβουλία τῆς Αὐстро-Ουγγαρίας καὶ τῆς Ἰταλίας ἱδρύεται Ἀλβανία ὡς ἡγεμονία-πριγκιπάτο, αὐτόνομη, κυρίαρχη, τῆς ὁποίας τὸν κληρονομικὸ ἀνώτατο ἀρχοντα θὰ ὑποδείξουν οἱ ἑξι Μεγάλες Δυνάμεις. Δὲν θὰ προέρχεται ἀπὸ τοὺς ἡγεμονικοὺς οἴκους τῶν ἐγγυητριῶν δυνάμεων. Διακόπτεται κάθε ἐξάρτηση τῆς Ἀλβανίας ἀπὸ τὴν

239. Τηλ. Μ. Κατσογιάννη, *Περὶ τῶν Βλάχων τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν. Β'*. Ἐκ τοῦ βίου καὶ τῆς ἱστορίας τῶν Κουτσοβλάχων ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Δημοσιεύματα τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Θεσσαλονίκη 1966, 78.

Τουρκία. Ουδέτεροποιεῖται καὶ μὲ ἐπιμέρους ἄρθρα ὀρίζεται ἡ ὀργάνωσή της. Ἀλλὰ μένει ἐκκρεμὴς ἡ ὀλοκλήρωση τοῦ καθορισμοῦ τῶν συνόρων. Ἀνατίθεται σὲ Διεθνή Ἐπιτροπή, ἡ ὀποία ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐκπροσώπους τῶν ἕξι Μεγάλων Δυνάμεων²⁴⁰.

Ἡ Ἐπιτροπή ἐργάζεται ἐπιτόπια ἀλλὰ μὲ προκαταλήψεις καὶ ἀνεπίτρεπτες σκοπιμότητες, ὀφειλόμενες στήν ἐπιμονή τῆς Ἰταλίας καὶ Αὐστρο-Ουγγαρίας, ὥστε νὰ προδικάζεται ὁ ἀκρωτηριασμός τῆς Βορείου Ἡπείρου. Χρησιμοποιεῖ μοναδικὸ κριτήριον²⁴¹ γιὰ χαρακτηρισμὸ τῶν κατοίκων ὡς Ἑλλήνων τὴν ἑλληνικὴ μονογλωσσία καὶ κατατάσσει στοὺς Ἀλβανούς τοὺς χρῆστες ἀλβανικοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος καὶ μέσα στήν οἰκογένεια, ἀν καὶ ἡ διεπιστημονικὴ ἔρευνα ἀπέδειξε ὅτι οἱ Ἑλληνες τῆς Βορείου Ἡπείρου, ὅπως καὶ ἄλλων περιφερειακῶν διαμερισμάτων, δὲν ἔμειναν ἀλώβητοι στὸ διάβα τῶν αἰώνων οὔτε γλωσσικὰ οὔτε θρησκευτικὰ. Κατὰ πρῶτον ἐκλατινίζονται Ἑλληνες τόσο τῆς Διασπορᾶς, ἀπὸ τὴν πρῶμῃ κιόλας ρωμαϊκὴ παρουσία ὅσο καὶ τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου. Οἱ δεῦτεροι ἐπιβιώνουν μὲ τὸ ὄνομα Βλάχοι, ποὺ σημαίνει λατινόγλωσσοι, ἡ δὲ διγλωσσία τους εἶναι διαχρονικὴ καὶ ἀδιάκοπη, σύμφωνα μὲ τὰ ἐπιστημονικὰ πορίσματα τοῦ Οὐγγρου ρωμανιστῆ-βαλ-

240. Λεπτομέρειες βλ. Β.Ρ. Papadakis, *Histoire diplomatique de la question Nord-Epirote 1912-1957*, Athènes 1958.

241. Τὸ κριτήριον αὐτὸ ἀπορρίπτεται καὶ ἀπὸ τὸν G. Weigand, *Ethnologie Makedonien*, 1924: «Ἐν τῇ πολιτικῇ συνήθως κρίνουν ἐκ τῆς γλώσσης διὰ τὴν ἐθνότητα. Ἡ ἐπιστήμη δὲν πρέπει νὰ ἱκανοποιεῖται μὲ τὴν ἀποψιν ταύτην τῆς μητρικῆς γλώσσης. Ἡ γλώσσα εἶναι κατὶ τὸ ἐξωτερικὸν καὶ μεταβλητὸν καὶ δὲν πρέπει μόνῃ αὐτῇ νὰ λαμβάνεται ὡς βάσις διὰ τὴν κρίσιν, ἀλλὰ πνευματικὰ καὶ σωματικὰ ἰδιότητες καὶ ἦθη καὶ ἔθιμα λαϊκά». Βλ. καὶ Ἀχ. Γ. Λαζάρου, «Τὸ Μακεδονικὸ μὲ δεδομένα ἱστορίας, γλωσσολογίας, ἐθνολογίας...», *Ἑλληνοχριστιανικὴ Ἀγωγή* 361 (1989) 71.

κανιολόγου Μ. Γυόπι²⁴² κ.ά. Στην αρχική διγλωσσία τῶν Βορειοηπειρωτῶν μετὰ πολλοὺς αἰῶνες προστίθεται ἓνα νέο γλωσσικὸ ἰδίωμα, λόγῳ τῆς ἐπικοινωνίας μὲ τοὺς νέους γείτονες, Ἀλβανούς, ὅπως ἐνωρίτερα στοὺς Ἑλληνας τῆς Μακεδονίας διαδόθηκε ἐπιπλέον τὸ σλαβωνικό. Ἐπομένως ἡ ἀναζήτηση ἀκραιφνῶν ἐλληνοφῶνων ἀποτελεῖ ἀνίερη καὶ πρωτοφανή πρόφαση γιὰ τὸ μελετώμενο ἔγκλημα, τοῦ ὁποίου ἡ ἀποκάλυψη δὲν βραδύνει, ἀφοῦ ἀποσπῶνται ἀπὸ τὸν ἐλληνικὸ ἐθνικὸ κορμὸ καὶ προσδένονται στὸ ἀλβανικὸ κατασκευάσμα ἢ Χειμάρρα, τὸ Δέλβινο, τὸ Ἀργυρόκαστρο, ἢ Πρεμετή, οἱ Ἅγιοι Σαράντα, ἢ Κορυτσά, ἢ Μοσχόπολη. Ἡ ἀντίδραση τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ρωσίας²⁴³, πού ὑποστηρίζουν τὶς ἐλληνικὲς θέσεις, δὲν τελεσφορεῖ καὶ τὸ ὕπουλο σχέδιο προχωρεῖ πρὸς τὴν πραγμάτωσι: «Οὔτε αἱ ἐκκλήσεις τῶν κατοίκων, οὔτε αἱ διαμαρτυρίαι, οὔτε τὰ φλογερὰ ἐλληνικὰ αἰσθήματα ἴσχυσαν νὰ μεταβάλουν τὰς ἀποφάσεις τῆς ἐπιτροπῆς ἐκείνης. Εἰς μάτην ἀνεζήτηι αὕτη νὰ εὔρη Ἀλβανούς εἰς τὴν Β. Ἠπειρον. Δὲν συνήντα παρὰ Ἑλληνας πού ἐζήτουν μὲ κάθε τρόπον νὰ ἐκδηλώσουν τὴν ἐλληνικὴν των ὑπόστασιν καὶ συνείδησιν...»²⁴⁴.

Ἡ Πρεσβευτικὴ Συνδιάσκεψις τῆς 8ης Σεπτεμβρίου 1913 δέχεται τὶς προτάσεις τῆς Διεθνοῦς Ἐπιτροπῆς καὶ

242. Μ. Γυόπι, «La transhumance des Vlaques balkaniques au moyen-âge», *Byzantinoslavica* 12 (1951) 42: «tout porte à croire que les Vlaques doivent avoir été bilingues pendant toute leur histoire».

243. Ν. Μοσχοπούλος, *La Question de l'Épire du Nord*, Athènes 1941, 12.

244. Πβ. Γ.Χ. Παπαδόπουλος, *Τὸ χρονικὸ τῆς δημιουργίας τῆς Ἀλβανίας καὶ τοῦ Βορειοηπειρωτικοῦ Ζητήματος*, Ἀθήνη 1984 (πολυγρ.), ὅπου παρατίθενται αὐτοῦσια κείμενα ὑπομνημάτων ἀντιπροσωπειῶν Βορειοηπειρωτῶν, πού εἶδαν καὶ ἀνέπτυξαν τὶς ἐλληνικὲς θέσεις μὲ σαφήνεια καὶ ἀκρίβεια.

γνωστοποιεί προς την ελληνική κυβέρνηση την όροθεσία με επίσημη ανακοίνωση, στην οποία υπάρχουν έπτά παράγραφοι. Η έκτη έχει άκριβώς ως έξής: « Ός προς τó υπό Κουτσοβλάχων οίκούμενον διαμέρισμα, ή Έπιτροπή όφείλει να πιστοποιήση την έθνότητα αύτων· ή δέ, είτε τή 'Αλβανία, είτε τή 'Ελλάδι, επίδικασις αύτων άποφασισθήσεται υπό τών Δυνάμεων, άφοϋ αύται μελετήσωσι την τής Διεθνούς Έπιτροπής έκθεσιν. Όσον άφορᾶ τας εις τούς Κουτσοβλάχικούς πληθυσμούς παρασχεθείσας έγγησεις, θα συννενοηθῶσιν άπ' εύθείας ή 'Ελλάς και ή Ρουμανία»²⁴⁵.

Η ελληνική κυβέρνηση σέ πνεϋμα όπωσδήποτε διαλλακτικό διαμαρτύρεται για τή χάραξη τών έλληνοαλβανικών συνόρων, διότι παραδίδονται στην 'Αλβανία 140.000 Έλληνες, αλλά δέν κεντρίζεται συγχρόνως και άπό την προκλητική νύξη πιστοποιήσεως τής έθνότητας τών Βλάχων για έναρξη έπιστημονικής διερευνήσεως τού θέματος, ώστε να καθίσταται στο μέλλον δυνατή ή αντίκρουση διεκδικήσεών τους άλλοτε άπό τή Ρουμανία και άλλοτε άπό την 'Ιταλία. Η παραγνώριση καταντᾶ άπίστευτη. Διότι σοφοί καθηγητές τού πανεπιστημίου και όμολογουμένως λαμπροί Έλληνες πατριῶτες, όταν περιστασιακά άσχολοϋνται με τó θέμα τής καταγωγής τών Βλάχων, γράφουν άνακριβειες και αντιφάσεις, βλαπτικές έθνικά και μειωτικές τόσο τού προσωπικού κύρους τους όσο και τής ελληνικής έπιστήμης. Η περίπτωση τού Σπ. Λάμπρου είναι φοβερά χαρακτηριστική, διότι και ό ίδιος κατάγεται άπό όνομαστό Βλαχοχώρι τής Ηπείρου με έκπληκτική συμβολή στην αναγέννηση τής 'Ελλάδας. Τήν 30ή 'Ιανουαρίου 1908, κατά τά έγκαίνια τού Έθνικού Οικοτροφείου, χαιρετίζοντας τά παιδιά σλαβοφώνων και βλαχοφώνων μακεδονομάχων και σκιαγραφώντας

245. Γρ. 'Αλ. Καλογεροπούλου, *Ηπειροϊάδα*, 'Αθήνα 1990, 366.

τὴν ἀποστολὴ τοῦ Ἰδρύματος τονίζει: « Ἐκεῖνοι μὲν ὄσοι ἐκ τῶν μακρῶν ἐθνικῶν περιπετειῶν ἐν ἡμέραις στυγνῆς τοῦ ὄλου ἔθνους δουλείας ἠτύχησαν νάποβάλωσι τὴν πάτριον γλῶσσαν χωρὶς νάποξενωθῆ ἢ ψυχὴ τῶν οἰκογενειῶν αὐτῶν τῶν πατροπαράδοτων θρησκευτικῶν δογμάτων καὶ τῶν ἐθνικῶν πόνων θὰ δυνηθῶσι νάκούσωσι τὰ χεῖλη αὐτῶν ἐπιστρέφοντα εἰς τὴν εὐστομον λαλιὰν τῶν προγόνων. Ἕλληνες δὲ τέλειοι ὄχι πλέον μόνον τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν γλῶσσαν θὰ δυνηθῶσιν, ἐπιστρέφοντες εἰς τὴν Μακεδονίαν, νὰ μεταδώσωσι καὶ καταστήσωσι ἀγαπητὸν μέχρι τῶν ἐσχάτων αὐτῆς γωνιῶν τὸ εὐγλωττον ἐκεῖνο φῶνημα, δι' οὗ ἔδιδε τὰ παραγγέλματα αὐτοῦ ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος εἰς τοὺς Μακεδόνας συστρατιῶτας, νικῶν ἐν ταῖς μάχαις τοὺς ἐχθροὺς τοῦ ἑλληνισμοῦ, τὴν ὑψηλὴν γλῶσσαν δι' ἧς ἐμεγαλοφώνει ὁ Μακεδὼν Ἀριστοτέλης τὰς μεγάλας αὐτοῦ φιλοσοφικὰς θεωρίας, τὴν γλυκεῖαν ἐκείνην γλῶσσαν, δι' ἧς διέδωκε τὸν Χριστιανισμὸν ἐν Μακεδονίᾳ ὁ μέγας ἀπόστολος τοῦ Ἰησοῦ, ὁ Παῦλος»²⁴⁶. «Ὅμως ἄλλοτε ἐξιστορώντας τὴν κατάκτηση τῆς Ἑλλάδας ἀπὸ τοὺς Φράγκους σχεδὸν διαβεβαιώνει: «Ὅτι δὲ οἱ Βλάχοι εἶναι καταγωγῆς ρωμαϊκῆς δὲν ὑπόκειται εἰς ἀμφιβολίαν. Τὴν σήμερον οἱ Ρωμαῖοι ἀξιοῦσιν αὐτοὺς ὡς συγγενεῖς, καὶ οἱ Κουτσοβλάχοι οἱ καλούμενοι οὕτως ἄτε μὴ δυνάμενοι νὰ προφέρωσιν ὀρθῶς τὸ chinch τὸ σημαῖνον τὸ πέντε ἀποτελοῦσιν ἐν τῶν ἀκανθωδεστάτων προβλημάτων τῆς συγχρόνου διπλωματίας»²⁴⁷. Ἀπορρίπτει τὴν ἀξίωση τῶν Ρουμάνων γιὰ συγγένεια, ἀλλὰ αὐτοπαγιδεύεται. Διότι θεωρεῖ καὶ μάλιστα ἀναμφίβολα τοὺς Βλάχους ὡς καταγωγῆς ρωμαϊκῆς, τὴν ὁποῖαν ἀκριβῶς ἐπικαλοῦνται οἱ Ἴταλοι γιὰ τὸ διακανονισμὸ τῶν ἑλληνοαλβαν-

246. Σπ. Λάμπρου, *Λόγοι καὶ ἀναμνήσεις ἐκ τοῦ Βορρά*, ἐν Ἀθήναις 1909, 10.

247. Σπ. Λάμπρου, « Ἡ ὑπὸ τῶν Φράγκων κατάκτησις τῆς Ἑλλάδος », *Νέος Ἑλληνομνήμων* 19 (1925) 76.

κῶν συνόρων, συγκεκριμένα για τὴν ἀπόσπαση τῆς Βορείου Ἡπείρου ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Μοιραῖα, ὅταν δὲν προηγεῖται ἡ ἐπιστήμη, οὔτε διπλωματία εὐδοκιμεῖ²⁴⁸.

Ἐξάλλου ὁ πατέρας τῆς ἑλληνικῆς γλωσσολογίας Γ. Χατζιδάκις μέμφεται τὸν καθηγητὴ τοῦ πανεπιστημίου τῆς Λειψίας G. Weigand, διότι δῆθεν εἶχε ἐπινοήσει τὸν ὄρο Ἄρωμοῦνοι²⁴⁹ γιὰ τοὺς Βλάχους τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, ἐνῶ εἶναι νεολογισμὸς, ποὺ ἀποκαθιστᾷ τὸν φωνητικᾶ ἀλλοιωμένο Romanus μὲ προθετικὸ Α-, πρόσθετο τεκμήριο ἑλληνικότητάς τους²⁵⁰. Ἄγνοεῖ ὁ Χατζιδάκις πῶς αὐτοαποκαλοῦνται οἱ Ἑλληνοβλάχοι. Ἦταν ἐπόμενο, ἀφοῦ ἀφιέρωσε σ' αὐτοὺς μόλις μιᾶς σελίδας δημοσίευμα²⁵¹, γιὰ τὸ ὁποῖο καὶ δέχθηκε κριτικὴ, ἀνάλογη²⁵².

248. Ἐπιπλέον ὅλη ἡ κρατικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία χωρὶς τὴν ἐνδεδειγμένη ἐνημέρωση διαπράττει φοβερὰ σφάλματα. Πβ. Altan (Μαζαράκης-Αἰνιάν), *ἑ.ἀ.*, 160-161: «Δυστυχῶς... δὲν ὑπῆρξε καὶ ἀπέναντι τοῦ νέου τούτου ἐχθροῦ (τῆς ρουμανικῆς προπαγάνδας) προσήκουσα πάντοτε ἡ πολιτεία τῶν ἰθυόντων τὸ ἔθνος καὶ τὴν ἐκκλησίαν καὶ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ ἀντιπροσώπων αὐτῶν. Δὲν εἰργάσθησαν κυρίως ὅπως διαφωτίσωσιν ἐπαρκῶς τοὺς ἑλληνοβλαχικοὺς πληθυσμούς... Τούναντίον, ἐξ ἀμαθείας καὶ ἐλλείψεως πολιτικοῦ νοῦ, ἐποιοῦντο ἐνίοτε διακρίσεις αἰτινες ἐψύχραινον τοὺς ἑλληνοβλάχους τούτους καὶ καθίστων αὐτοὺς εὐπροσίτους εἰς τὰ ρουμανικὰ δελεάσματα. Παρὰ πάσας ἐν τούτοις τὰς προσταςίας καὶ τὸ ἀφθόνως σπαταληθὲν χρῆμα,... οὐδέποτε κατώρθωσε νὰ εἰσχωρήσῃ (ἡ ρουμ. προπαγάνδα) μεταξὺ τῶν ἀκμαίων εἰς φρόνημα καὶ μόρφωσιν καὶ πλοῦτον ἑλληνοβλαχικῶν, ἐν ταῖς πόλεσι καὶ χωρίοις, κοινοτήτων».

249. Γ.Ν. Χατζιδάκι, «Περὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων», *Ἀθηνᾶ* 8 (1896) 3-62 καὶ *Ἀνάπτυον*. Ἐπίσης *Γλ. Μελ.*, 32-114.

250. Βλ. Ἀχ. Γ. Λαζάρου, *Ἐπίγραμμα Εὐγενίου τοῦ Αἰτωλοῦ καὶ Λατινοφωνία Ἑλλήνων. Βλάχοι ἑλληνικοῦ χώρου*, Ἀθήνα 1986, 234 καὶ σμ. 6.

251. Γ.Ν. Χατζιδάκι, «Ἀρχαῖαι ἑλληνικαὶ λέξεις ἐν τῇ γλώσσῃ τῶν Κουτσοβλάχων», *Ἀθηνᾶ* 21 (1909) 384 καὶ *Γλωσσ. Ἔρ.*, 530.

252. Ν.Α. Βέης, *Viz. Vremennik* 20 (1913) 127. Βλ. καὶ Ἀχ. Γ.

Ἡ ἔλλειψη προγράμματος τῶν ἐθνικῶν θεμάτων, ὅπως τοῦ κουτσοβλαχικοῦ σέ συνάρτηση μὲ τὸ βορειοηπειρωτικὸ, συνάγεται καὶ ἀπὸ τὴν ἀδιαμαρτύρητη ἀποδοχὴ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Γουλιέλμου Βῆδ (1876-1945), τὸ Νοέμβριο 1913, ὡς ἡγεμόνα τῆς Ἀλβανίας. Στὴν ἐπίσπευση τῆς ἀναγορεύσεως συντελεῖ ἀσφαλῶς ἔκκληση τοῦ Ὀκτωβρίου 1913 τοῦ Ἰσμαὴλ Κεμάλ, ἂν καὶ ὅλα τὰ παρασκήνια δὲν εἶναι πλήρως γνωστά. Πάντως προβλήθηκε ἡ πρωσικὴ καταγωγὴ του καὶ ἡ συγγενεία του μὲ τὸν πρίγκιπα Μαξιμιλιανὸ Wied, τοῦ ὁποῦ φέρεται ἀνεψιός. Ὡστόσο ἡ προτίμησις δὲν φαίνεται ἐντελῶς ἄσχετη μὲ τὶς ρουμανικὲς ἐπιδιώξεις τὶς βασιζόμενες στὴν ὑπαρξὴ Βλάχων στὴν Βόρειο Ἡπειρο. Ὁ Εὐάγγελος Ἀβέρωφ-Τοσίτσας ἐκφράζει τὴν ἀκόλουθη ὑπόψια: «Ἀλλὰ ὁ πρίγκιψ Βῆδ ἦταν ἀνεψιός τῆς Βασιλίσσης τῆς Ρουμανίας, ἡ ὁποία ἔπαιξε καὶ σημαντικὸ ρόλο γιὰ τὴν ἐκλογὴ του, εἶχε μεγάλα κτήματα στὴ Ρουμανία καὶ εἶχε παντρευτῆ ἀπόγονο τῶν πριγκίπων Καντακουζηνῶν τῆς Ρουμανίας. Στὰ ὅρια τοῦ νέου Ἀλβανικοῦ κράτους — ἰδίως στὴ Βόρειο Ἡπειρο — ζοῦσαν σημαντικοὶ κουτσοβλαχικοὶ πληθυσμοί. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ κουτσοβλαχικὴ κίνησις ἐπὶ σειρὰ δεκαετιῶν εἶχε συνδυασθῆ μὲ μιὰ ἀλβανικὴ κίνησις, ὅτι τόσο οἱ πράκτορες τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ὅσο καὶ ἐκεῖνοι τῆς Ρουμανίας εἶχαν ἐργασθῆ γιὰ τὶς δύο κινήσεις, οἱ ὁποῖες ἐπὶ πολὺ ἀποτελοῦσαν κάτι τὸ ἀδιάσπαστο». Προσθῆτει δὲ καὶ τὰ ἐξῆς: «Ὅλες αὐτὲς οἱ ἐνδείξεις γεννοῦν πρᾶγματι τὴν βασίμη ὑπόψια ὅτι διὰ τοῦ πρίγκιπος τοῦ Βῆδ ἡ ρουμανικὴ πολιτικὴ σκέφθηκε νὰ δημιουργήσῃ ἓνα “ἀδελφὸ” Κράτος, τὸ ὁποῖον δὲν ἤξερε κανεὶς τι ἐξέλιξῃ θὰ μπορούσε

Λαζάρου, «Γλωσσικὲς μαρτυρίες καταγωγῆς τῶν Βλάχων», *Ἡπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο* 1987, 307-321, καὶ *Ἀνθρωπολογικὰ Ἀνάλεκτα* 49 (1988) 33-38.

νά ἔχη ἀπὸ ἀπόψεως καλλιιεργείας τοῦ κουτσοβλαχικοῦ ζητήματος»²⁵³.

Συνεπῶς μὲ τὴν οὐσιαστικὴ ἀπουσία τῆς ἐλληνικῆς ἐπιστήμης, ἡ ὁποία ἐγκατέλειψε τὴν ἐλληνικὴ διπλωματία ὀλόγουμνη, διαγράφεται εὐδιάκριτα ἢ δύσκολη καὶ σκοτεινὴ πορεία τῶν Βορειοηπειρωτῶν.

Τὴν 17η Δεκεμβρίου ὑπογράφεται τὸ Πρωτόκολλον τῆς Φλωρεντίας, μὲ τὸ ὁποῖο ἐπιδικάζεται στὴν Ἀλβανία ἡ ἐλληνικὴ περιοχὴ τῆς Βορείου Ἡπείρου. Ἡ ἀπόφαση τῶν ἔξι Μεγάλων Δυνάμεων γιὰ τὴν πρόσδεση τῆς κοιτίδας τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὸ ἀλβανικὸ ἰκρίωμα ἀνακοινώνεται στὴν ἐλληνικὴ κυβέρνησι ἀπὸ τοὺς διπλωματικοὺς ἐκπροσώπους τοὺς στὴν Ἀθήνα μὲ διακοίνωση τῆς 13ης Φεβρουαρίου 1914. Τὸ κείμενο εἶναι ἐνδεικτικὸ τῆς ἀπώτερης προθέσεως τῶν πρωτεργατῶν τῆς συντάξεώς του. Τὸ ἐνδιαφέρον δεῦτερο μέρος τῆς διακοινώσεως εἶναι εὐγλωττότατο: «Ἡ ὀριστικὴ τῇ Ἑλλάδι παραχώρησις τῶν νήσων, ἃς αἱ ἔξ Δυνάμεις ἀπεφάσισαν νὰ ἐπαφήσωσιν εἰς τὴν κατοχὴν τῆς, δὲν θὰ καταστῇ πραγματικὴ, εἰ μὴ ὅταν τὰ ἐλληνικὰ στρατεύματα ἐκκενώσωσι τὰ τῇ Ἀλβανίᾳ παραχωρηθέντα ἐδάφη, δυνάμει τοῦ τῆς Φλωρεντίας πρωτοκόλλου τῆς 17ης Δεκεμβρίου 1913, ὅπερ συνάπτεται ὧδε, ὡς καὶ τὴν νῆσον Σάσωνα, καὶ ὅταν ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις ρητῶς ὑποσχεθῇ, ὅτι οὐδεμίαν θὰ ἀντιτάξῃ ἀντίστασιν, ὅτι δὲν θὰ ὑποστηρίξῃ ἢ θὰ ἐνθαρρύνῃ ἀμέσως ἢ ἐμμέσως οὐδενὸς εἴδους ἀντίστασιν κατὰ τοῦ ὑπὸ τῶν ἔξ Δυνάμεων καθιερωθέντος ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἀλβανίᾳ καθεστῶτος.

Ἡ ἐκκένωσις ἄρξεται τῇ 1η Μαρτίου διὰ τῆς ἀποχωρήσεως τῶν ἐλληνικῶν στρατευμάτων ἀπὸ τοῦ Καζᾶ τῆς

253. Εὐαγγέλου Ἀ. Ἀβέρωφ-Τσοίτσα, Ἡ πολιτικὴ πλευρὰ τοῦ Κουτσοβλαχικοῦ Ζητήματος, Τρίκαλα 1987, 67-68.

Κορυτσᾶς καὶ τῆς νήσου Σάσωνος, θὰ προβῆ δὲ διαδοχικῶς μέχρι τῆς 31ης Μαρτίου ὅτε ὀφείλει νὰ περατωθῆ διὰ τῆς ἐκ τοῦ Καζᾶ τοῦ Δελβίνου ἀποχωρήσεως τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων.

Αἱ ἐξ Δυνάμεις πεποίθασιν ὅτι τὰς ἄνω ἀποφάσεις εἰλικρινῶς θὰ σεβασθῆ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις»²⁵⁴.

Ἐνῶ ἐπιβάλλουν στὴν Ἑλλάδα "τὴν εἰλικρινῆ ἐκτέλεσιν καὶ τὴν τήρησιν τῶν ὄρων τούτων», δὲν φαίνονται διατεθειμένες οἱ Δυνάμεις γιὰ παρόμοια ἐπιβολὴ στὴν Τουρκία τῆς ἀναγνωρίσεως στὴν Ἑλλάδα τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου, ἡ ὁποία πραγματώνεται μετὰ τῆ συνθήκης Λωζάννης! Τὴν Ἑλλάδα πειθαναγκάζουν σὲ χρονικὰ περιθώρια ἑνὸς μηνῆ, ἀπὸ 1ης μέχρι 31ης Μαρτίου 1914, γιὰ τὴν παράδοση ἑλληνικῶν ἐδαφῶν, ἀπελευθερωμένων μὲ αἱματηροὺς ἀγῶνες, στὴν Ἀλβανία.

Ἐντούτοις, κατὰ τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου ἐκτοξεύονται σκληρῆς ἐπικρίσεις γιὰ τοὺς χειρισμοὺς τοῦ στὸ Βορειοηπειρωτικό. Ἄρκει ἡ καταχώρησις ἑνὸς σχολίου τοῦ Ἰωνος Δραγούμη: «Πᾶει καὶ ἡ μισὴ Ἡπειρος ἀπὸ τὰ λάθη τοῦ κ. Βενιζέλου. Τέλος καὶ τῷ Θεῷ δόξα!»²⁵⁵.

Ἄν δὲν πρόκειται στὴν περίπτωσι Δραγούμη γιὰ ἄγνοια τῶν πραγματικῶν περιστατικῶν, ὅπωςδῆποτε λανθάνει τίς περισσότερες φορὲς κάποια ὑποτίμησις τῶν δυσχερειῶν, ποὺ εἶχαν παρεμβάλει οἱ ἕξι Μεγάλαι Δυνάμεις, γιὰ νὰ ὑποχρεώσουν τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησι στὴν ἀποδοχὴ τῶν ὄρων. Ἡ συμμόρφωσι στὴν ἰταμὴ ἀπαίτησι τῶν Δυνάμεων, ἀκριβέστερα τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Αὐστρο-Ουγγαρίας, μάλιστα σὲ στενότατο περιθώριο χρόνου, ἐξοργίζει καὶ ξένες προσωπικότητες, ὅπως τὸν Κλεμανσώ, ὁ ὁποῖος

254. Καλογεροπούλου, ἔ.ἀ., 368.

255. Ἰ. Δραγούμη, Φύλλα Ἡμερολογίου, 1986, 21.

ἔγραψε τότε στήν ἐφημερίδα του "Ἐλεύθερος Ἄνθρωπος" καί τὰ ἐξῆς: «Ἴδου 350.000 ἀληθινοὶ Ἕλληνες, διανεμόμενοι εἰς χωρία, τῶν ὁποίων καί μόνον τὰ ὀνόματα δηλοῦν τὴν ἑλληνικὴν καταγωγὴν. Κατώρθωσαν νὰ κρατήσουν τὴν ἐθνικότητά των ἐναντίον τῶν Τούρκων, καί ὅταν ἔφθασαν τὰ ἑλληνικά στρατεύματα πρὸς ἀπελευθέρωσιν των ἐκ τοῦ Ὀθωμανικοῦ ζυγοῦ, τοὺς εἶπον καί τοὺς ἐπανέλαβον ὅτι τώρα ἦτο ὀριστικὴ ἡ ἀποκατάστασις των εἰς τὴν πατρίδα. Διότι ἀρχικῶς θέμα τῆς κυβερνήσεως τῶν Ἀθηνῶν καί τῆς διπλωματίας τῆς ἦτο ἡ ἐπιστροφή ὀλοκλήρου τῆς Ἡπείρου εἰς τὴν Ἑλλάδα. Καί ξαφνικά, χωρὶς καμμίαν προπαρασκευὴν, χωρὶς νὰ λάβουν διὰ τοὺς δυστυχεῖς αὐτοὺς πληθυσμοὺς καμμίαν ἐγγύησιν... καληνύχτα σας, ἀγαπητοὶ συμπατριῶται καί καλὴν τύχην μὲ τοὺς ληστὰς Ἀλβανούς»²⁵⁶.

Πράγματι ὁ Ἕλληνας στρατιωτικὸς διοικητὴς συνταγματάρχης Ἀλ. Κοντούλης, προφανῶς κατόπιν ὀδηγιῶν τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, τὴν 1η κιόλας Μαρτίου 1914 παραδίδει στὴ νεοσύστατη ἀλβανικὴ χωροφυλακὴ τὴν Κορυτσά, ἀπειλώντας μὲ σύλληψη τοὺς κατοίκους, ἂν ἐπιχειροῦσαν νὰ ὑψώσουν τὴν σημαία τῆς αὐτονομίας. Ἀλλὰ ἡ ἐξέγερση τῶν Βορειοηπειρωτῶν εἶχε ἀρχίσει τὴν ἐπομένη τῆς διακοινώσεως τῶν ἄρθρων τοῦ Πρωτοκόλλου τῆς Φλωρεντίας, τῆς 13ης Φεβρουαρίου 1914, ἀπὸ τῆ Χειμάρρα, ὅπου οἱ πρωτοπόροι στοὺς ἐθνικοὺς ἀγῶνες Χειμαρριῶτες ἔσπευσαν στὴν ἔπαρση τῆς σημαίας τῆς ἀνεξαρτησίας καί στὴ συγκρότηση κυβερνήσεως τοῦ «αὐτονόμου κράτους τῆς Χειμάρρας».

Ἐπιπλέον πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐκκενώσεως τῆς Βορείου Ἡπείρου, τὴν 13η Φεβρουαρίου 1914, ἡ Πανηπει-

256. Πβ. Ἐμμ. Γ. Πρωτοψάλτη, «Τὸ Βορειοηπειρωτικὸν Ζήτημα», *Πρακτικὰ Α' Πανελλ. Ἐπιστ. Συνεδρίου*, 616.

ρωτική Συνέλευση στο Ἀργυρόκαστρο, ὅπου κατέφθασε ὁ Βορειοηπειρώτης πολιτικός Γεώργιος Χρηστάκης Ζωγράφος (1863-1920), ἀποφασίζει, ἀφοῦ δὲν εἶναι ἐφικτὴ ἡ ἐνσωμάτωση στὴν Ἑλλάδα, τὴ διαπραγμάτευση τῆς τοπικῆς αὐτονομίας ἢ τῆς διεθνοῦς κατοχῆς, γιὰ νὰ προληφθοῦν τουλάχιστον ἐπαναλήψεις ἀλβανικῶν βιαιοτήτων. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ὑπῆρξε ἀνταπόκριση, ἡ Πανηπειρωτικὴ Συνέλευση, πού ἤδη εἶχε ἀναδείξει προσωρινὴ κυβέρνηση μὲ πρωθυπουργὸ τὸν Ζωγράφο, κηρύσσει τὴν 28η Φεβρουαρίου 1914 τὴν Ἀυτόνομη Δημοκρατία τῆς Βορείου Ἡπείρου καὶ προκαλεῖ ὄλους τοὺς Βορειοηπειρώτες σὲ γενικὴ ἐξέγερση²⁵⁷. Ταυτόχρονα ἐκδίδει διαμαρτυρία πρὸς τὶς Μεγάλες Δυνάμεις, στὴν ὁποία ἐκφράζεται ἡ ἀπογοήτευση καὶ ὁ πόνος

257. Τὴν ἐξέγερση δικαιολογεῖ ὁ Ἴταλὸς δημοσιογράφος Luciano Magrini γράφοντας ἐπίκαιρα στὴν ἐφημερίδα «Αἰὼν» τοῦ Μιλάνου: «Οἱ Ἡπειρώται ἀπήντησαν εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν πίεσιν μὲ ἐπανάστασιν. Ἀπεφάσισαν νὰ ὑπερασπίσουν μὲ τὰ ὄπλα τὰ δίκαιά των. Ἀνεκκρύβθησαν αὐτόνομοι. Περισσότερον ἀπὸ τὰ ὄπλα, ἡ δύναμις των ἐγκρατεῖται εἰς τὸ δίκαιον τῆς ὑποθέσεώς των καὶ εἰς τὴν ἠθικὴν ὑποστήριξιν πού δὲν πρέπει οὔτε δύναται νὰ λείψῃ εἰς αὐτοὺς ἀπὸ ὅλην τὴν φιλελευθέραν Εὐρώπην. Καὶ ἐνῶ δὲν δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν ἀρκετοὺς καὶ καταλλήλους λόγους διαμαρτυρίας καὶ παραπόνου κατὰ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς Ἰταλικῆς Κυβερνήσεως, ἀπαρνούμενης τὰς ἀρχὰς τῆς ἰδικῆς μας παλιγγενεσίας καὶ ἐξευτελιζούσης τὴν ἱστορίαν τῆς πατρίδος, εἴμεθα εὐτυχεῖς, ὅτι ἡ ὑπέροχος ἠπειρωτικὴ ἐπανάστασις πιστοποιεῖ ἐπισήμως καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην ὅτι δὲν δύναται νὰ ἀποφασίσῃ οὕτως ἀδιαμαρτυρητῶς τὴν δολοφονίαν ἐνὸς λαοῦ. Ἡ σκέψις τοῦ Ἰωσήφ Μαντζίνι φαίνεται μακρὸν ὄνειρον. Σήμερον ἡ Ἰταλικὴ Κυβέρνησις, ὑπὸ τὸ ζῶδιον τῶν ζωηρῶν ἐθνικοφρόνων, ἐν τῷ ζήλῳ τῆς ἰμπεριαλιστικῆς πολιτικῆς, προσβάλλει τὰ ἐθνικὰ αἰσθήματα τῆς Δωδεκανήσου καὶ τῆς Ἡπείρου, καὶ ἐνῶ ἀφ' ἐνὸς προσπαθεῖ νὰ συντρίψῃ τὰς εὐχὰς καὶ τὰς ἐλπίδας τῶν Ἡπειρωτῶν, ἀφ' ἑτέρου μετὰ κυνισμοῦ καὶ θαυμαστῆς ὑπερηφανείας κρατεῖ τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου». Πβ. Ν. Καζάτζη, *Ἡ νέα Ἑλλάς καὶ ἡ νέα Ἰταλία*, Ἀθήναι 1924, 47.

τῶν Βορειοηπειρωτῶν γιὰ τὴν ἀγνόηση τῶν δικαίων τους. Μὲ γοργὸ ρυθμὸ καὶ μεθοδικότητα ὀργανώνει ἐπαναστατικὸ στρατό, στὸν ὁποῖο μὲ προθυμία προσῆλθαν καὶ ἐμπειροπόλεμοι μαχητὲς τῶν βαλκανικῶν πολέμων. Ἐνωρὶς γίνεται αἰσθητὸ τὸ ἀξιόμαχο μὲ τὴν ταχεῖα κατάληψη βορειοηπειρωτικῶν πόλεων καὶ ἀπώθηση βορειότερα τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων τοῦ ἀρτιπαγοῦς ἀλβανικοῦ κράτους, τῶν ὁποίων ἐπικεφαλῆς ἦσαν Ἴταλοι καὶ Αὐστριακοὶ ἀξιωματικοί.

Ὅταν τὴν 7η Μαρτίου 1914 ὁ Γουλιέλμος Βῆδ ἀποβιβάζεται στὸ Δυρράχιο, τὸ ὁποῖο εἶχε ἐπιλέξει γιὰ πρωτεύουσα τῆς ἡγεμονίας του, ἐνημερώνεται ἐспеυσμένα ἀπὸ τὴ Διεθνή Ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν ἔκρυθμη κατάσταση. Πάραυτα διατάσσει τὸν Ὀλλανδὸ συνταγματάρχη L. Thomson, διορισμένο ἀπὸ τὶς Μεγάλες Δυνάμεις ἀρμοστὴ τῆς νότιας Ἀλβανίας, γιὰ ἄμεση ἔναρξη διαπραγματεύσεων μὲ τὴν κυβέρνηση τῆς Αὐτόνομης Δημοκρατίας τῆς Β. Ἠπείρου. Παρὰ τὶς ἀρχικὲς διαφορὲς, πού ἔφθασαν ἕως τὴν ἐπανάληψη τῶν ἐχθροπραξιῶν, ἐπέρχεται συμφωνία καὶ ὑπογράφεται τὸ Πρωτόκολλον τῆς Κερκύρας τῆς 17ης Μαΐου 1914, μὲ τὸ ὁποῖο τροποποιεῖται τὸ ἐπαχθὲς γιὰ τὴν Ἑλλάδα Πρωτόκολλον τῆς Φλωρεντίας. Ἡ ἀποφασιστικότητά τοῦ Ζωγράφου²⁵⁸, πού ἀπέρριψε τὶς πρῶτες προτάσεις τοῦ Thomson, μολονότι ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις εἶχε διατυπώσει

258. Κων. Χ. Σκενδέρη, *Ὁ Βορειοηπειρωτικὸς Ἀγὼν* (1914). Ἱστορία περιλαμβάνουσα ἐν πάσῃ δυνατῇ λεπτομερεῖᾳ τὰ συμβάντα τῆς Βορείου Ἠπείρου, ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἀλβανικοῦ κράτους μέχρι τῆς ἀνακαταλήψεως αὐτῆς ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος (Ὀκτώβριος 1914), μετὰ πολλῶν ἐκ τοῦ φυσικοῦ εἰκόνων, Ἀθήναι 1929, 251. Βλ. καὶ Ἀποστ. Π. Παπαθεοδώρου, *Ὁ αὐτονομιακὸς ἀγῶνας τῆς Βορείου Ἠπείρου 1914*, Ἀθήνα 1985, 22 κ.ἑ.

γνώμη πλήρους και έξ αρχής αποδοχής, καταλήγει στη σύνταξη κειμένου με τους εξής όρους:

- α1) 'Η Βόρειος 'Ηπειρος είναι αυτόνομος.
- 2) 'Αναγνωρίζει τον Βασιλέα Γουλιέλμο Β΄, ως νόμιμον αὐτῆς Βασιλέα.
- 3) 'Αποστέλλει βουλευτάς εἰς τὸ 'Αλβανικὸν κοινοβούλιον.
- 4) 'Η ἐπίσημος γλῶσσα τῆς Β. 'Ηπείρου εἶναι ἡ 'Ελληνική.
- 5) 'Η ὑποχρεωτικὴ γλῶσσα τῶν σχολείων τῆς εἶναι ἡ 'Ελληνικὴ διδασκομένης καὶ τῆς ἀλβανικῆς προαιρετικῶς.
- 6) Οἱ 'Ηπειρῶται ἔχουν δικαίωμα νὰ διατηροῦν ἰδίαν στρατιωτικὴν δύναμιν ὑπὸ ἰδίου ἀξιωματικούς, τὴν ὁποίαν ἡ ἀλβανικὴ κυβέρνησις δὲν θὰ δύναται νὰ μεταχειρισθῆ ἔξω τῶν ὁρίων τῆς Β. 'Ηπείρου»²⁵⁹.

Βέβαια κατὰ τὴ διάρκεια τῶν διαπραγματεύσεων σημειῶνονται κάποιες σποραδικές ἀψιμαχίες ἐξαιτίας προκλήσεων τῶν 'Αλβανῶν μουσουλμάνων, τοὺς ὁποίους προσπαθοῦν νὰ ἐκμεταλλευθοῦν οἱ 'Ιταλοὶ, ἐνῶ κατὰ βάθος οἱ διαφωνοῦντες ταραξίες οὔτε γιὰ ἰταλικὴ κηδεμονία οὔτε γιὰ ἀλβανικὴ ἡγεμονία ἀγωνίζονται ἀλλὰ γιὰ ἐπάνοδο στὸ τουρκικὸ καθεστῶς. 'Η διατάραξη τῆς τάξεως, ποὺ εἶχε παλαιότερες καὶ περισσότερες ἀφορμήσεις, ἐξελίσσεται σὲ κίνημα στὴν κεντρικὴ 'Αλβανία, μετὴν ἐνθάρρυνση Νεο-

259. Γ. Βηλαρά, *'Η πολιτικὴ 'Ιστορία τῆς Βορείου 'Ηπείρου*, χ.τ. - χ.έ. <1960>, 7-8. Τὸ κείμενο, ποὺ ἐκδόθηκε αὐτοτελῶς, συντάχθηκε ὡς ἀγόρευση στὴ Βουλὴ, στὴν ὁποία ἐπανειλημμένως γίνεται λόγος. Βλ. Βουλὴ τῶν 'Ελλήνων, *Εὐρετήριον Συζητήσεων τοῦ Κοινοβουλίου*, Μέρος Δ' (1946-1967). Τόμος 2ος. Θέματα Β (ἕως καὶ Βουλὴ 1950), 'Αθήνα 1984, 218-235.

τούρκων. Συλλαμβάνεται ὁ Ἐσάτ πασὰς ὡς κύριος ὄργανωτῆς μὲ συμβουλή τῶν Αὐστριακῶν, ποὺ ὑποπτεύονται ἐνεργῶ ἀνάμειξη Ἰταλῶν πρακτόρων, ἀλλὰ οἱ ἐπαναστάτες μὲ ὑψωμένη τὴν τουρκικὴ σημαία προχωροῦν ἕως τὰ πρόθυρα τοῦ Δυρραχίου. Τὴν 25ῃ Μαΐου 1914, κατὰ τὴ συνάντησίν τους μὲ τὰ μέλη τῆς Διεθνοῦς Ἐπιτροπῆς, ἀπαιτοῦν: 1) Περισσότερη θρησκευτικὴ διδασκαλία. 2) Ἐξαίρεση ἀπὸ τὴ στρατολόγηση. 3) Ἀπαλλαγὴ φόρων. 4) Ἀποκατάσταση τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας²⁶⁰. Σικηνὲς παρόμοιες ἐπαναλαμβάνονται στὴν Καβάγια, τὴν 27ῃ Μαΐου, στὴν Κρόια, ἀρχὲς Ἰουνίου κ.ά.

Γιὰ τὴν εὐχερέστερη ἀντιμετώπιση τῶν ταραχῶν καὶ πρόληψη μεγαλύτερων περιπλοκῶν ὁ πρόεδρος τῆς Διεθνοῦς Ἐπιτροπῆς ἐπισπεύδει τὴν ἐπίσημη γνωστοποίηση, τὴν 23ῃ Ἰουνίου 1913, στὴν κυβέρνηση τῆς Αὐτονόμου Δημοκρατίας τῆς Βορείου Ἡπείρου ὅτι ὁ ἀνώτατος ἄρχων τῆς Ἀλβανίας Γουλιέλμος Βῆδ καὶ ἡ κυβέρνησή του ἀποδέχονται στὸ ἀκέραιο καὶ χωρὶς ὄρους τὸ Πρωτόκολλον τῆς Κερκύρας. Παράλληλα μὲ ταυτόσημη συλλογικὴ διακοίνωση οἱ διπλωματικοὶ ἐκπρόσωποι τῶν ἕξι Μεγάλων Δυνάμεων στὴν Ἀθήνα ἀνακοινῶνουν στὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση ὅτι «αἱ χῶραι των εἶχαν ἐγκρίνει τὴν ἐπελθοῦσαν ἐν Κερκύρα συμφωνίαν δι' ὅσον ἀφορᾷ τὸ μελλοντικὸν statut τῆς Ἡπείρου».

Ὅμως ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴν ἀποδοχὴ τοῦ Πρωτοκόλλου τῆς Κερκύρας τῆς 17ῃς Μαΐου 1914 ἀνακύπτουν στὴ Συντακτικὴ Συνέλευση τῶν Βορειοηπειρωτῶν στὸ Δέλβινο, ἐπειδὴ διαδιδόταν ὡς ἐπικείμενη ἢ κατάρρευση τοῦ ἀλβανικοῦ κράτους τοῦ Γουλιέλμου Βῆδ καὶ διαφαινόταν δυνατὸτητα πραγματώσεως τῆς ἐνώσεως τῆς Βορείου Ἡπείρου μὲ

260. FO. 371/1894/23410, Lamp πρὸς Grey, Δυρράχιο, 25 Μαΐου 1914. Πβ. Κόντη, ἑ.ά., 119.

τὴν Ἑλλάδα. Χρειάσθηκαν ἐπίμονες καὶ δυναμικὲς παρεμβάσεις τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου γιὰ τὴν ἄρση τῶν ἐνδοιασμῶν καὶ τὴν ἐγκαιρὴ ἐπικύρωση τοῦ Πρωτοκόλλου τῆς Κερκύρας ἀπὸ τοὺς ἀντιπροσώπους βορειοηπειρωτικῶν πόλεων καὶ περιοχῶν πλὴν ἐκείνων τῆς Χειμάρρας, ποὺ ἀποχώρησαν ζητωκραυγάζοντας ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως. Πάντως, χωρὶς μεγάλη καθυστέρηση, κατὰ τὰ τέλη Ἰουλίου ἀνακοινώνεται στὴ Διεθνή Ἐπιτροπὴ ἡ ἀποδοχὴ τῆς συμφωνίας.

Ἡ σπουδὴ τοῦ Βενιζέλου δὲν εἶναι ἀδίκαιολόγητη. Διότι πρωτύτερα ὁ Βενιζέλος ἀποδύθηκε σὲ ἐργώδη προσπάθεια γιὰ τὴ διπλωματικὴ στήριξη τῆς χώρας. Ἄρχισε μιὰ περιοδεία μὲ καταιγιστικὸ ρυθμὸ σὲ ὅλα τὰ ἀνακτοβούλια καὶ τὶς πρωτεύουσες τῆς Εὐρώπης, συζητώντας τὰ δύο ἐπίμαχα καὶ ἐκκρεμῆ ἐθνικὰ θέματα: Τῆς βορείου Ἡπείρου καὶ τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου»²⁶¹. Δὲν πρέπει καθόλου νὰ ὑποτιμᾶται καὶ ὁ περισπασμὸς τοῦ Βενιζέλου λόγῳ τῶν διωγμῶν, ποὺ εἶχαν ἐξαπολύσει οἱ Τοῦρκοι στὴ Μικρὰ Ἀσία, καθὼς καὶ στὴ Θράκη, ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1914, μὲ συνέπεια οἱ νέες παραμεθόριες πόλεις, ὅπως ἡ Καβάλα, νὰ κατακλυσθοῦν ἀπὸ πρόσφυγες. Μετὰ δὲ τὴ δολοφονία τοῦ Φραγκίσκου-Φερδινάνδου (1863-1914), διαδόχου τοῦ αὐστριακοῦ θρόνου, στὸ Σεράγεβο τὴν 28ῃ Ἰουνίου, ἡ πολεμικὴ σύρραξη ἀποβαίνει ἀναπόφευκτη.

Ἐξάλλου ὁ Γουλιέλμος Βῆδ ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὴν ἀναρχία καὶ τὴν ἀπουσία ἀλβανικῶν αἰσθημάτων καὶ στοὺς μουσουλμάνους τοῦ Βορρᾶ, συνάμα δὲ ἔχοντας προβλήματα

261. Γ.Θ. Γιαννόπουλου, *ἑ.ἀ.*, 33. Παράλληλα εἶναι ἐπιφορτισμένος μὲ τὸ Κυπριακὸ. Πβ. *αὐτ.*, 28 σὴμ. 1, 56 σὴμ. 2, 79. Δὲν λησμονεῖ καὶ τοὺς μακρότερα ζῶντες Ἕλληνες. Βλ. Κ.Κ. Παπουλίδη, «Ὁ Ἑλ. Βενιζέλος καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς τοῦ Καυκάσου τὸ 1914», *Βαλκανικὰ Σύμμεικτα* 3 (1989) 131-171.

μέ τους Ἴταλους πράκτορες, ὥστε νά παρεμποδίζονται συνεχῶς οἱ ἐνέργειες γιά τήν εἰρήνευση τῆς χώρας, ἐγκαταλείπει αὐτήν τήν 3ῃ Σεπτεμβρίου 1914. Ἐπομένως ἐπαληθεύονται οἱ προβλέψεις τῶν Βορειοηπειρωτῶν γιά τῖς ἐξελίξεις. Ἐπιπλέον, ὅταν δέν ἱκανοποιοῦνται μέ τήν αὐτονομία, δέν σημαίνει ὅτι εἶναι πλεονέκτες ἢ παραλογίζονται. Διότι οἱ ἴδιοι οἱ Ἀλβανοὶ κηρύσσοντας τήν ἀνεξαρτησία τους στόν Αὐλώνα τήν 28ῃ Νοεμβρίου 1912 μέ τὸ στόμα τοῦ ἀρχηγοῦ τους Ἰσμαήλ Κεμάλ Βλιώρα ὡς ἐλληνοαλβανικά σύνορα εἶχαν ὀρίσει τῇ γραμμῇ ἀπὸ Αὐλώνα-Μοναστήρι.

Ἡ ἔκρηξη τοῦ Α' Παγκοσμίου πολέμου καὶ ἡ ἀποχώρηση τοῦ Γουλιέλμου Β' δ δυσκολεύουν τήν ἀποκατάσταση τῆς τάξεως στήν Ἀλβανία ἀπὸ τῇ Διεθνή Ἐπιτροπή. Γι' αὐτὸ μέ συγκατάθεση καὶ τῆς Ἰταλίας οἱ Δυνάμεις τῆς Ἀντάντ καλοῦν τήν Ἑλλάδα τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1914 γιά τήν ἀνακατάληψη τῆς Βορείου Ἡπείρου. Ἀλλὰ καὶ ἡ Ἰταλία ἐπικαλεῖται λόγους ἀσφαλείας καὶ τήν 31ῃ Ὀκτωβρίου 1914 καταλαμβάνει τὸ νησί Σάσωνα²⁶², ὅπου ἐγκαθιστᾷ ἑ-

262. Πβ. Μ. Χρυσοχόου, *Βλάχοι καὶ Κουτσόβλαχοι*, ἐν Ἀθήναις 1909, 41: «Ἡ νῆσος αὕτη, ἡ φράττουσα τήν εἴσοδον τοῦ Κόλπου τῆς Αὐλώνας, ἀπετέλει μέρος τῆς Ἑπτανήσου καὶ ἦτο εἰς τήν κατοχὴν τῆς Ἀγγλίας. Ἐπομένως περιελαμβάνετο καὶ αὕτη εἰς τήν παραχώρησιν καὶ περιελήφθη εἰς τὸ πρωτόκολλον τῆς παραδόσεως. Πάντες οἱ Εὐρωπαϊκοὶ Ἀτλαντες Γερμανικοὶ τε καὶ Γαλλικοὶ καταγράφοις ταύτην ὡς Ἑλληνικήν, καὶ μόνοι ἡμεῖς ἀγνοοῦμεν τοῦτο.

Φαίνεται ὅτι ἐξελήφθη ὡς ἀσήμαντος καὶ ἀνάξια προσοχῆς χωρὶς νά λάβωσιν ὑπ' ὄψιν τὴν σημαντικότητά τῆς θέσεώς της, οὔτε ἐξ ἀπλῆς περιεργείας νά ἐξετάσωσι πρὸς τίνα σκοπὸν τήν κατεῖχεν ἡ Ἀγγλία ὡς Δύναμις Ναυτική. Τὸν ζητήσαντα δὲ νά μάθῃ ἀπὸ τοὺς ἐντεταλμένους νά κατέχωσι ταῦτα Γεν. Γραμματεῖς τῶν Ὑπουργείων τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ τῶν Ἐσωτερικῶν, ἀπέπεμψαν ὡς ἀδύνατα ζητοῦντα καὶ ἀνόητα.

Τώρα, ὅτε τὸ Ἔθνος εἰς ἐξαιρετικὰς εὐρίσκειται περιστάσεις, πᾶς τις ἐννοεῖ τί θὰ ἐσήμαιεν, ἐὰν ἐκεῖ ἐκυμάτιζεν ἡ Ἑλλην. Σημαία!».

γειονομικό σταθμό”, και τὸν Αὐλώνα, στὸν ὁποῖο ἀργότερα, τὴν 25ῃ Δεκεμβρίου 1914, ἀποβιβάζει στρατεύματα. Οἱ Δυνάμεις τῆς Ἀντάντ, πού ἔχουν ἀνάγκη τῆς Ἰταλίας καὶ ἐπιδιώκουν τὴν συμμαχία τῆς, δὲν ἀντιδρῶν. Γνωρίζοντας δὲ ὅτι ἡ Ἰταλία ἐποφθαλμιᾷ τὴν περιοχὴ, οἱ Δυνάμεις διεγείρουν τὶς ὀρέξεις τῆς. Κατὰ τὸν ἴδιο μῆνα Δεκέμβριο προσφέρουν καὶ στὴν Ἑλλάδα τὴ Βόρειο Ἡπειρο, πλὴν τοῦ Αὐλώνα, μὲ τὸν ὄρο τῆς ἐξόδου τῆς ἀπὸ τὴν οὐδετερότητα καὶ τῆς συμμετοχῆς στὸν πόλεμο παρὰ τὸ πλευρό τους. Κατὰ τὶς συνεννοήσεις ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις θέτει θέμα ἐγγυήσεων ἔναντι ἐνδεχομένης ἐπιθέσεως ἀπὸ τὴ Βουλγαρία, τὴν ὁποία ἐπίσης οἱ Δυνάμεις βολιδοσκοποῦν γιὰ συμμαχία, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν παρέλκυση.

Μετὰ τὴν πρόδηλὴ ἀποτυχία στὶς βολιδοσκοπήσεις τῆς Βουλγαρίας καὶ τὴν ἔξοδο τῆς Ἰταλίας στὸν πόλεμο ὡς σύμμαχος τῆς Ἀντάντ ἐπακολουθοῦν δύο σημαντικὲς ἀποφάσεις. Τὴν 26ῃ Ἀπριλίου 1915 ἡ Τριπλὴ Συνεννόηση μὲ μυστικὴ Συνθήκη τοῦ Λονδίνου παραχωρεῖ στὴν Ἰταλία τὸν Αὐλώνα καὶ χώρα ἰκανὴ γιὰ τὴν ἀμυνά του, στὴν δὲ Ἑλλάδα, κατόπιν ἀπαιτήσεως τῆς Ἰταλίας, μὲ τὸν ὄρο οὐδετεροποιήσεως τῶν ἀκτῶν ἀπὸ τὸ ἀκρωτήρι Στύλος ἕως τὸν Αὐλώνα, ἐπιδικάζεται ἡ Βόρειος Ἡπειρος, τῆς ὁποίας 16 ἀντιπρόσωποι μετέχουν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κοινοβουλίου ἀπὸ τὴν 15ῃ Δεκεμβρίου 1915.

Ὅμως βάσκανο μάτι ἐμποδίζει τὴν ἐνσάρκωση μιᾶς μακραιώνης πίστεως καὶ πανεθνικῆς ιδέας. Ἦδη ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ Ἀ΄ Παγκοσμίου πολέμου κλονίζεται ἡ πολιτικὴ ζωὴ στὴν Ἑλλάδα, διότι τὸ θέμα τῆς στάσεώς τῆς — ἔξοδος στὸν πόλεμο καὶ μὲ ποιὸν συνασπισμὸ ἢ οὐδετερότητα — ἐπιφέρει βαθμιαῖα ὀξύτατη διαφωνία βασιλιᾷ Κωνσταντίνου — Πρωθυπουργοῦ Βενιζέλου. Στὴ δίνη τῶν ἐντάσεων, διαδοχικῶν παραιτήσεων τοῦ Βενιζέλου, ἐκλογῶν, ἀλλαγῶν κυβερνήσεων, ξένων ἐπεμβάσεων, διχασμοῦ ἔθνικοῦ, ἐκθρονί-

σεως Κωνσταντίνου, εμπλέκεται και τὸ Βορειοηπειρωτικό.

Οἱ συνέπειες λαμβάνουν χαρακτήρα δραματικό. Μὲ ἀφορμὴ τὴν ἀμφίροπη ἑλληνικὴ στάση οἱ δυνάμεις τῆς Ἀντάντ ζητοῦν τὸ 1916 ἀποχώρηση τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων ἀπὸ τὴ Βόρειο Ἡπειρο, ὅταν — τί εἰρωνεῖα! — κατὰ τὸ ἴδιο ἔτος 1916 εἶχε συνέλθει στὴ Δίβρα ἀλβανικὴ Ἐθνικὴ Συνέλευση καὶ μεταξύ ἄλλων εἶχε ψηφίσει τὴν ἑλληνικότητα τῆς Βορείου Ἡπείρου μὲ περίτεχνη διατύπωση.

Ἡ Ἰταλία ἐπωφελεῖται ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἀστάθεια στὴν Ἑλλάδα καὶ προωθεῖ στρατεύματά της στὸ Ἀργυροκάστρο. Ἡ ἑλληνικὴ ἀσυνεννοησία δίνει στὴν Ἀντάντ τὴ δυνατότητα διασπάσεως τῆς οὐδετερότητας μὲ ἀποβάσεις ἀγχημάτων σὲ χώρους τῆς Μακεδονίας καὶ νησιά τοῦ Αἰγαίου. Εἰδικὰ ἡ Ἰταλία, χωρὶς ἴσως προσυεννόηση μὲ τοὺς συμμάχους της, ἐπεκτείνει τὴν 13ῃ Ἰουνίου 1917 τὴν κατοχὴ στὴν Ἡπειρο, ὁ δὲ Ἰταλὸς φρούραρχος Ἀργυροκάστρου κηρύσσει τὴν ἀλβανικὴ ἀνεξαρτησία. Γιὰ τὴν περιστολὴ τῶν νέων ἀλβανικῶν βιαιοπραγιῶν καὶ τῶν ἰταλικῶν αὐθαιρεσιῶν καὶ προκλήσεων ὁ Βενιζέλος ἀπευθύνει ἔκκληση στὴ Γαλλία γιὰ ἀποστολὴ στρατοῦ στὴ Βόρειο Ἡπειρο. Ἀλλὰ καὶ οἱ Γάλλοι ἐπηρεασμένοι ἀπὸ ἀνθελληνικὸ κλίμα καὶ προφανῶς ἀνενημέρωτοι δροῦν κατὰ τὸν τρόπο τῶν Ἰταλῶν. Μὲ τὴ σειρὰ τους κηρύσσουν στὴν Κορυτσά²⁶³ τὴν ἀλβανικὴ δημοκρατία, ἡ ὁποία βέβαια διαρκεῖ μόλις ἕνα πρωί²⁶⁴. Ἡ ἐνέργειά τους εἶναι ἄλλωστε ἀνάλογη μὲ τὴ συμπεριφορὰ τοῦ ἀρχιστρατήγου τους Σαράιγ, ποὺ κατηγο-

263. Βλ. καὶ Robert Vauchet, «La République albanaise de Koritza», *L' Illustration* 17 (1917) 325-326.

264. Βλ. M. Lhéritier, «L' évolution des rapports gréco-roumains depuis un siècle 1821-1931», *Mélanges offerts à Nicolas Iorga*, Paris 1933, 595.

ρήθηκε για έμπάθεια κατά τῶν ἀντιβενιζελικῶν, προκλητικότητά, βαναυσότητα, ἐπιθετικότητά²⁶⁵, καθὼς καὶ γιὰ ἰδιοτέλειες²⁶⁶, ὥστε νὰ θεωροῦν αὐτὸν «κύριον συντελεστὴν τοῦ διχασμοῦ τῆς χώρας»²⁶⁷ καὶ νὰ ἀναγκάσουν τὸν Κλεμανσὼ στὴν ἐκδοσὴ διαταγῆς ἀνακλήσεώς του.

Οἱ Ἴταλοὶ μὲ ἐγκαταστάσεις προξένων²⁶⁸, στὴν κυριολεξία πρακτόρων, στὰ Βλαχοχώρια τῆς Ἡπείρου ἐπιχειροῦν προσεταιρισμὸ τῶν Βλάχων σὲ συνεργασία μὲ τὴ Ρουμανία, ὅπως τὴν 4η Αὐγούστου 1917 πληροφορεῖ τὴν ἐλληνικὴ κυβέρνησιν ὁ πρεσβευτὴς τῆς Ἑλλάδος στὸ Λονδίνο Γεννάδιος²⁶⁹. Ἡ σύμπραξι στηρίζεται στὸ 16ο ἰταλικὸ σῶμα στρατοῦ, τὸ ὁποῖο μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Πίνδου καὶ τοῦ Ζαγορίου ἐνθαρρύνει ὀργάνωσιν συλλαλητηρίου ρουμανιζόντων, ἐλαχίστων φυσικὰ παρὰ τὴν πολὺπλευρὴ ἄσκησιν προπαγάνδας ἐπὶ μισὸ αἰῶνα. Ἡ ἐκδήλωσις καταντᾶ σὲ γελοιοποίησιν τῶν συνεργῶν. Οἱ θιασῶτες καὶ θύματα ἐνὸς λατινικοῦ ἰταλορουμανικοῦ κράτους διέρχονται τὰ Βλαχοχώρια διαδηλώνοντας καὶ συγχρόνως διασκηδάζοντας τοὺς κατοίκους, πού μὲ πολὺ πνεῦμα διακωμωδοῦν τοὺς διαδηλωτές. Μιὰ πράξι τῆς κωμωδίας, πού παίζεται στὸ Μέτσοβο καὶ περιγράφεται ἀπὸ τὸν Γ. Πλατάρη, εἶναι διαφωτιστικὴ: «Οἱ διαδηλωτές μὲ συνθήματα καὶ τραγούδια, πού τοὺς εἶχε διδάξει ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα, στὴν προσπά-

265. Ἰ. Μάλλωσι, *Πολιτικὴ ἱστορία Δ. Γούναρη*, Α', 422 κ.έ.

266. Alan Palmer, *Τὸ Μακεδονικὸν μέτωπον*, 165.

267. Κλ. Μπουλαῆ, *Μικρασιατικὴ ἐκστρατεία*, 20.

268. Βλ. Ed. Driault et M. Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce*, Paris 1926, v, 300.

269. Ἡ πληροφορία ὄχι μόνον ἐπαληθεύεται, ἀλλὰ καὶ προτείνεται ἐπίσπευσι τῶν διαδικασιῶν, ὥστε νὰ μὴν καταστοῦν ἐλληνικὰ τὰ λιμάνια τῆς Ἀλβανίας! Βλ. N. Iorga, *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I^{er}*, 236.

θειά τους ν' αποσπάσουν και Μετσοβίτες τραγουδοῦσαν προκλητικά:

“Βοί Αρμάνι Μακεδονίτσι,
πάνα κάντου βὰ σ' ντουρνίτσι;”

“Η “Αρμάνου ντί σουάρτε
πάν' ντί μουάρτε Αρμάνου”.

Οἱ πανέξυπνοι ὅμως και σώφρονες Μετσοβίτες κράτησαν ἀληθινὰ ἑλληνοπρεπή στάση, ξέροντας πὼς ὅλα αὐτὰ ἦταν ξενοκίνητα τερτίπια, ἀνεδαφικά κι ἀδελφοκτόνα. Πότε μὲ συνειδητὴ παθητικὴ ἀντίσταση, πότε μὲ δράση, σκέψη και φρονήματα ἑλληνικά, κράτησαν τὸ Μέτσοβο ἀλώβητο ἀπὸ τὸ μίasma τῆς ρουμανικῆς προπαγάντας και τὸ ἀνάδειξαν προπύργιο τοῦ “Ἑλληνισμοῦ, ὅπου ἔσπασαν τὰ μοῦτρα τους οἱ κάθε λογῆς προπαγάντες”²⁷⁰.

Ἡ ἀνακωχὴ τοῦ Μοῦδρου τῆς 17ης Ὀκτωβρίου 1918, πού σημαίνει τὸ τέλος τοῦ Α' Παγκοσμίου πολέμου, ἀποτελεῖ και ἀνανέωση τῆς ἀναγνωρίσεως τῶν δικαίων τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴ Βόρειο Ἡπειρο. Εἰσηγητὴς φέρεται ὁ Γκράνβιλ, πρεσβευτὴς τῆς Ἀγγλίας στὴν Ἀθήνα, ὁ ὁποῖος μάλιστα προτείνει πρὸς τὴν κυβέρνησή του και τὴν παραχώρηση στὴν Ἑλλάδα τῆς Κύπρου και τῶν Δωδεκανήσων, πέραν τῆς Βορείου Ἡπέρου²⁷¹.

Τὴν 1η Μαρτίου 1919 στὴν ἔκθεσή τους ἡ γαλλικὴ και ἡ ἀγγλικὴ ἀντιπροσωπεῖα καταδικάζουν τὸ κριτήριο τῆς γλώσσας και τὸ δυσάρεστο στὴν Ἑλλάδα Πρωτόκολλον τῆς Φλωρεντίας.

Τὴν πρόταση τοῦ καθορισμοῦ τῶν ἑλληνοαλβανικῶν

270. Γ. Πλατάρη, *Τὸ Σημειωματάρι ἐνὸς Μετσοβίτη 1871-1943*, Ἀθήνα 1972, 207 σημ. 107.

271. Γ. Πικροῦ, *Ὁ Βενιζέλος και τὸ Κυπριακόν*, 197. Πβ. Γ. Γιαννόπουλου, *ἑ.ἀ.*, 28 σημ. 1.

συνόρων, τὴν ὁποία εἶχαν περιλάβει στὴν ἔκθεσή τους οἱ ἀντιπροσωπεῖες Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας, ἀποδέχεται τὴν 29ῆ Ἰουλίου 1913 καὶ ἡ Ἰταλία, ἀφοῦ εἶχε γίνει ἀποδεκτὴ προγενέστερα καὶ ἀπὸ τοὺς Ἀλβανούς, ὥστε νὰ ικανοποιοῦνται κατὰ κάποιον τρόπο οἱ ἑλληνικὲς διεκδικήσεις. Ἡ συνοριακὴ αὐτὴ γραμμὴ, ποὺ υἱοθετήθηκε ἐπίσημα μὲ τὴ συμφωνία Τιτόνι-Βενιζέλου²⁷², ἐγκρίνεται τὴν 13ῆ Ἰανουαρίου 1920 ἀπὸ τὸ Ἀνώτατο Συμβούλιο τῶν Συμμάχων καὶ ἐπιδοκιμάζεται ἀπὸ τὸν τότε πρόεδρο τῶν Η.Π.Α. Οὐίλσον, ὅπως ἐμφαίνεται στὶς σχετικὲς διακοινώσεις του τῆς 10ῆς καὶ 25ῆς Φεβρουαρίου 1920.

Τὴν 15ῆ Μαΐου 1920 ὑπογράφεται συμφωνία προσωρινῆ μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ἀλβανῶν στὴν Καπιστίτσα²⁷³ Κυρίως ὀρίζεται ὅτι μέχρι τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἀποφάσεων τοῦ Ἀνωτάτου Συμβουλίου τῶν Συμμάχων οἱ μὲν Ἕλληνες δὲν προβαίνουν στὴν ἀνακατάληψη τῆς Κορυτσᾶς μετὰ τὴν ἐκκένωσή της ἀπὸ τοὺς Γάλλους, οἱ δὲ Ἀλβανοὶ ἀναλαμβάνουν ὑποχρεώσεις ἔναντι τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, τῶν ὁποίων ἡ λήξη ἀρχίζει τὴν ἡμέρα ἀσκήσεως ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα τοῦ δικαιώματός της ἀπὸ τὶς διεθνεῖς ἀποφάσεις. Τὸ κενὸ χρόνου εἶναι ἐλάχιστο. Διότι τὴν 17ῆ Μαΐου συμπληρώνονται ὅλες οἱ ἀναμενόμενες ἀποφάσεις καὶ μὲ τὸ ψήφισμα τῆς Ἀμερικανικῆς Γερουσίας, μὲ τὸ ὅποιο ἡ Βόρειος

272. Α. Ί. Μελά, *Ἡ Βόρειος Ἠπειρος καὶ τὸ ἐθνικὸ ζήτημα*, Ἰωάννινα 1965, 10. Βλ. καὶ Α. -F. Frangulis, *Mémoire sur l' Albanie et l' Epire du Nord*, Athènes 1921, 40.

273. Μ. Γαμί, «Τὸ ἀλβανοελληνικὸ πρωτόκολλο τῆς Καπεστίτσας», *Βαλκανικὴ Βιβλιογραφία* IV (1975). Παράρτημα, Θεσσαλονίκη 1977, 129 κ.έ. Βλ. καὶ Δ. Μιχαλόπουλου, «Ἀλληλοσυγκρουόμενες ἀπόψεις», *Ἡ Καθημερινὴ* 3-3-90, καὶ Κατ. Μανωλοπούλου-Βαρβιτσιώτη, «Χρειάζονται βαθειὰς γνώσεις», αὐτ. 10-3-90, ἔπου γίνεται μνεῖα καὶ τῶν ἀπόψεων τῶν Α. Ρυτο, G. Gastellan καὶ J.B. Duroselle.

Ἡπειρος, χωρὶς ἐξαιρέση τῆς Κορυτσᾶς, ἔπρεπε νὰ παραχωρηθῆ ἀπὸ τὴ Διάσκεψη τῆς Εἰρήνης στὴν Ἑλλάδα, μαζὶ μὲ τὰ Δωδεκάνησα καὶ τὴ δυτικὴ πλευρὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Τὴν 9η Νοεμβρίου 1921, ἐνῶ ἡ Ἑλλάδα εἶναι ἀπορροφημένη μὲ τὴν ἐπίλυση τοῦ Μικρασιατικοῦ Ζητήματος, ἡ Ἰταλία ἐπαναφέρει τὸ θέμα τοῦ καθορισμοῦ τῶν ἑλληνοαλβανικῶν συνόρων στὴν Πρεσβευτικὴ Διάσκεψη τῶν Παρισίων, ποὺ ἀναρμόδια ἐπιλαμβάνεται ψηφίζοντας τὴ χάραξη τῶν συνόρων κατὰ τὸ Πρωτόκολλον Φλωρεντίας.

Τὴν 2α Ὀκτωβρίου 1921 ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Ἀλβανίας στὴν Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν καταθέτει δήλωση, μὲ τὴν ὁποία ἡ Ἀλβανία ἀναλαμβάνει τὴν ὑποχρέωση τοῦ σεβασμοῦ τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἐκπαιδευτικῶν δικαιωμάτων τῶν Βορειοηπειρωτῶν κατὰ τὰ ἰσχύοντα ἐπὶ τουρκοκρατίας.

Ἀλλὰ ἡ Ἀλβανία ἀπὸ τὴν ἐπομένη κιόλας ἡμέρα μεθοδεύει τὴν ἀποδυνάμωση καὶ ἀφομοίωση τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου περιορίζοντας τόσο τὰ θρησκευτικὰ ὅσο καὶ τὰ ἐκπαιδευτικὰ δικαιώματά του²⁷⁴. Οἱ Βορειοηπειρωτῆες προσφεύγουν στὸ Διεθνὲς Δικαστήριον τῆς Χάγης, ὅπου τὴν 6η Ἀπριλίου δικαιώνονται πανηγυρικά. Μολονότι οἱ καταπιέσεις δὲν παύουν, οἱ συνθήκες ζωῆς δὲν εἶναι ἀφόρητες. Ἡ κατάστασις ἐπιδεινώνεται ἀπὸ τὴν 7η Ἀπριλίου 1939, ὅταν κατὰ τῶν Ἡπειρωτῶν συνεργάζονται οἱ Ἀλβανοὶ καὶ οἱ Ἰταλοὶ φασίστες. Ἡ Ἀλβανία διατηρεῖ τὴν κυριαρχία καὶ τὴν ἀνεξαρτησία δημιουργώντας προσωρινὴ ἔνωση μὲ τὴν Ἰταλία σ. ἄ. ὄνομα τοῦ βασιλιᾶ τῆς δεύτερης Βίκτωρα Ἐμμανουήλ.

274. Διεξοδικὴ ἀνάλυσις βλ. Γ.Χ. Παπαδοπούλου, *Ἡ πραγματικὴ εἰκὼν τῆς ἐν Ἀλβανίᾳ ἐθνικῆς ἑλληνικῆς μειονότητος*, Chicago Ill. 1976. Τοῦ αὐτοῦ, *Ἡ ἐθνικὴ ἑλληνικὴ μειονότης εἰς τὴν Ἀλβανίαν καὶ τὸ σχολικὸν αὐτῆς ζήτημα*. Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον 1922-1979, Ἰωάννινα 1981.

Τὴν 28ῃ Ὀκτωβρίου 1940 ἡ Ἀλβανία, ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε ὀλοκληρώσει τὶς ἐπίσημες νομοθετικὰς πράξεις, γίνεται ἐνεργὸς σύμμαχος τῆς Ἰταλίας μὲ τακτικὸ στρατὸ καὶ ἐθελοντικὰ τάγματα. Ὅταν δὲ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1941 ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἐγκαταλείπει ἀναγκαστικὰ τὴ Βόρειο Ἡπειρο, οἱ Ἀλβανοὶ σπεύδουν νὰ δρέψουν τοὺς καρποὺς τῆς προσφορᾶς τῶν ὑπηρεσιῶν τους στὸν Ἀξονα μὲ ἐκτελέσεις, λεηλασίες, διώξεις Ἑλλήνων.

Ἀντίσταση κατὰ τῶν Ἰταλῶν καὶ Γερμανῶν δὲν ἐκδηλώνεται στὴν καθαυτὸ Ἀλβανία, πέραν τοῦ Γενούσου. Κατὰ τὴ μαύρη Κατοχή, ἐκεῖνοι ποὺ ἀντιστάθηκαν καὶ μάλιστα ἥρωικὰ ἦσαν οἱ Βορειοηπειρῶτες. Γι' αὐτὸ ἤδη τὸν Ἰούνιο τοῦ 1942 ἡ ἐξόριστη στὴν Αἴγυπτο ἑλληνικὴ κυβέρνησις ζητεῖ μὲ ὑπόμνημά της τὴν ἀπόδοσις τῆς Βορείου Ἡπείρου στὴν Ἑλλάδα. Οἱ διαθέσεις τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, Μεγάλης Βρετανίας, Η.Π.Α. καὶ Ρωσίας, προοιωνίζονται αἴσια ἐκβασὴ τοῦ ζητήματος. Τὴν 12ῃ Ὀκτωβρίου 1944 ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, ἀμέσως μετὰ τὸν ἐπαναπατρισμὸ της, διακηρύσσει ὅτι ἡ Βόρειος Ἡπειρος ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο τμῆμα τῆς ἑλληνικῆς πατρίδας. Τὸν δὲ Ἰούνιο τοῦ 1945 ἡ Συνταγματικὴ Ἐπιτροπὴ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων μὲ ὑπόμνημα ἐκφράζει τὴν ἀνάγκη καταλήψεως τῆς Βορείου Ἡπείρου ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα. Ὅμως ἡ νέα ἐθνικὴ περιπέτεια, ποὺ διαρκεῖ ἕως τὸν Αὐγούστο τοῦ 1949 καὶ στοιχίζει στὴν Ἑλλάδα περισσότερο καὶ ἀπὸ τὸ Βορειοηπειρωτικὸ Ἔπος τοῦ 1940, συνάμα δὲ ἡ μεταπολεμικὴ ἐπικράτησις τοῦ διπολικοῦ συστήματος, τῶν δύο συνασπισμῶν, μὲ τὸν ψυχρὸ πόλεμο, διαφοροποιοῦν πρωτίστως τὴ στάσις τῆς Ρωσίας, ποὺ ἀναλαμβάνει τὴν προστασίαν τῆς νέας Ἀλβανίας, τῆς κομμουνιστικῆς, καὶ μειώνουν στὸ ἔπακρο τὶς ἑλληνικὰς δυνατότητες ἀναλήψεως μονομεροῦς πρωτοβουλίας.

Ὡστόσο ἡ Ἑλλάδα δὲν ἀδρανεῖ ἐντελῶς οὔτε κατὰ τὴ

διάρκεια τῶν μεγάλων περισπασμῶν. Βέβαια προσανατολίζεται στή δικαίωσή της μὲ εἰρηνικὰ μέσα, τὰ ὁποῖα συγκαλυμμένα ἀναφαίνονται καὶ στή Διάσκεψη τοῦ Πότσδαμ τῆς 20ῆς Ἰουλίου 1945. Σαφέστερες προοπτικὲς διαφαίνονται τὸ ἐπόμενο ἔτος. Μὲ σειρὰ ὑπομνημάτων θέτει ἐπίσημα τὸ θέμα τῆς Βορείου Ἡπείρου ἐνώπιον τοῦ Συμβουλίου τῶν Ὑπουργῶν. Ἐνδιάμεσα προβάλλει καὶ κάποια ἐλπίδα μὲ τὴν ἔγκριση ψηφίσματος τὴν 26ῃ Μαρτίου 1946 ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων τῆς Ἀμερικανικῆς Γερουσίας. Μ' αὐτὸ διακηρύσσεται ἐπίσημα ὅτι ἡ Δωδεκάνησος καὶ ἡ Βόρειος Ἡπειρος πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν προσεχὴ Διάσκεψη τῆς Εἰρήνης. Ἐνθαρρυντικὴ εἶναι ἡ στάση τοῦ ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν τῆς Μεγάλης Βρετανίας Μπέβιν σὲ ἐπίσημο Συνέδριον τοῦ Συμβουλίου τῶν Ὑπουργῶν τῆς 15ῃ Μαΐου 1946, παρὰ τὶς διαδικαστικὰ ἀντιρρήσεις τοῦ ὁμολόγου του τῆς Ρωσίας Μολότωφ.

Μὲ τὴν ἑναρξή, τὴν 29ῃ Ἰουλίου 1946, τῶν ἐργασιῶν τῆς Διασκέψεως τῶν 21 Ἐθνῶν στὸ Παρίσι συμπίπτει καὶ ἡ ἔγκριση ἀπὸ τὴν Ἀμερικανικὴ Γερουσία τοῦ ψηφίσματος τῆς Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Ὑποθέσεων γιὰ ἀπόδοση στὴν Ἑλλάδα τῆς Δωδεκανήσου καὶ τῆς Βορείου Ἡπείρου.

Οἱ αἰσιόδοξες προοπτικὲς ἐπιτρέπουν στὴν Ἑλλάδα τὴν ἐπίσπευση αἰτήσεως ἐγγραφῆς τοῦ θέματος τῆς Βορείου Ἡπείρου στὴν ἡμερησίᾳ διάταξη τῆς Διασκέψεως. Ἡ αἴτηση, πού κατατίθεται τὴν 30ῃ Αὐγούστου 1946, μολονότι γίνεται δεκτὴ, δὲν συζητεῖται. Ἀναβάλλεται γιὰ τὴν ἐπομένη συνεδρία. Ὄταν ἐπανέρχεται τὸ θέμα, τὴν 28ῃ Σεπτεμβρίου 1946, παρεμβαίνει ἡ Γιουγκοσλαβία μὲ πρόταση παραπομπῆς του στὸ Συμβούλιον τῶν Ὑπουργῶν τῶν Ἐξωτερικῶν, θεωρούμενο κατ' ἐξοχὴν ἀρμόδιον. Μάλιστα μετὰ δήλωσιν καὶ τοῦ Ρώσου ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν

Μολότωφ ότι είναι δυνατή ή συζήτηση στο προτεινόμενο Συμβούλιο, ή Ελλάδα άποσύρει την αίτηση. Σύντομα δέ, τόν Νοέμβριο του 1946, επαναφέρει τó θέμα, πού τώρα δέν προωθείται λόγω δυσμενών διεθνών συγκυριών και παραμένει έκκρεμés ενώπιον του Συμβουλίου τών τεσσάρων ύπουργών τών Έξωτερικών, άναμένοντας την εύνοική λύση του με ειρηνικά μέσα.

Κατά την κύρωση τής Συνθήκης Ειρήνης με την Ίταλία ή Ελλάδα διατηρεί τὰ δικαιώματά της, πού άφορούν τὰ έλληνοαλβανικά σύνορα. Έξάλλου την 31η Νοεμβρίου 1947 επιδίδεται στην έλληνική κυβέρνηση από την κυβέρνηση τών Η.Π.Α. άνακοίνωση, πού έπιμαρτυρεί τόσο τó έμπόλεμο με την Άλβανία όσο και την έκκρεμότητα τής έλληνοαλβανικής συνοριακής γραμμής.

Έπί δεκαετία και πλέον τó Βορειοηπειρωτικό Ζήτημα δέν άνακινείται. Μόλις τόν Ίούνιο του 1960 ó Σοφοκλής Έ. Βενιζέλος συζητεί τó θέμα με τόν πρωθυπουργό τής Σοβιετικής Ένώσεως Νικήτα Χρουστώφ, ó όποιος δίνει την ύπόσχεση διαβιάσεως τών άπόψεών του στους ιθύνοντες την Άλβανία. Σέ άρθρο του στο "Βήμα" τής 28ης Ίουνίου 1960 ó Βενιζέλος γράφει και τὰ έξής: «Άνεφέρθην έπίσης εις τας συνθήκας ύπό τας όποιάς διαβιοί ó Έλληνισμός τής Βορείου Ήπείρου και χωρίς νά θέσω καθ' οίονδήποτε τρόπον ζήτημα έδαφικής τροποποιήσεως, έτόνισα την άνάγκην όπως ή Άλβανική κυβέρνηση παραχωρήση αυτοδιοίκησιν εις τó έλληνικόν στοιχείον, μέσα εις τὰ πλαίσια πάντοτε του Άλβανικού Κράτους, ύπό μορφήν άυτονομήσεως τής περιοχής μέχρις ότου τó ζήτημα λυθῆ από τούς ύπουργούς τών Έξωτερικών τών τεσσάρων Δυνάμεων ενώπιον τών όποίων, ως γνωστόν, έκκρεμεί».

Μετά τριετία, την 7η Δεκεμβρίου 1963, ó Βενιζέλος ως άντιπρόεδρος τής κυβερνήσεως και ύπουργός τών Έξωτερικών δηλώνει έξ άφορμής έρωτήματος ότι τó έλληνικό

ἔθνος ἀνηύχει γιὰ τὴν τύχη τῶν Βορειοηπειρωτῶν. Ἐν τῷ μεταξύ τῆς 11ης Σεπτεμβρίου τοῦ ἴδιου ἔτους ὁ Παν. Πιπινέλης, πού ἔγραψε καὶ σχετική μονογραφία, ἐπισημαίνει, μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ πρωθυπουργοῦ καὶ ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν, ὅτι τὸ ζήτημα ἐκκρεμεῖ ἐνώπιον τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν τεσσάρων ὑπουργῶν τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ εἶναι ἀδιανόητη καὶ ἀδύνατη ὁποιαδήποτε παραγραφή ἢ διαγραφή ἀπὸ τὴν ἡμερήσια διάταξη τῶν ἐκκρεμῶν διπλωματικῶν ζητημάτων. Εἶχε δὲ προσθέσει ὅτι τὴν ὑπαρξή του συνθέτουν λόγοι διπλωματικοί, στρατηγικοί, ἐθνικοὶ καὶ οἰκονομικοί, πού ἐπιβάλλουν τὴν ἐξεύρεση κατάλληλης λύσεως.

Τὸν Μάιο 1971 ἡ Ἑλλάδα ἀποκαθιστᾷ διπλωματικὲς σχέσεις μὲ τὴν Ἀλβανία διατηρώντας στὸ ἀκέραιο τίς διεκδικήσεις τῆς γιὰ τὴ Βόρειο Ἡπειρο. Τὸ 1987 ἐπιχειρεῖται ἡ ἄρση τοῦ ἐμπολέμου παρὰ τίς ἀντίθετες ἀπόψεις τῶν ἐιδικῶν, πού μὲ παρρησία ἔσπευσαν νὰ ἐπισημάνουν τίς ἐνδεχόμενες ἐπιπτώσεις. Τὰ Χριστούγεννα τοῦ 1989 ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἐκφράζει τὴν εὐχή τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων τῶν Βορειοηπειρωτῶν. Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1990 ὁ ἴδιος ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν, Ἀντώνιος Σαμαρᾶς, μέσα στὰ Τίρανα καὶ ἐνώπιον τῶν ὁμολόγων του τῶν βαλκανικῶν κρατῶν θέτει ἐπίσημα θέμα ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων τῶν Βορειοηπειρωτῶν καὶ ἐπισκέπτεται χωρὶά τῆς Βορείου Ἡπείρου. Τὸ διάβημα γίνεται σὲ στιγμὲς ἐξαιρετικὰ πρόσφορες γιὰ ἔναρξη ἐνὸς ἑλληνοαλβανικοῦ διαλόγου, πού ἀπαιτεῖ σύνεση, περίσκεψη, γνώση τοῦ ζητήματος. Ἐπιβάλλεται ἡ συγκρότηση ἐπιτελείου ἐιδικῶν, πού θὰ προσκομίσουν στὴν πολιτικὴ ἡγεσία, πρωθυπουργὸ καὶ ὑπουργὸ τῶν Ἐξωτερικῶν, στοιχεῖα τεκμηριωμένα καὶ πειστικά, ὥστε νὰ ἀποκλεισθοῦν ἀμφισβητήσεις ἀπὸ τὴν ἀλβανικὴ πλευρὰ καὶ ἔτσι νὰ ἐδραιωθοῦν ἡ ἀμοιβαία κατανόηση καὶ ἐμπιστοσύνη. Συμφέρει στὴν Ἀλβανία ἡ ἐπίλυση τῶν διαφορῶν μὲ τὴν Ἑλλάδα. Δὲν ἀπομένει παρὰ ἡ ἐκδή-

λωση στοιχειώδους καλής θελήσεως με τὸ ἄνοιγμα τῶν ἐκκλησιῶν, πὺ ὡς πρῶτο βῆμα θὰ χύσουν βάλσαμο παρηγοριᾶς στὶς πονεμένες ψυχές τῶν Ἑλλήνων ὑπηκόων της. Ταυτόχρονα ἀπαιτεῖται καὶ ἀπόλυτη ἐτοιμότητα τῆς ἑλληνικῆς πλευρᾶς γιὰ τὴν ἐνδεδειγμένη μεταχείριση τῶν πολυχρόνια χειμαζομένων χριστιανῶν καὶ τὴν ὀρθότερη ἀντιμετώπιση τῶν συναφῶν θρησκευτικῶν προβλημάτων.

Χωρὶς χρονοτριβές πρέπει νὰ συνεξεταστοῦν ἡ ἐκπαίδευση, ἡ παιδεία, ἡ γλώσσα, ἡ ἱστορία, ἡ δημογραφικὴ κατάσταση, γιὰ νὰ μὴν κλονισθοῦν ἡ ἐμπιστοσύνη καὶ οἱ προσδοκίες. Γιὰ τὴν αἴσια ἔκβαση τῶν συνομιλιῶν καὶ τὴν ἀσφαλέστερη πραγμάτωση ἀρκεῖ νὰ σέβεται ἡ Ἀλβανία τὶς ὑπογραφές τῶν ἀντιπροσώπων της στὶς διμερεῖς καὶ διεθνεῖς συμβάσεις, συνθῆκες, συμφωνίες, πρωτόκολλα.

ΕΤΡΕΤΗΡΙΟ

- Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος 235, 236
 239
 Αβδουλ Χαμίτ 120
 Αβδουλλάχ 120
 Αβέρωφ 46, 159, 161
 Αγγέλικα 158
 Αγγλία 43, 119, 172, 213, 235,
 239 240
 Αγία Τριάδα 167, 168
 Άγιος Ανδρέας, 116
 Άγιος Βασίλης, 41, 66, 67, 69,
 175
 Άγιος Γεώργιος 56
 Άγιος Θεόδωρος 54, 81
 Άγιος Ιωάννης 41, 92, 174
 Άγιος Κοσμάς (Αιτωλός) 14, 103,
 214
 Άγιος Στέφανος 138
 Άγιοι Σαράντα 40, 57, 58, 59,
 60, 85, 89, 90, 91, 99, 100,
 104, 161, 185, 194, 222
 Αγκώνα 30
 Άγριο Κάστρο 196
 Άγχεσμος 40
 Αδαμίδης Π. 22
 Αδριατική 11, 34, 43, 44, 51, 55,
 212, 213
 Αέναος 143
 Αέροπος 143
 Αετάνθρωποι 15
 Αθήνα 31, 41, 45, 126, 159, 169,
 187, 204, 206, 227, 231, 233,
 239
 Άθως 214
 Αιγαίο 12, 36, 214, 216, 228,
 234, 237
 Αίγυπτος 31, 47, 80, 166, 197,
 242
 Αιθιοπία 12
 Αίμος 15, 140
 Αινάν Δημ. 19
 Αινάνος Δ. 19
 Αιών (εφημερίδα) 10
 Ακαδημία του Βουκουρεστίου 28
 Ακαρνανία 172
 Ακρόπολις 188
 Αλβανία 26, 34, 37, 41, 43, 173,
 176, 177, 179, 204, 212, 231,
 232, 235, 242, 244, 245, 246
 Αλέξανδρος 46, 47
 Αλεξανδρούπολη 216
 Αλεξιάδης 35
 Αλή πασάς 24, 48, 75, 96, 107,
 110, 157, 188
 Άλπεις 150
 Αλσατία 36, 188, 204, 210

- Αμερική 178, 198
 Αμερικανική Γερουσία 240, 243
 Αναστάσιμος Ύμνος 113
 Αναστημένος Ιησούς 64
 Ανατολή 45, 133
 Ανατολικό ζήτημα 44
 Ανάχαρσης 86
 Ανθρωπολογικά Ανάλεκτα 226
 Αννούντσιο Ντ. 51
 Αντάτ 235, 236, 237
 Αντιγόνη 158
 Άνω Λεσνίτσα 116
 Ανωτ. Συμβούλιο Συμμάχων 240
 Αποκάλυψις 92
 Απόστολος 124
 Απουλία 88
 Αρβανίτες 30
 Αρβανιτόβλαχος 27
 Αραβοσλαβήνος 14
 Αργοστόλι 172
 Αργυρόκαστρο 11, 39, 45, 46, 49,
 57, 69, 90, 97, 99, 102, 104,
 107, 113, 114, 119, 122, 124,
 125, 126, 157, 176, 188, 194,
 196, 197, 201, 206, 212, 228,
 237
 Αριστοτέλης 224
 Αριστοτέλης (έντυπο) 21
 Αρκαδική Ακαδημία 20
 Αρκαδική Νεστάνη 20
 Αρμένιος 58, 177
 Αρμόνιος (τουπίκλων βλάχων) 14
 Αρχηγείο του Στρατού 127
 Αρχιπέλαγος 30
 Αρωμόνοι 161, 225
 Αρωμουνική 15, 172
 Αστακός 172
 Αυλώνα 34, 102, 173, 211, 212,
 235, 236
 Αυστρία 26, 35, 36, 51, 175, 177,
 208, 216
 Αυστρο Ουγγαρία 34, 155, 212,
 213, 221, 226
 Αυτόνομος Δημοκρ. Ηπείρου 231,
 233
 Αχιλλέας 103
 Αχιλλεϊον 51, 52, 54
 Αώος 104, 142, 143, 150, 153

 Β΄ Βαλκανικός πόλεμος 212
 Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος 33
 Βαγιακάκος Δ.Β. 17
 Βακαλόπουλος Κ.Α. 12, 48, 215
 Βαλαάδες 17
 Βαλέτας Γ. 18
 Βαλκάνια 18, 34
 Βαλκανική Συμμαχία 234
 Βαλκανικός πόλεμος 212
 Βαλκάνιος 220
 Βαλκυρίες 165
 Βανίστα 107, 117
 Βαρλαάμ 168
 Βασδραβέλλης 138
 Βασίλειος Σεβασμ. 117, 124, 188
 Βαστίλλη 137
 Βέιγκαν 27
 Βέης Ν. 225
 Βελαίν Κάρολος 36
 Βελής 21
 Βενετία 30, 138
 Βενετός 84
 Βενιζέλος Ελευθ. 46, 78, 119, 151,
 198, 201, 215, 216, 228, 234,
 236, 237, 239, 240
 Βενιζέλος Σοφ. 217, 244
 Βεράτιο 93, 112, 120, 121
 Βετσέρα Μαρία 53
 Βηλαρά Γ. 232

- Βηδ. Γουλιελ. 178, 206, 208, 231,
 232, 233, 234, 235
 «Βήμα» 244
 Βηρυττός 151
 Βιέννη 35, 45, 178
 Βίκτωρας - Εμμανουήλ 178, 241
 Βίσμαρκ - Οττο 35
 Βλαχόφωνοι 20
 Βλαχοχώρι 223, 238
 Βλάχοι 30, 219, 218, 224, 226,
 238
 Βογιάς 37
 Βορράς 135
 Βορ. Ήπειρος 75, 91, 111, 114,
 193, 214, 221, 226, 227, 232,
 237, 239, 242, 245
 Βορειοηπειρωτικό Ζήτημα 216,
 244
 Βορειοηπειρώτες 64
 Βορειοηπειρωτικό Έπος 242
 Βορειοηπειρωτικός Αγών 231
 Βορρομαία νησιά 54
 Βορρομέων 54
 Βόσπορος 55
 Βουλγαρία 26, 211, 215, 216
 Βουλγαρισμός 176
 Βουλγαρομακεδόνες 26
 Βουλή των Ελλήνων 232
 Βουνό 74
 Βουργουνδία 84
 Βουτονόσι 160
 Βρινδήσιο 89
 Βρορούστο 131
 Βρυώνης Ομέρ 19
 Βρυώνης Σπ. 18
 Βυζαντινοί 111

 Γαλιβανδινός 198

 Γαλλία 43, 59, 62, 68, 71, 78, 90,
 92, 104, 107, 112, 119, 125,
 159, 151, 152, 174, 203, 222,
 240
 Γαλλική Δημοκρατία 123
 Γαστούρι 51
 Γεννάδιος 238
 Γενεύη 203
 Γενούσος (Σκούμπι) 16, 23, 24,
 41, 242
 Γενούσος (ποταμός) 30
 Γερμανία 213
 Γεύτα 173
 Γεωργιάδης Θ. 140
 Γεώργιος Βασιλιάς 26, 30, 51, 52
 Γεωργική Σχολή Λαρίσης 47
 Γιαγκωβ Γκέοργκι Φω 35
 Γιάννινα 214
 Γιαννόπουλος Γ. 21, 215, 234,
 239
 Γιεσσέν Ντε 36
 Γιοχάλας τ.π. 75
 Γιουγκοσλαβία 243
 Γιουμουλτζίνα (κομοτηνή) 215
 Γκατσόπουλος Μ. 140
 Γκέγκηδες 23, 24, 31, 104
 Γκράνβελ 216, 239
 Γκρασδάκι 116
 Γκρέν Εντουαρντ 212, 220
 Γλαβίνιας Αθ. 111
 Γοραντζή 107
 Γοτίγγη 24
 Γουλιέλμος Β 52, 53
 Γούναρης Δ. 238
 Γράψη 104, 117

 Δάκαρης Σωτ. 17
 Δανία 35
 Δέδε Μαρία - Μιχαήλ 16

- Δεδέγατς (Αλεξ/πολις) 215
 Δελβίνο 39, 40, 85, 90, 92, 97,
 99, 100, 103, 104, 150, 176,
 185, 194, 195, 206, 222, 228,
 233
 Δελβινάκι 123, 208, 209
 Δένδια Μ. 88
 Δερβιτσάνι 109
 Δερβίσσαι 141
 Δήμας Ανδρέας 80, 81
 Διάδοχος 39, 122, 135, 137, 140,
 141, 142, 143, 144, 145, 149,
 153, 155, 156, 157, 206
 Δίαιτα (βουλή) 13
 Διάσκεψη του Λονδίνου 142
 Διάσκεψη Ειρήνης 241, 243
 Δίβρα 116, 237
 Δίβρος 116
 Διεθνές Δικαστ. Χάγης 241
 Διεθνής Επιτροπή 221, 222, 223,
 231, 233, 235
 Διεθνές Συνεδ. Σπουδών Νοτιανατ.
 Ευρώπης 15
 Δούλης 197
 Δούναβης 171
 Δραγούμης Ίωνας 228
 Δρίσχος 158
 Δρόβιανη 103
 Δρόπολις 11
 Δρυμάδες 74
 Δυρράχιο 22, 28, 29, 30, 208,
 206, 212, 213, 231, 233
 Δυτική Ήπειρος 57, 102
 Δωδεκάνησος 12, 239, 241, 243
 Δωδώνη 19

 Εγνατία 14, 23, 28
 Εθν. Ινστιτούτο Ανατολ. Γλωσσών
 και Πολιτ. της Γαλλίας 219
 Εθν. Οικοτροφείο 223
 Εθν. Συνέλευση 237
 Εθν. Τράπεζα 47, 159, 198
 Ελβασάν 25, 26, 29
 Ελβετοί 75
 Ελβετία 173
 Ελεύθερος Άνθρωπος 35, 229
 Ελευθερία (Λαρίσης) 20
 Ελευθερία 53, 160
 Ελισάβετ 51
 Ελλάδα 29, 36, 71, 174, 175, 180,
 187, 194, 201, 203, 209, 211,
 214, 215, 216, 218, 231, 234,
 236, 239, 242, 243, 245
 Ελληνική - Ευρωεκδοτική 215
 Ελληνισμός Καυκάσου 234
 Ελλην. Κοινοβούλιο 236
 Ελληνισμός 28, 212, 217
 Ελληνοβλάχοι 220
 Ελληνικός Αστήρ 140
 Εντού Ιωσ. Παύλος 112
 Ένωση της Ηπείρου 67
 Ένωσις 20, 71, 97, 103, 107,
 118, 173
 Έξω Παζάρι 22
 Επετηρίς Εταιρ. Βοιωτικών
 Μελετών 15
 Επιτρ. Εξωτερ. Υποθ. Αμερ.
 Γερουσίας 243
 Επτάνησος 235
 Εσπερινή 127
 Εσσάτ Πασά 75, 206, 212, 233
 Ετ. Μακεδ. Σπουδών 220
 Εφηβείον Αβέρωφ 46
 Ευαγγέλιο 203, 138, 145
 Ευαγγελίδης Δημ. 17, 24
 Εύζωνοι της Φθιώτιδας 20
 Ευρετ. Συζητήσεων Κοινοβουλίου
 232

Ευρώπη 33, 36, 41, 91, 160, 179
196, 208, 209, 234
Ευρωπαϊκοί Ἀτλαντες 235

Ζαγόρι 238
Ζαγόρια 45, 160, 163
Ζάππας Κων/νος 46
Ζάππας Ευαγ. 45
Ζάππειον 46
Ζάτουνα 57, 73, 85
Ζεγκίνης 17, 125
Ζέτζος 112
Ζεσέν 202
Ζήνωνας Κ. 131
Ζυγός 161
Ζωγράφος Χρησ. 46, 187, 196,
197, 198, 230, 231
Ζωγράφειο 46
Ζώης Νικ. 47
Ζώης Μιχ. 47
Ζώης Ιωνάς 47
Ζώης Θεοδ. 47
Ζωσιμάς 47
Ζωσιμαία Σχολή Ιωάν. 47
Ζωτίδης 125, 126, 188
Ζώτος Μολοσσός 103

Ηλίας (προφήτης) 141, 145
Ηνωμ. Πολιτείες 185
ΗΠΑ 242, 244
Ηπειροιάδα 223
Ἡπειρος 45, 60, 78, 80, 85, 86,
87, 90, 97, 99, 100, 104, 106,
110, 112, 118, 125, 126, 149,
151, 158, 163, 173, 175, 179,
183, 185, 188, 195, 196, 199,
201, 203, 208, 209, 213, 214,
218, 241

Ηπειρωτικό Ημερολόγιο 161
Ηπειρωτικά Χρονικά 138

Θεσσαλία 157, 158, 161
Θεσσαλική πεδιαδ. 165
Θεσ/κη 138
Θεσπρωτός Κοσμάς 20, 22, 23,
25, 92, 103, 112, 116, 131,
143
Θράκη 17, 80, 125, 215, 234,
Θράκες 16, 17

Ιερά Μητρόπολις Δρυϊνουπόλεως
32
Ιερολοχίτες 198
Ιερός Λόχος 178, 183, 204, 206.
Ιησούς 224
Ιλλυρία 173, 174
Ιλλυστρασιον 183
Ιόνια νησιά 103
Ιόνιο 43, 85, 172
Ιραδέ 218
Ισμαήλ Κεμάλ 78, 226
Ισπανοί 177
Ιστορικό Αρχείο 241
Ιταλία 12, 13, 33, 35, 36, 42, 44,
69, 125, 169, 173, 175, 176,
177, 178, 179, 206, 208, 212,
213, 214, 216, 221, 223, 235,
237, 240, 242, 244
Ιωάννης Πρόδρομος 138
Ιωάννινα 14, 16, 19, 39, 45, 47,
57, 58, 63, 78, 80, 82, 85, 90,
106, 111, 112, 122, 129, 150,
153, 155, 156, 157, 176, 180,
211, 213, 214

Καβάγια 29, 231

- Καβάλα 216, 234
 Καζά 227
 Καπζάζης Νεοκλής 42
 Καζέριος 84
 Κάϊρο 31
 Καθολική Εκκλησία 226
 Κακλαμάνος 37
 Καλαμπάκα 158, 161, 162, 163,
 166, 167, 168
 Καλιάσα 92
 Καλλίμαχος Δ. 138
 Καλογοράντσι 117
 Καλογερόπουλος 223, 228
 Καλυψώ 158
 Καμπανά 69
 Καμπών 43
 Καντακουζηνοί 226
 Καπιστίτσα 240
 Καπλάνης 47
 Καραϊσκάκης Γεωρ. 19
 Καραπάνος 197
 Καρνό Σαρνί 84
 Καρολίδης Παύλος 217, 218
 Καρσόλης 75, 77
 Καστάλντι 176
 Καστέλλο 80, 81, 82, 84
 Καστράκι 166
 Καστριώτης Γεωρ. 75, 187
 Κατσουγιάννης Τηλ. 219, 220
 Κάτω Λεονίτσα 116
 Κατωπόδης Β. 127
 Κεμάλ 75
 Κεραμόπουλος Αντ. 23, 31
 Κερασέτι 95
 Κεραύνια ορη 87
 Κερκίνα (Μπέλες) 215
 Κέρκυρα 12, 39, 40, 41, 42, 43,
 50, 57, 58, 63, 81, 82, 84, 85,
 90, 96, 100, 103, 169, 170,
 171, 172, 173
 Κεστοράτι 46
 Κεϋλάνη 52
 Κεφαλληνία 172
 Κήπαρο 74
 Κιόρι 87
 Κιτρομηλίδης Π.Μ. 18
 Κλεισούρα 25, 201
 Κεμανσώ 35, 228, 238
 Κοκκίκης Σπ. 140
 Κολμάρ 36
 Κολώνια 131, 147, 176
 Κομνηνός Αλέξιος 111, 188
 Κονιάρης 21
 Κόνιτσα 149, 150, 151, 153, 176,
 197, 201
 Κόντης Β. 212, 233
 Κοντούλης Αλ. 229
 Κοραντής Αντ. 214
 Κορσικανοί 88
 Κορυσά 45, 48, 129, 131, 133,
 135, 140, 142, 145, 147, 153,
 175, 176, 204, 206, 209, 212,
 222, 228, 229, 237, 241
 Κοσσοφοπέδιο 213
 Κουβέτσι 74
 Κουριέ-ντε Μερέ Παύλος Λουδοβ.
 133
 Κουρίλα Ευλ. 162
 Κουρμούλης Γεωργ. 28
 Κουτσοβλαχικό 217
 Κουτσοβλάχοι 28, 30, 160, 161,
 220, 223, 224, 235
 Κράγκη 116
 Κρεζό-Σνάιντερ 178, 185
 Κρήτη 199, 202, 214
 Κρήτες 18
 Κρόια 233
 Κρούπ 185
 Κυκλάδες 204

- Κύπριοι 18
 Κύπρος 18, 239
 Κυρηναϊκή 12
 Κυριακή του Θωμά 64
 Κυριακή του Πάσχα 71, 110
 Κυριακίδης Στίλπων 138
 Κυριακόπουλος Ηλ. 217
 Κύρρης Κ.Π. 18
 Κυταριόλης 91
 Κωντ/νος Βασιλιάς 92, 97, 103,
 112, 119, 136, 153, 173, 187,
 236
 Κωνσ/πολις 46, 77, 108, 126,
 142, 153, 215
 Κώνστας Ηλ. 157, 160, 170
- Λαζάρου Αχ. 14, 15, 17, 33, 75,
 160, 161, 172, 221, 235, 226
 Λάϊος Γ. 140
 Λαμπίας 175
 Λάμπραβο 45
 Λάμπρος Σπυρ. 17, 22, 138, 158,
 223, 224
 Λειψία 225
 Λέκκας Αθ. 36, 143
 Λέν-Ζαν 193, 201
 Λεσκοβίκι 131, 140, 142, 143,
 147, 150, 176, 201, 204, 206
 Λευκωσία 176
 Λιάκος Σωκρ. 14, 16
 Λιβόρνο 47
 Λιβύη 12
 Λίγκας 185
 Λιούγαρι 107
 Λόγαρα 82
 Λουδίνο 64, 91, 175, 177, 238
 Λουγκανά 117
 Λουκάβο 56, 69, 70, 71, 87, 175
- Λουσατίι 116
 Λουδ 170
 Λωζάνη 230
 Λωρραίνη 36, 188, 204
- Μάγερλικ 53
 Μαζαράκης Αιντιάν 203, 218
 Μακεδονία 36, 80, 176, 215, 218,
 222, 224, 237
 Μακεδ. Ημεροδ. Σφενδόνης 138
 Μακεδονικό Μέτωπο 238
 Μαλακάσση 162
 Μαλτσάνι 116
 Μάλλωση I 238
 Μάνλιχερ Φερδ. 84
 Μανωλοπούλου - Βαρβιτσιώτη
 Κασ. 240
 Μαξιμιλιανός Ιωσήφ 51
 Μάουζερ 195, 199
 Μαρτινιανός Ιωακ. 138
 Μασσαλιώτιδα 92, 96, 151, 159
 Ματζόρε Λάγκο 54
 Μαυροβούνιο 34, 211, 212
 Μεγάλες Δυνάμεις 33, 64, 114,
 119, 126, 157, 185, 188, 204,
 206, 208, 213, 214, 220, 221,
 227, 228, 231, 233, 242
 Μεγάλη Εκκλησία 218
 Μεγάλη Βρετανία 242, 243
 Μέγας Αλεξαν. 231
 Μεζούτ 120
 Μελάς Λ. 240
 Μέμνονας 167
 Μέρτζιος Κ. 140
 Μεσόγειος 50, 169, 172
 Μεταλληνός Γεωργ. 145
 Μετζ. 36
 Μετέωρα 160, 166, 167

Μέτσοβο 45, 48, 157, 159, 160,
161, 163, 238, 239
Μετσόβιο Πολυτεχνείο 47
Μητέρα Ελλάδα 59
Μητρόπολη 136, 137, 151
Μικρά Ασία 18, 234, 241
Μικρασιατικό Ζήτημα 241
Μιρδίτες 26
Μιρμίρογλου 141
Μισουρίνα 166
Μιχαλόπουλος Φ. 75, 138
Μιχαλόπουλος Δ. 240
Μνημοσύνη 106
Μπάγκας ή Πάγκας Ιωαν. 48
Μπαίκλιν 54
Μπαμίχας 197
Μπαμπέν Γουσταύος 208
Μπαρτολντί Φρειδ. Αύγουστος 53
Μπέλλος Α. 21
Μπιζάνι 174
Μπιλίνσκι 203, 176
Μπο-Μποβί Ντανιέλ 203, 208
Μπολάνα 84
Μπότσαρης Δημ. 127
Μπότσαρης Μάρκος 45
Μπουασονά Φρεντ 203, 208, 209
Μπουλαλάς Κλ. 238
Μπουριαλιάνος Κ. 28
Μπρορούβα 243
Μολότωφ 204, 243, 244
Μοναστήρι 30, 138, 240
Μον Ρεπό 52
Μόναχο 51
Μοσχόπολις 21, 138, 140, 206,
222
Μουδόπουλος Ε. 218
Μούδρος 239
Μουζίνα 99, 100, 103, 104, 116
Μουσουλμάνοι 21

Μουσολίνι 12, 51
Μουσταφά Πασσά 24
Μωχάμετ Άλυ 47
Μωχάμετ - μπέη - Κόκα 100

Ναμία 93
Ναπολέων Βοναπάρτης 55, 172
Ναυτικό Πολεμικό ταμείο 47
Νέα Ακαδημία 138
Νέα Ελληνική Ιστορία 12
Νέα Εστία 75, 138, 140
Νέα Υόρκη 53
Νείλος 167
Νεμέρτσικα 143
Νεμέσκα 143
Νεότουρκοι 58, 78
Νερέριτζα 143
Νέστος 215
Νιβίτσα 40, 56, 60, 62, 63, 64,
67, 68, 70, 87, 102, 104, 175
Νίζνα 47
Νικοκλέους Ν.Γ. 24
Νικολαΐδη Ελευθ. 23, 28, 29, 75,
120, 176
Νότιος Ήπειρος 21
Ντερουλέντ (Παύλος) 185
Ντοντέ 210
Ντορέ Γουσταύος 166
Ντυσάλ 155

Ξάνθη 215
Ξενοφών 83

Οδυσσέας 54
Οθωμανική αυτοκρ. 80
Οθωμανοί 17
Οικονομίδης Δημ. 174

- Οικουμενικό Πατριαρχ. 46
 Ολλανδοί 204
 Ολύμπια 45
 Όμηρος 51
 Οξάτη 49
 Ορθοδοξία 145
 Όσιος Νικάτωρ 160
 Οτράντο 43, 172
 Ουγκώ Βικτ. 166
 Ουίλσον 240
- Παλάσσα 74
 Παλαιολόγος Ανδρ. 167
 Παναγιωτίδης Α. 18
 Παναθήναια 138
 Παναθηναϊκόν Στάδιον 46
 Πανεπιστήμιο Αθήνας 17, 20, 42,
 45, 188
 Πανηπειρωτική Συνελ. 230
 Πανσέληνος 135
 Παπαδόπουλος Γ. 222, 241
 Παπαδόπουλος Θ. 17
 Παπαδόπουλος Ν.Κ. 11
 Παπαδόπουλος Στεφ. 214
 Παπαθεοδώρου Αποσ. 231
 Παπαϊωάννου 27
 Παπακώστας Μουσταφά 22
 Παπανδρέου Γ. 36
 Παπαρρηγόπουλος Κ. 218
 Παπάς 151
 Παπαχαρίσης 19, 23, 112, 131
 Παπαζατζής Βαλ. 138
 Παπούλιας 209
 Παπουλίδης Κ. 234
 Πάργα 40
 Παρίσι 158, 175, 185
 Παρμενίδης 197
 Παρνασσός 21
- Πασαγιάννης Κ. 10
 Πάσχα 209
 Πάτρα 41, 50, 103
 Πάτρις 127
 Παύλος 224
 Πεδεμόντιοι 55
 Πειραιάς 103
 Πελεκίδου - Νυσταλζοπούλου
 Μαρία 211
 Πέτσας Φ. 17
 Πηγεώνας Ανασ. 48
 Πικέρνι 56, 71
 Πικρός 239
 Πίνδος 161, 165, 238
 Πιπινέλης Παν. 245
 Πλατάρης Γ. 238
 Πλουμίδης Γ. 27
 Πολίτσανη 143
 Πολυτεχνείο 46
 Ποντικονήσι 54
 Πόντιοι 22
 Πορούστο 131
 Ποταμός 81
 Πότσδαμ 243
 Πράμος 21
 Πρέβεζα 57, 99
 Πρεμετή 32, 155, 176, 201, 204,
 206, 222.
 Πρεσβεία Ρώμης 28
 Πρεσβευτική Συνδιασ. 220, 222,
 241
 Προβηγία 51
 Προγωνάτι 49
 Πρωσία 35
 Πρωσική Ρηνανία 131
 Πρωτόκολλο Κερκ. 231, 233, 234
 Πρωτόκολλο Φλώρεντ. 227, 229,
 231, 233, 239, 241
 Πρωτοψάλτης Εμ. 299

- Πυλιόρι 74, 82
 Πύρρος 27, 103
 Πυώ Ρενέ 13, 31, 32, 35, 47, 74,
 86, 87, 91, 123, 124, 126,
 151, 159, 164, 170, 188, 203,
 210
 Πωγώνι 123, 124, 143, 208
- Ραγούζα 30
 Ρουμανία 26, 27, 28, 29, 216,
 217, 218, 219, 220, 223, 226,
 232
 Ρουμάνοι 224
 Ρουμανισμός 27, 28
 Ρουμανοκουτσοβλαχικό Ζήτημα
 218
 Ρωμανός Μ.Ν. 28
 Ρωμαίοι Αυτοκράτορες 20
 Ρώμη 10, 37, 43, 45, 169, 172,
 178, 198
 Ρωμυλία 26
 Ρωσία 13, 43, 47, 80, 213, 216,
 222, 242, 243
 Ρώσοι 177
- Σαγγάριος 215
 Σαιν - Ετιέν 78
 Σαντεπλέρ Παν. 155
 Σαξονία 45
 Σαμαράς Αντ. 245
 Σαμαρά Μ. 18
 Σαράιγ 237
 Σαρδελής Κώστας 140
 Σαρίπολος Ν. 217
 Σάσωνα 227, 228, 235
 Σεβαστιανός Μητροπολίτης 32
 Σείχης Κάλεμ 120
 Σέλιον (Βέρροιας) 218
- Σεράγεβο 234
 Σέρβια 26, 34, 211, 213, 215
 Σίνας Σίμων 114
 Σιωμόπουλος 143
 Σκανδιναυοί 165
 Σκενδέρης Κων. 21, 231
 Σκιαδάς Ν. 140
 Σκιπιτάρ 24
 Σκιπτάροι 15
 Σκόρδα 24, 212
 Σκόπια 15
 Σκούταρι 75
 Σλέσβιγκ 35
 Σμενίτσα 40, 116
 Σοβιετ. Ένωση 244
 Σορρέντο 69
 Σοφία Βασ. Ελλάδας 52
 Σοφράτικα 117
 Σοφτάδες 141
 Σουαχίρ 120
 Σούλι 22, 106
 Σπαθάρης Δ. 28
 Σπαθία 23, 75
 Σπαθιώτες 21
 Σπήλιος Αντ. 120
 Σπυρομήλιος Σπύρος 78, 82, 84,
 185, 212
 Σπυρομήλιος Ιωάν. 81
 Στάδιο 159
 Σταθουλόπουλος Δημ. 116
 Στεργιάπουλος Κ. 24, 127
 Στρασβούργο 36
 Στρέιτ 204
 Στουρνάρας Νικ. 47, 48
 Στούπης Σπ. 78
 Στύλος 175
 Συμβούλιο Υπουργών 243
 Συμεώνες 168
 Σύμμαχος 217

Συνδιασκέψη Βουκουρ. 40, 220
Συνθήκη Βουκουρ. 214, 215, 217
Συνθήκη Ειρήνης Λονδίνου 212,
214
Συνθήκη της Φοινίκης 143
Συνταγμ. Επιτροπή 242
Συντακτ. Συνέλευση Βορειοηπ. 233
Σχολείο (κρυφό) 126
Σωτηριάδης 188
Σωτηρόπουλος Χαρ. 138

Ταριαχάτες 107
Τεπελένι 46, 120, 121, 185, 201,
212
Τέρπος Νεκτάριος 18
Τεύτα 172
Τζαβέλλας 106
Τζαβίτ πασά 129
Τζιολίττι 37, 91, 178, 179
Τζουλιάνο Αντ. 91
Τζουλιάνο Σαν. 34, 44, 175, 178
Τζουλιάνο Μπαλμπίνο 35
Τίρανα 28, 29, 64, 212, 245
Τιτόνι 240
Τοσίτσας Ευαγ. Αβέρωφ 47, 217,
226
Τόσκα 56
Τόσκηδες 23, 25, 31
Τόσκοι 24
Τορκουάτο Τάσσο 69
Τουρκαλβανοί 18, 22
Τουρκία 158
Τουρκοβούνια 40
Τουρκοκρήτες 18
Τουρκοκύπριοι 10, 18
Τρεμπεςίνα 143
Τρικούπης 30
Τριπλή Συμμαχία 36, 43

Τριπολίτιδα 12, 179
Τρίτη Γαλλ. Δημοκρατία 84
Τρίτος Μιχ. 158, 160
Τρουπάκης 112, 188
Τρύπα 162
Τσάμηδες 18, 19
Τσαρκοβίτσα 116
Τσητσούρας Χ. 127
Τσιάμης Ν. 16
Τσοποτός Κ. 21
Τσουκαλάς Γ. 19
Τωμαδάκης Νικ. 20, 21

Υψηλή πύλη 74, 78, 187

Φαραώ 167
Φεραίος Ρ. 118
Φιλανδία 13
Φιλελεύθερος (Λευκωσία) 18
Φιλική Εταιρεία 48
Φιλολ. Ιστορ. Λογοτ. Σύνδεσμος
217
Φιούμε 51
Φλωρεντία 204, 227
Φλώρινα 21
Φορίτσα 107
Φουρναράκης Γ. 18
Φραγκίσκος - Φερδινάνδος 234
Φραγκίσκος - Ιωσήφ Αυστρίας 51
Φράγχοι 224
Φράσαρης 21
Φραστάνη 117
Φραστάνι 107
Φρειδερίκος Γ' 52
Φυλακές Αβέρωφ 46

Χάινε Ερρίκος 54
Χάλλη 45

- Χανιά 18
 Χάνι Γραβιάς 47
 Χαόνιοι 212
 Χάσκοβο 107, 117
 Χατζηδάκης Γ. 225
 Χειμάρα 45, 73, 74, 75, 77, 78,
 80, 82, 83, 85, 88, 89, 99,
 104, 175, 187, 188, 212, 222,
 229, 234
 Χιδίρογλου Π. 118
 Χισμέσκο 218
 Χιλμή Πασά 218
 Χολστάν 35
 Χοντέσοβο 70
 Χρήστου Κ.
 Χριστιανοαλβανοί 25
 Χριστόπουλος Π. 140
 Χρον. Βορειοηπειρωτικού Ζητή-
 ματος 32
- «Χρόνος» 151, 169
 Χρουτσώφ Ν. 244
 Χρυσοχόου Μ. 235
 Χωράτσοβα 45
- Ψαλίδας Αθαν. 19, 24
- Ωραία Πηγή 165
- Gami M. 240
 Grey 233
 Lamp 233
 Lhèritier M. 233
 Thomson L. 231
 Vauchet Rober 237

